BIBLIOTHEEK KITLV
0221 8228

KOLONIALE STUDIËN

KOLONIALE STUDIËN

TIJDSCHRIFT VAN DE VEREENIGING VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

1933

REDACTIE :
Dr. W.M.F. MANSVELT, H.J. VAN MOOK, Dr. R. E. SMITS, Dr. J. W. DE STOPPELAAR en Ir. E. P. WELLENSTEIN.

Zeventiende Jaargang

EERSTE DEEL

G. Kolff & Co. Batavia-(C.).
1933

KONINKLIJK INSTITUUT voor TAAL-LAND- & VOLKENKUNDE van NEDERLANDSCH-INDIË

INHOUD
van den 17den Jaargang (Eerste halfjaar).

Blz.

Aanteekeningen over het Conjunctuur-vraagstuk, door J. DE WAARD 1
Eenige economische eigenaardigheden van het Boschbedrijf, door H. VAN DOORN 37
Bijdrage tot de kennis van de Afdeeling Hoeloe Soengei, door Dr. W. K. H. FEUILLETAU DE BRUYN..... 53

Kroniek.
Autarchie..... 94
„Verslag van die Economiese Naturellen-kommissie 1930—1932" 99

Het volksonderwijs en de crisis, door Dr. H. KRAEMER .. 113
Critische beschouwing van Dr. KRAEMER's artikel: Het volksonderwijs en de crisis, door Dr. B. SCHRIEKE 145
Balische deelbouwcontracten gewijzigd als gevolg der huidige crisis, door Dr. F. W. T. HUNGER 174
Bijdrage tot de kennis van de Afdeeling Hoeloe Soengei, door Dr. W. K. H. FEUILLETAU DE BRUYN 183
De Gouvernements Accountantdienst en zijn verhouding tot andere instituten, door A. RITZ. 212
De desa Ngablak (regentschap Pati) in 1869 en 1929, door D. H. BURGER 226

Boekbespreking.
Die Kartelle und Konzerne in der Deutschen Portlandzementindustrie, door ERHARD BÜRGLEN. Dissertatie t.o.v. Prof. Dr. Thiess. Keulen 241
C. VAN VOLLENHOVEN: Du droit de paix (de iure pacis) 246

Enkele gegevens en beschouwingen met betrekking tot de industrialisatie van Nederlandsch-Indië, door Ir. L. A. SMIT. 251
De souvereiniteit over de mandaatgebieden, door Mr. W. J. B. VERSFELT 258

Blz.

Reclasseering van Inheemschen. Hoe moet er gereclasseerd worden?, door Mr. G. KAMPHUISEN 273
Een saneering, door Ir. E. P. WELLENSTEIN 287
Gebruiken bij de geboorte gegrond op godsdienst, adat en bijgeloof, in de residentie Lampongsche Districten, door RATOE BAGOES 300

Kroniek.

Rapport van de Enquête Commissie van den Volkenbond over de vrouwen- en kinderhandel in het Oosten 320

Boekbespreking.

Koloniale Problemen, Relectio de Indis van T. Mag. Francisco de Victoria 325
De Indische Vennootschapsbelasting 326

Aanteekeningen over het Conjunctuur-Vraagstuk.

door

J. DE WAARD.

---

1. ...atigheid in het conjunctuur-verloop.

Onder crises pleegt men in de economische wetenschap te verstaan evenwichts-verstoringen van een productie-milieu. Aangezien zulk eene evenwichts-verstoring sinds enkele jaren over nagenoeg de geheele wereld is opgetreden en wel op een ongekend grooten schaal, heeft het crisis-probleem — om dezen naar wij zien zullen niet geheel juisten naam aanvankelijk nog te gebruiken — in den laatsten tijd zeer groote belangstelling gevonden. Deze belangstelling is gegroeid, naarmate de depressie-periode langer duurde en men er aan ging twijfelen, of men wel met een verschijnsel, in wezen gelijk aan de depressies die ook vroeger optraden, te doen had. In het volgende willen wij trachten over dit vraagstuk enkele eenvoudige beschouwingen te leveren.

Economische evenwichts-verstoringen komen niet alleen voor onder het productie-stelsel, dat zich sinds ongeveer de 16de eeuw over Europa en in de 19de en 20ste eeuw over vrijwel de geheele wereld heeft verbreid. Zij traden eveneens op in veel eenvoudiger georganiseerde samenlevingen: ook primitief georganiseerde economische organisaties zooals die van jagers- en visschersvolken en eenvoudige landbouwers, kenden dergelijke storingen. Er is echter een principieel verschil: in deze eenvoudige samenlevingen waren de crises het gevolg van invloeden van de *natuur*. Misoogsten, groote natuurrampen en epidemieën, zooals men die in de geschiedenis der Oudheid en der Middeleeuwen meermalen vermeld ziet, gaven nu en dan aanleiding tot een noodtoestand. Ook oorlogen hadden overeenkomstige gevolgen: men denke aan zekere oorlogen in de antieke wereld, waarbij geheele volken uitgeroeid of naar andere woonplaatsen werden overgebracht, en, om een

later voorbeeld te noemen, b.v. aan de dertigjarige oorlog. In overeenstemming met hun oorzaak was bij dergelijke crises geen periodiciteit waar te nemen [1]).

Toen tegen het einde der 18de en in het begin der 19de eeuw in West-Europa geleidelijk de industrieele maatschappij ontstond, veranderden de crises van karakter. Zij waren niet meer hoofdzakelijk het gevolg van invloeden der natuur — deze traden juist meer en meer op den achtergrond — maar stonden in nauw verband met het productie-stelsel zelve. Al spoedig begon men dan ook in de 19de eeuw op te merken dat de crises met een zekere regelmaat terugkeerden. Reeds MALTHUS vestigde hierop de aandacht, maar achtte het onmogelijk om den duur van den industrieelen cyclus te berekenen. De stemmen, die de aandacht vestigen op de periodiciteit van het verschijnsel, worden tegen het midden der 19de eeuw steeds talrijker; men meende waar te nemen, dat de tijdsduur van den cyclus ongeveer 10 à 11 jaar bedroeg en langzamerhand korter werd. Zoo duidelijk werd de periodiciteit, dat sommige economen als JEVONS en MOORE de golfbeweging van het economisch leven in verband brachten met zekere periodieke kosmische verschijnselen (de wisseling der zonnevlekken, de planetenbeweging). Ofschoon er aan het einde der 19de eeuw nog economen waren, die aan de periodiciteit twijfelden, zooals b.v. TREUB, kan men tegenwoordig wel zeggen dat het beginsel door de wetenschap aanvaard is. Dientengevolge ontwikkelde zich ook het besef, dat de „crisis" eigenlijk slechts een zeer in het oog vallend onderdeel is van een min of meer regelmatige golfbeweging en dat men beter van een conjunctuur- dan van een crisisprobleem kan spreken. De geheele golfbeweging, en niet een enkel deel er van, maakt het verschijnsel uit.

In het begin der 20ste eeuw gaan verschillende economen er de aandacht op vestigen, dat er naast de periodieke korte golfbeweging, waarvan men de lengte op ongeveer zeven jaar was gaan stellen, nog eene andere van veel grootere lengte bestaat. Zoo was de periode van 1825 tot 1850 er in het algemeen een van depressie,

1) De antieke wereld, die een betrekkelijk hoog ontwikkelde economische organisatie bezat, is door een geweldige, zeer lang durende crisis, veroorzaakt door van binnen uit werkende krachten, vernietigd en vervangen door een economisch veel lager staande samenleving. Deze ontwikkeling vormt een der boeiendste problemen der oude geschiedenis.

d.w.z. het prijsniveau daalde gedurende dit tijdvak in het algemeen, ofschoon de korte golfbeweging doorging. Daarop volgde van 1850 tot 1873 een tijdvak van prosperiteit en stijgende prijzen en van 1873 tot ongeveer 1895 weer een van depressie. Tenslotte heerschte in het tijdvak 1895—1913 weer grootere welvaart bij stijgend prijsniveau. Over het tijdvak na 1913, dat geheel door den wereldoorlog en zijn gevolgen wordt beheerscht, spreken wij in het vervolg van dit opstel.

In het werk van S. DE WOLFF: „Het economisch getij", vindt men het volgende schema van het conjunctuur-verloop sinds 1825:

	Aantal hausse-jaren	*Aantal baisse-jaren*
Eerste periode 1825-1850 (Depressie).		
1826—1832 Baisse		
1833—1836 Hausse		
1837—1843 Baisse		
1844—1847 Hausse	8	17
1848—1850 Baisse		
Tweede periode 1850-1873 (Prosperiteit).		
1851—1857 Hausse		
1858 Baisse		
1859—1865 Hausse		
1866—1870 Baisse		
1871—1873 Hausse	17	6
Derde periode 1873-1895 (Depressie).		
1874—1879 Baisse		
1880—1881 Hausse		
1882—1887 Baisse		
1888—1890 Hausse		
1891—1894 Baisse	5	16
Vierde periode 1895—1913 (Prosperiteit).		
1895—1900 Hausse		
1901—1904 Baisse		
1905—1907 Hausse		
1908 Baisse		
1909—1913 Hausse	14	5
Totaal.....	44	44

Volgens dit schema bevat elke lange golf twee en een halve korte cycli, met dien verstande echter, dat in de opgaande lange golven steeds de hausse- en in de dalende lange golven de baisse-jaren overwegen. In de dalende lange golven komen de maxima en minima van de prijslijn steeds lager te liggen, in de opgaande lange golven steeds hooger. En vervolgens kan men dan empirisch vaststellen, dat de golfbeweging der conjunctuur veel sterker tot uiting komt in de bedrijven, welke het z.g. vaste kapitaal, dus de productie-middelen voortbrengen, dan in die welke voor de consumptie werken.

2. Stootsgewijze vorming van het vaste kapitaal.

De menschelijke maatschappij kan zich niet tevreden stellen met het produceeren van consumptie-artikelen; zelfs wanneer de behoeften niet toenemen, moet toch nog kapitaal worden geproduceerd om datgene te vervangen, wat bij het productie-proces verloren gaat. In werkelijkheid moet bovendien ook steeds nieuw kapitaal worden gevormd wegens de uitbreiding der bevolking. Tusschen de beide sferen der productie nu moet evenwicht bestaan: er moet juist zooveel kapitaal worden geproduceerd als in het productie-proces verloren gaat (de uitbreidingen een oogenblik buiten beschouwing gelaten) en er moeten juist zooveel consumptie-artikelen worden voortgebracht als de werkers in beide sferen kunnen koopen.

Nu bestaan er geen middelen om dit evenwicht van te voren vast te stellen. In het productie-proces worden de goederen telkens weer in geld en het geld telkens weer in goederen omgezet. Aangezien geld de algemeene aequivalentie-vorm der goederen is, kan de productie dus van samenstelling veranderen. De mate, waarin een bepaalde tak van productie wordt ter hand genomen, en dus ook de verdeeling van het totale kapitaal over beide sferen, hangen af van de grootte der winsten die gemaakt worden. Aldus moeten wel telkens evenwichts-verstoringen optreden, die dan via het prijsmechanisme a posteriori worden geredresseerd. Dit geldt zoowel voor de verdeeling der vrijkomende gelden over de beide genoemde sferen als voor de verdeeling binnen elke sfeer over de afzonderlijke industrieën.

De waarneming nu leert, dat de vorming en vervanging van het

vaste kapitaal niet continu verloopt, maar stootsgewijze, discontinu, plaats heeft. In de hausse-jaren loopt de uitbouw van het productie-apparaat vooruit op de koopkrachtige vraag, in de baisse-jaren ontstaat een toestand, waarbij zij daarbij ten achter geraakt. De conjunctuurbeweging wordt blijkbaar beheerscht door de vorming van het vaste kapitaal. Zij bestaat dus uit eene afwisselende over- en onderkapitalisatie ten opzichte der koopkrachtige vraag. De vorming van het vaste kapitaal is samengedrongen in bepaalde tijdvakken en staat in andere vrijwel stil. Dientengevolge treden evenwichtsverbrekingen op, die a posteriori worden gecorrigeerd.

De vraag is nu: wat is de oorzaak hiervan? Waarom werkt de maatschappij zich niet regelmatig of bijna regelmatig op naar hoogere niveaux van behoefte-bevrediging? En is het conjunctuurverschijnsel werkelijk *inhaerent* aan ons stelsel van voortbrenging?

Op de heldere wijze, waarop Fransche schrijvers zich plegen uit te drukken, stelt AFTALION in zijn boek [1]) het probleem als volgt:

„La technique capitaliste, en prolongeant la hausse des prix „pendant la prospérité et leur baisse pendant la dépression, „pousse á des fabrications d'outillage tour á tour excessives „et insuffisantes. Elle entraine l'organisme économique dans „l'engrenage des phases de surcapitalisation acheminant vers „la crise et des phases de sous-capitalisation ramenant la „prospérité."

om daarna de kern van het vraagstuk als volgt te stellen:

„Pourquoi en effet l'industrie n'atteint-elle pas un état d'équi„libre ou elle se maintient? Ou du moins, puisque l'équilibre „est bien difficile á conserver, pourquoi n'observe-t-on pas „simplement des perpétuelles et menues oscillations autour „de l'équilibre."

En evenzoo vraagt Tugan-Baranowsky:

„Pourquoi l'extension du capital fixe ne se fait-elle pas pro„gressivement, peu á peu, mais bien par-a-coups, par bonds „violents?"

Het is nu niet moeilijk al dadelijk een belangrijke oorzaak te noemen, waarom eene overkapitalisatie in de sfeer der productie-

1) ALBERT AFTALION, Les crises périodiques de surproduction.

middelen niet snel gecorrigeerd wordt, maar geruimen tijd kan voortduren.

De producent van consumptie-artikelen bemerkt zeer snel de gevolgen eener overkapitalisatie. Zijn markt wordt begrensd door een tweetal factoren, het consumptie-vermogen en de koopkracht der consumenten. Zooals uit de grenswaardeleer bekend is, daalt de waardeering der aangeboden hoeveelheid snel met het stijgen van het aanbod. Maar ook als er geen sprake is van verzadiging der consumenten, vormt hun koopkracht steeds een grens. Worden deze grenzen overschreden, dan treden reacties op door middel van het prijs-mechanisme.

Maar bij de productie van productie-middelen staat de zaak geheel anders. Deze worden niet afgenomen door groote massa's consumenten, maar door andere ondernemers. Van consumptie-verzadiging is hier geen sprake, terwijl in den regel ook koopkracht aanwezig is, terwijl ook de banken desgewenscht koopkracht kunnen scheppen. De ondernemers kunnen ook wel steeds over de noodige arbeidskrachten beschikken. Zij zullen dientengevolge van elkander productie-middelen blijven koopen, zoolang zij voor de door hen zelf voortgebrachte verdere productie-middelen een afzet hebben en dit hangt af van het *geloof:* in hoeverre de ten slotte te produceeren eindgoederen met winst verkocht zullen kunnen worden. Dit proces kan zeer lang voortgaan, omdat ons productie-stelsel er een „langs een omweg" is, waarbij tusschen de oorspronkelijke grondstoffen en de finale consumptie-artikelen zeer veel tusschenstations bestaan. Bovendien duurt de productie van grondstoffen en van vast kapitaal op zich zelf vaak jaren. Men denke aan den mijnbouw en aan agrarische grondstoffen: het in rubber belegde kapitaal b.v. begint pas na ongeveer zeven jaar in aanmerkelijke mate vruchten af te werpen. Gedurende die periode heeft de ondernemer niets met de marktpositie te maken. De werkelijkheid is dus tenslotte zoo, dat alle producenten van grondstoffen en productie-middelen kunnen voortbrengen, afzetten en winst maken — niet denkbeeldig, maar in volle werkelijkheid — zonder dat men weet of de basis van het geheel, de uiteindelijke afname der consumptie-artikelen, gezond is. Naar wij zullen zien wordt deze laatste vraag ook niet gesteld.

Om den gang van zaken duidelijk te maken, zullen wij het werkelijk verloop der conjunctuur thans eenigszins uitvoeriger bezien.

3. Gang der conjunctuur.

Prof. GOUDRIAAN heeft er in een artikel [1]) op gewezen dat er al dadelijk een eenvoudige oorzaak is te noemen, waarom de schommelingen in de eindconsumptie zich in aanzienlijk versterkte mate voortplanten naar de grondstoffen-productie. Deze oorzaak is de aanwezigheid van tusschenvoorraden. Indien b.v. de verkoop der eindproducten met een zeker percentage daalt, moet de grondstoffen-productie niet alleen dalen wegens de vermindering der uiteindelijke vraag, maar bovendien ook nog wegens de noodzakelijke vermindering der verschillende voorraden. Volgt men zoo de productie stroom-opwaarts, dan blijkt, dat elke tusschenvoorraad een versterkt dalende werking op den onmiddellijk voorafgaanden tak van productie uitoefent. Deze versterkingsfactor werkt krachtiger naarmate: a) het aantal tusschenvoorraden grooter is, b) deze voorraden zelf grooter zijn, c) zij strikter rationeel worden beheerd, dus zoo snel mogelijk beperkt worden tot het toelaatbare minimum. Dus heeft deze versterkingsfactor de neiging om in den loop der technisch-economische ontwikkeling toe te nemen. Ook de toenemende verticale bedrijfsconcentratie voert tot rationeeler voorraadsbeheer.

Wij weten dus, dat bij een eenigszins stijgende vraag naar eindproducten zich een sterker stijgende vraag naar grondstoffen voordoet. Wij verplaatsen ons nu in den toestand, die heerscht aan het einde der baisse. De productie-voorwaarden zijn dan, van ondernemers-standpunt bezien, gunstig. Het geheele prijsniveau, ook de hoogte der loonen en de rente-voet, zijn laag, hebben zich aangepast aan de verhoudingen der ten einde spoedende depressie. In de moderne maatschappij is het geldkapitaal steeds meer gescheiden van het ondernemerskapitaal, zoodat rente voor den ondernemer een kosten-factor is als alle andere. Bij de banken zijn groote geldvoorraden opgehoopt, die langzamerhand in beweging komen en het productie-apparaat binnenstroomen, zoodat stijgen-

1) De labilisatie van het economisch leven en de middelen ter bestrijding. — De noodzakelijkheid van een wereld-grondstoffenvaluta (Ec.-Stat. Berichten 21 October 1931).

de volumina geld in de circulatie worden opgenomen. De prijzen der grondstoffen stijgen, de betrokken ondernemers beginnen winsten te maken, die zij kunnen realiseeren omdat hun opvolgers in de productie-keten, de producenten van productie-middelen, het vertrouwen hebben eveneens groote winsten te zullen maken. Ook zij realiseeren deze winsten en wentelen het risico op hun beurt weer af op hun afnemers, de producenten van verdere productiemiddelen en tenslotte op de producenten van verbruiksgoederen. Ook deze laatsten zien den toestand gunstig in, want zij bemerken een stijgende vraag naar consumptie-goederen, daar immers in de verschillende productie-sferen meer arbeiders aan het werk worden gezet.

Echter, in dit stadium blijven de kosten nog laag. De verhooging van loonen en andere kosten is nauwelijks begonnen. Deze periode is voor de ondernemers het meest gunstig en hierin heeft de groote uitbreiding van het productie-apparaat plaats. Een wat de Amerikaansche conjunctuur-literatuur noemt gedwongen sparen, „compulsory saving", treedt op.

De hausse vertoont eigenlijk het beeld eener inflatie. Evenals bij de gewone geld-inflatie de export van een land tijdelijk kan profiteeren van de omstandigheid, dat in het binnenland de kosten der productie betaald worden in goedkoope valuta, terwijl de verkoop in het buitenland althans ten deele voordeel trekt van de daar geldende hoog-waardige valuta, trekt de ondernemer in het begin der hausse voordeel uit het feit, dat zijn kosten nog uit de baisse stammen, terwijl zijn verkoopsprijzen reeds die der hausse zijn. De kostprijslijn blijft aanvankelijk bijna horizontaal verloopen en stijgt daarna langzaam. Zet de hausse zich door, dan gaan tenslotte ook de loonen en overige kosten stijgen. Dit beïnvloedt den afzet der eindproducten in gunstigen zin en de hausse schroeft zich verder omhoog. Men gaat produceeren onder hoogdruk, trekt minderwaardige arbeidskrachten aan, laat in overuren werken. De verspilling neemt toe. Tenslotte wordt de afzet nog kunstmatig en tijdelijk opgevoerd door verkoop op afbetaling. Er komt dan een oogenblik, dat de stijging der prijzen niet meer opweegt tegen de nu snel stijgende kosten. De winsten dalen in het laatste tijdperk der hausse snel. Als dan eindelijk stijgende hoeveelheden consumptie-artikelen op de markt worden geworpen, blijkt de overkapitali-

satie. De prijzen dalen, er is overproductie ingetreden, het keerpunt is bereikt.

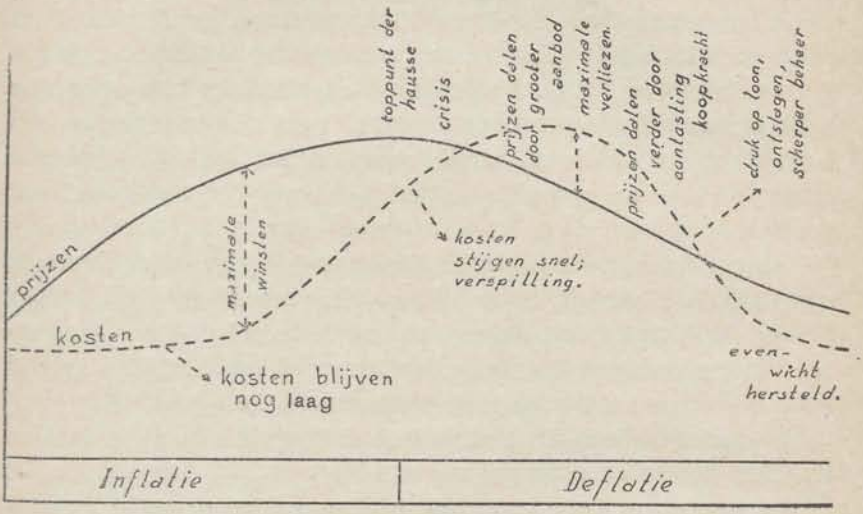

Maar in het eerste tijdvak na den omslag dalen de loonen nog niet of nauwelijks. Vakbeweging en collectieve contracten vormen daartegen een rem. De winstmogelijkheden zijn verloren gegaan, er ontstaat aarzeling onder de ondernemers, de uitbreiding van de sfeer der productie-middelen begint te stokken. Het psychologisch motief: het vertrouwen, dat eerst zoo krachtig medewerkte tot een overmatigen uitbouw, werkt nu in omgekeerden zin. Het aantal tewerk gestelden daalt en daarmede de totale koopkracht. De toestand is dan juist omgekeerd als bij het begin der hausse: toen was de verhouding tusschen prijs en kosten extra-gunstig, nu is zij extra-ongunstig geworden. Hooge en voorloopig nog hoog blijvende kosten gaan samen met snel dalende verkoopsprijzen. De prijslijn snijdt weldra de kostenlijn. Een noodtoestand is ingetreden.

De ondernemers zijn nu in eene positie gekomen, waarbij de kosten niet meer gedekt worden. De productie heeft zich gebaseerd op geanticipeerde inkomens, die nu niet gerealiseerd worden. Er begint dan eene krachtige beweging in omgekeerde richting. Bedrijven worden stilgelegd, arbeiders ontslagen, loonen verlaagd. In vele gevallen kunnen niet eens de noodige afschrijvingen plaats

hebben en wordt zelfs de vervanging van het productie-apparaat onvoldoende verzorgd, terwijl van uitbreiding geen sprake is. De reeds aangetaste koopkracht gaat nog verder achteruit, waardoor de depressie zich verder in het economisch organisme invreet. Groote hoeveelheden geld vloeien uit de circulatie terug naar de banken; het geheele productie-apparaat gaat zich instellen op een lager niveau, waarbij dan bereikt moet worden, dat de kosten zich aanpassen aan de gedaalde prijzen. Een geld- en crediet-deflatie zet zich door.

Het drukken van den kostprijs geschiedt ook door het aanbrengen van technische verbeteringen en door het voeren van een scherper beheer. De baisse is het tijdperk van de verbetering der productiviteit. En zoo worden langzamerhand weer de grondslagen gelegd voor een nieuwe stootsgewijze uitbouw van het apparaat.

Het essentieele van het proces is de vertraging, die steeds bestaat tusschen kosten en marktprijzen.

Wij meenen in deze korte beschrijving voldoende recht te hebben gedaan aan de monetaire zoowel als aan de psychologische motieven, die in het proces een rol vervullen.

4. Noodzakelijkheid van den cyclus.

Bovenstaande beschrijving bedoelde eenig inzicht te geven in de oorzaken van het feit, dat de uitbouw van het productie-apparaat niet continu of nagenoeg continu verloopt en dat kleine evenwichts-verstoringen niet dadelijk worden gecorrigeerd. De hausse schept productie-voorwaarden, die haar tijdelijk verlengen; hetzelfde is het geval met de baisse.

Is dit nu tenslotte echter eene noodzakelijkheid?

In werkelijkheid hebben wij niet te doen met een enkel centrum, dat de productie regelt, maar met tallooze individueele ondernemers. De doelstelling dezer ondernemers is het maken van winst en zoolang dit geschiedt, wordt het apparaat uitgebreid. Aangezien nu een ieder streeft naar een zoo groot mogelijke winst, is een permanente drang naar expansie aanwezig: deze nu heeft plaats op basis der *oogenblikkelijke* winstmogelijkheden.

Immers, de vraag of de winstmogelijkheden van het oogenblik blijvend zijn, of dus het apparaat niet in te sterke mate wordt uitgebreid, kan misschien wel in het afgetrokkene worden gesteld,

maar *kan* geen praktische consequenties hebben. Er kan geen bepaald antwoord op worden gegeven, omdat dit antwoord zou afhangen van de handelingen van tallooze andere ondernemers, welke onbekend zijn, zoodat niemand weet, welke verhoudingen er in de naaste toekomst zullen optreden. Daarbij schept de hausse, zooals wij zagen, nieuwe hausse-symptomen: de aanwijzingen van het oogenblik zijn dus bedriegelijk. Maar zelfs indien de ondernemer b.v. met behulp van statistische aanwijzingen zou inzien, dat hij op den duur overproductie helpt veroorzaken, zou het toch voor hem geen zin hebben zijn expansie te staken. Anderen zouden dan immers in zijn plaats treden en nog een tijdlang, misschien een zeer geruimen tijd, zeer reëele winsten incasseeren. Hij zal dus voortgaan en hopen, dat, als de omstandigheden moeilijker worden, niet hij maar zijn concurrent zal bezwijken.

De individueele ondernemers mogen nog zoo bekwaam zijn, principieel blijft het onmogelijk, dat de uitbreiding van het apparaat zoo geschiedt, dat een gelijkmatige gang van zaken ontstaat. Aldus ontstaat telkens weer eene overspanning der situatie. In verband hiermede, met het slechts letten op het heden of op de allernaaste toekomst, staat ook het feit, dat de stemming aangaande de economische vooruitzichten steeds „himmelhoch jauchzend zum Tode betrübt" is. Telkens weer ziet men, dat in de hausse alle gunstige beschouwingen geloof vinden en dat men meent, dat de boomen tot de hemel groeien; in de baisse daarentegen ziet nooit iemand ergens licht. De mate, waarin deze overdrijving-in-stemming optreedt, is verschillend naarmate van het karakter, dat de betrokken productie-tak draagt, maar in bijzonder sterke mate treedt zij op ter plaatse, waar alle economische belangen in cijfers worden gewaardeerd: de beurs. Deze stemming kan zelfs het infantiele naderen.

De drang tot expansie wordt meestal sterker naarmate de onderneming grooter is. In het onderbewuste meent de groot-ondernemer, dat stilstand steeds achteruitgang beteekent. De wil tot expansie kan zelfs sterker worden dan het directe winstmotief.

En op deze wijze wordt de uitbouw van het productie-apparaat niet geregeld en op tijd geremd door verstandelijke overwegingen, maar vinden de correcties a posteriori plaats door de slagen van

prijsdaling en verlies. En aldus ziet men steeds weer noodzakelijkerwijze optreden: hausse, disproportionaliteit, crisis en baisse.

Buiten geding blijve hier, in hoeverre het voor een productievorm, die de uitbreiding van het apparaat planmatig zou willen behandelen, een z.g. „Plan-Wirtschaft" dus, mogelijk zou zijn fouten bij den uitbouw en dus groote evenwichts-verstoringen te vermijden. Dit vraagstuk is zeker niet zoo eenvoudig als men het wel eens voorstelt: het *woord* „Plan-Wirtschaft" geeft nog geen oplossing. Wij merken in dit verband alleen op, dat de correctie a posteriori wel aanleiding geeft tot groote moeilijkheden en verliezen, maar ook geleid heeft tot eene zeer snelle uitbreiding onzer behoeften-bevrediging. Alle mogelijkheden worden onmiddellijk benut en zoo werkt onze behoeften-bevrediging zich steeds verder omhoog, echter met groote terugvallen. Het is ten zeerste de vraag of in eene gesocialiseerde maatschappij of zelfs maar in een „Plan-Wirtschaft" de uitbouw wel zoo snel zou verloopen. Men zou zich alsdan vermoedelijk laten leiden door overwegingen, die er toe zouden kunnen voeren bepaalde technisch mogelijke verbeteringen slechts zeer geleidelijk toe te passen. Men denke b.v. eens aan den strijd tusschen spoorweg en auto en tusschen kolen en stookolie, waardoor het apparaat der kolenmijnen en spoorwegen ten deele misschien duurzaam onrendabel is geworden.

In het bovenstaande is wel getracht eene bewijsvoering te leveren voor de noodzakelijkheid van den cyclus, maar niet voor een bepaalden duur der golven. De Wolff, die overigens eene geheel andere verklaring voor deze noodzakelijkheid geeft, tracht ook te bewijzen, dat de cycli eene streng bepaalde lengte moeten hebben. Hij legt n.l. verband tusschen de golfbeweging en den levensduur van het vaste kapitaal. Dit valt volgens hem uiteen in twee groepen, n.l. in een deel, dat slechts betrekkelijk kort „leeft" (ongeveer 7 jaar), en in een ander deel, dat een veel langeren levensduur heeft (38 jaar). Deze leeftijden vallen nauwkeurig samen met de lengte van den korten en den langen cyclus.

Het statistisch materiaal, waarmede de bewijsvoering geleverd wordt dat het vaste kapitaal uiteen valt in twee groepen met resp. 7 en 38 jaar levensduur, is buitengewoon gebrekkig. Wat de eerste groep betreft, wordt een autoriteit geciteerd, die dezen levensduur op 10 jaar stelt, en vervolgens kortweg gezegd, dat

„sindsdien de levensduur der arbeidsmachine zich verkort heeft en men thans daarvoor algemeen 7 à 8 jaar aanneemt", waarbij dan als voorbeeld de auto wordt genoemd.

Wat de tweede groep betreft, is de bewijsvoering nog merkwaardiger. Nadat DE WOLFF zelf een autoriteit citeert, die de meening uitspreekt, dat bij het bepalen van afschrijvingstermijnen zeer willekeurig te werk wordt gegaan, legt hij de volgende berekening voor. Een bepaald schrijver (LEWIN) heeft voor vijf soorten vast kapitaal afschrijvingspercentages opgesteld, waarvan het rekenkundig gemiddelde 2,45 pCt is. Een ander (MONTGOMERY) stelt voor andere soorten percentages op, waarvan het rekenkundig gemiddelde 2,88 pCt. is. Het gemiddelde dezer beide gemiddelden is 2,66. Vervolgens worden afschrijvingspercentages van fabrieksgebouwen, opgegeven door *verschillende* deskundigen, gegeven, die onderling sterk uiteenloopen, maar voeren tot een gemiddelde van 2,44 pCt; de afschrijving op spoorwegmateriaal zou volgens een deskundige 2,50 pCt bedragen, die op „diversen" volgens een tweetal deskundigen gemiddelde 2,77 pCt. Daar nu het rekenkundig gemiddelde van 2,44, 2,50 en 2,77, 2,57 pCt is en het gemiddelde van 2,57 en de hooger genoemde 2,66, 2,61½ pCt is, is de levensduur van het langlevende vaste kapitaal 38 jaar. „De lange periode wordt dus(!) door den levensduur van het langlevende vaste kapitaal bepaald".

Het geheele betoog is een goed voorbeeld van eene volkomen onjuiste hanteering van cijfermateriaal. De vraag, of de cycli werkelijk een bepaalden levensduur hebben, wordt er o.i. in het geheel niet door opgelost. Het lijkt zeer dogmatisch om dit aan te nemen.

De vraag, of er in de periode vóór 1913 verschijnselen optraden, waardoor de besproken conjunctuur-golven minder heftig werden, kan hier buiten behandeling blijven. Feiten, die hierop wijzen, zijn er o.i. wel.

De hierboven besproken cyclische gang der conjunctuur geeft dus aanleiding tot eene voortdurende reproductie van den cyclus: op perioden van baisse *moeten* hausse-perioden volgen, omdat tijdens de baisse de voorwaarden voor de hausse worden geschapen en omgekeerd. Op deze wijze zou men kunnen voorspellen, *dat* de conjunctuur zich moet wijzigen en misschien ook eenigszins, *wan-*

neer zij dit zal doen. Indien de golven eene bepaalde, te berekenen lengte hadden, zou men dit ongetwijfeld kunnen doen. Maar indien er naast de besproken invloeden nu nog andere zouden zijn en indien zou blijken, dat deze niet constant en met gelijke kracht werken, maar in zeer sterk afwisselende mate optreden, wordt de zaak geheel anders.

In het bovenstaande werd reeds even het feit aangeroerd, dat in onze maatschappij de productiviteit voortdurend toeneemt tengevolge van de steeds verder gaande beheersching van de natuur door den mensch. Het productie-apparaat en de wijze, waarop de arbeid op dit apparaat wordt aangewend, veranderen voortdurend. Daarnaast heeft de ontwikkeling der techniek tengevolge, dat bepaalde industrieën overbodig worden en vervallen, waartegenover andere ontstaan. In de derde plaats hebben geografische verschuivingen plaats. Dit zijn factoren, die wij in het bovenstaande nog niet bespraken: de struktuur onzer maatschappij blijft niet gelijk, maar verandert. En dit geeft inderdaad aanleiding tot een nieuwe vraag: hebben deze struktuur-veranderingen belangrijken invloed op het evenwicht? Zouden er dus naast den cyclischen conjunctuurgang nog andere invloeden kunnen optreden?

5. Gang van zaken na 1913.

Het boek van DE WOLFF is een doorloopend pleidooi voor de strenge wetmatigheid der conjunctuur. Dit staat in verband met de wiskundige opvatting, die de schrijver van de economische wetenschap heeft en die hem er toe brengt reeds op de eerste bladzijden van zijn boek te verklaren, dat eene wetenschap alleen dien naam verdient indien zij, evenals de natuurwetenschappen dit kunnen doen, kan *voorspellen.*

De beoordeeling van deze beteekenisvolle uitspraak laten wij gaarne aan meer bevoegden over, maar wij wagen toch de opmerking, dat zij ons gewaagd en gevaarlijk toeschijnt. Men kan toch zeker niet aan de geschiedenis het karakter eener wetenschap ontzeggen en toch zal niemand aan de historie den eisch kunnen stellen, dat zij voorspellingen kan doen. Haar taak is beschrijving en ontleding. En zelfs de natuurwetenschappen kunnen niet volledig en altijd voorspellen.

Gevaarlijk is de uitspraak bovendien, omdat zij den wil schept

om tot nauwkeurig-omlijnde, betrekkelijk-eenvoudige, wiskundige gevolgtrekkingen te komen. Door dezen wil wordt het geheele betoog van DE WOLFF's boek gedragen, zooals dit ook het geval is bij den auteur, dien hij zich als voorbeeld heeft gesteld en als wiens leerling hij zich aandient: MARX. Juist bij het hanteeren van statistische gegevens ligt in zulk eene stemming een groot gevaar. Het is bekend genoeg, dat statistisch materiaal op zeer verschillende wijzen gehanteerd kan worden, dat het eene „bedriegelijke objectiviteit" heeft en dat het dus de hoogste eischen stelt aan de objectiviteit van dengene, die het analyseert. Aan dit feit dankt de statistische wetenschap talrijke minder vleiende beoordeelingen. Men denke aan het Fransche: „La statistique est comme une fille: elle va avec celui qui la caresse le plus" of „La statistique est l'art de préciser les choses qu'on ignore".

De gemakkelijkheid, waarmede DE WOLFF uit enkele losse cijfers door willekeurige combinaties afleidt, dat de lengte van korten en langen golf nauwkeurig gelijk zijn aan den levensduur van het korter en langer levend vast kapitaal, is hiervan een voorbeeld. En een tweede voorbeeld is, meenen wij, de wijze, waarop DE WOLFF de gang der conjunctuur na 1913 behandelt. Ofschoon hij het bestaan van struktureele veranderingen geenszins ontkent, is de gang der conjunctuur volgens hem na 1913 volkomen wetmatig gebleven en onderscheidt hij zich in niets principieel van de ontwikkeling vóór dien. Na 1913 kwam de crisis van 1920 „juist op tijd". En daarna zou in 1927 eene nieuwe crisis zijn uitgebroken, ware het niet, dat deze door bijzondere omstandigheden, zooals ook vroeger voorkwamen, is „uitgesteld" en pas in het najaar van 1929 doorzette. De huidige depressie is dus inderdaad door DE WOLFF voorspeld. Zijn theorie brengt verder mede, dat in 1931, uiterlijk 1932, deze „depressie moet" eindigen, waarna zich dan een stijgende zoowel korte als lange golf zal doorzetten. Aldus zouden wij nog dit jaar (1932), althans voorloopig, aan het einde onzer zorgen zijn.

Wij willen deze stelling iets nader onderzoeken en knoopen daartoe vast aan een der gevonden eigenschappen van den cyclus, n.l. deze: dat tijdens de baisse het prijsniveau daalt om tijdens de hausse weder te stijgen.

De gang van zaken na 1913 is hiermede in strijd. In alle landen vertoonde het prijsniveau onder den invloed van den wereldoorlog

en de gebeurtenissen daarna een zeer ongewoon verloop. Ten bewijze volgt hieronder een staatje van het verloop der indexcijfers in enkele landen:

Jaar	Nederland (C. B. S.)	Engeland (Stat.)	Vereenigde Staten (Irving Fisher)	Japan (Bank of Japan)	Ned. Indië (C. K. S.)
1913	100	100	66	100	100
1915	146	127	67	97	110
1916	224	160	84	117	141
1917	276	206	117	148	178
1918	376	227	129	196	215
1919	304	242	137	240	248
1920	292	295	150	258	279
1921	182	182	97	201	191
1922	160	154	99	196	170
1923	151	152	101	199	173
1924	156	165	99	201	173
1925	155	159	105	202	166
1926	145	150	100	179	159
1927	148	144	94	170	154
1928	149	142	98	171	148
1929	142	134	96	166	148
1930	117	113	86	—	134

Na het begin van den oorlog stijgt het prijsniveau onafgebroken zeer snel tot een maximum, dat in 1920 wordt bereikt. Dit geheele tijdvak staat onder een zeer bijzonderen invloed, die van den wereldoorlog. In 1920 had eene heftige crisis plaats; de omslag trad in en de prijzen begonnen te dalen. De depressie-periode eindigde omstreeks 1923 (in de Vereenigde Staten reeds vroeger) en maakte plaats voor eene periode van vooral in laatstgenoemd land buitengewone welvaart; ook echter in Europa schenen de gevolgen van den oorlog eindelijk overwonnen te zijn. *Desondanks blijven de prijzen gedurende deze geheele hausse-periode onafgebroken dalen.* Toen de hoog-conjunctuur in 1929/1930 eindigde, nam de prijsdaling zeer scherpe vormen aan: in 1932 werd het prijsniveau van 1913 weer bereikt. De depressie die einde 1929 inzette, is einde 1932 nog niet geëindigd; er zijn geen duidelijke teekenen dat het einde nadert en de depressie is buitengewoon hevig. Zeer duidelijk hebben wij hier met ongewone verschijnselen te doen. Zijn er dan naast en door het gewone conjunctuurverloop heen andere feiten opgetreden, die een grooteren invloed hebben uitgeoefend dan bij vorige gelegenheden?

Ook in Nederlandsch-Indië heeft de ontwikkeling na 1920 een ongewoon beeld vertoond. Na de crisis van 1920 tot 1923 was de geheele periode 1924—1930 er eene van ongewoon groote welvaart. Deze berustte grootendeels op eene expansie der cultures van agrarische gewassen (suiker, palmolie, vezel, vooral echter rubber) en der petroleum-industrie. In het onderstaande staatje, waarin de invoeren van Ned.-Indië gesplitst zijn in consumptieve en productieve invoeren, ziet men, dat de laatstgenoemde op Java zoowel als in de Buitengewesten buitengemeen sterk gestegen zijn; de consumptieve invoeren van Java zijn in de periode 1925—1929 in het geheel niet gestegen ondanks den aangroei der bevolking; in de Buitengewesten zijn de consumptieve invoeren met 24 pCt gestegen tengevolge van de expansie der cultuurbedrijven (import van arbeiders) en de welvaart, veroorzaakt door de hooge rubberprijzen, die ook na 1925 voortduurden en aanleiding gaven tot eene uitgebreide cultuur van bevolkingsrubber. De productieve invoeren van Ned.-Indië echter zijn in het tijdvak 1925—1929 bijna verdubbeld.

Jaar	Java en Madoera		Buitengewesten		Ned. Indie	
	cons. invoer	prod. invoer	cons invoer	prod. invoer	cons. invoer	prod. invoer
			(bedragen × f 1.000)			
1925	304.058	77.673	291.153	72.273	595.211	149.946
1926	274.219	92.047	309.965	96.248	584.184	188.295
1927	277.406	106.907	323.178	100.212	600.584	207.119
1928	292.324	138.985	330.704	103.581	622.928	242.566
1929	307.135	149.208	362.349	136.548	669.484	285.756

Echter daalden gedurende deze periode de prijzen der exportproducten onafgebroken; de indexcijfers van het Indische Centraal Kantoor voor de Statistiek zijn:

1925	100	1928	64	
1926	89	1929	61	
1927	79	1930	41	(1)

1) Men zie het Jaarverslag der Handelsvereeniging te Medan blz. 48 e.v., waaraan deze cijfers zijn ontleend en waarin zij uitvoeriger worden besproken.

De beleggingen, de uitbreiding van het productie-apparaat, zijn dus bij een dalend prijsniveau nog jaren lang doorgegaan.

6. Struktuur-veranderingen.

Het is nu inderdaad een feit, dat de struktuur van het productie-apparaat tijdens en na den oorlog op diepgaande wijze is veranderd. Gewoonlijk vat men deze veranderingen samen onder het woord „rationalisatie", waarbij dan bedacht moet worden, dat men onder dezen verzamelterm verschillende groepen van feiten kan verstaan. Ofschoon er niet aan gedacht kan worden deze feiten hier zelfs maar eenigszins volledig te noemen, willen wij er althans eenige bespreken, teneinde een indruk van hunne groote beteekenis te geven [1]).

Men kan dan allereerst onderscheiden de groote verbeteringen, die sinds 1913 in de *energie-productie* zijn opgetreden. Het kolengebrek tijdens den oorlog en daarna werkte het gebruik van andere energie-bronnen in de hand. Vooreerst ontwikkelden de electriciteits-opwekking en -overbrenging zich krachtig door het gebruik van hoogspanningsnetten en groote centrales, die den stroom met slechts weinig verlies over groote afstanden konden overbrengen. Daarnaast werd eene groote besparing verkregen door het op groote schaal benutten van waterkracht. Benzine, petroleum en stookolie namen in het groot de plaats van steenkool in; ook dit geeft groote besparingen, terwijl de warmte-productie beter is. Echter maakt elke 10.000 ton scheepsruimte, die voor het gebruik van olie wordt omgebouwd, 200 mijnwerkers werkloos. De explosie-motor trad op naast de stoommachine en verdrong deze gedeeltelijk. Het vervoer werd gerevolutionneerd door de uitvinding en verbetering van de auto. Maar ook de stoommachine zelf werd belangrijk verbeterd, waardoor het thermisch nuttig effect van 10 à 11 tot 20 à 30 percent werd opgevoerd. Waar men tenslotte steenkool bleef gebruiken, werden verbeteringen aangebracht door het verbranden van poederkool, terwijl men ook op groote schaal bruinkolen ging gebruiken. Sommige landen als Nederland breidden hunne steenkolenwinning sterk uit.

Door al deze maatregelen is de hoeveelheid energie, geprodu-

2) Een uitgebreid overzicht geeft OTTO BAUER in „Rationalisation-Fehlrationalisation", waaraan deze beschrijving geheel is ontleend.

ceerd per hoofd der bevolking, zeer sterk gestegen en de productiviteit van den menschelijken arbeid eveneens. Deze stijging maakt echter arbeidskrachten vrij, waardoor werkloosheid ontstaat en geeft ook aanleiding tot hergroepeering der industrie, die immers niet meer gebonden is aan plaatsen in de nabijheid der steenkolenmijnen. Nam het steenkolenverbruik vóór 1913 elk jaar met 4 percent toe, in de periode 1913—1928 was de *totale* toename slechts 4 percent.

Niet minder groot zijn de verbeteringen aangebracht bij de productie der *grondstoffen*. Tijdens den oorlog werd de tarweproductie van de Vereenigde Staten en Canada sterk opgevoerd. Het gebrek aan werkkrachten gaf reeds toen aanleiding tot mechanisatie. Toen nu na den oorlog Australië, Zuid-Amerika en Zuid-Oost-Europa weer op de markt verschenen, ontstond eene agrarische crisis, die weer aanleiding gaf tot groote verbeteringen in de landbouwtechniek. Vooreerst slaagde men er in zaaigoed te kweeken, dat sneller rijpte dan vroegere soorten en dus veel noordelijker kon worden verbouwd. Door het benutten dezer soorten werden groote gebieden in Canada voor de tarwe-cultuur ontsloten. Daarnaast verbeterden de methoden der chemische bemesting, hetgeen weer mogelijk was door de ontwikkeling der stikstof-industrie. De allerbelangrijkste factor was echter de mechanisatie van den landbouw door de invoering van den traktor en de maai-dorsch-machine. Deze machines maken eene snelle omwoeling van den grond mogelijk; hierdoor is de indroging van den bodem gering en konden ook de z.g. droge Prairie-staten tot tarwe-bouw overgaan. De productiviteit van het boerenwerk steeg zeer belangrijk. Van 1909 tot 1928 is de bevolking der farms in de Vereenigde Staten gedaald van 31,4 tot 27,7 millioen, maar het oogst-oppervlak is van 300,6 tot 353,4 millioen acres gestegen. Het geheele landbouwbedrijf verandert van karakter. In de plaats van de ouderwetsche boerderij treedt de „tarwe-fabriek". Eenige kapitalisten pachten uitgestrekte prairie-gronden, en zenden er een luttel aantal arbeiders met een groot aantal machtige machines heen. Na korten tijd worden groote hoeveelheden geoogst. Ook in Rusland is men, zooals bekend, overgegaan tot het oprichten van dergelijke bedrijven. Op de grootste ervan, de „Gigant", werden in 1929 62.000 H.A. bebouwd met behulp van 460 traktors; 2500 arbeiders waren voldoende om in

9 dagen dit oppervlak te bezaaien; voor het binnenhalen van den oogst zouden 6000 losse arbeiders voldoende zijn geweest.

Wat de tropische grondstoffen betreft, wijzen wij op de groote technische verbeteringen in de rietsuikerindustrie en in de rubbercultuur, waar door het gebruik van veredeld materiaal producties per boom kunnen worden verkregen, die vele malen zoo groot zijn als men vroeger voor mogelijk had gehouden. Maar daarnaast bleek, dat de rubbercultuur zoo gemakkelijk en (toenmaals) zoo loonend was, dat eene zeer uitgebreide extensieve bevolkings-rubber-cultuur ontstond.

De mijnbouw bracht groote technische verbeteringen aan door het gebruik van samengeperste lucht en het mechaniseeren van het transport. Een nieuwe tak van wetenschap, de zoogenaamde warmte-economie, ontwikkelde zich in het grootbedrijf en leidde tot nieuwe besparingen. De chemische industrie heeft zich, ook al weer onder den invloed der oorlogsverhoudingen, zeer sterk ontwikkeld, de kunstzijde-industrie ontstond, gestimuleerd door hooge katoenprijzen. Men denkt zelfs aan het kunstmatig vervaardigen van benzine uit steenkolen door hydreeringsprocessen en aan het bereiden van synthetische rubber, wat misschien alleen maar door de lage prijzen der natuurlijke producten wordt belet.

In de *fabrikage* zette de vervanging van het handwerk door de machine zich door. Wij noemen hier b.v. de invoering der z.g. spuitprocessen. De machines werden hoe langer hoe meer gespecialiseerd en automatisch-werkend gemaakt. Het verlies aan afval in de staalindustrie werd sterk verminderd. Nauwkeurig en stelselmatig onderzoek der grondstoffen maakt groote gewichtsbesparingen mogelijk. Nauwkeurige vaststelling van pasmaten en normalen verminderen de nabewerkingen van bijvijlen, pasmaken enz. De snelheid, waarmede de grondstoffen de fabriek doorloopen, wordt opgevoerd door het invoeren van den stroom-arbeid en den transportband. Dit geeft zelf weer aanleiding tot verdere arbeidsontleding en mechanisatie. Om een voorbeeld te noemen: in de bierkelder van eene brouwerij moeten de flesschen gespoeld, gevuld, gekurkt en geëtiketteerd worden. Oorspronkelijk bouwde men voor elk dezer verrichtingen eene machine. Daarna stelde men deze machines zoo op, dat zij niet langer soortgewijs bijeen stonden, maar bijeengevoegd werden volgens den loop van het arbeidspro-

ces: hierdoor ontstond de stroomarbeid. Daarna verbond men ze door een transportband, die de flesschen van de eene machine naar de andere voerde. En tenslotte verbeterde men dezen band zoodanig, dat de flesch zonder hulp van de menschelijke hand van de eene in de andere machine komt. De hand behoeft nu alleen maar de flesschen aan het begin van den keten in de spoelmachine te brengen.

Het invoeren van stroomarbeid leidt ook weer tot het verbeteren der machines zelf. Indien b.v. machine A in 20 minuten 90 werkstukken aflevert en de volgende machines B en C kunnen slechts 80 dezer stuks in 20 minuten verder bewerken, vormen zich tusschen A en B ophoopingen van voorraden. Men zal dan trachten B en C zoodanig te verbeteren, dat ook zij de arbeidsmaat van 90 stuks in 20 minuten bereiken. Aldus wordt het arbeidstempo versneld, verborgen rustpoozen weggenomen.

Parallel aan deze hervormingen loopen de pogingen om de *arbeidsprestaties* te vergrooten. Dit werd noodzakelijk door de verkorting van den arbeidstijd en de hooge loonen van het tijdvak na den oorlog. Men bouwde daarbij voort op de grondslagen, die reeds door TAYLOR en zijne school waren gelegd en ging er toe over om de verschillende handgrepen bij den arbeid nauwkeurig te bestudeeren, te vereenvoudigen en standaardtijden voor hun uitvoering vast te leggen. De individueele geschiktheid voor afzonderlijk werkzaamheden wordt door psychologische proeven vastgesteld. BAUER onderscheidt de zoogenaamde biotechnische rationalisatie, waarbij de prestatie van den arbeider wordt vergroot zonder meerder gebruik van energie, en de intensiveering van den arbeid. De biotechnische rationalisatie regelt b.v. de hoogte der werktafels naar de lengte van den arbeider; soms legt men werkkuilen aan om te voorkomen, dat de arbeider gebukt moet werken; voor andere werkzaamheden verstrekt men stoelen of voert systemen in, waarbij beurtelings zittend en staand wordt gewerkt. Handgrepen worden bestudeerd en vereenvoudigd: GILBRETH slaagde er in den arbeid van den metselaar, die vroeger uit achttien handgrepen bestond, terug te brengen tot vijf. Eveneens worden de werktuigen onderzocht en zoodanig gewijzigd, dat zij met een minimum van vermoeidheid kunnen worden gehanteerd. De invloed der rusttijden wordt nagegaan, de arbeidspauzen worden zoodanig ge-

regeld dat de stroomarbeid toch onafgebroken kan doorgaan. De werkplaatsinrichting wordt verbeterd, de invloed der verlichting en der aanwezige hoeveelheid waterdamp op de arbeidsprestatie nagegaan. De rationalisatie tracht ook de psychische belemmeringen van den arbeid, b.v. de vrees voor ongelukken, weg te nemen door betere veiligheidsvoorschriften. De levensvoorwaarden van den arbeider worden verbeterd, de drinkgewoonte bestreden. Door al deze maatregelen stijgt de productiviteit sterk.

De *intensiveering van den arbeid* omvat weer andere reeksen maatregelen. In de bedrijven ontstaan arbeidsbureau's, die het geheele arbeidsproces analyseeren en grondig voorbereiden. De scheiding tusschen geschoolde en ongeschoolde arbeiders wordt verder doorgevoerd, de geschoolde arbeider wordt ontlast van hulparbeid door b.v. het in orde maken der werktuigen aan afzonderlijke groepen over te dragen. Daar alle bijwerk is weggenomen, kan dan de arbeidsmaat van den stroomarbeid worden versneld. Met behulp van chronometers en tijdopnemers worden de prestaties der arbeiders vastgesteld en in normen vastgelegd. Het voornaamste technische hulpmiddel om het tempo te versnellen is echter de transportband. Immers, wanneer de arbeider met zijn deel niet binnen den voorgeschreven tijd klaar komt, moet de geheele volgende keten het werk onderbreken. Iedereen zet derhalve zijn voorman aan den arbeidsmaat te bewaren. Stukloon en groeps-stukloon-stelsels worden eveneens aangewend.

In de bedrijven ontwikkelt zich een bureaucratie, die op grond van objectieve waarnemingen en regels den gang van zaken voorschrijft. De functioneele afhankelijkheid van het gewenschte resultaat van zijne voorwaarden wordt mathematisch uitgebeeld en in vergelijkingen vastgelegd. Het vraagstuk der normalisatie ontstaat: uitgebreide onderzoekingen naar de „waste in industry" hebben plaats. De groote wegbereider is hier HOOVER geweest. Afzetmogelijkheden, kostprijzen en het effect en de inrichting der reclame worden methodisch bestudeerd.

Al deze wijzigingen van het productie-proces hebben gezamenlijk eene zoodanige beteekenis, dat men in Amerika spreekt van een „second industrial revolution". Zij hebben allen de strekking de productiviteit van kapitaal en arbeid op te voeren.

Is de interne struktuur der productie dus in de laatste jaren

sterk veranderd, niet minder is dit het geval met de externe structuur, de verdeeling van de verschillende takken van productie over de wereld.

De vorming van nieuwe staten na den oorlog heeft aanleiding gegeven tot kunstmatige schepping van industrieën, waar deze vroeger niet bestonden. Het voortbestaan wordt dan door krachtige beschermingsmaatregelen mogelijk gemaakt. De geheele Fransche mijnbouw is na den oorlog op moderne wijze weder opgebouwd; in het algemeen is Frankrijk in veel sterkere mate dan vroeger een industrieel land geworden. In Rusland tracht men systematisch op eene inderdaad ontzaggelijke schaal het land in een uiterst snel tempo te industrialiseeren en ofschoon de moeilijkheden en teleurstellingen groot zijn, worden er eveneens groote resultaten bereikt. Vooral van belang is de ontdekking van een groot aantal nieuwe natuurlijke hulpbronnen in dit nog bijna ondoorzochte land. Het Verre Oosten tenslotte, met name Japan en China, industrialiseeren zich krachtig en veroveren een groot deel der Oostersche markten, daarbij steunend op lage kostprijzen, veroorzaakt door eene lage levensstandaard en eenvoudige of geene sociale wetgeving. De inflatie van het Japansche ruilmiddel heeft deze ontwikkeling helpen bevorderen. De concurrentie van Japan is tot ver naar het Westen, in Afrika en Europa, merkbaar. De industrialisatie van China staat nog in haar begin. Wat Britsch-Indië betreft, is het Britsche textiel-kapitaal er al lang toe overgegaan om groote fabrieken in Britsch-Indië zelf te stichten. Al deze gebeurtenissen veroorzaken eene groote struktureele werkloosheid in oude gevestigde Europeesche industrieën (Lancashire, Twente). Er is weinig twijfel aan, dat deze nieuwe factoren voor een groot deel blijvend zijn.

In verband hiermede staat het feit, dat het oude middel, waarmede depressies vroeger overwonnen konden worden, namelijk expansie, thans bijna niet meer toegepast kan worden. De geheele prosperiteitsperiode van 1895 tot 1913 is vermoedelijk voor een niet gering gedeelte gedragen door voortdurende verovering van nieuwe markten door het Europeesch-Amerikaansche kapitaal. Men kan hierbij weer onderscheiden: de commercieele expansie, waarbij in de koloniën markten worden gezocht voor de industrieën van het moederland, en de beleggings-expansie, waarbij

kapitaals-export naar de koloniën plaats vindt. Het is daarbij niet bepaald noodzakelijk, dat de gebieden, waarnaar afzet en belegging plaats vindt, ook formeel koloniën zijn. Gebieden als China, de meeste Zuid-Amerikaansche staten, Polen en zelfs Rusland waren voor den oorlog eigenlijk Europeesche koloniën in den zin als hier beschreven.

Deze mogelijkheden zijn sinds 1918 zeer sterk verminderd. De oude koloniale en semi-koloniale gebieden komen hoe langer hoe minder voor belegging en verkoop in aanmerking. Integendeel verschijnen zij vaak als zelfstandige en geduchte concurrenten op de wereldmarkt. Het protectionisme ontwikkelde zich daarnaast tot zulk eene hoogte, dat de export op bijkans onoverkomenlijke moeilijkheden ging stuiten.

7. Gevolgen der struktuurwijzigingen.

Hierboven onderscheidden wij de struktureele wijzigingen reeds in: a) geografische verplaatsing van industrieën, b) ontstaan van nieuwe industrieën ten koste van andere (olie-kolen, auto-spoor, electriciteit-stoom), c) veranderingen binnen de afzonderlijke industrieën zelve (rationalisatie in engeren zin).

Geen dezer drie groepen van gebeurtenissen is geheel nieuw. Verplaatsing van industrieën heeft steeds plaatsgevonden en sinds de techniek in het groot op de productie wordt toegepast, is zij steeds vooruitgegaan en heeft dus aanleiding gegeven zoowel tot de veranderingen sub b als tot die sub c genoemd. Nieuw is echter het gezamenlijk en in massa optreden dezer verschijnselen op eene ongekend groote schaal. Vandaar de benoeming van dit gebeuren als „industrial revolution". Men moet de ontwikkeling der laatste vijftien jaar, wat hare draagwijdte betreft, vergelijken met de invoering der stoommachine in het begin der 19de eeuw, met dien verstande, dat de gebeurtenissen van den jongsten tijd misschien nog belangrijker zijn en vermoedelijk ook binnen eene kortere tijdsruimte zijn samengedrongen; het duurde in de 19de eeuw immers tot na 1850, alvorens de stoom werkelijk op zeer groote schaal werd toegepast.

Verplaatsing der industrieele centra nu geeft aanleiding tot eene depressie in de gebieden, waar de industrie oorspronkelijk bloeide. Deze depressie kan blijvend zijn of in elk geval zeer lang duren.

Het element van noodzakelijk herstel, dat bij de cyclische conjunctuur-schommelingen aanwezig was, vindt men hier niet. De depressie schept *niet* de voorwaarden voor nieuwe prosperiteit.

Evenmin is dit het geval bij het ontstaan van industrieën ten koste van andere. Men zou zich kunnen voorstellen dat er tenslotte in het geheel geen steenkool meer werd gebruikt, zooals men tegenwoordig geen meekrap meer benut. De werkloosheid, die door deze veranderingen ontstaat, heeft dus in sterke mate een chronisch karakter. De werkloosheid in Engeland is sinds 1920 onafgebroken zeer hoog.

Bij de eigenlijke rationalisatie staat de zaak eenigszins anders. Deze vereischt, zooals trouwens ook in de vorige gevallen, aanvankelijk belegging op groote schaal van kapitaal, daar zij neerkomt (in vele gevallen althans) op een algeheelen ombouw der industrie. Zij schept dus in eerste instantie eene zeer groote bedrijvigheid, eene rationalisatie-hoog-conjunctuur. Is de ombouw afgeloopen, dan komen talrijke werkkrachten vrij, juist door de verbeteringen aan het productie-apparaat en in de werkmethoden aangebracht: er zijn dan niet méér, maar veel minder werkkrachten noodig dan voor het begin der hausse. De terugval is dus dubbel zoo groot. Zet de hoog-conjunctuur zich nu door verdere rationalisatie of door andere oorzaken door, dan vinden deze werkkrachten aanvankelijk weer werk in andere beroepen of bedrijven. Zoo nam in de jaren 1923 tot 1927 het aantal in de industrie werkzame arbeiders in de Vereenigde Staten, ondanks de reusachtige vergrooting der productie met een millioen af, in den landbouw met een gelijk aantal, in de spoorwegen en kolenmijnen elk met 100.000 man. Tegenover deze vermindering met 2,2 millioen stond in andere beroepen echter eene toename: in den automobielhandel, de garages en de autoreparatie-werkplaatsen met 750.000 man; in den handel met 500.000, de bouwvakken met 300.000, de vrije beroepen met 200.000, in de electrische centrales, gasfabrieken enz. met 200.000 man. Ook binnen de industrie zelf hadden groote verschuivingen plaats. De werkloozen uit de textiel-industrie stroomden naar de radio-, de film-, de gramofoon- en de kauwgomindustrie. Natuurlijk vormen zulke overhevelingen steeds een moeilijk proces met groote tijdelijke werkloosheid. Naarmate de ra-

tionalisatie echter verder om zich heen grijpt, stijgt het aantal arbeiders voor wie geen werk meer is te vinden.

Maar veel erger wordt nog de zaak, indien door de rationalisatie de productiviteit van het kapitaal te ver is opgevoerd, indien zij dus verkeerd is geweest.

De rationalisatie komt in bijna alle gevallen neer op eene vergrooting van het vaste kapitaal, waartegenover de factor arbeid aan belang verliest. Dit heeft een geheel anderen prijsopbouw tot gevolg: de vaste kosten worden veel belangrijker, de variabele kosten, die evenredig of nagenoeg evenredig met de productie stijgen, worden geringer. Dit heeft weer tot gevolg, dat de totale kostprijs van een gerationaliseerd bedrijf reeds bij eene lage productie hoog ligt, maar met het stijgen der productie slechts weinig klimt, terwijl bij een niet-gerationaliseerd bedrijf de kostprijs aanvankelijk laag ligt, maar met het klimmen der productie sterk omhoog gaat. Derhalve dalen de kosten per eenheid bij een gerationaliseerd bedrijf snel met het klimmen der productie, bij een niet-gerationaliseerd bedrijf veel langzamer. Dientengevolge tracht het gerationaliseerd bedrijf zich steeds in te stellen op eene zeer hooge productie, teneinde maximale winsten te kunnen boeken; kan de productie niet sterk stijgen, dan werkt een gerationaliseerd bedrijf duurder dan een ouderwetsch. Bij de rationalisatie bestaat dus eene tendenz om zoo ver mogelijk te gaan. Blijkt nu, dat de groote producties, waarop de investatie gebaseerd is, niet afgezet kunnen worden, dan ontstaat eene crisis, waarbij de bedrijven in zeer sterke mate onrendabel zijn.

Dan blijkt tevens, dat bij betrekkelijk geringe omzetten de ouderwetsche bedrijven in betere conditie verkeeren. Zij hebben slechts geringe bedragen vaste kosten op te brengen en kunnen zich dus gemakkelijker aan den nieuwen toestand aanpassen door vermindering van het aantal arbeiders. In vele gevallen maken zij nog winst, waar het gerationaliseerd bedrijf al lang met verlies werkt. Zoo blijkt het technisch hoogstaand bedrijf bij geringe omzetten minder economisch te zijn dan het technisch minder ontwikkelde. En daardoor kunnen de laatsten zich steeds handhaven naast de eersten: in tijden van voorspoed maken ook zij winst, ofschoon niet zoo groot, in depressie-tijden kunnen zij meer weerstand bie-

den. De Darwinistische wet van de uitroeiïng der minderwaardigen werkt niet.

Wij zien dus, dat bij rationalisatie de tendenz tot overspanning der situatie optreedt en dat zij op twee wijzen de depressie voorbereidt: eenerzijds maakt zij door haar wezen zelf arbeiders overbodig, anderzijds leidt zij tot opvoering der productie met nog verdere werkloosheid. En is aldus de depressie eenmaal ingetreden, dan werken — anders dan vroeger — de krachten tot herstel in veel mindere mate.

Prof. GOUDRIAAN heeft dit in zijn aangehaald artikel zeer duidelijk uiteengezet. Hij laat met behulp van geteekende schema's zien, dat bij den ouden toestand — geringe vaste en hooge variabele kosten, ook sterk uiteenloopende kostprijzen — bij prijsdaling andere verschijnselen optraden dan thans. Vroeger schakelde eene prijsdaling eene groep ondernemers — die met de hoogste directe kosten — uit. Het overblijvende deel zag zijne winstmarge verkleind, maar bleef in meerderheid winstgevend produceeren. Betrekkelijk geringe prijsdalingen werden opgevangen door nieuwe uitschakelingen. Er was eene stabiliseerende werking: verstoring van het evenwicht wekte krachten op, die naar het evenwicht terugvoerden.

Maar bij onderling weinig verschillende kostprijzen en een hoog vaste-kosten-aandeel is het verloop anders. De prijsdaling is reeds onmiddellijk veel grooter: er is eene vrijwel plotselinge instorting over het aanzienlijke vaste-kosten-bedrag van den grensproducent. Maar het in functie blijvende deel produceert niet meer winstgevend; de geheele bedrijfstak werkt met verlies. En ondanks dit verlies is bij de in gang blijvende ondernemingen geen sterken prikkel tot productie-beperking aanwezig; integendeel is er een prikkel tot vergrooting der productie, want zulk eene vergrooting beduidt, zoolang het prijsniveau nog boven den grensprijs der onderneming ligt, verbetering der vaste-kosten-dekking. Van eene normale physiologische functie der prijsdaling is geen sprake meer. De geheele toestand van den bedrijfstak is pathologisch geworden en kan dit geruimen tijd blijven.

Wij zien dus eene steeds verdere verstoring van het evenwicht zonder dat tegenkrachten optreden, en daardoor steeds dalende prijzen. Het niet-dalende of zelfs stijgende aanbod leidt tot vorming van groote voorraden, die een voortdurenden druk op de markt

uitoefenen: zoodra er koopers in de markt komen, volgt uit deze voorraden een overweldigend aanbod. Het prijsniveau kan dientengevolge steeds verder dalen. Het evenwicht is niet meer stabiel maar labiel: verstoring wekt krachten, die nog verder van het evenwicht afvoeren.

Het gevolg van deze verhoudingen is, dat men een voortdurenden drang naar staatsinmenging waarneemt, een wensch, die men in de 19de eeuw practisch niet kende. Men vraagt allerwege restrictiemaatregelen, uitgaande van de Overheid, want individueele restrictie komt slechts den concurrent ten goede. Men vraagt evenzoo steeds verder gaande protectie en contingenteering. Maar deze maatregelen hebben het gevolg, dat het productie-apparaat kunstmatig op de bereikte te groote hoogte wordt gehouden en de potentieele productie op het bereikte te hooge peil blijft.

In het verleden bezat ons productie-apparaat een bewonderenswaardig aanpassingsvermogen. Was het evenwicht verstoord, dan bereikte men door massale inkrimping der productie, loonsverlagingen en dergelijke maatregelen na betrekkelijk korten tijd weer een toestand van evenwicht. Dit aanpassingsvermogen is door de beschreven ontwikkeling veel geringer geworden; de hooge vaste kosten voeren juist de productie nog op en vakvereenigingen en collectieve contracten maken het invoeren van loonsverlagingen veel moeilijker dan vroeger. Het apparaat heeft in sterke mate aan elasticiteit ingeboet.

8. Voorbeelden: tarwe en rubber.

In zijn boeiend reportage-werk: „Amerika, Untergang am Ueberfluss" geeft A. E. JOHANN eene beschrijving van de ontwikkeling der Amerikaansche tarwe-productie onder den titel van: „Gemechaniseerd graan". Hij geeft aan, hoe ontzaggelijk veel arbeid de machines uitsparen, hoe het karakter van het boerenbedrijf geheel is veranderd, om dan uiteen te zetten, dat dit bedrijf veel riskanter is geworden dan vroeger, omdat het geen slechte tijden meer kan doorstaan. En op de vraag: „Waarom niet?", geeft hij het volgende zesvoudige antwoord:

Ten eerste: Een maai-dorschmachine kost gemiddeld ongeveer 12000 Mark, een bijbehoorende traktor ongeveer 7000 Mark, de vracht-auto 4000

Mark. Voor de overige machines, die een gemechaniseerde farm noodig heeft, moet ongeveer 10.000 Mark betaald worden, te zamen dus ongeveer 30.000 à 40.000 Mark. Dit machine-park moet, daar er in den regel niet erg zuinig mee wordt omgegaan, na ongeveer drie, op zijn laatst na ongeveer vijf jaar worden vernieuwd. Dit beteekent dat de farmer elk jaar ongeveer 10.000 Mark voor afschrijving moet afzonderen alvorens iets te kunnen verdienen.

Ten tweede: Het gebruik van machines maakt het mogelijk op gronden die vroeger daarvoor geheel ongeschikt waren, tarwe te verbouwen. Oneindige gebieden in de Prairie-Staten lijden onder gebrek aan regen. Als de farmer voor zijn koren voldoende vocht in den grond wil brengen, moet hij dadelijk na een regenbui den grond omploegen. Toen men nog met paarden en muilezels werkte, ging dit veelal te langzaam. Het gebruik van traktoren en ploegen, die dag en nacht doorwerken, maakt het echter mogelijk den grond zoo snel om te ploegen, dat men in gebieden die vroeger voor te droog golden, thans genoeg vocht in den grond kan bewaren om een tarwe-oogst mogelijk te maken.

Toen de machines eenmaal waren uitgevonden moesten alle groote producenten ze aanschaffen om de concurrentie te kunnen volhouden.

De machines ontheffen den boer verder van de zorg om aan eene voldoende hoeveelheid arbeidskrachten te komen. Vroeger steeg tijdens den oogst het aantal arbeiders op een farm tot het vier à zesvoudige. Het was vaak zeer lastig voldoende arbeiders te vinden en vaak moesten zulke hooge loonen worden betaald, dat de voordeelen der grootere productie er weer door verloren gingen; de machines losten dit probleem onmiddellijk op. Men kon zooveel land beploegen als men wilde. En er gebeurde wat gebeuren moest:

Binnen vijf jaren ongeveer steeg de tarwe-productie zoo geweldig, dat er geen afzet voor de reusachtige hoeveelheden te vinden was (overigens ook hierom niet, daar in de overige takken van productie zich eene soortgelijke ontwikkeling had voltrokken, zoodat millioenen menschen werkeloos waren en in veel geringere mate dan vroeger als koopers van tarwe resp. brood in de markt kwamen). Voor alles verscheen echter ook Rusland weer op de markt als verkooper van tarwe, een gebeurtenis, die tendeele ook eerst mogelijk werd door de met reuzenschreden vooruitgaande mechaniseering van den Russischen landbouw. De Russische tarwe-productie steeg van 205 millioen bushels in 1921 tot 1032 millioen bushels in 1930. Vóór den oorlog beliep de gemiddelde oogst van Rusland 757 millioen bushels.

De wereld-tarwe-oogst (zonder Rusland en China) beliep:

1924/1925	3.163.000.000	bushels
1925/1926	3.472.000.000	„
1926/1927	3.449.000.000	„
1927/1928	3.652.000.000	„
1928/1929	3.898.000.000	„

d.i. de wereld-tarwe-productie zonder Rusland en China is voor het begin der crisis in vijf jaar tijds met 735.000.000 bushels gestegen (opgave Canadian Wheat Pool).

De machines hebben de natuurlijke dammen tegen eene te hooge productie (tekort aan arbeiders en grond) verbroken en aldus geleid tot een niet te keeren overproductie van tarwe.

Ten derde: De farmer van de oude soort kon veel meer weerstand bieden aan slechte tijden dan de in een chauffeur veranderde moderne tarweboer. In het bijzonder produceerde hij op zijn eigen farm alles wat hij noodig had. Dit bestaat thans niet meer, de machines hebben hem te zeer verwend. Bovendien kan hij naast zijn machine-park niet bovendien ook nog vee en gevogelte onderhouden. De machines zijn pas rendabel als hij reusachtige landerijen achter elkander kan gereed maken en er van oogsten. Een boerderij, berekend voor veelzijdig bedrijf, stelt geheel andere eischen, beide vormen zijn naast elkander niet mogelijk. De farmers hebben, overal waar zij konden, met hun oude gewoonten gebroken, omdat de machine bij behoorlijke graanprijzen hen het leven veel gemakkelijker maakt.

Verder kon een ouderwetsche boer bij lage tarweprijzen zijn verlies dekken door verbouw van andere graansoorten of veldvruchten. De reusachtige machines echter leiden tot mono-cultuur, tot uitsluitende verbouw van tarwe. Voor andere graansoorten of veldvruchten, aardappelen b.v. zouden weer geheel andere machines noodig zijn, die de boer zich in slechte tijden zeker niet kan aanschaffen.

Als het den ouderwetschen boer slecht ging, kon hij nog altijd leven van het vleesch van zijn varkens, de eieren van zijn kippen, van de melk van zijn koe. Als hij paarden te veel had, joeg hij die de prairie in: koeien en varkens zochten hun eigen voedsel, en er kon altijd broodkoren voor eigen gebruik en voedsel voor het pluimvee zonder veel kosten worden verbouwd. In zulk een toestand kan de boer niet meer komen; zijn machines kan hij niet de prairie injagen en de termijnbetalingen loopen door onverschillig of de tarweprijs onder of boven de productiekosten ligt.

Ten vierde: De tarwe-boer van thans kan — en dat is de grootste moeilijkheid — zijn productie veel moeilijker inkrimpen dan vroeger. Hij kan geen andere veldvruchten in het groot gaan verbouwen: behalve, dat hij daarvoor geen machines heeft, zijn de landerijen waarop gemechaniseerde tarwe wordt verbouwd, meestal slechts voor tarwe geschikt. Verder moet de grootte der velden in eene bepaalde verhouding tot de grootte der machines staan, omdat deze laatsten op kleine oppervlakten in het geheel niet kunnen worden gebruikt. Vervolgens moet de boer, als hij zijn bezit niet in den steek wil laten, in elk geval tarwe verbouwen om zijn termijnbetalingen te kunnen doen; en bij lage prijzen moet hij zelfs meer verbouwen om toch een gelijke opbrengst te verkrijgen. En dit juist in een tijd, waarin iedere vergrooting der productie de moeilijkheden nog vergroot!

Ten vijfde: Zelfs in goede tijden, waarin de tarweprijs niet onder de productiekosten ligt, is de mechanisatie voor den boer een gevaar en wel omdat hij zeer hooge vaste kosten heeft, terwijl hij op de grootte van den oogst slechts geringen invloed kan uitoefenen. De tarwe is een der meest gevoelige graansoorten. Als zij voordeelig is opgegroeid en niet door onstuimige voorjaarsregens vernield is, kan zij nog altijd door hagel worden beschadigd, door ziekten worden opgevreten of door maandenlange droogte verdorren. In de meeste centra der tarwe-cultuur ziet men steeds weer dat regen één, twee, drie jaar uitblijft. De ouderwetsche boer kon zich door deze jaren heen slaan; hem ontging alleen winst. Maar de boer met een gemechaniseerd bedrijf moet dan toch elk jaar groote sommen opbrengen.

Met andere woorden: in den landbouw is een zuivere calculatie, zooals in de industrie onmogelijk. Men kan wel op zich nemen met een gegeven productie-apparaat 10.000 schrijfmachines te produceeren, maar nooit 10.000 bushels tarwe. De schrijfmachine-fabrikant weet, dat hij inderdaad 10.000 machines zal produceeren maar de boer kan inplaats van de gecalculeerde 10.000 bushels er 30.000 oogsten of wel in het geheel niets. Dientengevolge zijn starre productiekosten in den landbouw veel gevaarlijker dan in de industrie.

Ten zesde: De mechanisatie van het tarwe-bedrijf beduidt ook nog in een ander opzicht de vernietiging van den individueelen boer. De machines hebben het mogelijk gemaakt elken willekeurigen landarbeid ten alle tijde te verrichten. Het is dus niet meer noodig, dat de boer nog op het land woont, het is voldoende dat twee keer in het jaar eenige machinisten en chauffeurs op het land verschijnen.

Dientengevolge wordt de landbouw niet meer als landbouw, maar als een soort industrie uitgeoefend .....

Om te besluiten: de industrialisatie van het wereld-graanbedrijf heeft in het geheel niet de gunstige gevolgen gehad, die men er van hoopte, toen men er mede begon. Zij heeft geleid tot eene geweldige overproductie, de elasticiteit van het bedrijf vernietigd en zijn weerstandsvermogen in crisestijden verzwakt. Zij heeft aanvankelijk den arbeid van den boer verlicht, echter zijn zorgen onmatig vergroot en maakt tenslotte zelfs de bestaansmogelijkheid van individueele bedrijven twijfelachtig. Voorts heeft zij duizenden, misschien millioenen menschen het dagelijksch brood geheel of gedeeltelijk ontnomen — hoe vreemd dit bij eene sterk toegenomen tarweproductie ook moge klinken.

Men behoeft niet naar Amerika te gaan om eene treffende illustratie te vinden van de moeilijkheden, welke de struktureele wijzigingen van het productie-apparaat hebben veroorzaakt: voor het Nederlandsch-Indische product rubber liggen de verhoudingen, bij uiterlijke verschillen, in wezen gelijk.

Rubber is een betrekkelijk jong product. Tot het begin der 20ste eeuw werd het in betrekkelijk kleine hoeveelheden als boschproduct in het Amazone-gebied verzameld en bracht het hooge prijzen op. Toen nu door de uitbreiding van het automobilisme de vraag sterk steeg, ontstond in Zuid-Oost-Azië, met name in Malakka, Ned.-Indië en Ceylon, een rationeel ingericht plantage-bedrijf, dat thans bijna de geheele wereldproductie levert. Vanaf het begin der eeuw werden in deze plantages groote bedragen gestoken. Na 1911 daalde de prijs langzaam onder den invloed van stijgende producties, maar bleef zeer lang nog zoo hoog, dat groote winsten werden gemaakt. Na den oorlog, in 1920 en 1921, zakte de vraag in en bleek eene groote overproductie: de cultuur was toen reeds overgekapitaliseerd en is dit sindsdien gebleven. In 1921 daalde de prijs tot ongeveer ƒ 0,80 per K.G., ver beneden den kostprijs, die toen ongeveer ƒ 1,20 beliep.

Tegenover deze situatie namen de producenten de volgende maatregelen. Het bedrijf werd in sterke mate gerationaliseerd en vereenvoudigd, waardoor b.v. het aantal arbeiders van 1 per beplante Hectare tot ½ daalde. De kostprijs werd aldus tot ongeveer ƒ 0,60 teruggebracht. Voor het Britsche rubberkapitaal voerde de Engelsche Regeering in 1922 eene drastische wettelijke restrictie in (het z.g. STEVENSON-schema), waardoor de verdere vergrooting der productie inderdaad enkele jaren is geremd. Toen zich reeds kort na 1922 in de Vereenigde Staten eene nieuwe periode van prosperiteit inzette, steeg de vraag naar rubber zeer sterk, zoodat in 1924 en vooral in 1925 de prijs tot eene geweldige hoogte opliep (bereikt maximum in 1925 ongeveer ƒ 5,50 per K.G.). Dit gaf aanleiding tot zeer aanzienlijke nieuwe beleggingen, waarbij men geheel de oogen sloot voor de omstandigheid, dat de consumptie wel gelijken tred had gehouden met de kunstmatig beperkte, maar volstrekt niet met de potentieele productie. Berekent men deze potentieele producties, dan blijkt dat sinds 1920 er steeds overproductie is geweest. Niettemin werd in de periode 1920—1930 alleen in Ned.-Indië ongeveer 350 millioen gulden in de rubbercultuur gestoken. Tengevolge der hooge prijzen ontstond in de Vereenigde Staten eene groote industrie voor het herbereiden van oude rubber, die, zwaar gekapitaliseerd, ook in stand bleef toen de prijs weer daalde. Verder gaven de hooge prijzen aanleiding tot het zoodanig

verbeteren van den auto-band, dat deze niet langer ongeveer 5.000 K.M., maar 25.000 K.M. en meer kan worden gebruikt. Het aantal banden, dat per wagen en per jaar vernieuwd moest worden, daalde in de Vereenigde Staten dientengevolge van 7,84 in 1910 tot 1,65 in 1930. Verder slaagde men er in de hoeveelheid rubber, per band gebruikt, sterk te beperken. Vervolgens gaven de hooge prijzen en de vereenvoudiging der cultuur aanleiding tot het ontstaan van een zeer belangrijken aanplant van bevolkingsrubber in Ned.-Indië; de potentieele productie dezer aanplanten beloopt thans 300.000 à 400.000 ton. In de vijfde plaats ging men het plant-materiaal veredelen, waardoor de jaar-opbrengst per Hectare sterk steeg; bedroeg deze vroeger ongeveer 300 K.G., dit cijfer kan bij geselecteerd materiaal tot 1500 K.G. stijgen. Een zeer belangrijk deel der tegenwoordige aanplanten bestaat uit dit veredeld materiaal, dat grootendeels nog niet in productie is.

Na 1925 gingen de prijzen dalen maar bleven zij nog jaren lang zoo hoog, dat de cultuur buitengewoon lucratief was. De in Amerika voortdurende hausse voerde de consumptie verder op. In 1928 moest de Britsche Regeering het restrictie-stelsel opgeven, waardoor de productie in 1929 met niet minder dan ruim 200.000 ton steeg en een cijfer van 860.000 ton bereikte. Daar in 1928 en 1929 ook de wereldconsumptie zeer hoog was (laatste jaren der hausse), zakte de prijs wel sterk in, maar toch niet tot het niveau van den kostprijs. In 1930 begon de consumptie echter te dalen en deze liep in 1931 en 1932 zeer sterk terug.

In onderstaand staatje geven wij de wereldproducties en consumpties van rubber sinds 1920:

Jaar	Wereldproductie	Wereldconsumptie	Daling of styging voorraad
1920	353.600 ton	310.000 ton	+ 43.600 ton
1921	300.200 „	270.000 „	+ 30.200 „
1922	399.700 „	390.000 „	+ 9.700 „
1923	276.500 „	435.000 „	— 58.500 „
1924	409.800 „	470.000 „	— 60.200 „
1925	514.000 „	560.000 „	— 46.000 „
1926	634.200 „	545.000 „	+ 89.200 „
1927	609.100 „	600.000 „	+ 9.100 „
1928	656.800 „	695.000 „	— 38.200 „
1929	865.800 „	790.000 „	+ 75.800 „
1930	803.200 „	705.000 „	+ 98.200 „
1931	806.000 „	650.000 „	+156.000 „

Alle jaren waarin de voorraden afnamen, te weten 1923, 1924, 1925 en 1928, waren restrictie-jaren. Desondanks gingen de beleggingen in dit geheele tijdvak voort. De prijs ging voort te dalen, bereikte in Juni 1930 het toenmalige kostprijsniveau en daalde begin 1932 tot *elf cent per Kilogram.*

Tot eene nieuwe restrictie is het niet gekomen; het gelukte ondanks vele pogingen niet de belangen der verschillende producenten te vereenigen. Opnieuw werd echter de cultuur vereenvoudigd en de kostprijs gedrukt, zoodat zij thans per beplante Hectare met 0,2 arbeider werkt, terwijl de directe kosten ongeveer ƒ 0,20 à ƒ 0,25 [1]) beloopen. In verband met de betrekkelijk hooge vaste kosten verminderde de productie van plantage-rubber in 1930 en 1931 slechts weinig; tegenover kleinere producenten, die het bedrijf staakten, stonden anderen, die hunne productie vergrootten teneinde den kostprijs te drukken. Eerst in 1932 begonnen een aantal Europeesche producenten uit te vallen, maar ook toen ging de totale productie bijna niet achteruit. In Augustus 1932 was in Ned.-Indië bijna een derde van het totale tapbare oppervlak niet in tap, maar de gestegen productiviteit van het overblijvende deel maakte, dat de productie slechts weinig gedaald was. Toen nu in Augustus de prijs een oogenblik tot ƒ 0,22 steeg — dus nog niet tot het niveau der directe kosten — hervatten onmiddellijk een aantal uitgevallen producenten weer den tap en ook de export van bevolkingsrubber steeg zeer aanmerkelijk. De prijsverbetering heeft zich dan ook niet kunnen doorzetten: de prijs ligt thans bij ongeveer 16 cents per Kilogram.

Eene ontwikkeling, die veel op die van rubber gelijkt, maar nog in een vroeger stadium is, heeft plaatsgevonden bij het product palmolie. Dit was oorspronkelijk een bevolkingsproduct, dat verkregen werd uit de bosschen langs de kust van West-Afrika. De vrucht dezer oliepalmen bevatte een gehalte palmolie, nog niet tweemaal zoo groot als het pittengehalte; de bereiding (persing) geschiedde met de hand, waardoor een groot deel der olie in de vrucht bleef zitten en de olie bovendien een hoog vetzuurgehalte behield, waardoor zij voor vele gebruiksdoeleinden ongeschikt werd. Na den oorlog ontstond in Ned.-Indië een groot plantage-

1) Althans ter Sumatra's Oostkust; elders is dit cijfer vermoedelijk nog lager.

bedrijf van palmolie; er werd eene vrucht geteeld, die vier tot vijf maal zooveel olie als pitten bevat en bovendien geschiedde de persing mechanisch, waardoor veel meer olie, welke bovendien een laag vetzuurgehalte heeft, wordt verkregen. De prijs van palmolie bewoog zich langzaam in dalende richting, maar liet nog zeer behoorlijke winsten. De aanplanten werden sterk uitgebreid en deze uitbreidingen gaan thans zelfs nog voort, omdat men hier en daar rubber- in oliepalmenplantages omzet. Nederlandsch-Indië levert in 1932 reeds eene productie van vermoedelijk 70.000 ton palmolie en zal binnen enkele jaren dubbel zooveel produceeren. Inmiddels dalen ook deze prijzen tot het kostprijsniveau, mede tengevolge van het concurreerende aanbod van walvischtraan en van copra en aardnoten. Het is in het geheel niet onmogelijk, dat in de oliepalmen-cultuur binnen enkele jaren eene situatie, veel gelijkende op de rubber-situatie van thans, zal ontstaan.

Wij meenen, dat deze geheele beschrijving regel voor regel eene bevestiging vormt van de theoretische uiteenzetting, die wij in de vorige paragrafen van dit opstel gaven.

De gebeurtenissen in de tarwe-, de rubber- en de palmolie-cultuur vormen zeker geen onderdeel van een normaal periodiek gebeuren. En de gebeurtenissen in de meeste overige industrieën hebben hiermede een sterken familie-trek gemeen.

9. Slot-opmerkingen.

In het bovenstaande werd reeds aangestipt, dat struktureele veranderingen van het productie-apparaat op zich zelf geen nieuw verschijnsel vormen; zij zijn opgetreden, zoolang de techniek op de productie wordt toegepast. De schaal echter, waarop het verschijnsel in de laatste jaren is opgetreden, is ongekend groot. Dit is beslissend: de economische veranderingen van den laatsten tijd worden er door gestempeld tot een *éénmaal optredend historisch gebeuren.*

Op dit gebeuren nu heeft voor een groot deel de hausse berust, die in Amerika na 1922, in Europa wat later optrad. Deze hausse zette zich geruimen tijd door, terwijl de prijzen langzaam daalden of hoogstens stabiel bleven. Toen tenslotte het omvormingsproces der industrie was afgeloopen en bovendien bleek, dat het apparaat op te hooge producties was ingesteld, volgde eene crisis en eene

depressie, die evenals de eraan voorafgaande hausse, een afzonderlijk karakter hebben.

Zij hebben in wezen geen andere grondoorzaak dan de gewone cyclische conjunctuur-schommelingen: ook in dit geval hebben wij te doen met eene overkapitalisatie van het productie-apparaat ten opzichte der koopkrachtige vraag. Maar terwijl men bij de cyclische conjunctuur-wisseling (in hoofdzaak) te doen heeft met eene overkapitalisatie-in-de-breedte (uitbreiding der industrie), heeft men hier (in hoofdzaak) te doen met eene overkapitalisatie-in-de-diepte (intensiveering der industrie). Het is duidelijk, dat in het laatste geval de mate der overkapitalisatie gemakkelijk veel hooger wordt.

Het overwinnen der depressie is reeds door hare groote diepte veel moeilijker dan vroeger; daarnaast treedt dan nog het feit op, dat door de interne veranderingen van het apparaat het automatisme, dat het vroeger kenmerkte, niet meer of slechts gedeeltelijk functionneert.

De omvang en de diepte der depressie hebben geleid tot allerlei gebeurtenissen en maatregelen, die wijzen op een buitengewonen noodtoestand en dermate ingrijpend zijn, dat zij op hare beurt weer worden tot zelfstandige factoren in de crisis. Wij noemen, zonder ze verder te bespreken, de super-protectie, de contingenteering, den val van en de groote schommelingen in meerdere valuta, het ingrijpen van den Staat op ongekende schaal in het bedrijfsleven, dooltochten van onrustig geworden kortloopende credieten. Bij vorige depressies heeft men niet aan dergelijke maatregelen gedacht. Parallel hiermede loopen politieke spanningen, die eveneens tot zelfstandige factoren zijn geworden.

Wij meenen dus tenslotte, dat de depressie van thans grootendeels als afzonderlijk verschijnsel gezien moet worden. Hare gevolgen zullen tendeele blijvend zijn. Voorspellingen, gedaan op grond van vroegere waarnemingen, dat een automatisch herstel na een bepaalden tijd moet optreden, zijn ijdel.

Eenige economische eigenaardigheden van het Boschbedrijf

door

Z. van Doorn.

De eigenaardige karaktertrekken, die het boschbedrijf uit een economisch oogpunt vertoont en waarvan ik het een en ander voor den niet-vakman hoop te vertellen, zijn voor het meerendeel te verklaren 't zij direct of indirect uit den langen duur van het proces der houtproduktie, zelf een van de voornaamste dier eigenaardigheden.

De lange duur van het produktieproces.

Deze duur is voor verschillende boschbedrijven zeer verschillend en wisselt van enkele jaren voor hakhoutbedrijven tot 300 jaar als voor de eikenbosschen van den Spessart is vastgesteld. In den regel ligt de produktieduur tusschen 60 en 150 jaar, al naar gelang van grond, houtsoort en bedrijfsdoel.

In vaktermen wordt het begrip van den produktieduur ten naasten bij gedekt door het begrip *omloop* of *turnus*, d.i. gemiddelde kapbaarheidsleeftijd van de opstanden eener bedrijfsklasse (dat zijn bosschen, waarvoor ongeveer gelijke bedrijfsvoering wordt toegepast).

Men denke zich dat even in: een produktieproces, dat 100, 200 of 300 jaar duurt, waaraan dus vele generaties van boschbeheerders moeten medewerken, steeds ongeveer hetzelfde bedrijfsdoel in het oog houdend. Men begrijpt, hoe storend de verandering der inzichten hierop kan inwerken.

De eikenbosschen welke thans in den Spessart ter velling komen, hebben den dertigjarigen oorlog nog beleefd; de djatibosschen, welke hier op Java geveld worden, althans de oudere, leefden reeds in het begin der 18e eeuw.

Doch ook wanneer men de bosschen niet zoo oud laat worden,

bij een omloop van 80 jaar bijvoorbeeld, zooals voor het djatiboschbeheer thans is aangenomen, heeft gedurende het produktieproces de boschbeheerder vele malen voor een ander plaats gemaakt.

Het langdurige produktieproces brengt o.m. mede, dat voortdurend produkten in alle stadia van ontwikkeling aanwezig moeten zijn, produkten, waarvan men de rijpheid niet op het jaar kan aanwijzen.

De zeer gevarieerde voorraad aan produkten, die tegelijk produktiemiddel zijn, gevoegd bij de verspreiding over een groot gebied, is oorzaak dat voor de moderne boschbedrijven de dienst der Boschinrichting, die het aanwezige bosch moet inventariseeren en daarop de te nemen bedrijfsmaatregelen moet opbouwen, een groote rol speelt.

Het bedrijfsdoel.

Het bedrijfsdoel en klaarheid daaromtrent is voor het boschbedrijf van overwegende beteekenis. In eerste instantie houdt het in: bepaling van de verlangde produkten en van aard, grootte en verdeeling der daarvoor benoodigde produktiemiddelen: houtsoort, houtvoorraad en bedrijfsvorm.

In wezen wordt het bedrijfsdoel bepaald door den wil van den boscheigenaar, doch zooals vanzelf spreekt is deze wil niet willekeurig, maar in hooge mate bepaald door de omstandigheden van den eigenaar, zijn gegoedheid, den aard en omvang van zijn boschbezit tegenover andere bezittingen, de traditie.

In zekeren zin wordt het bedrijfsdoel objektief bepaald door groeiplaats en boschopstand en subjektief door den wil en het inzicht van den eigenaar, waarbij de omstandigheden van hem en van de gemeenschap een groote rol spelen.

Het zal zonder meer duidelijk zijn, dat bij een zoo langdurig produktieproces het bedrijfsdoel wel zelden vanaf het ontstaan van een bosch tot aan den oogst ongewijzigd zal blijven.

Al dadelijk wordt dat doel zeer sterk beïnvloed door de gesteldheid van het aanwezige bosch, al is ten slotte de economische behoefte maatgevend.

Zoo is het bedrijfsdoel van de Spessarteikenbosschen, namelijk produktie van langzaam gegroeid hoogwaardig hout met een mi-

nimum aan gebreken, mede een gevolg van de omstandigheid, dat eikenbosschen van die bijzondere kwaliteiten aanwezig waren.

Dit laatste was min of meer een toeval, althans niet teweeg gebracht op grond van een bedrijfsdoel, dat 300 jaar geleden reeds bestond. Integendeel het is niet veel meer dan 100 jaar geleden, dat er van een bijzondere waarde dier bosschen geen sprake was en dat brandhout en bouwhout nog het hoofdprodukt vormden. Men ziet hieruit, dat het bedrijfsdoel zeer sterk evolueeren kan in verband met de ontwikkeling der gemeenschap, maar dat die evolutie afhankelijk is van het aanwezige materiaal.

Waarom men in andere streken, waar de eik groeien wil, geen bosschen tracht op te leiden voor hetzelfde doel? Ten eerste wegens de onzekerheid of grond en klimaat diezelfde ontwikkelingsgang tot op hoogen leeftijd mogelijk maken, ten tweede wegens de onzekerheid of het bedrijfsdoel, dat men zich thans stelt, over 300 jaar nog hetzelfde zal zijn en ten derde wegens de groote offers, die dat onzekere doel zou vergen van het heden ten bate van een verre toekomst. De beide laatstgenoemde bezwaren gelden ook voor het Spessartgebied en toch volgt men bij de verjonging der bosschen weer hetzelfde doel. Hieruit volgt al dadelijk, wat wij nog herhaaldelijk zullen opmerken, dat rentabiliteitsoverwegingen hierbij niet den doorslag geven.

Wanneer evenwel voor 50 jaar de oude eikenbosschen van den Spessart waren uitgegroeid b.v. door beheersfouten of als gevolg van financieele nood van den eigenaar, dan zou thans iemand er aan denken ze weer tot stand te brengen. Men zou het ook misschien niet meer kunnen, omdat men de voorbeelden, die den vakman moeten toonen, wat bereikbaar is en hoe, niet meer voor oogen zou hebben. Ook zou de industrie, die thans het hoogwaardige eikenhout voor fineer of andere doeleinden gebruikt, zich op andere gebieden of zelfs op andere houtsoorten hebben gericht.

Zoo blijkt, dat er een innige wisselwerking bestaat tusschen den aanwezigen boschrijkdom, de behoeften van de gemeenschap en het bedrijfsdoel.

Soms ziet men een groote verandering in het bedrijfsdoel met een algeheele wijziging in boschbouwkundige behandeling; meestal is het dan de nood, die dwingt, 't zij door de achteruitgang van den grond, die een voortzetting op de oude basis niet meer toe-

laat, 't zij door een groote ommekeer in de behoeften der gemeenschap. Om die reden zag men eiken hakhoutbosschen omzetten in opgaand eikenbosch of naaldhoutbosch.

Het is begrijpelijk, dat zich uit deze eigenaardigheden een zeer conservatieve houding ten opzichte van het boschbezit heeft ontwikkeld, vooral in die landen, waar het denkbeeld van een mogelijk tekort is ontwaakt.

Vandaar de vrees om prijs te geven voor andere doeleinden, wat eenmaal bosch is. Vandaar de strenge voorschriften in sommige landen tot handhaving van de boschoppervlakte, ook die in particuliere handen.

Vandaar ook in alle beschaafde landen de boschwetten en boschordonnanties, die uitgebreide voorschriften bevatten omtrent het bedrijfsdoel en de wijze van beheer der landsbosschen.

Zulke uitgebreide wettelijk vastgestelde garanties als die voor de duurzaamheid van het boschbeheer zal men voor andere takken van overheidsbedrijf tevergeefs zoeken.

In primitieve landen met een weinig ontwikkelde bevolking en een overmaat van bosch, is de mentaliteit ten opzichte van het bosch dikwijls nog een heel andere.

Daar is immers het hout nog niet geworden tot een economisch goed, tot iets, dat geproduceerd moet worden, omdat er altijd nog in overmaat was en bijgroeide. Tot aanplant van bosch is men daar veelal nog niet gekomen, behalve voor bepaalde voorzieningen.

Een groot gevaar is, dat bij de voortschrijdende ontbossching de oude mentaliteit zich te lang handhaaft. Hoe eerder het begrip van de zorg, die het boschbezit noodig heeft, zich baan breekt, des te beter voor een volk. Met weinig opofferingen kan dan behouden blijven, wat later zal blijken een onschatbaar bezit te zijn.

Want is het bosch eenmaal verdwenen, dan moet de nood al zeer hoog stijgen eer men zich de groote offers van herbossching getroost.

De economisch-geografische ligging en vestiging van het boschbedrijf.

Ook andere bedrijven zijn aan de plaats van vestiging wel gebonden door bepaalde locale produkten, door bekwaamheden van de bevolking of eenvoudig door traditie, maar de nieuwe en groote

industrieën zoeken toch veelal de economisch meest gunstige plaats van vestiging met voordacht uit.

Voor het boschbedrijf is dat nagenoeg nooit het geval en ook de vestiging der houtindustrieën wordt in de eerste plaats bepaald door de herkomst van het hout. Het boschbedrijf is gebonden aan de ligging der bosschen en deze is bijna altijd een historisch gegeven.

Het zijn de terreinen en de gronden, die voor andere doeleinden (landbouw) minder geschikt zijn, welke met bosch bedekt bleven; in enkele gevallen zijn vroeger voor landbouw ontgonnen terreinen weer verlaten en door het bosch in bezit genomen.

Vandaar dat het boschbezit in het algemeen weinig winst afwerpt; de afgelegen terreinen en dikwijls weinig vruchtbare gronden zijn voor bosch wel bruikbaar, maar uit den aard der zaak weinig winstgevend.

VON THÜNEN in zijn „Der isolierte Staat" kwam immers ook tot het resultaat, dat de bosschen dicht bij de stad zouden moeten liggen, wegens de groote transportkosten voor een zoo zwaar produkt.

Zijn opvatting blijft in den grond nog volkomen juist: zoolang de boschterreinen dicht bij groote steden (of langs goede waterwegen daarmee verbonden) niet voor andere doeleinden in gebruik genomen worden, is het boschbedrijf daar het meest produktief, hoe slecht dikwijls de boschgesteldheid ook is. Het blijkt dan dat de economische ligging der bosschen van primaire, de boschgesteldheid van secundaire beteekenis is, althans binnen zekere grenzen.

Ook zien we, in omstandigheden dat de grondwaarde voor landbouw nog zeer gering, of de houtaanvoer van elders zeer bezwaarlijk is, vlak bij de bevolkingsbevestigingen, wel houtteelt beoefenen voor de eerste behoeften. Op Java werden soms bij de dorpen en ook wel bij bepaalde bruggen, djatiboschjes aangelegd voor de voorziening in het benoodigde hout voor herstel.

Het zijn vooral het goedkoope watertransport en in de laatste halve eeuw ook het veel verbeterde transport over land, dat de mogelijkheid heeft geschapen de houtproduktie te beperken tot de meest afgelegen terreinen, maar toch in den grond blijft VON THÜNEN's resultaat ook nu nog van kracht, hoewel zijn kringen door de transportmogelijkheden groote vervorming ondergaan.

Nieuwe vorming van een boschbedrijf in een bepaalde streek zien we zelden en dan is het meestal nog wegens de onbruikbaarheid van den grond voor andere doeleinden en wegens het belang der bebossching om andere redenen dan houtproduktie, b.v. duinbebossching.

Het feit, dat het boschbedrijf in hooge mate gebonden is aan bepaalde terreinen en aan bestaande bosschen, geeft het eenigermate den stempel van een mijnbedrijf, van een exploitatiebedrijf van aanwezige natuurschatten.

De economie van het bedrijfsdoel.

We zagen reeds, dat het bedrijfsdoel zeer afhankelijk is eenerzijds van de concrete boschgesteldheid, anderzijds van de behoeften der gemeenschap.

Die behoeften zijn ten opzichte van hout niet meer aan verandering onderhevig, dan ten opzichte van andere goederen, maar relatief, namelijk in verhouding tot den productieduur zijn die veranderingen zeer snel. Zoo snel, dat het volkomen uitgesloten is, dat het bedrijfsdoel zich daarnaar op korten termijn kan richten.

Toch heeft men telkens weer getracht op grond van zorgvuldige berekeningen het bedrijfsdoel en in het bijzonder den omloop nader vast te stellen.

Juist het langdurige productieproces maakt het streven zeer begrijpelijk om dien duur niet langer te stellen dan strict noodig is, en daardoor het boschkapitaal te kunnen verminderen. Men gaat daarbij noodgedwongen uit van de bestaande prijsverhoudingen tusschen de verschillende houtsortimenten (vooral de dikten), om aldus te bepalen tot hoever een lange omloop rendabel is.

Aangezien in werkelijkheid voor den omloop alleen de prijsverhoudingen van een verre toekomst van belang zijn, heeft het resultaat der becijferingen een twijfelachtige waarde.

Nog twijfelachtiger wordt dat resultaat als we bedenken, dat de geldende omloop in sterke mate de prijsverhoudingen beïnvloedt. Vooral als men den omloop te kort gesteld heeft, is het gevolg, dat van de oudere bosschen een grootere oppervlakte wordt geveld, met als gevolg een groot aanbod van het zware hout, dus een lage prijs. En uit dien lagen prijs van dat hout berekent men weer een korte omloop. Tot het te laat is en de oude bosschen

schaarsch worden; dan loopen de prijzen op, men beseft den fout, men gaat den omloop omhoog zetten, met als gevolg nog minder aanbod van oud hout dus nog hoogere prijzen.

De boschbedrijven volgen dan ook meestal den veiligen weg en stellen den omloop belangrijk hooger dan de berekeningen uitwijzen, omdat het verlagen van den omloop in de praktijk veel gemakkelijker is uit te voeren, dan het verhoogen.

Het bedrijfsdoel moet gericht zijn op een verre toekomst en is dus niet met zekerheid te bepalen, noch wat de houtsoort, noch wat de omloop betreft. We zien dan ook, dat elke boschdienst geneigd is verschillende houtsoorten naast elkaar te apprecieeren, hoewel ze volgens den maatstaf van het oogenblik zeer verschillende waarde hebben. Het is immers zeer goed mogelijk en ook reeds herhaaldelijk voorkomen, dat binnen een omloopstijd de waardeverhouding geheel verandert.

Zoo was de beuk in vorige eeuwen als brandhoutleverancier zeer gewaardeerd; bij de groote vlucht, die daarna de ontginning der kolenmijnen nam, sloeg die waardeering geheel om; doch in verschillende streken wordt de beuk tegenwoordig weer geapprecieerd voor werkhout (speelgoed, meubels en na impregneering dwarsliggers).

Een soortgelijk lot heeft in het hooge noorden de berk gehad; eerst zeer gewaardeerd als de beste brandhoutleverancier, daarna minder, omdat de bouwhoutsoorten den en spar in waarde stegen, wordt de berk weer meer geapprecieerd sinds men het hout voor triplex is gaan gebruiken.

De boschdiensten zijn ook geneigd zich aan te sluiten bij de plaatselijke waardeering der houtsoorten en bij de locale gewoonten en gebruikswijzen en uit het voorgaande blijkt wel, dat dit een goede politiek is. Het kan tijdelijk wel eens lijken alsof men geheel van bedrijfsdoel veranderen moet, maar dikwijls komt in andere vormen de oude waardeering weer terug. De locale afzet in ruimen zin genomen blijkt veelal de meest hechte basis voor een boschbedrijf te zijn.

Toch is het meermalen voorgekomen, dat een enkel invloedrijk man met een vooruitzienden blik of met een gelukkige hand, door het invoeren en verspreiden van een nieuwe houtsoort of een nieuwe bedrijfsvorm, voor later groote waarden heeft geschapen.

De houtproduktie zeer elastisch op korten, zeer star op langen termijn.

Zooals we gezien hebben is het produktieproces van zeer langen duur. In verband met het bedrijfsdoel wordt deze duur bepaald, wat niet wil zeggen, dat de meest economische produktieduur nauwkeurig vastgesteld kan worden. We toonden dat reeds aan in het vorige hoofdstuk.

De lange produktieduur is oorzaak, dat men in een min of meer normaal boschbedrijf bosschen (opstanden) heeft van alle leeftijden.

Deze zijn te beschouwen als onafgewerkt produkt, maar zij hebben in den regel reeds spoedig verkoopwaarde en vooral de oudere groep, die dus de kaprijpheid nadert, kan even goed als volwaardig produkt beschouwd worden. Zoo kan men bij een omloop van 100 jaar, zeer zeker de groep der oudste 10 of 15 jaren als ongeveer kaprijp, dus oogstbaar beschouwen.

Daarin ligt de groote elasticiteit van de houtproduktie, want als het beschikbare werkvolk het mogelijk maakt, kan men in een gegeven jaar als het noodig is, ook wel 5-maal de normale jaarproduktie oogsten. Ik vraag U, welk ander landbouw- of industrieel bedrijf is daartoe in staat.

En omgekeerd kan men zonder merkbare achteruitgang van het produkt, 5 jaar lang den oogst laten staan; zelfs neemt dat oogstbare produkt in dien tijd nog in waarde toe.

Hier blijkt dus een buitengewone elasticiteit van het boschbedrijf in de aanpassingsmogelijkheid bij een verhoogde of verminderde vraag en ongetwijfeld zou van die bijzondere eigenschap veel meer profijt getrokken kunnen worden ten bate van het bedrijf en van de gemeenschap beide, wanneer niet de drang naar een gelijkmatige werkverdeeling en gelijkmatige inkomsten zich daartegen verzetten. Om aan dit laatste tegemoet te komen hebben sommigen gepleit voor de invoering van reservefondsen in het boschbedrijf.

Deze groote soepelheid bestaat alleen, zooals reeds gezegd werd voor een tijdsverloop van 10 of hoogstens 20 jaren, al naar gelang de omloop aan den lagen of aan den hoogen kant is.

Want gaat men even over de grens, dan verschijnt een heel ander

beeld van het boschbedrijf, namelijk de starheid, de stroefheid in eigen persoon.

Oogst men namelijk teveel van het oude bosch, 't zij door een te vrijmoedig gebruik maken van bovenbedoelde soepelheid, 't zij door een verkeerd bepaalde, te lage omloop, dan is herstel uiterst moeilijk en in elk geval een zaak van langen duur. Stel bijvoorbeeld, dat de juiste omloop van een boschbedrijf 100 jaar is, dan oogst men in de volgende 10 jaren de bosschen, die thans tusschen 90 en 100 jaar oud zijn. Is men om bepaalde reden 5 jaarkappen vooruit en wil men dat in 10 jaren herstellen, dan beteekent dat een vermindering van den jaarkap tot op de helft, wat voor de houtvoorziening en voor de bedrijfsinkomsten beide, fnuikend is.

De groote elasticiteit van het boschbedrijf komt dus in de praktijk alleen tot haar recht, wanneer men op langen termijn conservatief is in het bepalen van den omloop. Alleen ingeval men den omloop 10 of 20 jaar hooger stelt, dan bij een volkomen gelijkmatige markt voldoende zou zijn, alleen in dat geval is het boschbedrijf in staat mee te geven met de conjunctuur-schommelingen, dus veel te produceeren als er een groote vraag is en weer te sparen bij lage conjunctuur.

Over het algemeen ziet men in het boschbedrijf weinig gebruik maken van deze elasticiteit in het aanbod op korten termijn, door een juiste conjunctuur-politiek. Zoo werd bij de buitensporig hooge houtprijzen op Java in 1920, het aanbod niet of nauwelijks verhoogd.

Waarom niet? Ten eerste wordt deze conjunctuur-politiek belemmerd door een tekort schieten van het werkvolk en van de afvoermiddelen, ten tweede kan men de hausse niet overzien, evenmin als de malaise en ten slotte is het besef van de noodzaak eener conservatieve politiek het boschbedrijf tot een tweede natuur geworden, waar men ook op korten termijn moeilijk van afwijkt.

Het kapitaal in het boschbedrijf.

De waarde van grond en boschopstand van een boschgebied, dat niet onder geregeld beheer is gebracht, heeft veel overeenkomst met die van een mijngebied of van andere natuurschatten, die nog op ontginning wachten.

Eerst de exploitatie geeft er waarde aan en die waarde houdt nauw verband met het nettosaldo, dat de exploitatie, na aftrek van

alle kosten, weet over te houden, is eigenlijk niets dan de gekapitaliseerde te verwachten nettosaldi, zooals dat ook het geval is met de waarde van landerijen en fabrieken, onverschillig wat zij den bezitter gekost hebben.

In primitieve streken met een overmaat aan oerbosch is de ruilwaarde der bosschen in den regel nihil. Want zelfs wanneer een boschexploitatiemaatschappij groote winsten weet te maken, dan is er voor een tweede en een derde maatschappij nog genoeg bosch over om een soortgelijke exploitatie op te zetten. En alleen wanneer de eerste maatschappij uit een oogpunt van economische ligging of van boschgesteldheid het beste boschgebied in bezit heeft, zal dit op grond van RICARDO's wet een ruilwaarde krijgen.

Hoe verder een gemeenschap in haar ontwikkeling is voortgeschreden, des te duidelijker teekent de waarde van een boschgebied als zoodanig zich af, en vooral voor kleinere particuliere boschgebieden is die waarde tamelijk goed te bepalen, omdat men slechts de houtwaarde bij leegkap heeft te verminderen met de exploitatiekosten om de verkoopwaarde te vinden.

Voor een groot boschgebied is dat al veel moeilijker, omdat zoowel de houtmarkt als de arbeidsmarkt het practisch onmogelijk maken om in enkele jaren het geheele bosch te exploiteeren en te verzilveren. De mogelijkheid, dat intusschen de conjunctuur verslechtert heeft dan al een grooten invloed.

Nog anders staan de bosschen er voor, die eigendom zijn van de overheid of van organisaties en particulieren, welke den plicht hebben om een duurzaam bedrijf uit te oefenen, d.w.z. om volgens een zorgvuldig opgesteld bedrijfsplan een jaarlijks ongeveer gelijke massa of vlakte te oogsten en voor de regelmatige verjonging der bosschen en de goede verpleging zorg te dragen.

In alle landen met een dichte bevolking, waar dus het bosch niet in groote overmaat aanwezig is, en met een geregeld bestuur, is aan alle of ten minste aan de overheidsbosschen de eisch verbonden, dat ze in geregeld en duurzaam beheer geëxploiteerd zullen worden, zoodat ze in stand blijven en in productiviteit in geen geval achteruit gaan.

Ook voor deze bosschen met de daaraan verbonden verplichtingen is de verkoopwaarde (indien verkoop toelaatbaar en mogelijk

zou zijn) geen andere dan de gekapitaliseerde te verwachten nettosaldi, dus een geheel andere dan de houtwaarde.

Maar al is de verkoopwaarde der bosschen (voor de boschgronden geldt m.m. hetzelfde) een twijfelachtige grootheid, toch behooren het bosch en de grond tot de belangrijkste productiemiddelen en kan derhalve van boschkapitaal, resp. van grond- en van houtkapitaal gesproken worden.

De grond speelt in wezen dezelfde rol als in den landbouw met dit verschil dat het langdurige produktieproces een verandering van gebruikswijze bemoeilijkt.

Het houtkapitaal is hetzelfde als een te velde staand gewas, maar de lange duur van het produktieproces, en het ontbreken van een natuurlijk tijdstip van rijpheid als bij vruchten geven het een geheel ander karakter.

Bij geordende en normale omstandigheden is er bij een omloop van 100 jaar ongeveer evenveel bosch van elken leeftijd aanwezig, is dus de totale houtmassa 50 maal de jaarlijksche eindoogst, de gemiddelde leeftijd 50 jaar, terwijl de gemiddelde ouderdom der houtstof minder dan 25 jaren bedraagt.

In verband met het bedrijfsdoel heeft men den omloop vastgesteld en daarmee het gemiddelde tijdstip van kaprijpheid, maar dat neemt niet weg, dat veelal de bosschen van alle leeftijden, behalve de jongste, reeds een belangrijke verkoopwaarde hebben, met een geleidelijken overgang naar den kapbaarheidsleeftijd.

Het houtkapitaal als produktiemiddel is dus tevens een voorraad produkt in massa gelijk aan 50 maal den jaarlijkschen oogst. Weliswaar is het een onafgewerkt produkt, maar toch reeds met een belangrijke verkoopwaarde.

De bijzondere rol van het houtkapitaal kan tot velerlei eigenaardige verhoudingen leiden. Zoo is het in Europa bijvoorbeeld zeer gewoon, dat een bosch, dat slachtoffer van een brand is geworden en daardoor voortijdig geoogst wordt, ondanks de brandschade zooveel opbrengt, dat het nettosaldo met berekening van een matige rente een hooger eindbedrag oplevert, dan de normale eindkap had kunnen geven.

Deze omstandigheden, n.l. het groote houtkapitaal en de mogelijkheid om het te allen tijde als produkt te beschouwen en te realiseeren, hebben tot gevolg, dat in het boschbedrijf de verhouding

houtkapitaal (te velde staand gewas) tot grondkapitaal als regel een grootere is, dan in den landbouw.

Ook de beheerskosten (ongerekend de oogstkosten van den eindkap) zijn zeer groot vergeleken bij landbouw en industrie. Wel zijn ze per hectare en per jaar laag, maar het langdurige produktieproces is weer oorzaak, dat deze kosten zeer hoog worden, als men met rente op rente rekent.

Daarentegen spelen de eigenlijke oogstkosten een geringere rol, vooral omdat zij alleen op 1/100 van het areaal betrekking hebben. Ook het exploitatie kapitaal, dat voor deze oogst wordt aangewend, is betrekkelijk gering.

Gaan we echter weer even terug naar de primitieve oerbosschen, dan wordt de realiseerbare waarde van het grond- en houtkapitaal tot nihil en worden nagenoeg geen beheerskosten besteed, zoodat het totaal der aangewende kosten uit oogstkosten bestaat.

Dezelfde kolossale verschillen, die bestaan in den landbouw tusschen het verzamelen van natuurprodukten en een intensieve suikerindustrie of de broeikassenteelt in den tuinbouw en die men ziet tusschen de primitiefste ertswinning van den inlander en een grootsch modern mijnbedrijf, diezelfde verschillen zijn er tusschen het primitiefste kapitaalextensieve boschbedrijf, dat niets dan verzamelnijverheid is en een modern kapitaalintensief boschbedrijf, dat aan hooge eischen van duurzaamheid en productiviteit moet voldoen.

De inlander, die met zijn bijl naar het bosch gaat, waar hij vrij mag kappen, en met den gekapten stam de rivier afzakt tot hij op de plaats van bestemming is, doet aan boschbedrijf zonder eenig kapitaal.

Een boschbedrijf in West-Europa, zelfs maar op de bescheiden oppervlakte van een kleine houtvesterij, vertegenwoordigt een zoodanige waarde en vereischt zooveel kapitaal, dat alleen de rijksten in den lande zich dat als particulier kunnen veroorloven.

Eenvoudigheidshalve sprak ik hierboven alleen van den eindoogst. De tusschentijdsche oogsten (de opbrengsten van de uitdunningen der jongere bosschen) kunnen soms belangrijke verandering in verhoudingen teweeg brengen. Ik spreek daarover later nog.

Is boschaanleg kapitaalinvestatie of niet?

Dit schijnt wel een zonderlinge vraag. Waar we in het vorige hoofdstuk hebben gezien, dat de boschopstand zonder eenigen twijfel te beschouwen is als kapitaal en wel een zeer groot kapitaal, vooral waar het de intensief beheerde cultuurbosschen betreft, daar lijkt het wel van zelf sprekend, dat we den aanleg van nieuwe bosschen, die nog een heele omloop noodig hebben om hun hoofdprodukt op te leveren, tot de kapitaalinvestatie rekenen. Ook de landbouwbedrijven die met overjarige gewassen werken (rubber, koffie, thee, kapok) rekenen de cultuuraanleg zeer zeker tot de kapitaalsposten, des te eerder zou men dat verwachten van het boschbedrijf, dat met veel langere termijnen werkt.

Toch is dit voor het boschbedrijf altijd een groot strijdpunt geweest tot op den huidigen dag.

Al dadelijk wil ik de tegengestelde opvatting vermelden, die er van uitgaat, dat het bosch altijd bestaan heeft en als onvervreemdbaar en altijd durend nationaal goed beschouwd moet worden, wat ook veelal in de wet is vastgelegd. Daaruit zou voortvloeien, dat de boschverjonging, die op den kap volgt en veelal wettelijk is voorgeschreven, als onafscheidelijk van den oogst is te beschouwen, zoodat de kosten eenvoudig in aftrek van den oogst komen en het netto-bedrijfssaldo verminderen.

Toen men in het midden der 19e eeuw aan het rekenen sloeg in het boschbedrijf, en aan dat rekenen nog een overdreven waarde hechtte, kwam men er al gauw toe de cultuurkosten als een kapitaalsuitgave te beschouwen en de geprolongeerde cultuurkosten als het opstandskapitaal. De voorstanders hiervan trachten aldus de netto bodemrente, de „Bodenreinertrag" uit te rekenen (Bodenreinertrag = netto oogstopbrengst + geprolongeerde dunningsopbrengsten — geprolongeerde aanleg en verplegingskosten) en met behulp daarvan de oogstrijpheid te bepalen. Welke moeilijkheden de langdurige produktietijd hier in den weg legt heb ik besproken in het hoofdstuk over „de economie van het bedrijfsdoel".

Vanaf den beginne was er ook een kamp van tegenstanders, de „Waldreinerträgler", die niet de hoogste bodemrente, doch de hoogste boschrente (netto opbrengst van boschopstand en bodem samen) als bedrijfsdoel aanvaardde. Deze redeneerden, zooals reeds boven aangegeven, dat het bosch een erfgoed is, waarvan het

beheer tevens de plicht inhoudt om het in stand te houden. Voor deze beteekenden de cultuurkosten niets dan een deel van de jaarlijksche bedrijfskosten. Door de meesten hunner werd zelfs het exploitatiekapitaal (dus de kosten der permanente exploitatiehulpmiddelen als wegen, railbanen, stapelplaatsen, woningen, enz.) als een deel van het boschkapitaal gerekend, met als bijzondere functie: de vergrooting en versterking van het boschkapitaal, van de boschrente, dus van de waarde op stam.

In verband met deze overweging achtten zij een bijzondere rekening en bewaking voor dit exploitatiekapitaal geheel onnoodig.

Bodenreinerträgler en Waldreinerträgler zijn het nooit eens geworden, allerlei gevoelsoverwegingen, ook nationale, speelden in den strijd een groote rol.

Doch wel kwamen in den loop der jaren de standpunten dichter bij elkaar, de aanhangers van den Bodenreinertrag namen veel over van de andere partij inzake de bijzondere functies van het bosch, die men niet in cijfers kan brengen en toch niet mag verwaarloozen, erkenden de groote bezwaren van het rekenen op langen termijn met grootheden, die tamelijk onzeker zijn. Zij waren niet meer zoo zeker van het resultaat en werden voorzichtig in het trekken van conclusies; de Waldreinerträgler gaven van hun kant ook wel toe, dat de hoogste Waldreinertrag, niet gelijk behoeft te zijn aan de hoogste Waldrente, dat men onder zekere voorwaarden met het boschkapitaal heeft te rekenen en dat in elk geval een bijzondere rekening voor het exploitatiekapitaal niet geheel verwerpelijk is.

Toen kort voor en na den oorlog de nieuwere denkbeelden omtrent bedrijfsgeest, bedrijfsboekhouding en wetenschappelijke bedrijfsleiding ook ingang vonden in de boschbouwwetenschap, ontmoette men weer de beide groepen in een ander kleed. De eene groep wilde weer de boschopstand als kapitaal op de balans invoeren en dus de cultuurkosten als kapitaalsuitgave beschouwen; de andere wilde dit niet, doch wel wilde zij overigens een nauwkeurige bedrijfsboekhouding, waarin de bedrijfsbezittingen als exploitatiekapitaal werden beschouwd, terwijl een deel ook wel te vinden was om den aankoop van nieuwe terreinen en de bebossching daarvan en van tot dusver onproduktieve terreinen, de uitbreiding dus van het boschbezit, als een kapitaalsuitgave te beschouwen en

te boeken. In dit geval moest dus wel het boschkapitaal in de balans opgenomen worden, zij het ook met een globale waarde. Zoo handelde o.a. het Oostenrijksche Staatsboschwezen bij de reorganisatie van 1925.

Anderen daarentegen achtten deze uitgaven voor uitbreiding van het boschbezit van zoo weinig belang, dat zij, tegelijk met de verplichte bebossching der geoogste kapvlakten, wel als een gewone bedrijfslast kunnen worden aanvaard, te meer omdat het aan den anderen kant nooit geheel zeker is of bij den houtoogst boven den bijgroei ook niet een deel van het boschkapitaal te gelde wordt gemaakt.

De laatsten wilden dan ook het boschkapitaal geheel uit de balans weren en het boschwezen als een zuiver exploitatiebedrijf beschouwen. Zoo dachten de meeste voorstanders van een Djatibedrijf er over.

Het blijkt hieruit wel, dat hoewel er theoretisch weinig te zeggen valt tegen een juist toegepaste „Bodenreinertrag", toch in de praktijk de „Waldreinertrag" het heeft gewonnen, zij het ook na veel water in den wijn.

Inderdaad zijn de uitgaven voor boschaanleg en verpleging betrekkelijk laag. Zoo waren zij in de jaren 1929, 1930 en 1931 voor het Djatibedrijf rond 5% van het totaal der exploitatieuitgaven (incl. personeel, doch zonder rente, afschrijving, e.d.).

Beschouwt men echter deze boschinstandhouding als een post, die eerst na tientallen van jaren resultaat afwerpt en rekent men er dan ook nog een groot deel van het personeel bij, dan worden de kosten met rente op rente zeer belangrijk. Het lijdt geen twijfel, dat de boschinstandhouding vele karaktertrekken heeft van een kapitaalsuitgave, en wel op zeer langen termijn. Om die reden zijn de tusschentijdsche opbrengsten aan dunningshout zeer belangrijk, omdat zij tegen de accumulatie dezer uitgaven opwegen; op deze dunningsopbrengsten ga ik hier niet in.

Wanneer men de kosten voor boschinstandhouding wil beschouwen als exploitatieuitgaven, dan zijn het uitgaven à fonds perdu, want een direct effect op de bedrijfsinkomsten hebben zij niet. Zij behooren tot de vaste kosten, die met toe- of afnemende produktie nagenoeg geen verandering ondergaan.

Hun effect doen zij gelden na vele jaren, maar dan ook onver-

mijdelijk, want is eenmaal de jonge boschaanplant in den grond, dan eischt hij betrekkelijk weinig zorg en groeit steeds door en zonder dat men het verder kan tegenhouden, staat hij daar over eenigen tijd met zijn dunningsprodukt en nog later met zijn eindprodukt, dat dwingend aandacht vraagt.

Van den landbouw kan men zeggen, dat er twee hoofdmomenten zijn, waarop de soort en de grootte van het aanstaande produkt worden bepaald, namelijk het moment van zaaien of planten, en dat van den oogst (men kan dan het produkt vernietigen als men wil).

Van den boschbouw kan men ongeveer hetzelfde zeggen, maar de momenten van den aanplant en van den oogst liggen 100 jaren of meer uit elkaar, dus in totaal andere economische omstandigheden, terwijl de behandeling (verpleging) gedurende die vele jaren nog een belangrijke invloed op kwantiteit en kwaliteit van het uiteindelijke produkt heeft.

Moet de landbouw bij den uitzaai zeer zeker rekening houden met de waarschijnlijke conjunctuur, wanneer de oogsttijd dáár zal zijn, in den boschbouw is dat volkomen uitgesloten en moet de aanplant geheel onafhankelijk van de momenteele conjunctuur blijven.

Buitenzorg, 9 Nov. 1932.

Bijdrage tot de kennis van de Afdeeling Hoeloe Soengei

〈Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo〉

door

Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn.

I. *Het Moerasgebied van de Hoeloe Soengei.*

Inleiding. Tijdens de militaire patrouilles die schrijver dezes in de jaren 1924 en 1925 in de Hoeloe Soengei maakte, werden verschillende gegevens verzameld van dit deel van de Z. en O. afdeeling van Borneo. Het hoofddoel van die patrouilletochten was van militairen aard en aan dit hoofddoel moesten alle andere waarnemingen ondergeschikt gemaakt worden. Daardoor zijn alle verrichte waarnemingen slechts van incidenteelen aard geweest.

Tijdens de militaire patrouilles werden vier maal de grenzen der afdeeling overschreden. Daarbij werd een deel van Boven-Pasir doorgetrokken, het berg- en heuvelland van Tanah Boemboe, en dat van de onderafdeeling Boentok bezocht, terwijl een prauwtocht werd gemaakt langs de Barito vanaf Pamanggir tot Marabahan.

Dit artikel zal zich overigens uitsluitend bepalen tot een aardrijkskundig-economische beschrijving. De publicatie der ethnografische gegevens zal in het Koloniaal Tijdschrift geschieden.

Ligging, grootte en *grenzen.*

Bijna de geheele afdeeling Hoeloe Soengei behoort tot het stroomgebied van de Negararivier. Deze rivier ontstaat bij Amoentai uit de samenvloeiïng van de Soengei Balangan en Soengei Tabalong en mondt bij Marabahan (het vroegere Bekompai) in de Barito uit.

In het Noorden eindigen de grenzen der afdeeling in een punt, de top van den Goenoeng Loeang. In het Oosten wordt de grens gevormd door het scheidingsgebergte tusschen het stroomgebied van de Negararivier en de aan de Oostkust uitmondende rivieren

van Pasir en de Tanah boemboe landen, om tenslotte in het Zuiden de waterscheiding te volgen tusschen Riam Kiwa en Tapin. Bij de Negararivier loopt de Westgrens ongeveer in Noordelijke richting tot aan de Barito, volgt dan de Oostoever dezer rivier tot aan den mond van de Samboedjau, om dan vervolgens de waterscheiding te volgen tusschen Barito en Tabalongrivier.

Volgens opmetingen van den Topografischen Dienst, die in de laatste jaren werden verricht, beslaat de afdeeling een oppervlakte van 15.088 KM². De schetskaart hieronder geeft de ligging van het gebied aan.

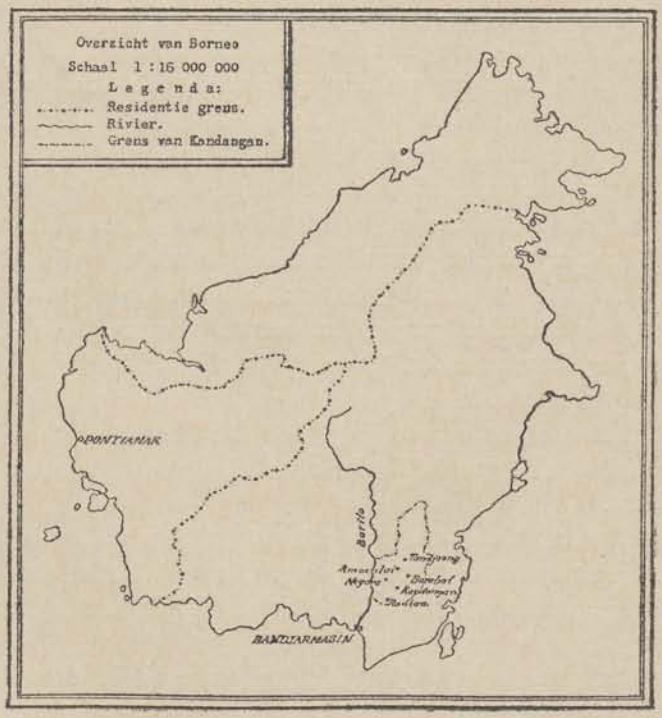

Rivieren.

De voornaamste linkerzijrivieren van de Negara zijn van het Zuiden naar het Noorden toe de Sei. Tapin, de Sei. Amandit, de Sei. Barabai en de Sei. Batang Alai.

De Balanganrivier heeft als voornaamste zijrivier de Sei. Pitap, terwijl de Tabalong ontstaat uit de samenvloeiïng bij Mahé van de Tabalong Kiwa en Tabalong Kanan.

De Negara is gedurende het geheel jaar bevaarbaar tot aan het dorp Negara voor rivierstoomers. In den natten tijd kunnen deze stoomers tot aan Amoentai komen. Maar in den drogen tijd komen zij bij den laagsten waterstand niet verder dan tot Hamboekoe.

Onder normale omstandigheden zijn de linker zijrivieren bij laag water bevaarbaar voor groote prauwen (90 picol laadvermogen.)

a. de Tapin tot aan Rantau,
b. de Amandit tot aan Kandangan.
c. de Sei. Barabai tot aan Barabai.
d. de Batang Alei tot Birajang.
e. de Balangan tot Moeara Halong.
f. de Tabalong tot Tandjong.

De rivieren uit de Moerasvlakte der Hoeloe Soengei dragen het typische karakter van een „Dammflusz" [1]). Allen treden bij hoog water in den Westmoesson buiten hun oevers. Het medegevoerde slib zet zich aan weerszijden der rivieren af en zoo ontstaat een boven het terrein uitstekenden oeverdam, de pamatang die door de telken jare daarop afgezette hoeveelheden alluvium vruchtbaarder is dan de lagere en verder van de rivier afgelegen moerasgronden.

Naarmate men zich verder van de oevers verwijdert, wordt het moeras dieper om tenslotte op vele plaatsen over te gaan in danau's, diepe plassen, die in den drogen tijd voor een groot deel droog vallen.

SCHWANER [2]) heeft reeds het karakter van den Dammflusz juist onderkend en op de verschillende morphologische kenmerken van dit moerasterrein van Borneo gewezen. Hij is de eerste geweest die de vorming van „Altwasser", het ontstaan van anastomosen, troessans en antassans heeft onderkend en beschreven [3]). Onder antassans verstaat hij de afsnijding van een bocht door uitschuring van de binnenbocht bovenstrooms van een meander, totdat de binnenbocht benedenstrooms daarvan wordt bereikt.

1) Zie A. PENCK. Morphologie der Erdoberfläche p. 5.
2) C.A.L.M. SCHWANER. Borneo Dl. I p. 20.
3) In de Hoeloe Soengai noemt men de antassans ook lantasan. Onder „moeroeng" verstaat men een meander. Een „rantau" is een recht stuk in een rivier.

Later vormt zich langs de antassan een nieuwen oeverdam en zoo is door afsnijding van het oude rivierbed een deel der danau's ontstaan. Bij bandjirs loopen de op deze wijze ontstane danaus vol om in den drogen tijd weer grootendeels uit te drogen [1]). Deze danaus kunnen soms groote afmetingen aannemen, zooals b.v. de danaus ten N. van het eiland Alabio. Meestal kenmerken de in den Oostmoesson droogvallende gronden dezer danaus zich door groote vruchtbaarheid. Dit geldt echter niet voor de diepere danaus, die ver van de rivieren afliggen, zooals de Danau Menining. Het zijn de diepste terreingedeelten van het oorspronkelijke moeras. Door de aanslibbing der rivieren is een groot deel van het moeras langzamerhand toegeslibt. In de diepste gedeelten blijft het water staan doch heeft geen colmatage (aanslibbing) plaats.

Daar waar in het diepste gedeelte van het moeras bij overstrooming kalkarm water wordt uitgestort ontstaat neiging tot veenvorming. Waar zulks niet het geval is en het water rijk aan kalk is (en dat is in het Oostelijk deel der moerasvlakte bijna overal het geval) heeft veenvorming slechts in geringe mate plaats. Alleen langs de rivieren, die niet in het Oostelijke Scheidingsgebergte ontspringen maar ontstaan in een kalkarme streek van het heuvelland, zooals b.v. de Sei. Krias en haar zijrivieren, de Sei. Batoe mandi en Awang Amandit, heeft veen-vorming plaats. Datzelfde geldt ook voor de rivieren die het heuvelland van Boentok en het terrein tusschen den grooten weg Amoentai — Tandjong en de Westelijke afdeelingsgrens draineeren. Daarentegen is het water van de Negara en haar groote zijrivieren zeer kalkrijk en veenvorming op groote schaal treft men op de oevers dezer rivieren niet aan.

De waterstand in de moerasvlakte schijnt in hoofdzaak van den waterstand in de Barito af te hangen. In den natten tijd is bij hoog water bijna ieder punt der vlakte voor kleine prauwtjes bereikbaar en staat een groot deel der vlakte blank. In den drogen tijd is men echter voor het verkeer aangewezen op de talrijke tochten, kreken en anostomosen, die dit waterland grillig door-

4) Doorbraken van smalle landtongen, waardoor eilanden ontstaan worden door SCHWANAR „petaks" genoemd. Door ophooging van den oeverdam van de antassan kan een moeras, de googen. „napon" ontstaan.

snijden. Daarnaast vindt men talrijke door menschenhanden aangelegde kanalen.

Het varen op de Danau's in de Barito is voor groote prauwen intusschen niet zonder gevaar. Zware rukwinden kunnen een behoorlijke golfslag doen ontstaan, die noodlottig kan worden voor de prauwen. Zij slaan vol en daar zij van ijzerhout zijn gemaakt, worden zij spoedig door inslaand water tot zinken gebracht.

Oorspronkelijk moet zich op de natuurlijke oeverdammen het hoog opgaand moerasbosch hebben bevonden, terwijl het bosch naarmate men zich van den oever verwijderde lager werd. Dat oerbosch is thans grootendeels in de Hoeloe Soengei weggekapt. Verder van den oeverdam af groeiden voornamelijk de zoetwatermangroven en speelde de galamboom, de Melaleuca Leucadendra Linn, in de samenstelling van het bosch een voorname rol. In de diepere gedeelten verdween het bosch geheel om plaats te maken voor de Gramineeën, vooral de bekende „koempai" (Panicum Stagnium Retz) Nymphaceeën [1]) en Leguminosen.

Thans is veel van het moerasbosch geveld. Op de in den drogen moesson droogvallende stroken langs rivieren en kreekjes worden „wawarans" (moerasladangs) aangelegd [2]). En waar eenmaal het bosch is geveld groeit het maar zeer langzaam bij. Zoo ontstond de „padang-proepoek" de in hoofdzaak met gramineeën begroeide uitgestrekte grasvlakte [3]). Voornamelijk is het de „Koempai", die zich snel uitbreidt en in kreken en tochten vastzet wanneer deze niet schoon worden gehouden.

In den natten tijd vormen zij een golvende oppervlakte, in den drogen tijd rusten zij op den bodem. Bijzonder hinderlijk voor de prauwvaart zijn verder de drijvende eilandjes van iloeng-iloeng (rivierpest, Eichhornia crassipes Solms), de welbekende waterhyacinth, die de awangs (doorgangen) verstoppen. Het onderhoud en het graven der kanalen geschiedt meestal door de negeri. Maar

1) In de moerassen komen beide varietaiten van den lotus, de rose en de blauwe lotus voor.
2) Zie onder „landbouw".
3) Bijna overal groeit langs Barito en Negara op den afgeladangden oeverdam alang-alang, wanneer die oeverdam hoog genoeg is, zoodat hij alleen bij zeer hooge uitzondering bij bandjir onderloopt.

in de practijk zijn het de prauwenvoerders, die de iloeng moeten opruimen, als een der kanalen „pampan" (= verstopt) is.

Ook komt het voor dat kanalen door particulieren, ondernemende maleiers, worden gegraven. Zoo is de Awang Oetar, de voornaamste verbinding tusschen Negararivier en Barito (via Danau Panggang — Soengei Paminggir) door den Maleier Oetar gegraven. In den drogen tijd valt deze awang droog, jaagt men er kuddes karbouwen door, die den modderbodem omwerken, zoodat bij bandjirs de bodem vanzelf door den stroom wordt uitgeschuurd.

Oetar hief in zijn awang tol van elke prauw en elk houtvlot, dat van de route gebruik maakte. Later ontving hij een schadevergoeding van het bestuur en werd de tol opgeheven. Maar de geschiedenis is een typisch staaltje van Maleische ondernemingsgeest [1]).

De kanalen die thans nog het meeste in gebruik zijn, zijn:

1. De antassan Kandangan, die Negara met Kandangan verbindt via de Sei. Amandit.
2. Het Negara-Moening kanaal, dat de antassan Kandangan met de Soengei Tapin en de Moeara Moening verbindt.
3. De antassan Belimau, die de Amandit met de Tapin verbindt.
4. Het Mentaäskanaal tusschen Batang Alai en Sei. Barabai. Door het irrigatiewerk bij Kambat is de Batang Alai moeilijk bevaarbaar geworden.
5. Het Karangan-Rati-kanaal, dat de antassan Kandangan verbindt met de Angkinang (slechts bevaarbaar door middelsoort en kleine prauwen).
6. De reeds vermelde Awang Oetar.

Men make zich intusschen geen al te wijdsche voorstellingen van deze antassans. Zoo is de antassan Kandangan bij laag water

1) Het recht op dergelijke gegraven kanalen „tatas" „awang" enz. berust op den persoonlijken arbeid van den bewerker. Daarop berust ook zijn recht om een tol te heffen van degenen, die van dien waterweg gebruik maken. In sommige streken krijgt men daardoor zelfs rechten op het buurbosch. De bezitter moet niet alleen het kanaal, maar ook de bruggetjes, die over tatas loopen, onderhouden (Zie J. MALLINCKRODT, Het adatrecht van Borneo Dl. I p. 381). Men kan dit recht op een gegraven awang zelfs voor enkele jaren verpachten, het zoogenaamde, „djoeal akat" (Zie Adatrechtbundel XXVI p. 427).

maar even bevaarbaar voor groote prauwen. Op het smalste gedeelte is zij slechts 2,5 M. breed. In den drogen tijd zitten de prauwen dan ook telkens aan den grond vast. De oevers van de rivieren die naar het moerasstroomen, nemen geleidelijk in hoogte af. Nergens vindt men plotselinge niveauverschillen, bij den overgang naar de moerasvlakte.

Langzaam gaat het zoogenaamde „Cultuurgebied" der Hoeloe Soengei in de moerasvlakte over.

Zooals reeds vermeld werd, is de waterstand in de Barito van overwegenden invloed op den waterstand in de vlakte. Zulks neemt intusschen niet weg, dat als Tabalong en Balangan tegelijk bandjiren, de geheele omgeving van Amoentai blank staat.

De getijstroomen zijn in den drogen tijd nog merkbaar tot bij Amoentai.

Bij Margasari loopen de sawahs bij vloed onder, terwijl in de Barito in den regentijd de opstuwing tot aan Paminggir, in den drogen tijd tot Boentok (214 mijl van den mond) merkbaar is.

Hoe is de moerasvlakte ontstaan? Zijn er wellicht sporen van een ouden meeroever? Wij zullen ons niet in hypothesen begeven. Nergens werd langs de rivieren een spoor van een ouden meeroever gevonden. Nergens treft men een zoogenaamde „beine" bestaande uit stilstaande conglomeraatbanken, gedekt door vlakliggende stroomafzettingen aan. Dat in de Barito-depressie in den jongsten tijd een meer heeft bestaan, is niet waarschijnlijk.

Nog een enkel woord moge gezegd worden van het eigenaardige eiland dat door de Hamboekoe en de Negararivier nabij Alabio wordt gevormd.

Hoe is dit eiland ontstaan? Op het oogenblik voeren beide armen geel, slibrijk Negarawater af, dus geen moeraswater, waaruit het slib reeds is neergeslagen. Ten N. van het eiland Alabio treft men de Danau Panggang, de Danau Bitjin en de Danau Telagaloear aan, waarin verschillende stroompjes, die uit het Noorden komen, uitmonden. Het is niet onmogelijk, dat deze danaus „Altwasser" zijn van de oude Negararivier die aanvankelijk door de Danau's ten N. van de tegenwoordige Negararivier heeft gestroomd en haar loop steeds meer naar het Zuiden heeft verlegd, waarschijnlijk mede als gevolg van de uit de Barito opdringende bandjirs, die de aanslibbing op den Noordelijken

rivieroever hebben bevorderd. De Hamboekoe zou dan een troesan zijn die zich in den loop der tijden heeft gevormd. Of de Negara hier gebruik gemaakt heeft van reeds bestaande kreekjes, waarvan de een den ander capteerde, of dat menschenhanden aan het proces hebben meegewerkt is niet meer uit te maken.

Eén ding staat echter vast. De eiland- en danauvorming van Alabio is in hoofdzaak een gevolg van de geweldige hoeveelheden slib, die de Negararivier in den Westmoesson afvoert, dat door de opstuwing van Baritowater hier gelegenheid tot bezinking krijgt. Daardoor wordt de aanslibbing van landtongen, de vorming van troesans, eilanden, danau's enz. sterk in de hand gewerkt. Maar tevens volgt hieruit, dat, waar deze gronden het slibdepôt vormen van de Negararivier en grootendeels door colmatage zijn en nog worden gevormd, zij tot de vruchtbaarste gedeelten der geheele moerasvlakte moeten behooren. Wij komen hier nader op terug. Voorloopige moge in het algemeen iets gezegd worden van de samenstelling van den oeverdam.

Meestal hebben de groote zijrivieren en tochten in de moerasvlakte steile oevers. Veel stroom hebben zij in de nabijheid der Negararivier niet meer.

De oever bestaat bijna in het geheele moerasgebied (ook langs de Barito) uit gele klei, waarboven een laag grijze klei van varieerende dikte, die weer is bedekt door een veen- en humuslaag van 2 à 3 dM. dikte. Zelden is deze humuslaag dikker dan één voet, tenzij het rivierwater arm aan kalk is.

Wanneer men een blik op de kaart werpt, lijkt het alsof er in de wirwar van riviertjes en awangs geen regelmaat is te onderkennen.

kennen. Toch is dit wel degelijk het geval. De voornaamste zijrivieren, zoo als de Sei. Balangan, de Batang Alai, de Sei. Barabai, de Sei. Taboedarat, de benedenloop van de Sei. Tapin, de Negara zelf, stroomen allen in Z. W. of Z. Z. W.-richting. En ditzelfde opmerkelijke feit constateert men bij de linker zijrivieren van de Barito benoorden den Negaramond, n.l. bij de Sei. Paminggir, de Sei. Patai, de Sei. Sioeng, de Sei. Karau.

En inderdaad berust dit feit niet op bloot toeval. Tusschen Batang Alai en Negararivier loopt een ongeveer 15 M. hoogen rug, waarover de weg van Moeara Baroe naar Lampihong loopt.

Eveneens loopt er in dezelfde Z. Z. W.-richting tusschen Negara en Barito op ± 8 K.M. ten W. van Margasari een pematang van enkele voeten hoogte, werd een dergelijke pematang aangetroffen tusschen Negara en Tapin, waarop nog sporen zijn te vinden van een oude Hindoenederzetting. En een dergelijke langgerekte lage rug strekt zich tusschen de Sei. Paminggir en de Barito uit tot in de onderafdeeling Boentok toe.

De algemeene strijkinrichting in het Oostelijk scheidingsgebergte is N. N. O. tot N. O. Dat de pematangs diezelfde strijkinrichting vertoonen kan geen toeval zijn. Morphologisch vormt de moerasvlakte dus een onderdeel van het Koekoesangebergte. En zoo kan men dus de Hoeloe Soengei verdeelen in:

1. Het berg- en heuvelterrein,
2. Het in cultuur gebrachte laagland met zijn sawahgronden en
3. Het moerasgebied.

Alle drie zijn het elementen van het Koekoesancomplex. Scherpe grenzen zijn tusschen de drie elementen niet altijd te trekken.

Tot het moerasgebied wordt door schrijver dezes dat gedeelte gerekend, dat in den Westmoesson onder water staat en op de kaart ruw is aangegeven met een stippellijn, dus ongeveer een vierde gedeelte van de afdeeling Hoeloe Soengei.

De moerasstreek zal het onderwerp van dit artikel vormen. Er is nog betrekkelijk weinig van dit gebied bekend. En toch woont hier een nijvere, hard werkende bevolking, die uit deze streek heeft weten te halen wat er uit te halen viel.

Wie de geweldige moerasvlakte, de „padang proepoek" voor zich ziet liggen, begrijpt niet hoe in dit waterland met zijn wolken muskieten nog menschen kunnen leven. Maar heel in de verte ziet men mijlen ver in den omtrek het dak van de hooge moskee van Negara, als symbool van de volkskracht van den stuggen Maleischen werker boven den horizont uitsteken. Wij zullen zien dat de Maleier er werkelijk recht op heeft, dat er meer bekend wordt van wat daar in noesten arbeid door hem wordt gepresteerd.

Het klimaat en de bodemgesteldheid.

De samenstelling van den bouwkruin en de geschiktheid van den grond voor den landbouw is afhankelijk van het klimaat, de samenstelling van het gesteente, waaruit de bouwkruin is ontstaan en het bevloeïingswater. Voor den bodem van de moerasvlakte,

waar de bouwkruin grootendeels door aanslibbing is ontstaan, is de samenstelling van het gesteente, dat door de moerassen aan ons oog is onttrokken van weinig belang. In hoofdzaak zullen wij ons bezig hebben te houden met het klimaat, het bevloeïingswater en het door het bevloeïingswater aangevoerde slib.

Het klimaat in de Hoeloe Soengei wordt getypeerd door een scherp gemarkeerden Oost- en West-Moesson. In hoofdzaak is dit een gevolg van de oriënteering van het Koekoesangebergte, waarvan zooals wij zagen de ruggen in N. N. O.-richting verloopen. In de maanden Juni, Juli, Augustus, September en October valt in de afdeeling zoo goed als geen regen. Daarentegen is in deze maanden op de Oosthelling van het Koekoesangebergte de neerslag vaak zeer groot. En wanneer de regens aan blijven houden, ziet de Dajakker der Tanahboemboelanden zijn rijst in den te velde staande halm ontkiemen, omdat oogsten en drogen van het gewas in verband met den geweldigen regenval een onbegonnen werk is. Het Koekoesangebergte werkt daardoor in den Oostmoesson als een regenwerend scherm en in de Hoeloe Soengei valt in dien tijd zoo goed als geen regen. Wel hangt in den Oostmoesson in de moerasvlakte vaak een lichten mist. En als dan tegen het einde van den Oostmoesson in de grensstrook tusschen Cultuurgebeid en Moerasvlakte het branden van de moerasladangs, de „wawarans" aanvangt kan de mist soms zoo dicht worden, dat autoverkeer des nachts in de moerasvlakte niet meer mogelijk is.

De dagtemperatuur in den drogen tijd is hoog. Temperaturen van 97° F. en meer in de schaduw zijn geen uitzonderingen. De nachten zijn echter koel en de temperatuur daalt vaak tot 65° F.

In den Westmoesson, de maanden November tot Maart, valt veel regen. De verschillen tusschen dag- en nachttemperatuur zijn dan gering.

Den geheelen dag is de lucht in deze maanden bewolkt, ook al regent het niet. Zware bandjirs zijn in dezen tijd geen uitzondering.

De najaarskentering duurt meestal slechts koren tijd. Meestal beginnen de regens omstreeks half October door te zetten. Een

duidelijk gemarkeerde voorjaarskentering is echter meestal pas in de maand Mei waar te nemen.

Zoo wordt dus het klimaat in de Hoeloe Soengei getypeerd door een scherp gemarkeerden Oostmoesson, met hooge dagtemperaturen en lage nachttemperaturen en een zeer regenrijke Westmoesson met een vrij regelmatige dag- en nachttemperatuur, die betrekkelijk weinig van elkander verschillen.

In den Westmoesson voeren de rivieren groote hoeveelheden slib naar de vlakte af. Op de samenstelling van den bodem in de moerasvlakte heeft het bevloeiïngswater een zeer grooten invloed gehad.

Rolsteenen worden in de Moerasvlakte niet afgezet. Uitsluitend is het fijn grint en zand wat men op de banken in de rivieren der vlakte aantreft. Natuurlijk wordt dat zand naar het Westen toe steeds fijner. In de antassan Amandit vindt men het fijne zand nog tot bij den viersprong van kanalen nabij de Danau Bangkau, terwijl de Sei. Taboedarat en Sei. Barabai tot aan dit meer fijn zand meevoeren.

Eveneens vindt men nog fijn zand in het Mentaäskanaal. Maar de Batang Alai is bij Mentaäs vrijwel zand en slibvrij, terwijl ditzelfde voor de Tapin nabij Kloempang geldt. Wanneer de zijrivieren, die op het Oostelijk scheidingsgebergte ontspringen, de Negara bereiken is het slib in normale omstandigheden vrijwel neergeslagen en wordt alleen het fijnste lutum in zwevenden toestand afgevoerd. Alleen bij zeer zware bandjirs is het water dezer rivieren west van de lijn Kloempang-Oostrand Danau Bangkau-Mentaäs licht geel gekleurd.

Maar onder normale omstandigheden treft men ten Westen van deze lijn uitsluitend moeraswater aan, dat door humeuze stoffen licht bruin is gekleurd. Alleen bij den mond van sommige rivieren, zooals de Sei. Moening en de Batang Alai is het rivierwater door binnendringend water van de Negararivier, dat bij vloed wordt opgestuwd eenigszins geel gekleurd. Want het Negarawater, dat het meeste slib afvoert is gedurende het geheele jaar dan geel gekleurd en is in den Westmoesson zelfs zeer troebel, in den Oostmoesson licht geel, maar nooit geheel helder. De samenstelling van het slib is natuurlijk afhankelijk van de gesteenten

en hun verweeringsproducten, waaruit het bergland is samengesteld.

Het Koekoesangebergte is opgebouwd uit:

a. kristallijne schisten,

b. Sedimentgesteenten van Cretaceischen, tertiairen en Kwartairen ouderdom,

c. eruptiefgesteenten, die in hoofdzaak basisch zijn.

De kristallijne schisten leveren over het algemeen een onvruchtbaren verweeringsbodem. Ook de sedimentsgesteenten (kleibanken, kleileem, mergels, zandsteenen, kalkzandsteenen en tuffen) geven met uitzondering van de andesiettuffen geen al te beste cultuurbodem. Dit geldt vooral voor de jong-tertiaire zandsteenen uit het Boentoksche die bedekt zijn door een zeer zandrijken bodem, waaronder zich ijzer-oerbanken hebben gevormd, waardoor de grond onvruchtbaar is.

De groote verschillen in samenstelling van de sedimentgesteenten zijn oorzaak van groote verschillen in den verweeringsbodem en de kwaliteit en samenstelling van het slib dat door de rivieren wordt afgevoerd.

Zoo is het water van de rivieren, die uit het Oostelijk bergland komen, waar basische eruptief en effusiefgesteenten, mergels en kalk steenen een voornamen rol in de samenstelling van den bodem spelen, rijk aan kalk en plantenvoedingsstoffen. De rivieren, dit uit het oud-tertiaire *berg*land en het *jong*-tertiaire heuvelland komen, zijn veel minder rijk aan plantenvoedsel, zijn echter in den regel rijk aan kalk. Ontspringen zij in het jong-tertiaire heuvelland, dan zijn zij bovendien arm aan kalk. Daardoor is het water van de Tabalong Kiwa rijker aan plantenvoedingstoffen, dan dat van de Tabalong Kanan. Toch ontvangt de Tabalong Kiwa ook water van het scheidingsgebergte op de grens van Boentok, waarin men veel basische eruptiva aantreft. Maar in hoofdzaak draineert zij oud- en jong-tertiair heuvelland, waardoor haar water een hoogkalkgehalte heeft.

Het armste bevloeiïngswater leveren natuurlijk de rivieren van Boentok op.

De aanwezigheid van veel kalk in het bevloeiïngswater van vrijwel alle rivieren is een gunstige omstandigheid. Dit bevordert het snelle uitvlokken van de klei. Daardoor wordt het grootste

deel van het slib van de Negararivier door het verminderen van de stroomsnelheid in de omstreken van Alabio en Amoentai neergeslagen. Maar dat slibgehalte neemt naar het Zuiden toe snel af. Bij Negara treft men nog goede gronden op den oeverdam, den „pematang" aan. Maar bij Margasari is de vruchtbaarheid van den oeverdam reeds sterk afgenomen. De goede sawahs worden er schaarsch en zelfs bij hard werken blijft het maar een mager beschot wat er van de rijstvelden wordt geoogst.

Het rivier-alluvium is opgebouwd uit door en door verweerde deeltjes. Wordt het niet voortdurend aangevuld, dan is het spoedig uit geboerd.

Het is uitsluitend vlottend kapitaal aan plantenvoedingsstoffen wat er in den grond van de moerasvlakte zit!

Op den oeverdam en in de nabijheid daarvan heeft in het alluvium een subhydrogene plaats. Er ontstaat bij deze verweering een blauwgrijze kleilaag, waarvan de bovenkorst vaak door humeuze bestanddeelen zwart is gekleurd.

Maar naarmate men verder van den oever afkomt is het water rijker aan humuszuren, vindt de verweering gedurende het allergrootste deel van het jaar onder water plaats. De humuszuren lossen ijzeroxyde en aluinaarde op in het kiezelzuurgehalte van den bodem neemt toe.

De subhydrogene verweering maakt plaats voor een subhydrische, welke verweeringsvorm tenslotte in de danau's overheerschen gaat. In die danau's heeft doorloopende uitwassching plaats door humeus, warm water. Deze verweeringsvorm leidt tot snelle en intensieve uitwassching, tot vorming van bleeke gronden, die weinig anders dan kaolin en kiezelzuur meer bevatten. Zij leveren de grondstof voor de pottenbakkerijen van Mentaäs en de vuurvaste klei, die gebruikt wordt bij de vervaardiging van smeltkroezen en smeltoventjes der kopergieterijen van Negara.

Bij deze subhydrische verweering ontstaat, indien het grondwater zwak zuur is, ophooping van organische stof en veenvorming. Meestal is het water echter neutraal, in vele gevallen en in het bijzonder nabij de Oostgrens zelfs licht alkalisch, doordat het water der rivieren veel kalk bevat. Daardoor vertoonen de sawahgronden nabij de Oostgrens der vlakte in den drogen tijd een grijszwarte kleur. Maar meer naar het Westen toe, waar het

water armer aan kalk is neemt de veenvorming toe krijgt het water een bruine kleur, neemt men bruinzwarte humusophoopingen waar. Veenvorming op groote schaal werd door mij niet waargenomen in het moerasgebied der Hoeloe Soengei. Wel werd belangrijke veenvorming aangetroffen op den nieuwen weg van Bandjermasin naar Martapoera even ten W. van Kng. Oelin.

Volgens berichten van de bevolking komen echter veenvormingen langs de Awang Amoentai voor, wat in verband met het geringe kalkgehalte van deze rivier geenszins uitgesloten moet worden geacht.

Ook kunnen om die reden langs de S. Pantai veenvormingen worden verwacht.

Het water der andere rivieren is echter te rijk aan kalk en de kans op veenvorming is daardoor gering.

Een bijzondere vorm van subhydrische verweering leveren de sawahs van de oeverpematangs van Margasari op. Geregeld staan de sawahs in den regentijd bij vloed door opstuwing onder water om bij eb weer te vallen. Wel voert de vloedstroom versch slib mee, maar rijk aan voedingsstoffen is dat slib niet. Integendeel! Door de aanwezigheid van veel kalk is de klei reeds grootendeels bovenstrooms van Margasari uitgevlokt, waardoor zich in het rivierwater veel van het fijnste kwartslutum in zwevenden toestand bevindt.

Daardoor ontstaat neiging tot vorming van een zware kleileem, die tot sluiting en verzuring neigt, zoodra ergens water stagneert. Maar bovendien heeft door de getijbeweging sterke en voortdurende uitlooging door humeuswater plaats, die nog versterkt wordt door de werking van het regenwater. Zoo raakt de grond spoedig uitgeboerd en verzuurt dan snel.

De sawahs worden „asem" zegt de Maleier, de padistengels worden „habang" (geel) en de opbrengst loont de moeite niet meer. Hij probeert het dan nog wel eens met die gronden door de sawahs een tijd braak te laten liggen. Maar meestal heeft dit weinig succes. En als regel plant hij dan op de verlaten sawahs roembia (sago) en rotan aan, of hij verlaat ze voorgoed.

De bevolking legt haar sawahs en moerasladangs in den regel op de oeverpematangs aan. Maar behalve deze oeverpematangs langs de thans bestaande rivierloopen treft men ook soms tot op

enkele kilometers van de rivieren in het bijzonder in het stroomgebied van de Barito oeverwallen aan van den ouden rivierloop, die door de bevolking in gebruik worden genomen. Een dergelijke ongeveer 100 m. breede pematang bevindt zich onder andere op 600 à 1000 m. afstand van de Barito op den Oostoever deze rivier nabij Sei. Senaman. Ook de hierboven reeds gemelde hooger gelegen ruggen, die in N. N. W.-richting strijken worden door de bevolking bij voorkeur voor aanleg van „sawah rimba" gebruikt.

Op deze gronden wordt dan gedurende 3 à 5 jaar rijst verbouwd. Daarna laat men den grond 2 jaar braak liggen om hem dan weder in cultuur te nemen.

Ook verbouwt men rijst op de „baroe" (d.i. modder) gronden, ook wel „wawarans" genoemd. Deze dieper gelegen gronden kunnen onderscheiden worden in die welke in een kom liggen en die op het einde van den Westmoesson bij dalenden waterstand in cultuur worden gebracht en de hooger gelegen gronden, voornamelijk in het Oosten gelegen op de grens van het cultuurgebied, die bij opkomend water dus op het einde van den Oostmoesson worden bebouwd. Vooral op deze laatste gronden, de eigenlijke „wawaran" gronden wordt zuivere „hoema-landbouw" gedreven. Men brandt op het einde van den drogen tijd alles plat, reinigt het terrein en plant er de rijst op uit. Meestal worden de gronden na twee jaren verlaten. De bodem is dan uitgeput, wat zich laat hooren, voor plaatsen die ver van de rivier af liggen en niet telkens een verschen aanvoer van slib krijgen.

Dit geldt echter niet voor de vlak bij de rivier gelegen „baroegronden" waar telkens weer nieuw alluvium wordt afgezet.

Het heeft aan grootsche irrigatieplannen in de Hoeloe Soengei niet ontbroken. Langs den Oostrand der moerasvlakte zou tusschen Kambat en Soengei Boeloeh een terrein van 290.000 bouw oppervlakte door irrigatie voor cultuur geschikt worden gemaakt. Tegelijkertijd werd aan het irrigatieplan een kolonisatieplan van Javanen vastgekoppeld. Een groot deel van den dijk kwam tot stand en tot nabij Soengei Boeloeh was zij grootendeels gereed. Toen werd het werk gestaakt en als reden werd opgegeven, dat de gronden ongeschikt waren voor den landbouw [1]).

1) Antwoord van den Minister van Kolonien aan het lid van de Tweede Kamer, de heer Oud, die terzake in Februari 1924 interpelleerde.

Volgens insiders zou de mislukking mede moeten worden geweten aan het feit, dat het gehalte van de Javanen, die men van Gedong Tataän in de Lampongs had overgebracht, veel te wenschen over liet. Voorts was bebouwing der gronden niet mogelijk, voordat het irrigatiewerk gereed was, zoodat men voorloopig nog geheel afhankelijk was van den waterstand in het moeras en alleen van „wawaran"-landbouw sprake kon zijn.

De Javaansche methode van sawahbouw op deze gronden was dus niet toe te passen.

Van vruchtbare sawahgronden is hier echter geen sprake [1]). Die bestaan bijna nergens in de Hoeloe Soengei. Men vindt ze alleen in de omgeving van Alabio, waar steeds opnieuw vruchtbaar slib wordt aangevoerd. De rijstbouw is hier echter zeer wisselvallig. Maar de beste sawahgronden in Barabai en Kandangan, de zoogenaamde S_1 gronden van den Landrentedienst, brengen 27 picol padi per bouw op, terwijl de S_3 gronden de middelsoort sawahgrond, in Barabai 18 picol en in Kandangan 21 picol oplevert. Als men daarmede de opbrengsten van de sawahs op Java vergelijkt, b.v. in de vlakte van Djocja ± 35 picol, Oedjoeng Broeng (O. van Bandoeng) 50 à 60 picol, de Brantasdelta 45 picol en in Besoeki 70 à 80 picol per bouw, dan is het duidelijk, dat hier van rijke sawahgronden geen sprake is [2]).

„De voltooiïng van deze kolonisatie-dwaasheid is voorkomen, „dank zij de gedwongen versobering van 1931" zegt BROESRMA terzake van het Kambat avontuur [3]). Men heeft zich thans beperkt tot bedijking van de Batang Alai, waardoor het Noordelijk deel van Barabai tegen overstroomingen werd beschermd en voorts met den aanleg van een hoofdafvoerkanaal ten N. van de Kng. Soengei Boeloeh en Kambat. Daardoor zijn ± 6700 bouws ten Westen dier kampongs voor cultures geschikt gemaakt, terwijl hiervan 5300 bouw, die hooger gelegen zijn, niet alleen in den

1) Men hoede zich ook hier voor generaliseeren. Vlak langs de Batang Alai, waar het alluvium veel zand bevat en de physische en chemische gesteldheid van den grond dus goed is, terwijl telkens door aanslibbing het gehalte op peil blijft, is de grond vruchtbaar. De bevolking verbouwt hier nabij Soengei Boeloeh in den drogen tijd veel tabak. Volgens een terzake deskundige moet deze tabak van goede kwaliteit zijn.

2) Zie E.C.J. MOHR. De grond van Java en Sumatra 1922 p. 176.

3) Dr. BROERSMA. Handel en Bedrijf in zuid- en Oost-Borneo 1927 p. 117.

Westmoesson, maar ook in den Oostmoesson beplant zouden kunnen worden. Dit laatste doet de Hoeloe Soengei er vrijwel nooit. In den Oostmoesson laat hij zijn sawahs braak liggen.

Ook op Alabio heeft men bij het ontwerpen der groot-rijstbedrijfplannen het oog geworden. Ontegenzeggelijk is de grond in Alabio rijk en zijn de oogsten groot. Maar ook hier zou alleen iets van bedijking, gepaard gaande met colmatage, te verwachten zijn. Zonder voortdurende aanvoer van versch alluvium zou de grond snel uitgeboerd zijn.

Er werd opzettelijk iets dieper op de bodemgesteldheid van de Moerasvlakte ingegaan. Uit het bovenstaande blijkt wel hoe ingewikkeld het probleem van de vruchtbaarheid van den bodem is. Men hoede zich voor grootsche irrigatieplannen in de Moerasvlakte der Hoeloe Soengei.

Met plaatselijke irrigatiewerken van geringen omvang zal men op verschillende plaatsen succes kunnen hebben, mits men tevoren zorgvuldig de verschillende factoren, die voor het welslagen van het werk noodig zijn, bestudeert.

Bevolking.

De Hoeloe Soengei is de dichtstbevolkte afdeeling van de Residentie Z.- en O.-afdeeling van Borneo. Volgens de volkstelling van 1920 zou de bevolking 469.000 zielen hebben bedragen, terwijl de volkstelling van 1905 een cijfer van 416.000 zielen aangeeft. Al te veel waarde moet men aan de nauwkeurigheid dier cijfers niet hechten, want de Hoeloe Soengeier is een zwerver en hij zwermt graag uit naar de Maleische landen op de Oostkust van Sumatra, naar Java en Malakka, Kota Waringin Sampanahan enz. om na eenigen tijd weer terug te keeren. Daarom werden de cijfers opzettelijk in duizendtallen afgerond. Globaal is dus de bevolking in 15 jaar met 54.000 zielen dus ± 3,4% per jaar toegenomen. Volgens de voorloopige cijfers van de volkstelling 1930 telt de Hoeloe Soengei thans 551.000 zielen of 82.000 zielen meer, een gemiddelde toename per jaar dus van 17,5% [1]).

Het moerasgebied van de gemiddelde Soengei wordt thans uitsluitend bewoond door Maleiers. Alleen de bevolking van Paming-

1) Deze sterke toename moet waarschijnlijk voor een groot deel worden toegeschreven aan de meer naunkuerige wijze van telling, die dank zij de snelle ontwikkeling van het land mogelijk werd.

gir, die geheel geïslamiseerd is, blijft nog vele Dajaksche gebruiken volgen.

Middelen van bestaan.

a. De Rijstbouw. De wijze waarop de Hoeloe Soengeier zijn sawah's bewerkt maakt op den oppervlakkigen beschouwer een poveren indruk.

Men verwacht in een streek die reeds eeuwen geleden onder den invloed stond van de Hindoe-cultuur, natuurlijk een rijstbouw die op den zelfden trap van ontwikkeling staat als die op Java, met een intensieve grondbewerking, waarbij ploeg en karbouw een voorname rol spelen. Niets van dat alles! Nergens in de Hoeloe Soengei wordt de grond met ploeg of patjol omgewerkt. Voor de bewerking der sawahs maakt men gebruik van de „tadjak", een landbouwwerktuig, dat het meest doet denken aan een zware zeis met korten steel (± 1,20 m. lang). Het metalen deel der zeis is ongeveer 7 à 8 c.M. breed en heeft de dikte van het blad van een patjol. Men slaat met de tadjak het onkruid weg, werkt de bouwkruin daarbij hoogstens enkele centimeters diep om en plant dan de rijstbibit uit.

Maar hoe primitief die rijstbouw op het oog moge lijken, toch is zij in werkelijkheid de meest rationeele wijze van bebouwing. Wij wezen er reeds op, dat veel van deze zware gronden groote neiging vertoonen tot dichtslaan en dat die sliblaag, die zich aan de oppervlakte afzet, maar vlottend kapitaal aan plantenvoedingsstoffen is. De Hoeloe-Soengeier exploiteert daarom uitsluitend het vlottende kapitaal dat in de dunne bovenlaag zit. Hij heeft geleerd, dat men door intensieve grondbewerking die laag waarvan men het hebben moet, er onder patjolt en juist het tegengestelde bewerkt van wat men poogt te bereiken. De toepassing van de Javaansche grondbewerkingsmethoden door de Javaansche kolonisten van Kambat is dan ook mede een der oorzaken geweest van de mislukking dier Javanenkolonisatie.

De rijstbouw in de moerasstreken is zeer speculatief. Zij is, doordat er nagenoeg geen irrigatiewerken bestaan, in hooge mate afhankelijk van den waterstand in de rivieren. Te veel water is oorzaak dat de grond dichtslaat en verzuurt. De rijst wil niet groeien en de stengels worden geel. Te weinig water in den tijd, dat de rijst „boenting" (zwanger) is, dus in den tijd dat de stengel

stijf wordt door de zich daarin ontwikkelende aar, heeft ten gevolge dat de aar wel uitloopt, maar een groot deel der padikorrels voos is. Dit zijn ook de factoren die de keuze van de rijst beheerschen, die men op bepaalde gronden plant. Want iedere kampong heeft zijn eigen rijstvarieteiten, die zich het best eigenen voor de nabijgelegen gronden.

Dr. BROERSTRA meent, dat zaadselectie in het beschot van den rijstbouw veel verbetering zal kunnen brengen [1]). Misschien valt op dit gebied met beproeving van bijzondere in de Hoeloe Soengei onbekende rijstvarieteiten wel iets te bereiken. Maar men verwachte er niet te veel van en bega vooral niet de fout van generalisatie. Men meene niet in een enkele rijstvarieteit de oplossing te kunnen vinden van het probleem van een hooge rijstproductie.

De Hoeloe Soengeier is werkelijk instelligent genoeg, beschikt over een ervaring van eeuwen en heeft op het gebied van zaadselectie en adaptatie van rijstvarieteiten aan bodem en cultuurmethoden uit eigen initiatief reeds veel gedaan en goede resultaten bereikt. Veel verbetering is hier niet te verwachten.

Op de hooger gelegen gronden, die *het eerst droog vallen*, begint men reeds in Mei te planten. In Babirik plant men op deze „baroe"-gronden de „mas poetih" en de „palas" uit. Op de lager gelegen gronden begint men veel later te planten. Hier is het de „soeroeng lajap"-varieteit die in 100 dagen rijpt, welke verbouwd wordt.

In Negara is het de „poedak" variëteit, die bij dalenden waterstand wordt uitgeplant, terwijl de „kentjana" en „adjakan" veel later, in September, worden verbouwd, na de semangka-oogst, hetgeen overigens alleen op de zeer vruchtbare gronden wel eens bij uitzondering in wisselbouw met de semangka geschiedt.

In December worden deze snel groeiende variëteiten geoogst. En treden de zware bandjirs dan te vroeg in, dan gebeurt het wel eens, dat de aren een halven meter onder water staan en de rijst vanuit een prauw moet worden gesneden.

Al deze rijstvariëteiten, die dus in den drogen moesson worden verbouwd behooren tot de „padi *salah* taoen". De „padi tahoen", die hoofdzakelijk in het Cultuurgebied wordt verbouwd wordt ook op de hoog gelegen pematangs in de moerasvlakte aangeplant.

1) Dr. BROERSTRA l.c. p. 115.

Ook wordt de „padi tahoen" op de „wawarans" in extensieven landbouw dus, op de grenzen van de moerasstrook het Cultuurgebied verbouwd. Men begint deze rijstsoort dus uit te planten in het begin van den Westmoesson en zij worden pas 8 à 9 maanden later geoogst.

De rijstbouw in de Moerasvlakte is wisselvallig. Oogstmislukkingen komen zeer veel voor. Werkelijk goede oogsten komen éénmaal in de 4 à 5 jaren voor. Op de vruchtbaarste gronden wordt dan ongeveer 46 à 50 picol padi droog per bouw geoogst. BROERSMA schat de opbrengst van een dergelijke geslaagde „salah tahoen"-oogst op 600.000 picol [1]).

De hooge rubberprijzen hebben natuurlijk ook hun invloed op het beschot van den rijstoogst in 1925 doen gevoelen. Ook andere factoren, in het bijzonder de lang aanhoudende droogte waren hierop van invloed. Volgens Mededeeling No. 38 van het Centraal Kantoor voor de Statistiek bedroeg de padiproductie in 1925 ± 1,5 millioen picol (of ± 0,75 millioen picol rijst). Maar een ruwe schatting van den Landrentedienst schat de gemiddelde normale padiproductie (exclusief de hoema padi der Dajaks) op ± 2,4 millioen picol padi (± 1,2 millioen picol rijst). Het rijstoverschot in de afdeeling bedraagt ± 300.000 picol per jaar [2]). Veel van dit overschot gaat naar de afdeeling Bandjermasin en andere streken der Zuider- en Ooster afdeeling.

De rijstcultuur heeft vaak veel van plagen te lijden. Wortelrot, boorders, walang sangit, veldmuizen zijn er lang niet onbekend. In het bijzonder heeft men op het eiland Alabio te lijden van rupsen, die de jonge padi geheel afvreten. Is de waterstand gunstig en heeft men nog bibit over, dan wordt deze opnieuw uitgeplant, daar de rupsenplaag slechts op bepaalde tijdstippen gedurende eenige weken heerscht.

b. De semangka-teelt. Na den rijstbouw is voor de Negarastreek de semangkacultuur van zeer groot belang. Men kiest voor de cultuur laaggelegen pematanggronden uit, die langs de zijriviertjes en de Negara zijn gelegen en dicht met oevergras en onkruid zijn begroeid. Het gras wordt met de tadjak weggeslagen, zorgvuldig ingerold en opzij geschoven. Om de jonge plant wordt

1) Dr. BROERSMA l.c. p. 11.
2) Nieuwere of meer betrouwbare cijfers zijn mij niet bekend.

wat stroo gelegd, teneinde den grond om het wortelstelsel tegen sterk indrogen te beschermen en zoo laat men haar groeien tot zij 1 à 1,5 m. lang is. Dan wordt het verdroogde gras en onkruid weder uitgerold en laat men de planten aan hun lot over. Het stroo voorkomt, dat de vruchten met den grond in aanraking komen en gaan rotten. Voorts beschermt het den bodem tegen indrogen en belemmert het den groei van het onkruid.

Van één borongan (10 vadem in het vierkant) oogst men op de beste gronden 175 à 250 vruchten, ter waarde van ± *f* 30.—.

Meestal wordt slechts éénmaal in de drie jaren op denzelfden grond semangka aangeplant, hoewel er in Kabirau ook gronden zijn, die ieder jaar worden beplant.

De semangka heeft te lijden van rupsen en boorders. Deze laatsten brengen een verdikking van den stengel te weeg, terwijl de vruchten niet tot volle ontwikkeling komen. Een door boorders aangetast veld brengt soms slechts een zesde van de normale hoeveelheid op.

Ook een natte Oostmoesson is schadelijk. De vruchten zijn dan sterk aan rotting onderhevig.

De semangkateelt is een zeer belangrijke bron van inkomsten voor de kampongs Negara en Kabirau. Men verbouwt variëteiten met rood en wit vruchtvleesch, van ronden en langwerpigen vorm. Daarnaast wordt ook de „biloengka" aangeplant, die veel grooter en langwerpig en lichtgeel van kleur is[1]). Zij heeft een zeer sterken op den duur onaangenamen meloengeur.

De vruchten blijven 2 à 3 weken voor consumptie geschikt en kunnen daardoor in groote hoeveelheden worden uitgevoerd. Prauwladingen vol semangka's worden naar Bandjermasin afgevoerd en vandaar over de heele Z.- en O.-afdeeling verspreid, terwijl de mooiste exemplaren naar Singapore worden uitgevoerd.

c. De laboeteelt. Op de hoogst gelegen pematangs tusschen Amoentai en Negara, maar in het bijzonder tusschen Alabio en Negara wordt veel laboe (Cucurbita Moschata Duch) gekweekt. De zwart gevlekte en gele variëteiten brengen al naar hun groote

1) De latijnsche naam van de semangka is Citrullus vulgaris Schrad., die van de biloengka (Jav. Krai) luidt Cucumus Melo Linn. De vrucht ziet er uit als een komkommer van reusachtige afmetingen. De biloengka is een variëteit van de suikermeloen en is ongeveer twee maal zoo lang en even dik als een normale „erbis" of „markoesa", de Passiflora quadrangularis Linn.

15 à 20 centen per stuk op. Evenals de semangka's worden groote hoeveelheden laboe geëxporteerd naar Bandjermasin.

d. De andere tuinbouwgewassen. Naast laboe wordt op de pematangs veel *suikerriet* geplant. Langs de Negara plant men de bibit eerst op drassige kweekbedden uit om ze daarna op hooger gelegen terrein over te planten. Groenten, djagoeng, kladdi (Colocasia antiquorum Schott) ketella, oebi, enz. worden eveneens op de pematanggronden en hooger gelegen wawarans verbouwd. Eenige tabak voor de inheemsche markt wordt in de grensstrook met het Cultuurgebied op „wawarans" geteeld. Zij brengt in normale tijden op de passars, na gedroogd en gekerfd te zijn *f* 0.50 à *f* 0.75 per pond op.

Het schijnt dat vroeger in de omgeving van Paminggir (misschien Alabio) katoen door de bevolking is verbouwd. SCHWANER maakt van deze cultuur melding [1]). Zij werd eenigen tijd na den rijstoogst op de wawarans uitgezaaid. Vier maanden na het planten werd de katoen in den Oostmoesson geoogst. Het was een goede soort katoen met een langen stapel.

VAN REES maakt nog melding van de heffing van rechten op katoen door de sultans van Bandjermasin [2]). Tot 1860 moet die cultuur nog van beteekenis zijn geweest. Ook NIEUWENHUIS vermeldt het weven met katoendraad door de Bahau en Kenja-stammen. Met dat doel planten de Bahau's katoen aan [3]).

Thans heeft men in de Hoeloe Soengei de katoencultuur prijs gegeven. Volgens mededeelingen van de bevolking, schijnt in de onderafdeeling Tandjong (in 1904?) op aansporen van bestuursambtenaren en onder de belofte, dat het product zou worden afgenomen, katoen te zijn aangeplant. De katoenoogst was bevredigend. Maar de katoen vond geen markt en de bevolking liet men met haar product zitten. Sedert dit experiment is de katoencultuur ter ziele gegaan.

Ook het weven van kains heeft in de Hoeloe Soengei niet meer plaats. Maar het spinnewiel is er nog wel bekend. De visschers bedienen er zich nog van een (eenigszins gewijzigd) spinnewiel

1) Dr. C. L. M. SCHWANER l. c. I p. 86.
2) VAN REES l. c. I p. 29.
3) Dr. NIEUWENHUIS D1. II p. 186 en 462.

om de strengen garen, noodig voor het breiden der vischnetten af te wikkelen en op klossen te rollen.

Klapperboom worden in den regel in de kampongs en op hoog gelegen pematangs aangeplant, voornamelijk voor eigen gebruik. Van een klappercultuur zooals deze in het Cultuurgebied wordt gedreven is hier geen sprake.

e. De *poeroen* (Lepironea mucronata Rich) en *rais* (Tymbristilès Globulosa Knuth var. Torrestana) *cultuur*. Dit zijn biezensoorten, die in het moeras worden aangetroffen en daar in het wild groeien. Maar daar naast worden deze biezen ook regelmatig aangeplant. Vooral in de omgeving van Paminggir verbouwt men deze gewassen op groote schaal en de poeroencultuur heeft hier de rijstteelt vrijwerk verdrongen. De planten worden op 1 à 1,5 m. afstand uitgezet en kunnen pas na 2 jaar worden gesneden. Dit snijden heeft daarna twee maal per jaar plaats, terwijl de velden in den drogen moesson moeten worden schoongemaakt, wegens brandgevaar. Toch gaan bij lang aanhoudende droogte herhaaldelijk poeroenvelden in vlammen op. Een bos poeroen met een diameter van ± 1 dM. brengt 2,5 à 5 cent op. Men stampt de stengels eerst met den rijststamper plat. Daarna worden de vezels geverfd met ingevoerde aniline kleurstoffen en vlecht men er tikers van. Een tiker (2,25 × 1 m.) brengt *f* 1.25 op. Daarentegen brengen de gewone, veel kleinere, ongekleurde poeroenmatten, die als verpakkingsmiddel van kapok, tabak enz. van Bandjermasin worden geëxporteerd ongeveer 12,5 cent per stuk op. In vele kampongs langs de Barito en Negararivier is de mattenindustrie van beteekenis. Paminggir voert zijn poeroen als grondstof voornamelijk naar de dorpen van het eiland Alabio uit. Omgekeerd is er een belangrijken uitvoer van rijst van Danau Panggang naar Paminggir.

In Negara worden ruwe matten gevlochten van „moendoeng", de bladeren van Pandanus artocarpus Griff.

f. De rubbercultuur. Deze is voor deze lage streken van weinig beteekenis. De rubberboom wil in de moerasstreken wel groeien, maar zoo goed als in de hooger gelegen streken van het Cultuurgebied en het heuvelland gedijt de plant toch niet. Men treft langs de Barito op de hooger gelegen gedeelten der pematangs veel rubbertuinen aan. Ook langs de Negara doet men

wat aan deze cultuur, maar nergens is zij van eenige beteekenis in de Moerasvlakte. Want de praktijk heeft den Hoeloe Soengeier geleerd, dat een groot deel van den rubberaanplant spoedig „masem" wordt, d.w.z. geen melksap meer geeft bij het tappen.

Intusschen moge melding van de eigenaardige plantwijze worden gemaakt, die men te Soengei Saleh (zijrivier van de Negararivier) in praktijk brengt. Hier treft men de zonderlinge combinatie van rubber-rijst of roembia-rubberteelt aan. Men heeft hier tusschen de 3 à 4 M. breede sawahstroken hooge dammen van 1,5 à 2 M. breedte opgeworpen. Op deze damgalangans plant men, indien zij voldoende hoog kunnen worden opgewerkt rubber. Is de sawah daarna uitgeboerd, dan beplant men haar met roembia (sago).

Een dergelijke plantwijze treft men ook in de omgeving van de hoofdplaats Bandjermasin aan. Hier heeft men echter niet zooveel werk gemaakt van het in de hoogte opwerken der dammen. Daardoor zijn de met rubber beplante strooken veel breeder dan de zich daartusschen bevindende slooten.

In het cultuurgebied wordt van het opkweeken van het jonge rubberplantgoed weinig werk gemaakt. In de Moerasvlakte en langs de Barito besteedt men daar meer zorg aan. Men laat de rubberzaden hier ontkiemen op speciaal daartoe aangelegde kweekbedden in omheinde ruimten teneinde de wilde varkens die zich met de zaden te weeren.

Men bestrooit daarna de zaden met zaagsel of houtskool, om de schadelijke werking van insecten tegen te gaan. Daarna wordt het plantgoed pas op de pematangs uitgeplant. Vaak treft men in de tuinen vogelverschrikkers aan. Want de wilde varkens, die naar wurmen wroeten, richten door het omwoelen van den grond vaak heel wat schade aan, terwijl de moerasherten verzot zijn op de jonge uitspruitsels van de rubberboompjes. Plaatselijk heeft men ook veel last van witte mieren.

Boschbouw. Hoewel hier van eigenlijke boschbouw niet kan worden gesproken, zullen hieronder worden behandeld:

a. de roembia-bosschen (aanplantingen),
b. de rottanexploitatie (in roofsnit en uit aanplantingen),
c. de exploitatie in roofkap der moerasbosschen.

a. De roembia of sagobosschen. Deze treft men voornamelijk langs de Negara aan ten Noorden van Marabahan. De roembia

groeit bij voorkeur op de lagere pematangs. In diepere gedeelten wil de sago echter niet gedijen. Zoo komt de boom nabij Boeas-Boeas niet voor, doordat het terrein op de pematangs te laag is gelegen. Stroomopwaarts van Kng. Negara treft men de roembia nog maar sporadisch aan. Hier is de grond op de pematang reeds te hoog om sago in groote hoeveelheden aan te planten. Ook in het Oostelijk gedeelte van de moerasvlakte, op de grenzen van het cultuurgebied vindt men hier en daar belangrijke sagoaanplantingen. Maar nergens zijn zij zoo uitgebreid als de roembia-aanplantingen tusschen Marabahan en Kabirau.

Wij zagen reeds hoe een deel dier roembiabosschen feitelijk aanplantingen zijn, die door de bevolking op uitgeboerde sawahs zijn aangelegd. Men exploiteert de boom òf op sago, òf op zijn blad ten behoeve der atapindustrie, of op beiden tegelijk. Voor de bevolking dezer streken is de roembia een voorname bron van inkomsten.

Bij exploitatie op sago, worden de stammen gekapt, van blad ontdaan, uitgesleept naar de rivier, vijf aan vijf gekoppeld, terwijl van deze eenheden vlotten van 150 à 200 stammen met een lengte dus van ± 175 M. worden geconstrueerd. Vóór op een dergelijk vlot is een windas van ijzerhout gebouwd, voorzien van een rechtopstaanden trommel van 1 à 1,5 M. diameter. Hierop wordt een lange rottankabel van 150 à 200 M. lengte ingerold. Het eene einde wordt bevestigd aan palen van galamhout, die in den modder gedreven worden, nadat de rottankabel geheel is uitgerold. Daarna wordt de kabel op de windas ingerold en zoo schiet men telkens 150 à 200 M. op. Per dag legt een dergelijk vlot een afstand van 1,5 à 2 K.M. af. Zoo wordt het vlot moeizaam tegen den stroom in verhaald over groote afstanden. Waar dit mogelijk is worden de stammen onderweg verhandeld. Maar het einddoel van de reis is het eiland Alabio en omgeving, het centrum van de eendenfokkerij. Want de roembia wordt voornamelijk gebruikt als eendenvoer.

Te Babirik brengen de stammen ƒ 2.— à ƒ 3.— op. Twee à drie maanden doet een ploeg van 4 à 5 man erover om het vlot van Margasari naar het centrum der eendencultuur op te draaien en de stammen te verhandelen. Dan keert de ploeg huiswaarts met een opbrengst van ƒ 400.— à ƒ 500.—.

Intusschen worden de stammen in sommige kampongs ook op sago verwerkt. Alleen in Kng. Benoea-anjer (onder-afdeeling van Marabahan) wordt hiervan veel werk gemaakt. In de overige kampongs is de sagobereiding van weinig beteekenis. De stam wordt gespleten. Iedere stamhelft wordt op zijn bollen kant gelegd, in stukken gezaagd van 1,5 à 2 M. en dan met de „paroedan" bewerkt. Dit is een ± 2 dM. breede plank, die ongeveer 2 M. lang is en waar doorheen men spijkers heeft geslagen.

Aan het uiteinde der plank heeft men een handvat bevestigd en het geheel werkt als een rasp, die door twee man over den gespleten stam heen en weer wordt bewogen. Zoo wordt de heele stam verraspt. De vezels die men door deze bewerking vrijgemaakt heeft, worden daarna nog even in een rijstblok gestampt en in een dicht gevlochten mand van „bamban" (Donax Canniformis K. Schumm) uitgewasschen [1]). Ook wordt de Dajaksche methode van sago kloppen gevolgd. De stam wordt dan bij de roos verzaagd, waarna de vezels in deze blokken met een zwaren rijststamper worden losgestampt. De sago brengt 25 ct. per gantang van 10 kati (± 4 KG.) op [2]).

De sago is van goede kwaliteit, zoogenaamde „sago moelat". Men gebruikt het meel voornamelijk voor de bereiding van koekjes en lekkernijen. Gemengd met rijst wordt de sago eveneens als voedsel genuttigd. Van veel grooter beteekenis dan de sagobereiding is intusschen de „atap" en „lampit" industrie, waarvoor de roembia de grondstof levert.

Lampits zijn matten, gevlochten van de harde buitenbast van den sagobladnerf. Men treft deze industrie voornamelijk in Margasari Ilir en gedeeltelijk in Margasari Oeloe aan. Een lampit van 19,5 m. × 3,4 m. brengt *f* 2.59 op.

Ook de atapindustrie is in deze kampongs van beteekenis. Veel gesneden blad wordt hier heen van de benedenstrooms gelegen kampongs opgevoerd. De atap, die men langs de Negara maakt is slechts 1 meter lang en brengt *f* 0.80 per 100 stuk op. Zij wordt in bijzondere prauwen, lange smalle Dajaksche djoekoengs

1) Bamban is een moerasplant, die in haar groeiwijze aan bamboe doet denken. De groene stengels van pinkdikte hebben een harde soepele buitenbast, die van vlechtwerk zeer geschikt is. De stengelsoorten worden 1,5 a 2 M hoog.

2) Men bedenke echter dat iedere Maleische handelaar er zijn eigen vervalschte weegstok op na houdt. De „katti's" op de „datjin" van Benoea Anjer doen slechts 350 à 400 Gram.

verscheept naar Bandjermasin. Gemiddeld worden per prauw 1000 ataps afgeladen.

b. rottancultuur. Behalve in roofsnit uit de moerasbosschen, wordt ook rottan geoogst van de rottantuinen, die door de bevolking worden aangelegd. De soorten die het meest worden aangeplant zijn de „rottan taman" (Calamus Caesius Bl.) en de „rottan irit" (Calamus trachycoleus Bl.). Beide soorten brengen ongeveer denzelfden prijs op en vaak worden ze beiden in den zelfden bos rottan aangetroffen, di evoor export gereed is gemaakt. Alvorens in bossen bijeen te worden gebonden, wordt de rottan in stukken van 4 vadem (bovenstrooms langs de Barito in stukken van 3 vadem) gesneden en „gegosokt" (schoongewreven). Dit geschiedt door den stengel die van bladeren is ontdaan door een rottan lus of tusschen een drietal rondhouten heen en weer te trekken, teneinde hem op die wijze van vuil te ontdoen. De middenprijs voor een bos schoon gemaakte rottan van 25 kati bedroeg vroeger, al naar gelang van de kwaliteit ƒ 12.— tot ƒ 15.—.

De soorten van mindere kwaliteit, die veel worden gesneden zijn de „rottan tahas" en „rottan djilatoong" terwijl voor „pengilars" een bijzonder soort vischfuiken voornamelijk „rottan dandan" wordt gebruikt. Ook worden lampits van rottansoorten van mindere kwaliteit vervaardigd.

Al naar gelang van het niveau waarop de tuinen liggen wordt rottan irit of rottan taman aangeplant. De irit groeit op de lagere moerasgronden met nagenoeg stagneerend water, kan echter maar drie maal gesneden worden. De taman daarentegen wil alleen groeien op hooger gelegen gronden en kan voortdurend worden gesneden. Men plant beide soorten op een rintis uit, op afstanden van drie vadem.

Soengei Saleh en Kaladan zijn de Kampongs in de Hoeloe Soengei, die het meeste rottan naar Bandjermasin afvoeren. De opbrengst der rottan tuinen bedraagt ongeveer ƒ 300.— à ƒ 400.— per bouw en per jaar. Ieder jaar kan ongeveer $^1/_{10}$ van de rottan taman worden gesneden.

Ook de rottancultuur heeft zijn plagen. Bij Batalas heeft de rottanbibit veel te lijden van klapperrotten en ander ongedierte, dat de jonge uitspruitsels afvreet.

c. De exploitatie in roofkap der moerasbosschen. De moerasbosschen leveren verschillende goede houtsoorten op. Van de harde houtsoorten is het voornamelijk balangiranhout (Shorea Balangeran Burck) en het rechtstammige galamhout (Melaleuca Leucadendra Linn,) dat in roofkap wordt geëxploiteerd. Het balangiranhout wordt veel als timmerhout gebruikt. Men bouwt van de zware blangiranstammen ook de karbouwenkralen. Het galamhout wordt voornamelijk gebruikt als brandhout en vroeger tijdens de exploitatie der kolenmijnen in de onderafdeeling Bandjermasin ook als mijnhout. De stammen worden niet dikker dan ongeveer 30 cM. De zaden van de galam doen 50 ct. per petroleumblik. Het is de zoogenaamde „bolong bolong" die door de Javanen in hun verschillende djamoe's vooral tegen maagpijn worden gebruikt.

De witte bast van den galam is een muskietenwerend middel, dat veel door de visschers in de „perapin", een aarden oventje dat zij voor in de prauw hebben, wordt gebrand. Want al is de bevolking betrekkelijk immuun en ongevoelig geworden voor den steek van de muskieten, zoo geeft zij toch veel hinder van de wolken muggen, die in de moerassen rondzwermen. IJzerhout en balangiran wordt vervoerd door ze middels jukken aan djoekoengs te bevestigen van ± 7 m. lengte en deze in vlotten, op de wijze, zooals met de vlotten van sagostammen geschiedt, aan elkander te koppelen, en voort te bewegen. Het beste balangiranhout komt van Boentok. Het balangiranhout van Paminggir is van veel minder goede kwaliteit.

Van de lichtere houtsoorten is het voornamelijk de lanan (Shorea lepulosa Miq.) die als timmerhout wordt gebruikt en verzaagd. Aan den West kant van het eiland Alabio vindt men langs de Negara veel houtzagerijen. Maar de grootste zagerijen vindt men in Kampong Negara. Want naar planken voor de omwanding der huizen is steeds voldoende vraag.

De boschexploitatie in de Moerasvlakte is roofkap van de ergste soort. Van den houtrijkdom van Borneo hoort men in den regel, en niet ten onrechte, hoog opgeven. De houtvester VAN DER LAAN wijst er op, dat als op een bepaalden dag alle kaprijpe boomen in het gewest werden geveld, dit slechts het bosch ten goede zou

komen, omdat tegenover 1% kaprijp hout 99% hout zou staan, dat bezig was kaprijp te worden [1]).

Maar deze stelling gaat geenszins voor alle streken van Borneo op.

In de moerasstreken van de Hoeloe Soengei kan op sommige plaatsen van roofexploitatie van de ergste soort worden gesproken. Het eenmaal weggekapte moerasbosch herstelt zich maar langzaam en vooral langs den rand van het Cultuurgebied houdt op verschillende plaatsen het natuurlijk herstel van het bosch lang geen gelijken tred met het uitkappen. Steeds verder moet men het galamhout gaan halen en langzaam maar zeker breidt de „padang proepoek" zich uit.

Veel timmerhout in stammen is van de Barito afkomstig en wordt door de Soengei Paminggir en den Awang Oetar naar de Negara in vlotten aangevoerd om aldaar verzaagd te worden. Ook de ruw bewerkte Dajaksche djoekoengs worden in Negara afgewerkt.

Hoewel niet direct tot de boschproducten behoorende, moge hier melding gemaakt worden van het inzamelen in de danaustreken van de „pelitoek" en „tanding". Het zijn de zaden van waterplanten [2]).

De gedroogde „pelitoek" ziet er uit als hagel No. 6. In de pan gebraden springt zij knetterend uiteen en vormt witte balletjes, die vermengd met suiker als lekkernij wordt genuttigd.

Verder worden uitspruitsels van verschillende moerasplanten als groenten genuttigd, zooals o. a. de welbekende Kangkoeng (Ipomoea reptans Poir).

Veeteelt.

In de vlakte tusschen de Batang Alai en de Negararivier, langs de Soengei Paminggir (voornamelijk bij Tambak-berarawa) en bij Rantau Koedjang (Alabio) is de karbouwenteelt een der voorname middelen van bestaan.

Ook bij Balimau (Tapinrivier) worden karbouwen gehouden. Maar van veel beteekenis is de veeteelt hier niet [3]).

Wanneer men van Negara de vlakte inziet, vallen in de verte

1) E. VAN DER LAAN. De bosschen van Zuid- en Oost Borneo. Tectona 1925.
2) Tanding is het zaad van Nelumbium Nelumbo Druce.
3) Langs de Tapin worden verwilderde karbouwen gevonden.

dadelijk vele verheven heden op, die er als wallen van een fort uitzien.

Dit zijn de „kalangs", de vluchtplaatsen tevens stallen der karbouwen. Naast de kalang bevindt zich de woning van den bewaker. De kalang heeft men geconstrueerd van balangiran stammen, die kruiselings op elkander zijn gestapeld, tot een hoogte van 3 à 4 m. zoodanig, dat het hoogste deel van de kalang ± 0,5 m. boven den hoogsten waterstand uitsteekt. Aan de eene zijde van deze 30 à 40 m. lange en 4 à 5 m. breede kalangs is een oprit van balken gemaakt [1]).

Aan het andere einde is een stuk van 5 × 5 m. afgescheiden door een hek, teneinde de koeien met de jongste kalveren te kunnen afzonderen. Hier houdt men de jonge beesten ook opgesloten in den natten tijd teneinde het gevaar van verdrinken te ontgaan. Een dergelijke kalang kan 40 à 60 beesten stallen. In den drogen tijd blijven de karbouwen in de „padang proepoek", waar zij volop voedsel vinden. Maar stijgt het water, dan keeren zij iederen nacht naar de kalangs terug. Zwemmende moeten dan de dieren bij bandjir vaak hun weideplaatsen bereiken. En als bij zeer hoog water de geheele „padang proepoek" onder water staat lijden zij honger. Blijven de bandjirs dan lang aanhouden, dan sterven vaak de zwakste beesten van den honger.

Vaak geschiedt de exploitatie van het vee in deelwinning. De verzorger draagt de kosten van de kalang en verdere onderhoud. De geboren kalveren worden gelijkelijk verdeeld, terwijl bij het sterven van het moederdier eveneens het verlies door beiden wordt gedragen. Verder is het regel, dat degene die het wijfje ter verzorging aan iemand geeft, het dier niet mag terugvragen alvorens een kalf is geboren [2]).

De bewaker controleert in den drogen moesson van tijd tot tijd zijn kudde om te voorkomen, dat zich dieren van andere kudden daarbij aansluiten, en na te gaan of de jonge dieren nog in leven

1) De bouw van een dergelijke kleine kalang is kostbaar en komt al spoedig op f 500.— en meer te staan.

2) Deelbouw en deelwining betreft niet alleen sawah's of droge gronden, en karbouwen, maar ook klein vee zooals geiten, en pluimvee vooral eenden Art. 17 van het edict van sultan Adam schreef voor dat dergelijke overeenkomsten door de rechters van het sultansgebied moesten worden geregisteerd. (Zie Adatrchtbundel XIII p. 34).

zijn. Want de krokodillen wagen vaak een aanval op de jonge dieren, die van de kudden zijn afgedwaald. Toch is het merkwaardig hoe de karbouwen zich tegen dergelijke aanvallen weten te beschermen. Bij de grazende kudden, loopen de jonge dieren steeds in het midden, terwijl de oudere dieren in groepjes van twee tot vier, daaromheen zijn opgesteld. Onderkennen de oude dieren tijdig den aanval van een krokodil op een der kalveren, dan stormt de heele kudde op het ondier af en pogen de woedende beesten den roover den buik open te rijten, waarbij zij den onverlaat tot in het water vervolgen.

Rust de kudde aan den waterkant, dan liggen de volwassen dieren rondom de jongen, met hun zware gehoornde koppen naar buiten te herkauwen.

Trekt de kudde één der diepe tochten over dan duikt het moederdier onder haar jong door, zoodat het kalf met den buik schrijlings op haar rug komt te liggen en zoo zwemt het moederdier met haar jong over.

De karbouwen weten zich dus tegen haar natuurlijke vijanden afdoende te beschermen.

Sawahbouw is in de terreinen, waar karbouwen worden geteeld, uitgesloten. Zonder hoeders zouden de kudden spoedig in de sawahs loopen te grazen. En de Hoeloe Soengeier is geen dierenvriend! Komt een vreemd rund op zijn grond weiden, dan snijdt hij het dier het einde van den staart af. Dat is volgens de adat geoorloofd, maar wordt meestal eerst toegepast als waarschuwingen niet baten [1]).

Wil men onwillige dieren uit de kudden vangen, dan jaagt men het dier eerst in ondiep water. Het zwemmende dier werpt men dan een lus om de horens en zoo drijft men het naar een „batangan" een vlot van stammen. De kop wordt tegen vlot getrokken, nadat men het dier een strik om de horens heeft geworpen. Daarna doet men den karbouw de neusring aan. Dat stemt zelfs een lastig dier in den regel tot redelijkheid. Bijzonder onwillige karbouwen bindt men de achterpooten bijeen.

Daarna wordt het beest met zijn hoorns aan die van een andere tamme karbouw vastgebonden, terwijl ook de neusringen der beide

1) In het stroomgebied van de Tabalong gelden andere rechtsregels. (Zie Adatrechtbundel XXVI p. 469).

dieren met een stevig touw worden verbonden. De Maleier weet zeer goed, dat karbouwen die men aan elkander vastbindt elkander in beginsel tegenwerken. Attaqueert het eene dier dan zet het andere zich schrap. Zoo wordt men de dieren de baas. Door ze te laten vasten en dorst te doen lijden maakt men ze handelbaar. Langzamerhand went men de karbouwen aan het geraas van den weg, door ze langs den weg vast te binden, eerst beide tezamen, dan alleen en tenslotte kan men het dier vervoeren waarheen men wil. De beste dieren, die veel naar Amoentai en Alabio worden verhandeld, brengen ƒ 150.— en ƒ 200.— op.

Volgens een statistiek van het Binnenlandsch Bestuur zouden in het onderdistrict Negara 1672 buffels zijn. Totaal zouden er in 1925 in de karbouwen fokkende dorpen van de Moerasvlakte 2042 buffels zijn geweest.

Intusschen zij men met dergelijke statistieken voorzichtig. Een voorbeeld ter illustratie! Volgens de runderstatistiek (sapi's en koeien, geen buffels dus) waren er begin 1928 in de Hoeloe Soengei 12.500 runderen [1]). Eind 1925 waren er volgens de statistiek nog maar 7.500 runderen. Maar volgens de slachtbelasting-registers waren er in dat jaar ± 3900 dieren geslacht, terwijl veel vee van Pleihari, Martapoera en zelfs van Bali was ingevoerd. Ongeacht dien invoer, die in den boomtijd van de rubber ettelijke honderden dieren moet hebben bedragen, weet de statistiek dus minstens 1100 beesten niet te verantwoorden, daar export nagenoeg niet plaats heeft gehad. Men zij dus uiterst voorzichtig met dergelijke satistieken, die voor een groot deel berusten op gegevens, verstrekt door kampongs- en wijkhoofden, Mas oppas en andere lagere ambtenaren.

De eendenfokkerij. Het houden van eenden behoort in de Moerasvlakte ook tot een van de voorname middelen van bestaan. Zij, die zich met het houden van eenden bezig houden wonen òf op rondzwervende vlotten òf in vaste woningen aan den wal.

Bij de rondzwervende vlotwoningen is het huis op ± 1,25 m. hooge palen gebouwd. Daaronder bevindt zich op ± 40 cM. hooge palen het stevige, geheel afgesloten eendenhok. Een dunne bam-

1) Het spreekt vanzelf dat deze cijfers door de statistiek tot in eenheden nauwkeurig zijn opgegeven, iets wat bij den argelozen lezer ten onrechte vertrouwen wekt.

boezen oploop verleent toegang tot het hok, waarin de eenden 's nachts worden opgesloten.

Zoo beschermt men de dieren tegen de krokodillen, hun voornaamste vijanden.

's Ochtends worden de eenden losgelaten. Men laat ze „belala" (voedsel zoeken) in het moeras. Op het vlot krijgen zij bijvoeding van sagovezels fijngehakte visch en Slakken („kalamboi"). Want zonder bijvoeding zoude eierenproductie snel dalen. Bij goede voeding legt een eend gemiddeld 120 eieren per jaar. De dagproductie aan eieren van een vlot bedraagt dus ongeveer één derde van het aantal eenden.

Het aantal jonge wijfjeseenden van een broedsel is in den regel gering. Meestal beginnen zij pas na zes maanden te leggen.

Voortdurend moeten de eenden worden gehoed en moeten zij beschermd worden tegen aanvallen van krokodillen. Meestal worden op een vlot 150 à 200 eenden gehouden. 's Nachts leggen de eenden hun eieren in het hok.

Levert de omgeving van het vlot niet meer voldoende voedsel op, dan wordt het op de bekende wijze verhaald. Zoo zwerven de vlotten den geheelen beschikkingskring van den kampong af. De eigenaar betaalt 1 cent inkomstenbelasting per eend. Op het gebied van iedere kampong is de eendenhouder verplicht aan het kamponghoofd een kleinigheid (10 à 15 centen per maand) als weiderecht te betalen.

Ook worden eenden gehouden door Maleiers die in een woning aan den vasten wal wonen. Men is hier dan echter verplicht een ruimere bijvoeding te verstrekken aan de eenden. Op het eiland Alabio en omgeving worden veel eenden gehouden. Bij duizenden worden de eieren verpakt en uitgevoerd. De kolenmijnen van Poeloe Laoet waren vroeger de voornaamste afnemers. Het zouten van eendeneieren heeft niet plaats.

Vischvangst. Een van de voornaamste middelen van bestaan der bevolking in de moerasvlakte is de vischvangst. In ieder seizoen vischt men op bepaalde vischsoorten, die weer varieëren met de ligging van het vischwater. Zoo wordt bijv. in de maand Maart in de Danau's ten Noorden van het eiland Alabio veel „sanggang", een vischje van 20 cM. lengte, en „salimbau" gevangen. In den drogen tijd als de waterstand in de danaus het

laagt is, wordt veel visch gevangen en gezouten. Terwijl het normale zoutdebiet ƒ 18.000.— à ƒ 19.000.— per maand bedraagt in het zoutpakhuis te Amoentai, loopt dit debiet in den drogen tijd tot ƒ 30.000.— en in zeer droge maanden tot ƒ 42.000.— op [1]).

In het begin van den natten tijd wordt het moeras weer opnieuw met visch bevolkt o.a. met „ikan sepat", die tegen het einde van den drogen tijd volwassen is. De gedroogde ikan sepat brengt 10 à 11 ct. per kati op.

De gedroogde „poepoejoeh" die iets grooter is wordt voor ƒ 3.— per petroleumblik verkocht, waarvoor men ƒ 0.60 aan zout noodig heeft. Maar niet alle visch wordt gedroogd. Men past (vooral in Alabio) een bijzonderwijze van marineeren toe en deze „iwak wadi" kan lang in dichtgesoldeerde petroleumblikken worden bewaard.

De visch wordt gevangen met den steekmand (djambi), de sero's (salambau), het ronde schepnet (sasoedoek), de „badjoer" (een lijn waaraan verschillende haken zijn bevestigd), fuiken, waaronder de „pengilar" een groote rol speelt, verschillende soorten van netten, de vischspeer, de hengel (wilasan) enz. [2]).

Enkele bijzondere vischmethoden mogen hier om hun originaliteit nader worden beschreven.

a. Het visschen met de meliwis. (Dendrocynea javanica Horsf). De visscher heeft voor op zijn prauwtje een stokje waarop een tamme meliwis rust, die met een snoer aan een hengel is bevestigd. Op een plekje waar de visscher meent, dat zich „gaboes" (Ophiocephalus striatus Bloch) of taoman, eveneens een groote vischsoort, ophoudt, laat de visscher de meliwis te water. Het eendje zwemt rond en is er gaboesbroed in de buurt, dan maakt het onmiddellijk jacht hierop. Maar gaboes en taoman hebben de gewoonte hun broed te bewaken. Zij vallen het eendje aan dat de vlucht neemt, door den visscher omhoog wordt gehaald en op zijn stok wordt neergezet, terwijl deze den vervol-

1) Daar 1 katti zout voor f 0,09 was verkocht is het debiet in het zoutpakhuis p. maand gemiddeld 2.000 à 2800 ton.

2) Voor vischlijnen maakt men gebruik van „oenoes" een witte vezelstof, die aan den binnenkant van de bladschede van de arenpalm voorkomt. Overigens wordt thans zeer veel uitheemsch materiaal voor netten, vischlijnen en haken gebruikt.

genden visch een hengel met aas voorhoudt [1]). In den regel happen de vraatzuchtige visschen dadelijk toe en worden zij binnen boord gehaald.

b. Het visschen met krokodillencadavers.

In de ondiep gedeelten van de danaus wordt met de „soar" [2]), een licht baak en geweer, dan wel met een rotanlijn en een aap als aas, op krokodillen jacht gemaakt [3]). Is men er in geslaagd een krokodil af te maken dan wordt het cadaver naar ondiep water gesleept. Een paar nachten daarna roeit men voorzichtig naar het cadaver toe, waar tal van visschen, in het bijzonder de „baoeng" (een Silurius-varieteit) op af zijn gekomen en zet de omgeving af met „hampangs", een soort kree, waarvan men ook de „sero's" maakt. Overdag wordt dan de visch met schepnetten, vischspeer enz. gevangen. En zoo worden vaak belangrijke hoeveelheden visch met een krokodillencadaver gevangen.

c. Het visschen in de draineerleidingen. Om wawarans en baroe-gronden te draineeren graaft men smalle, ongeveer 40 cM. breede slootjes. Bij wassenden waterstand zwemt de visch deze draineerleidingen in en wordt zij gevangen met fuik, vischspeer of steekmand.

Vaak worden ook vischputten gegraven, die door kanaaltjes in verbinding staan met de rivier. Zakt het water in de rivier dan loopt het kanaaltjes droog en blijft de visch in den put achter [4]).

d. Bij laag water en geringe stroomsnelheid past men in de

---

1) De gaboes is een door Europeanen versmade visch, omdat zij veel graten heeft. Dit is in hoofdzaak een gevolg van de bereidingswijze. De Maleier vilt de visch als een paling en trekt tegelijk daarmede alle fijne graten van borst en rugvinnen weg. Deze handgreep is op Java zoo goed als onbekend.

2) De „Soar" is een gewone petroleummuurlamp met parabolischen spiegel, merk „Soir".

3) Er komen in de Barito en Negara drie soorten van krokodillen (badjoel) voor. De „badjoel taman" is de groote soort, de Crocodillus porosus Schw. De „badjoel sapit" (Tomistoma Schlegelii F. Muller) is kleiner en zwart van kleur. De „badjoel salah" is een varieteit van de sapit en geel.

4) Op zijriviertjes, danau's en onbebouwde gronden bestaan soms individueele bezitsrechten. Deze rechten op de zoog. „tanah berdatoe" heeten van de voorouders te zijn geërfd. Van de rechten op de vischrijke „Soengei en danau berdatoe" bestonden volgens Engelhard in den sultanstijd geschreven tjaps. (H. E. D. Engelhard. De Afdeeling Doesoenlanden. Bijdrage Kon. Inst. voor Taal, Land en Volkenkunde 1901 p. 199). Sommige meren zijn communaal bezit. In den drogen tijd worden zij door de geheele kampoeng met toebak (Derris elliptica Beth) afgevischt.

Negara een bijzondere wijze van visschen toe. Een kleine vierkante ruimte wordt met klapperblaren, waarvan men den bladsteel in den modderbodem werkt, afgezet. De oppervlakte wordt met drijvende iloengplanten afgedekt. Het schijnt, dat de visch zich gaarne onder de iloeng ophoudt. Voorzichtig wordt het vierkant nu met een net afgesloten en de visch met speer en schepnet gevangen.

De visch wordt grootendeels in de Hoeloe Soengei geconsumeerd. De versche gaboes wordt door de bevolking zeer op prijs gesteld en tot diep in het binnenland opgevoerd, waar deze visch op passardagen een goeden prijs maakt.

BROERSTRA wijst er op, dat de gedroogde Borneovisch ter markt komt als de voorraad Siamvisch opgebruikt raakt. Voor den export is de gedroogde Hoeloe Soengeisch echter van weinig beteekenis. In de maanden Juli tot December waarin de export het groote is, wordt om de gedachten te bepalen ongeveer 20 picol gedroogde visch per maand uitgevoerd.

In sommige kampongs zooals Boeas-Boeas en Betalas (Z. van Negara) is de vischvangst, het voornaamste middel van bestaan. In de andere kampongs blijft de vischvangst echter een nevenbedrijf.

Jacht. Voor den Hoeloe Soengeier is de jacht van weinig beteekenis. Op de moerasherten (Rusa Equina Cuv) maakt de Maleier veel jacht. In den regel drijft men de herten op naar een touw van ± 30 m. lengte, waaraan op bepaalde afstanden loopende rottan strikken zijn gevestigd. Het hert raakt hierin met de horens verward en wordt dan afgemaakt. Ook het zoogenaamde „manjangoel mendjangan" wordt vaak toegepast. Een helper klimt daarbij in een boom en met behulp van afgesproken teeken wijst hij den door het hooge gras sluipenden jager de richting aan waarin de herten zich bevinden, totdat deze ze onder schot krijgt.

Varkens die schadelijk zijn voor den landbouw roeit men uit met vergift. Zij komen veel in de moerasbosschen voor, waar zij voornamelijk van „loemboe", een wilde colacasia-variëteit leven.

De wilde karbouwen gaat de Maleier liever uit den weg.

De jacht op deze dieren is hoogst gevaarlijk.

Industrie. Op het gebied van nijverheid heeft kng. Negara een zekere vermaardheid gekregen in den Indischen Archipel.

En niet ten onrechte! Er is vrijwel geen werktuig, waaraan de Hoeloe Soengei behoefte heeft, dat niet te Negara gefabriceerd wordt.

Grof- en fijn smeedwerk (aambeelden, grobak-assen, parangs, tadjaks, pinangmesjes, rentjongs, rubbertapmesjes enz.), goudsmederij, blikslagerij, houtsnijwerk, prauwenmakerij, passementwerk, borduurwerk, houtzagerij, pottenbakkerij, vlechten van matten en pengilars (vischfuiken van rotan), kopergieterij en koperslagerij enz. alle mogelijke soorten van Inlandsche nijverheid dus, treft men in kng. Negara aan. En al die industrieën zijn weer in afzonderlijke gedeelten van de kampong gelocaliseerd.

Wonderlijk is het vaak wat de Inlandsche handwerksman met geringe middelen en eenvoudige werktuigen weet te bereiken. Het zou te ver voeren en een boekdeel vullen indien men iedere industrie afzonderlijk zou willen beschrijven [1]). Daarom moge slechts een keuze worden gedaan uit enkele bijzondere industrieën.

a. De kopergieterij. Men begint uit was de vormen te toetseeren; van de voorwerpen die men vervaardigen wil, zooals poffertjespannen, gebakvormen, zware strijkijzers, die eerst in onderdeelen worden gegoten enz. Deze was-middelen worden daarna geheel omgeven door een laag plastische klei, die gemengd wordt met zand. Het geheel laat men in de zon drogen. Daarna wordt de klei in een houtvuur gebakken, laat men de gesmolten was uitdruipen, die weer opnieuw gebruikt kan worden en de gietvorm is klaar.

Vervolgens wordt in een petroleumblik dat van binnen bekleed is met een laag vuurvaste klei, in een smeltkroes (vervaardigd van diezelfde klei, die men tevoren mengt met wat „dédek"), oud afvalkoper versmolten. Een afvoerbuis verbonden aan een blaasbalg (in den vorm van een vierkant kistje waarin een zuiger met veeren bekleed heen en weer wordt bewogen) brengt een kolenvuur van galam-houtskool op temperatuur. Vervolgens wordt het koper in den gietvorm gegoten, die daarna met koud water wordt begoten en stuk wordt geslagen.

Meestal mislukt er één op de 4 à 5 gietproeven. Dan wordt het

1) Een dergelijke beschrijving, zou de moeite en den arbeid ten zeerste loonen en een belangrijke bijdrage wezen tot de kennis van het economische leven van den Maleier.

koper opnieuw versmolten. Behalve kopergieterijen bestaan ook koperslagerijen. Presenteerbladen, koperen doozen, prauwen, missigits enz. worden in Negara veel vervaardigd. Helaas sterft de kunstnijverheid uit en legt men zich voornamelijk toe op massaproductie van artikelen van bladkoper. En er zijn nog maar enkele bekwame koperwerkers die in staat zijn om verschillende koperen voorwerpen op modellen en teekening na te maken.

b) Het houtsnijwerk. Ook deze industrie is bezig te verdwijnen. Het sierlijke houtsnijwerk uit balangiran hout, waarvan men vroeger de poorten van lofwerk om de deuren maakte, of de deurpaneelen versierde, is verdwenen. Hier en daar is nog antiquarisch dit werk te krijgen. Wel wordt nog veel houtsnijwerk ter opvulling van een open ruimte boven de deur vervaardigd, terwijl er ook veel vraag is naar de dakversiering van de Maleische huizen. Een volledige dakversiering van ijzerhout bestaande uit „lalajang" (middenstuk), „pilis" (kamvormig ornament aan de uiteinden der lalajang) en de beide „tanggah's (laddertjes die dienen om het opwaaien van de atap tegen te gaan), kost op *f* 150.— à *f* 175.—.

c. De prauwen industrie. De Negara prauwen worden van ijzerhouten planken vervaardigd. De rivierprauwen worden niet van spanribben voorzien. De zeeprauwen echter wel, die bovendien van boven met planken worden afgedekt.

De planken worden aanelkander bevestigd met ijzerhouten pinnen en gebreeuwd met zwam van den bladstengel van den arenpalm.

Een prauw van 12 m. lengte en 1 m. diepte [1]), kost voorzien van een „lanting" (afdak van ijzerhout en pandandakbedekking) ± *f* 350.—. Er zijn intusschen prauwen van veel grootere afmetingen. De grootste prauwen brengen *f* 900.— à *f* 1000.— op. De groote Negara prauw van het normale model heeft een netto laadvermogen van ± 90 picol, het gewicht van de bemanning niet inbegrepen. Ook worden veel djoekoengs die door Dajaks van de Barito zijn gemaakt, naar Negara gevoerd en daar verkocht. De djoekoengs hebben geen planken boord en zijn meestal van tjangkal-hout (Vatica faginea Dijer) gemaakt. Zij worden dan verder in Negara afgemaakt, en naar Bandjermasin en elders verkocht.

d) De goud en zilversmederij. Te Negara worden de zware armbanden vervaardigd, die de Maleische vrouwen in de Hoeloe Soengei dragen. Zij bestaan uit ronde staven van een zwaar, sterk loodhouden alliage, die omgeven worden met een dikke kwaliteit bladgoud dat van slagwerk wordt voorzien. Maar daarnaast worden alle mogelijke sieraden van gouden munten vervaardigd.

Ook wordt nog veel zilver verwerkt. Maar de zilversmeedkunst is sterk achteruit gegaan. De fraaie sirihdoozen met potjes in den vorm van doerians, mangistans en andere vruchten, worden niet meer gemaakt. Men vindt ze nog wel eens antiquarisch onder de Dajakstammen van het Oostelijk scheidingsgebergte. Toch produceert de zilversmederij thans nog menig fraai werkstuk.

e) Het beginsel van de verdeeling van arbeid. In sommige industrieën ziet men dit beginsel zich reeds ontwikkelen. Zoo smeedt bij de vervaardiging van pinangmesjes de eerste arbeider het staafijzer eerst in den ruwen grondvorm, die middels teekens op het aambeeld is aangegeven. Daarna wordt door den tweeden arbeider aan dit model de kop uitgesmeed en het bovenmes ruw uitgeslagen. De derde arbeider werkt de hanenkop ruw af en smeed het mes er aan. En tenslotte brengt No. 4 het gat en de scharnierstift aan en werkt het product geheel af. Zoo worden 60 à 80 mesjes per dag vervaardigd door een ploeg van vier man.

Aan de vervaardiging der piso-blati's nemen verschillende takken van industrie deel. En terwijl de fabricage van pinangmesjes nog in één werkplaats geschiedt, werken aan het maken van de piso-blati's verschillende werkplaatsen mede. Het lemmet wordt in de smidswijk gesmeed. Het hoornen heft en de schede worden door een hoornbewerker uit karbouwenhoorn gemaakt. En tenslotte brengt de zilversmid de versiering van het gevest met „timah poetih" (een alliage van tin en andere metalen), de repen om de schede aan en werkt het geheele product af.

f) De pengilarindustrie. Ook fuiken worden op groote schaal in Negara aangemaakt. Zij bestaan uit van rotan gevlochten rechthoeken van gelijke afmetingen, die de zijden van een parallelopipedum vormen. Aan een der rechthoeken is de ingang van de fuik gevlochten. Alle zijden worden los verkocht en vervoerd. Zij worden door den kooper ineengezet, door de zijden met rotan

aaneen te binden. Daardoor is massa aanmaak en export van dit product mogelijk.

„De handwerksman van Negara kan alles maken", vertelt men U in de kampong.

En met trots doet thans nog het verhaal de ronde van de vaardigheid der smeden van Negara, die voor hun plezier een stoomboot-modelletje van 1 m. lengte in elkander zetten, ketel, stoommachine, schroef en alle onderdeelen zelf smeedden en construeerden en onder algemeene belangstelling van de bevolking op de Negararivier lieten rondvaren. Ten slotte maakte een controleur die bang was voor ongelukken, aan het spelletje een eind.

Inderdaad, wie den Negaraschen handwerker van nabij aan den arbeid heeft gezien, moet wel den indruk krijgen, dat er in dit volk een aangeboren industrieelen aanleg, liefde en beroepstrots zit, die hoopvol voor de toekomst stemt.

Ook in andere kampongs komen bepaalde takken van industrie voor. Zoo bestaat in Mentaäs (Batang Alai) een pottenbakkersindustrie.

Men vervaardigt hier voornamelijk „Kawa's" (vuurhaarden) en „perapins", een soort vuurpot, die men in de prauwen medevoert.

In Amoentai bestaat een kopia-industrie.

In Alabio vindt men touwslagerijen, waar veel talidoeg wordt vervaardigd.

Handel en Transportwezen.

De kleinhandel is practisch geheel in handen van Maleiers. Vele Maleische handelaars trekken in hun Negaraprauwen rond, leven van den handel in rijst, laboe, semangka, pisang, voortbfengselen van de inheemsche industrie, de inheemsche visscherij enz. Vaak zijn het ware drijvende toko's.

In sommige kampongs zooals Balimau is de handel een hoofdmiddel van bestaan. Maar hier reist men met zijn handelswaar niet uitsluitend in prauwen rond. Uit het Rantausche wordt langs de Tapin veel bamboe en pisang afgevoerd. Van de bamboe maakt de Balimausche koopman een vlot bouwt er een huisje op, laadt het vol met trossen pisang en laat zich rustig naar Bandjermasin afdrijven, waar men geleidelijk aan de pisangs, bamboevlotten, atap van de hand doet en in de medegevoerde kleine djoekoeng naar huis toe gaat. Behalve handelaren uit Belimau zijn het koop-

lieden van Margasari en Kandangan die zich met dien handel bezighouden.

Bamboe, pisang, suikerriet enz. worden vaak van de Dajaks betrokken. In den regel ontstaan tusschen verschillende Dajak en Maleierfamilies handelsrelaties die van ouder op zoon overgaan, als een gevolg van het voorschotstelsel. Zoo is b.v. de handel met de Dajaks van Panaän (Tabalong Kiwa) in handen van twee hadji's van Amoentai, die het bedrijf van hun vaders overnamen.

De industrieartikelen van Negara worden door handelaren van Negara over den archipel verspreid. Zoo gaan de artikelen van bladkoper naar Singapore en de Maleische landen op de Oostkust van Sumatra, terwijl de zware koperen strijkijzers voornamelijk op Celebes worden afgenomen. Wekenlang zijn die handelaren daarbij van huis, teneinde die artikelen van de hand te doen.

Ook het riviertransport in groote en kleine prauwen is geheel in handen van Maleiers. Velen vinden er een middel van bestaan in. En aangezien de wegen in de Hoeloe Soengei voor transport met zware vrachtuto's ongeschikt zijn, zal men voorloopig wel voor het goederen verkeer in hoofdzaak op de rivieren aangewezen blijven [1]).

De groothandel in rubber en de reederij der rivierstoombootjes zijn in handen van Chineezen handelaars en reeders.

---

1) Hierin begint thans geleidelijk verandering te komen, nu men bezig is den hoofdweg voor zwaar autoverkeer geschikt te maken.

Kroniek.

Autarchie.

De groote oorlog heeft de menschheid wel zwaar geteisterd, maar economisch was misschien zijn slot, het vredesverdrag, nog wel het meest ingrijpend, het verdrag, dat de meest ingewikkelde credietverhoudingen schiep en bevestigde en, vooral in Middel-Europa, economische eenheden uit elkander sneed en rukte, tot er niets dan krachtelooze lichamen zonder hoofd en hoofden zonder lichaam overbleven.

Daarbij had de oorlog een intens wantrouwen gebracht en een angst, door militairen geleid, voor afhankelijkheid van het buitenland. Kortom het vredesverdrag was het sein tot een krachtigen, verbitterden handelsoorlog.

Duidelijk kwam de werking van kracht en tegenkracht, die de natuur en dus ook de menschheid beheerscht, tot uiting. De opgang van het internationalisme zich uitend in Volkenbond, interparlementaire bonden, vereenigingen voor Pan Europa, socialistische-internationales en conferenties van groote producenten-groepen, borg in zich de kiem van een eng nationaal egoisme gestimuleerd door den drang der omstandigheden.

Onze tijd met zijn enorme vlucht van de statistiek en daaraan gepaard gaande belangstelling voor sociale-economie, verdrong de individu van zijn voetstuk maar stelde daar een nieuw hartstochtelijk wezen voor in de plaats: de Natie met zijn streven naar autarchie.

Aan de ontwikkeling en de nuanceering van die autarchie-gedachte in Duitschland, wijdde Dr. GRETE BERNSTEIN in de derde aflevering van jaargang 1932 van Die Wirtschaftskurve [1]) een interessante beschouwing, getiteld „Abwandlungen des Autarkiegedankens". Aan deze verhandeling, welke ook voor Nederlandsch-Indië behartigingswaardige gedachten bevat, wordt hieronder het een en ander ontleend. Vooral hierom is de studie van beteekenis, omdat schrijfster er duidelijk in laat uitkomen, hoe *ernstige* mannen er toe zijn gebracht om, met volledige erkenning van de economische fouten van de autarchie, in haar niettemin het eenige middel te zien om tot herordening van de internationale samenwerking te geraken.

Een nevenpunt, waarop ik de aandacht wil vestigen, is de groeiende wrevel tegen de zgde. meestbegunstigingsclausule in handelsverdragen. [2])

Schrijfster wijst er op, dat de economische crisis, vooral na de verscher-

1) Uitgegeven onder leiding van ERNST KAHN, met medewerking van de Frankfurter Zeitung.

2) Men vergelijke ook de beschouwingen over handelspolitiek in de Oostmoessonzitting 1932 van den Volksraad, vooral van den heer VAN MOOK. Zie Hand. Volksraad 1932/33: 1e gewone zitting blz. 862: „Voor dat samengaan (van landen uit verschillende zônes) is ongetwijfeld noodig een afstand doen van de tot nu toe bestaande meestbegunstigingsclausule".

ping, welke in Juli 1931 intrad, een stroom van wetenschappelijke- en leekenlitteratuur deed verschijnen. In het brandpunt der belangstelling stond de handelspolitiek en de voortdurende voortgang van de „Politisierung" van den buitenlandschen handel. Zelfs een vrijhandelaar bij uitnemendheid als J. M. KEYNES heeft zich afgevraagd of zijn oude inzichten wel juist waren.

Zoo ontstond de „dämonische Zug zur Autarkie", als een Duitsch econoom zich onlangs uitdrukte. Er is evenwel in basis, omvang en doel van de wenschen, welke de protectionisten koesteren t.a.v. de verandering van de handelspolitiek een onderscheid al naar de herkomst.

Daarnaast is het merkwaardig waar te nemen, hoe zij, die begonnen met een oogenblikkelijke autarchie te eischen, langzamerhand haar niet meer als doel doch als tendens van ontwikkeling gingen beschouwen.

Typisch is, dat de protectionisten wereldmarkt en binnenlandsche markt, in plaats van als twee kanten van een éénheid, zien als twee geheel van elkaar gescheiden gebieden, waarop de verdeeling der door de wereld voortgebrachte producten plaats vindt.

Geen enkele econoom zal ontkennen, dat de internationale arbeidsverdeeling de rijkdom van de wereld doet toenemen. De zaak is echter, dat men, ontsteld door de omstandigheid, dat de economische samenhang van de wereld verstoord is, het vrijhandelsstandpunt als naief gaat beschouwen. Deze verstoring, deze verandering in de wereldhuishouding maakt, zoo redeneert men, dat de economische wetten niet langer gelden. Protectie, hoezeer ook verarmend werkend, is als overgangstoestand noodzakelijk, om tegenover andere landen een eigen kracht in het leven te roepen. De protectie moet dienen om een zgden. organischen nationalen staat te vormen, die ook economisch zoo souverein mogelijk is.

WAGEMANN kwam door analyse tot het resultaat, dat sedert het oogenblik, waarop de crediet crisis van den zomer 1931 uitbrak, de wereldhandel driemaal zoo sterk is ingekrompen als de wereldproductie. Hij leidt uit dezen gang van zaken in een zoo korte spanne tijds de noodzaak af om uit een oogpunt van conjunctuurpolitiek de binnenlandsche markt te verzorgen ten koste van de buitenlandsche. Terwijl in vroegere crises de verbetering kwam van den export, scheiden de landen zich thans hoe langer hoe meer van elkander af; crediteur- zoowel als debiteur-staten moeten voor zich zelf zorgen. WAGEMANN nu ziet in dit proces de kiemen van de genezing en gelooft, dat het steeds sterker worden van de autarchie een zuiveringsproces zal brengen, dat ten slotte weer het protectionisme zal doorbreken en afbreken.

SCHACHT redeneert langs een geheel andere lijn. Hij meent, dat, hoezeer autarchie geenszins een ideaal is, en dus geen doel van de Duitsche economie kan zijn, er niettemin geen belang van wereldhuishoudelijken aard kan bestaan, dat niet ondergeschikt gemaakt moet worden aan de eischen van de nationale huishouding. Aan deze eischen wil hij zelfs het rentabiliteitsbeginsel, althans voor een geheele tak van het bedrijfsleven, opofferen. De landbouw-productie is, zoo redeneert hij, voor den boer een vraagstuk van

rentabiliteit, voor de gemeenschap als geheel een nationale noodzaak, zonder dat kosten in beschouwing hoeven te worden genomen. De gewezen president van de Duitsche Reichsbank betreedt hier een gevaarlijk terrein en verlaat daarmee het gebied van wetenschappelijke bewijsvoering. Hij staat verder op het standpunt, dat luxe hoe aangenaam ook, gemist kan worden [1]) en vergeet daarbij, dat de consumenten van die luxe-goederen slechts een betrekkelijk klein deel van de bevolking uitmaken. Evenmin schenkt hij aandacht aan de omstandigheid, dat voor de breede lagen der bevolking, die meer gewone dingen consumeeren, de prijs dezer goederen zal moeten stijgen.

Ten slotte blijkt uit deze gedachtengang, dat SCHACHT en zijn aanhangers, te zeer den nadruk leggen op den luxe-invoer en b.v. over den import van grondstoffen zwijgen, hoezeer die luxe-invoer slechts een onbeteekenend deel van het totaal uitmaakt.

SOMBART meent, dat in de „sinnvollen Autarkie", zooals hij de volkshuishoudingen van Europa van ongeveer een eeuw geleden ziet, de importproducten dienden om het leven te veraangenamen. Thans echter dient b.v. in Duitschland de invoer lang niet meer voor veraangenaming van het leven, maar veeleer voor het voortbestaan van de Duitsche industrie [2]). Hij ziet nu een groote verandering in de internationale verhoudingen zich voltrekken. Het afwijzen van de „Goldwährung", welke door het oppotten van bijna de geheele wereldvoorraad van goud op twee plaatsen ad absurdum is gevoerd, is het meest opvallende symptoom van de losmaking der internationale betrekkingen. Daar West-Europa nooit meer de geldschieter van de heele wereld kan worden, nemen de in de Europeesche staten opgehoopte geldbedragen af. Daar komen dan bij een stilstand in de bevolkings-beweging en een toekomstige verkorting van den arbeidstijd. Tevens voorspelt SOMBART een verzwakking van het tempo van het bedrijfsleven.

Tegelijk ontneemt dan de industrialiseering van de agrarische landen de laatste basis aan de oude wereldhuishouding, bestaande uit den goederenruil tusschen West-Europa en de overige landen van de wereld. De jonge industrielanden zullen hoe langer hoe minder invoeren, om de eenvoudige reden, dat zij niet tegelijkertijd hun eigen industrie opbouwen en grondstoffen naar Europa uitvoeren kunnen, waarmee zij dan toch hun invoer zouden moeten betalen. Daarbij komt, zegt SOMBART, dat de agrarische landen Europa slechts daarom honderd jaar lang zoo goedkoope bodemproducten konden leveren, *a* omdat zij roofbouw hebben gedreven en *b* omdat de landbouwende bevolking dier landen zelf zich niet voldoende gevoed heeft („sich nicht satt gegessen hat") [3]).

1) Kaviar en ananas, zegt hij, smaken beter dan roggenbrood en gierstepap, maar als mijn leven daarvan afhangt, geef ik eerstgenoemde spijzen gaarne voor dat roggenbrood en de gierstepap op.

2) Dat ook voor Indië de invoer niet slechts voor veraangenaming dient blijkt wel als men aan het import overschot van rijst denkt en aan den noodzakelijken import van kapitaal.

3 Van roofbouw kan b.v. bij de Ned.-Indische suikerindustrie moeilijk gesproken worden. Ook het tweede punt lijkt voor N. I. niet op te gaan. Toch zit in deze woorden een behartigingswaardige kern.

In de toekomst zullen beide oorzaken vervallen. Daaruit volgt voor SOMBART de noodzaak tot het streven naar autarchie. Hij stelt zich daarbij voor een logische autarchie der cultuurvolkeren, een doelbewuste vormgeving naar een vast plan *ook aan het onderling economisch verkeer* uitgaande van een nationaal middelpunt [1]).

Hiertoe moet het vrijhandelssysteem tot zijn laatste overblijfselen, waartoe hij de meestbegunstigingsclausule rekent, uitgeroeid worden.

Werd in het bovenstaande een kort overzicht gegeven van de wetenschappelijke autarchiepropaganda in Duitschland, daarnaast vormen voor de publieke opinie in dat land de landbouwstaten van Middel-Europa een voorbeeld, dat strekt.

Deze staten, welke het gebied omvatten tusschen de Finsche Golf en de Aegaeïsche zee zijn ontstaan uit het vredesverdrag van 1919; uit de zelfstandigmaking van de Russische randstaten en de verdeeling van Oostenrijk-Hongarije.

Ze hadden al dadelijk met groote moeilijkheden te kampen bij hun streven om hun zelfstandigheid economisch en als nationaliteit te handhaven. Hun economische politiek was op twee grondslagen gebaseerd: *a* de militair-nationale wensch om onafhankelijk te blijven van het buitenland en *b* het economische streven om een eigen industrie op te bouwen, welke deze staten thans daarom te sterker misten, omdat zij voor hun afscheiding deel hadden uitgemaakt van landen, waarin wel een industrie gevestigd was.

Beide grondslagen brachten de landbouwstaten hoe langer hoe verder in een enge planmatige huishouding, waarbij het rentabiliteitsbeginsel meer en meer ondergeschikt gemaakt werd aan militaire en industrieele belangen.

Veel van de idealen der autarchisten zien wij verwezenlijkt. Een sterk voorbeeld is de arbeids-dienstplicht in Bulgarije, middels welke op goedkoope wijze verbeteringen, stratenaanleg en massaproductie in handenarbeid zijn tot stand gebracht. Tevens is deze arbeidsmilitie dienstbaar aan een bestrijding der werkloosheid en een verkapte militaire opleiding.

De handelspolitiek dezer staten is gericht op omverwerping van de meest begunstigingsclausule. Deze staat b.v. inwilliging van het verzoek om preferentieele rechten van het door Frankrijk gecreëerde agrarische blok van Oost-Europeesche staten voor hun landbouwproducten in den weg. Immers die West-Europeesche landen, die deze preferentieele rechten zouden moeten en ook wel willen verleenen, om met hun Oost- en Zuid-Oost-Europeesche buren tot een nieuwe regeling van crediet- en handelsrelaties te komen, zijn door meest-begunstigings-verdragen gebonden, zoo onderling als met de groote overzeesche rijken 2).

---

1) Hier is het nuttig zich het slagwoord te herinneren, waarmee het Ottawa-verdrag werd goedgepraat door Engelsche vrijhandelaren.

2) Nog onlangs bleek, dat ook in Argentinië de meest-begunstigingsclausule als ongewenscht wordt beschouwd, over welke opvatting met Duitschland moeilijkheden ontstonden. De goede werking, welke van verdragen als Ouchy zou kunnen uitgaan wordt door deze clausule vrijwel geheel teniet gedaan.

Aan pogingen om den invloed van de meest-begunstigings-clausule te ontgaan heeft het niet ontbroken. Men denke slechts aan het Duitsch-Oostenrijksche tolverdrag, Oslo, Ouchy en Twenthe's pogingen in de richting van invoer-contigenteering hier te lande. Een geslaagde schepping van een althans gedeeltelijke autarchie-kring is wel de Ottawa-conventie. Op veel minder groote schaal is hiermede te vergelijken de nieuwere Fransche politiek t.a.v. zijn koloniën. BRIAND'S ideaal, trouwens reeds jaren geleden door anderen als GRAAF COUDENHOVE CALERGI bepleit, van een Vereenigde Staten van Europa is wel het meest grootscheepsche plan op dit gebied.

Op grond van een memorandum van BRIAND en zijn uitlatingen in September 1929 werden weliswaar regionale uitzonderingen tot een officieele basis van verdere discussie over handelspolitiek gemaakt, maar niet in den zin van de Duitsche autarchisten, doch integendeel ter redding van de meest-begunstigings-clausule en ter demobilisatie in den internationalen handelskrijg.

De bovengeschetste economische- en handelspolitiek van Middel-Europa zijn voortgekomen uit den nood der tijden. De kring jonge Duitsche autarchisten evenwel, die zich vereenigd hebben om het tijdschrift „Die Tat", ziet er een navolgenswaardig voorbeeld in. Deze kring wist een deel, en lang niet het slechtste van de academische jeugd aan zich te verbinden.

Deze groep schijnt wel geheel met alle economische redelijkheid te hebben gebroken. Hoe anders te verklaren, dat zij zich geheel afkeerde van het Westelijke kapitalisme en zich wendde tot Midden-Europa, daarbij geheel uit het oog verliezend, dat de Z. O. Europeesche landen slechts 14% van den Duitschen uitvoer afnemen en de verkeerswegen met deze landen slecht en duur zijn.

Autarchie is met betrekking tot de Tat-kring, niets dan een politieke doelstelling, een reactie van het nationaal gevoel tegen de afhankelijkheid van het buitenland. Het bedrijfsleven moet dienstbaar gemaakt worden aan een doel buiten hetzelve staande, aan het neo-nationale streven. De autarchische staat moet afzien van invoer van buiten, maar..... niet van uitvoer. Deze moet, volgens den Tat-schrijver FRIED door den staat bevorderd worden en, o tegenspraak, door „warenclearing" afgerekend worden.

Schrijfster eindigt haar interessante verhandeling met te herinneren aan de uitspraak van MARX, dat de protectie-tarieven nooit de kleine industrie, de handarbeid hebben beschermd maar slechts de tendens hadden, de patriarchale- door de moderne industrie te verdringen. Dit geldt thans nog, tariefmuren hebben slechts diensten bewezen aan kartell- en trustvorming. Als het roepen over autarchie in het licht van de realiteit wordt gebracht, schrompelt het ineen tot een verlangen naar beschermende rechten, contingenteering en praeferentie.

DE S.

„Verslag van die Economiese Naturellenkommissie 1930—1932".

Medio 1930 werd in de Unie van Zuid-Afrika een commissie ingesteld, die tot taak kreeg een onderzoek in te stellen naar en rapport uit te brengen over:

1°. den economischen en maatschappelijken toestand van de Naturellen, vooral in de groote steden van de Unie,

2°. de toepassing op de Naturellen in stedelijke gebieden van de bestaande wetten met betrekking tot de regeling van de loonen en de voorwaarden van indienstneming,

3°. de economische en maatschappelijke uitwerking op de Europeesche en kleurlingen-bevolking van het verblijf van Naturellen in stedelijke gebieden, en

4°. welk deel van de openbare inkomsten direct en indirect door de naturellenbevolking opgebracht wordt en welk deel van de openbare uitgaven kan worden beschouwd als noodzakelijkerwijze te zijn gemaakt door de aanwezigheid van de naturellenbevolking en redelijkerwijs te haren laste komt.

Eind Januari 1932 heeft de commissie verslag uitgebracht, een lijvig en belangwekkend boekwerk, beslaande 179 bladzijden folio, onderverdeeld in 1128 punten; daarna volgen een afzonderlijke bijdrage van één van de leden, (60 blz.), bijlagen (96 blz), en bijlagen van de afzonderlijke bijdrage (6 blz.). De leden van de commissie waren van verschillende (vooruitstrevende en conservatieve) richting, zoodat het verslag als een soort compromis tusschen de verschillende standpunten kan worden beschouwd. Echter iets meer naar den vooruitstrevenden kant, hetgeen mede blijkt uit de beschouwingen die de als zeer „negrophiel" bekend staande professor Brookes in de Rand Daily Mail aan het rapport heeft gewijd en waarin hij verklaart, dat hij en de zijnen, hoewel niet in allen deele instemmend met de conclusies, toch zeker tevreden zouden zijn indien de regeering de hoofdzaken van het rapport zou aanvaarden en uitvoeren. De conservatiever „Die Vaderland" heeft echter ernstige bezwaren. Behalve de afzonderlijke bijdrage van een van de vooruitstrevende leden is de individueele, van de meerderheid der commissie afwijkende meening der leden telkens bij elk der desbetreffende punten vermeld, hetgeen weliswaar het geheel niet makkelijker leesbaar maakt, doch wel practisch is. De commissie heeft gemeend de punten 1 en 3 van haar opdracht niet afzonderlijk te moeten behandelen, daarvoor vormen zij te zeer één geheel. Zoo worden thans achtereenvolgens behandeld: de reserves, de Naturellen op Europeesche „plaatsen" (boerderijen), de Naturellen in stedelijke gebieden, eenige algemeene onderwerpen als onderwijs, drankmisbruik, criminaliteit, enz., de loonvaststelling en het aandeel van de Naturellen in de staatsinkomsten en uitgaven.

Veel van hetgeen de commissie vermeldt is natuurlijk meer speciaal van intern belang. Daarnaast is er echter ook veel dat óf een ook voor een buitenstaander belangwekkenden kijk geeft op de toestanden binnen de

Unie, óf problemen aanroert en releveert, welker belang verder reikt dan het gebied waarbinnen zij zijn beschreven, omdat zij zich ook elders, waar twee culturen naast elkaar bestaan, voordoen of kunnen voordoen.

Van de gegevens welke het verslag over deze beide groepen bevat moge het hierondervolgende een en ander worden meegedeeld.

Ten tijde van de komst van de Europeanen in Zuid-Afrika leefde de Naturel onder een primitief, zelfgenoegzaam economisch stelsel. De botsing tusschen het westersch economisch stelsel en die primitieve huishouding heeft een ernstige ontreddering veroorzaakt. Het economisch naturellenvraagstuk is daarom, naar het oordeel van de commissie, hoe de naturellenbevolking stap voor stap in een ordelijke ontwikkelingsgang tot hooger trap van beschaving kan worden geleid. Er zijn wel reeds groepen, die het tot een werkelijke vooruitgang hebben gebracht, maar ten aanzien van de groote meerderheid der naturellenbevolking heeft de aanraking met Europeanen geleid tot een onevenwichtigen ontwikkelingsgang en tot tal van ongewenschte toestanden. Het economisch naturellenvraagstuk is daarom verder ook niet een vraagstuk van een kleine ontevreden, luidruchtige, halfbeschaafde groep verstedelijkte Naturellen, maar dat van de millioenen ongeletterde stam-naturellen. De zaak moet derhalve in de reserves worden aangepakt, dit is het leitmotiv, dat men heel het rapport door tegenkomt. Het is van belang, dat het Land begrijpt, dat in de ontwikkeling van den Naturel niet noodzakelijk een bedreiging voor de Europeesche gemeenschap behoeft te liggen, maar dat die ontwikkeling zal kunnen leiden tot de opheffing van de ernstige economische ontreddering, welke thans bestaat.

De commissie wijdt dan allereerst aandacht aan het stamverband en het stamleven van de Naturellen (Bantu's) tot juist begrip van de toestanden binnen de reserves. Eertijds voorzag de naturellengemeenschap in haar eigen behoeften en was zij economisch in evenwicht. Hongersnood echter had dat evenwicht kunnen verstoren, daarom kende de stamgemeenschap een aantal regels, waaraan ieder lid zich had te houden, teneinde een regelmatige voedselvoorziening te waarborgen. Alles wat buiten den gebruikelijken gang van zaken ging werd geweerd; zoo bijv. nieuwe productiemethoden, welke in den gedachtengang der Bantu's gevaarlijk waren, aangezien die nieuwe methoden zouden kunnen leiden tot misoogst en dus tot verstoring van het evenwicht. Bovendien schrikt een gewoon stamlid er voor terug zich door nieuwe (betere) methoden rijker te maken dan de hoofden; zooiets toch wijst op tooverij en wordt gestraft. Toeneming van de bevolking had moeten leiden tot beter gebruik van den grond; dit stuitte echter, als zijnde een nieuwigheid, tegen de stamregels. Daarom was dan ook naar het oordeel der commissie oorlog noodig voor handhaving van een juiste verhouding tusschen grond en bevolking en daarom is oorlog inheemsch onder primitieve volken.

Voorouderverering is het belangrijkste deel van den godsdienst van deze volken. Daarnaast kent zij kwade geesten, wier invloed door tooverij kan

worden aangewend om de geesten der afgestorvenen op te zetten tegen de levenden; daartegen moet worden gewaakt. Door het slachten van dieren moeten de geesten der gestorvenen worden tevreden gesteld. Hier treft men dus de beteekenis, die in het Bantu-leven aan dieren wordt toegekend. De mogelijkheid tot aanschaffing hiervan bestond in goede oogstjaren, wanneer iets overbleef, dat kon worden en ook werd gebruikt voor de aanschaffing van vee. Dieren-bezit geldt als teeken van belangrijkheid en welvaart van den eigenaar. Door de beteekenis, welke aan dierenbezit in den godsdienst is toegekend, is dit echter sterk anti-economisch geworden. Een dier wordt beschouwd als een pand van het vroegere geslacht aan het tegenwoordige; 't wordt dan ook geofferd *aan* de voorouders. Zoo wordt bij gebruik van vee ter gelegenheid van een huwelijk aan den afgestorvene gevraagd de overdracht van zijn dieren aan een andere kraal goed te keuren.

Het aanhouden van vee heeft echter tot zeer ernstige toestanden geleid. Eenerzijds heeft de toepassing van de veeartsenijkunde minder sterfte onder het vee tengevolge gehad, anderzijds is evenwel verzuimd den Naturel te leeren hoe hij zuinig met de weidegronden moet omgaan. Het gevolg hiervan is, dat door de groote hoeveelheid, over het algemeen bovendien minderwaardig, vee het gras wordt afgetrapt, de grond wordt weggespoeld over geweldige uitgestrektheden en woestijntoestanden reeds op vele plaatsen zijn ontstaan. De mededeeling van dit verschijnsel heeft in de Unie blijkens de persberichten grooten indruk gemaakt. Aangezien deze toestand er toe kan leiden, dat over tien jaar een ernstig armoede-probleem in de Unie ontstaat, heeft de commissie hieraan veel aandacht besteed. Verbetering is echter slechts mogelijk na wijziging van de geestesgesteldheid van den Naturel. Het scheppen van markten en afzetgebieden zou mede verbetering kunnen brengen. Zoo wordt vermeld, dat de Naturellen in het Transkeigebied een bedrag schuldig zijn aan handelaren, dat bij betaling van de schuld in vee zou leiden tot vermindering van den veestapel in dat gebied met 20%. Ook het eten van vleesch zal moeten worden aangemoedigd. „Indien die Naturelle die vee wil eet, sal dit besonder veel bydra om te verhinder dat die vee die Naturel uit sy bestaan vreet", verklaart het rapport kernachtig! Verder zal moeten worden geageerd tegen het stelsel dat de bruidschat (lobolo) in vee moet worden betaald, daar dit ook een reden is om veel vee te houden; „lobolovee nooit vrek nie", zegt men in de Unie. De afspoeling van den grond zou kunnen worden tegengegaan door een betere watervoorziening, zoodat de beesten niet noodeloos veel hoeven te loopen (en daardoor het gras aftrappen) om verweg water te vinden, door bebossching, door aanleg van omheinde weidevelden, e.d.. Aandacht zal ook moeten worden geschonken aan het stelsel van communale weiden, aangezien het thans regel is, dat, indien één lid, inziende dat aanhouden van te veel vee schadelijk is, zijn vee gaat verminderen, dit den anderen leden het recht geeft om *meer* vee aan te houden.

Het bestuur van den stam berust bij het stamhoofd (kapitein) en zijn raad. Het stamhoofdschap is erfelijk, de stamhoofden vormen de schakel

tusschen de levenden en de dooden. Over het algemeen werd bij de commissie aangedrongen op herstel van het gezag van de kapiteins. De raad bestaat uit adellijke stamleden; soms zijn ook vrouwen lid. Afgezien van den door den kapitein en zijn familie gevoerden staat, heerscht er over het algemeen gelijkheid. Aangezien het, zooals reeds gezegd, voor een gewoon stamlid gevaarlijk is om opzichtelijk rijk te zijn, geven zij, die een groot aantal beesten bezitten, een deel daarvan in „sisa", d.w.z. de beesten worden uitgeleend aan arme bloedverwanten, die er dan voor zorgen en de voordeelen (melk, trekkracht) genieten.

Het ouderlijk gezag was ook een van de steunpilaren van de naturellensamenleving. Onder het Europeesch bestuur is het echter ernstig ondermijnd. Kinderen, die er zich niet meer aan willen onderwerpen, vluchten naar de steden.

Vroeger bestond er een duidelijke arbeidsverdeeling tusschen man en vrouw; de taak van den man was: verdediging, jacht en zorg voor het vee; die van de vrouw: zorg voor het huishouden, de kinderen en voor het land. Onder het Europeesch bestuur zijn de eerste twee bezigheden den man ontnomen; door de invoering van landbouwgereedschappen, welke door ossen worden getrokken is dat deel van de taak van de vrouw op den man overgegaan; zij zorgt nu voor de verdere werkzaamheden: onderhoud en oogst. De invoering van nieuwe levensbehoeften als kleeding, onderwijs en de noodzaak om geld te hebben om belasting te betalen, hebben voor den man dit nieuwe meegebracht, dat hij loonarbeid moest gaan verrichten.

De uitoefening van den landbouw is buitengewoon primitief. Elke familie krijgt haar eigen deel aangewezen. Is een land minder vruchtbaar geworden door uitputting van den bodem, dan wordt een nieuw stuk toegewezen. Het oude blijft een tijd braak liggen. Mest en wisselbouw zijn onbekend. Dit alles was mogelijk toen de bevolking nog gering in aantal was; thans kan dat niet meer. De bewerking van het land is aan een streng rituaal gebonden. Zoo moet de kapitein in alles voorgaan. Heeft hij het voorbeeld gegeven, dan kan de gewone man beginnen met bewerking van het land, oogst, enz. Het stelsel had zijn goede reden; het was een waarborg, dat een en ander geschiedde op een tijdstip, dat door de oudere en ervaren stamleden als het gunstigst was aangewezen. Het kan zeer wel worden gebruikt voor invoering van nieuwe methoden, immers, kan men van den kapitein verlof krijgen om zijn land te gebruiken als een soort demonstratie-perceel, dan volgt de rest van de bevolking vanzelf. Er is echter nog een ander stelsel, dat een gezonde landbouwontwikkeling tegenhoudt, n.l. de regel dat ieder stamlid een stuk grond, hoe klein het ook zij, moet hebben. Deze regel moet worden afgeschaft, er moet slechts een maximum grens worden gesteld om grondspeculatie tegen te gaan. De ontwikkelden moeten meer grond kunnen bebouwen en de verplichting dat ieder klein-landbouwer moet zijn, verhindert de ontwikkeling van andere ambachten. Ten behoeve van de ontwikkeling van de reserves beveelt de commissie verder aan: verstrekking van goed zaad; concentratie van woningen, aangezien de tegenwoordige verspreiding anti-

sociaal werkt en geen centra schept voor het ontstaan van industrie en handelsactiviteit en de vele grond, die thans wordt ingenomen door de ontelbare vee- en voetpaadjes, welke grondafspoeling bevorderen, beter kan worden gebruikt. Verder: credietfaciliteiten, waarbij erg voorzichtig te werk moet worden gegaan, want het meerendeel der Naturellen kan niet met geld omgaan; scherp toezicht is dus noodig op 't gebruik van 't geld en de doeleinden waarvoor mag worden geleend moeten beperkt zijn. Er bestaan reeds vrij veel heel kleine naturellen-credietvereenigingen met beleggingen van een paar pond of minder. In verband met de volstrekte uitsluiting van privaat grondbezit van Europeanen binnen de reserves, zal het credietvraagstuk moeten worden opgelost door oprichting van naturellen-landbouwcredietbanken.

Onder de Europeesche bevolking hoort men bijna algemeen klachten over de botsing van den Naturel met de Europeesche beschaving. Dit is echter het natuurlijk gevolg van het feit dat hier twee geheel verschillende maatschappelijke stelsels naast elkaar bestaan, zonder dat men wederzijds behoorlijk op de hoogte is van de mogelijkheden welke beide stelsels bieden. De Europeaan heeft zijn eigen gebied ontwikkeld; voor de ontwikkeling van den Naturel heeft hij niets gedaan en de Naturellen zijn niet in staat zich zelf te helpen. Enkelingen kunnen zich wel van het stamverband losmaken en zoeken in de ontwikkelde streken van den Europeaan een beter bestaan. Het lot, dat hen echter temidden van de Europeanen wacht, stelt hen teleur en zij worden ontevreden. De Europeaan van zijn kant ziet hen met schele oogen aan, bevreesd voor hun concurrentie op het terrein van zijn eigen levensbestaan. 't Zijn bovendien de meer ontwikkelden onder de Naturellen die aldus uitbreken en zij verdringen de zwakkeren onder de Europeanen. Zij dringen zich in in vroeger door Europeanen uitgeoefende beroepen en het gevolg is werkeloosheid onder deze laatsten. De minderheid van de commissie onderschrijft deze uitspraak echter niet. Volgens haar is de werkeloosheid eerder een gevolg van de toeneming van de Europeesche bevolking, door de toestrooming van die bevolking van het land naar de steden. Deze Europeanen hebben niet de bekwaamheid en opleiding om in bedrijven geschoolden arbeid te verrichten. Zij zijn dus alleen geschikt voor ongeschoolden arbeid maar met het daarmee te verdienen loon kunnen zij hun Europeeschen levensstandaard niet handhaven. In de praktijk is dus het soort werk dat open staat voor den Naturel met zijn lageren levensstandaard niet geschikt voor Europeanen. Tot voor kort verrichtten deze dan ook niet dergelijken arbeid, maar ten gevolge van Gouvernementssubsidies, die de loonen twee of drie maal zoo hoog maken als die van de Naturellen, worden nu door publieke of van regeeringswege gesubsidieerde lichamen Europeanen in dienst genomen voor het verrichten van ongeschoolden arbeid. Tengevolge van zijn feitelijke uitsluiting van ongeschoolden arbeid was de blanke niet in staat zich zelf op te leiden voor gedeeltelijk geschoolden arbeid en daardoor zijn bestaansmogelijkheid te verbeteren. De Naturel kon dit echter wel be-

reiken en kreeg dan lager loon dan de Europeaan. Aangezien de hierbedoelde categorie Europeanen geen ongeschoolden arbeid verricht en zich niet voor halfgeschoolden arbeid heeft bekwaamd (kunnen bekwamen) kan niet worden gezegd, dat de Europeaan daaruit is verdreven. De minderheid ziet de zaak dan ook aldus: door de onvoldoende ontwikkeling van de reserves worden Naturellen naar Europeesche gebieden gedreven en aldaar beperkt het lage loon dat voor ongeschoolden arbeid wordt betaald dit werk tot Naturellen; daarnaast bestaat er een ernstige en toenemende werkeloosheid onder de Europeanen. Wordt in dit hoofdstuk, dat handelt over de reserves, het arbeidsvraagstuk van dezen kant bezien reeds aangeroerd, bij de bespreking van den toestand binnen de stedelijke gebieden komt het nader aan de orde.

Bovenbedoelde uittocht van ontwikkelde Naturellen uit de reserves moet worden tegengegaan. Juist deze categorie Naturellen zou toch den kern moeten vormen voor een vooruitgang van de reserves zelf: in de economische ontwikkeling van de reserves ligt tevens de oplossing van het heele economische vraagstuk. Die reserves bevatten voldoende mogelijkheden voor ontwikkeling, zoodat het niet noodig is den strijd tusschen blank en zwart in de andere gebieden te doen voortduren. Het is ook niet gewenscht dat de Europeesche bevolking de drie maal zoo talrijke Naturellen op haar eigen kosten tot hooger beschaving voert. De Naturel zelf moet daarvoor de krachten leveren, slechts daartoe ingewijd door de Europeanen, vooral en in de eerste plaats in meer vooruitstrevende methoden van landbouw en veeteelt. Er moeten dan ook veel meer landbouw-demonstrateurs komen; thans zijn er 155, het moeten er minstens 400 zijn. Zij doen reeds veel goed werk en worden door sommige stammen zeer gewaardeerd. Bovendien zal dit aan meer ontwikkelde Naturellen, die nu ontevreden zijn over hun vooruitzichten, een practisch arbeidsveld verschaffen om aan de ontwikkeling van hun eigen ras mee te werken. Onderwijs en voorlichting zullen echter niet genoeg zijn om het teveel aan veebezit tegen te gaan, hier moeten andere middelen worden gevonden om een ramp te voorkomen, zooals hierboven reeds werd vermeld.

Hoewel voorloopig vooral moet worden gelet op verbeteren van landbouw en veeteelt, zal toch ook moeten worden gedacht aan een naturellen nijverheid, niet één welke machinale producten vervaardigd om naar buiten te concurreeren, maar voor ontwikkeling van het eigen hand- en kunstwerk van den Naturel waarvoor ook buiten de reserves een markt is te vinden. De zending werkt reeds in deze richting, o.a. door de oprichting van ambachtscholen.

Merkwaardig zijn de aanteekeningen in het rapport over de wet van 1913 op den naturellengrond, welke het beginsel inhoudt van segregatie van grondbezit tusschen Naturellen en andere rassen; deze wet verbiedt echter ook verhuur van boerderijen aan Naturellen en deelbouw met Naturellen (z.g. kafferboerderij). De commissie noemt dit beginsel anti-economisch, want

het belet dat hij, die op de beste wijze van den grond gebruik kan maken, dit ook doet. Dat het doel van de wet niet economisch, maar politiek was, vermeldt de commissie wel terloops en zij erkent, dat daarom weinig menschen wijziging van de wet zouden willen bepleiten. Er bestaat naar het oordeel van de commissie geen ernstig gevaar dat zonder wettelijke beperkingen, de Naturellen door syndicaatvorming, waarbij zij door niet op de waarde te letten veel te veel betalen, den grond blijvend van de Europeanen zouden afkoopen. In de praktijk zouden zij immers de op deze wijze verkregen gronden door credietmoeilijkheden toch weer kwijt raken. Goed is echter het verbod van kafferboerderijen, waartoe blanken overgaan, wanneer zij door gebrek aan werklust of bekwaamheid het land niet zelf willen (kunnen) bebouwen: de grond wordt dan immers dikwijls uitgebuit. Er moet ook meer grond voor de Naturellen worden opengesteld, doch vóór hiertoe wordt overgegaan moet het noodige worden gedaan voor invoer van betere landbouwmethoden. De collectieve grondaankoop, behalve die door een stam als zoodanig, moet worden tegengegaan. De wisseling van deelnemers (debiteuren) door overdracht van een aandeel, overlijden, vererving of wanbetaling geeft tot te veel moeilijkheden aanleiding; bovendien is overdracht van den grond slechts mogelijk door alle oorspronkelijke leden en/of hun vervangers gezamenlijk.

Het geheel van regels, welke de stamgemeenschap beheerschen, staat echter vooruitgang in den weg. Het voortbestaan van den Naturel hangt, aldus de commissie, af van zijn vermogen om zich aan de nieuwe omstandigheden aan te passen. Het is echter wèl mogelijk het stelsel te hervormen en te verbeteren. Daarom moet over het algemeen bij het aanbrengen van verbeteringen aansluiting worden gezocht bij de oude staminstellingen. Veel kwaad is evenwel reeds gedaan: bij de onderwerping van de stammen werd de positie van de kapiteins ingeknot, want zij werden lastig geacht. 't Noodlottig gevolg hiervan is, dat de achting van de bevolking voor den kapitein sterk is verminderd, terwijl hij juist een steunpilaar voor het Europeesch bestuur kan zijn. Ook de zending is te ver gegaan met de bestrijding van de oude gebruiken. Hoewel één van de leden van oordeel is dat het vooruitbrengen van de Naturellen moet worden gezocht in assimilatie met de Europeesche beschaving, verklaart de meerderheid van de commissie dat de oude gebruiken aan moderne beginselen moeten worden *aangepast*. Immers het proces om de Naturellen te vereuropeaniseeren door al zijn instellingen te vernietigen, berooft hem van zijn zelfvertrouwen en stelt daarvoor in de plaats een gevoel van minderwaardigheid als gevolg van het geloof, dat alles wat hem eigen was, waardeloos is en een hinderpaal vormt op den weg naar vooruitgang. In de streken, waar het Europeesch bestuur de inheemsche gebruiken zoo zeer heeft afgebroken, dat de bevolking ze niet meer begrijpt, zou wederinstelling echter dwaas zijn. Een van de wijzen, waarop verbetering kan worden aangebracht door vastknoopen aan het oude, is versterking van de positie van den kapitein en zijn raad. Thans zijn echter vele kapiteins onontwikkeld en vormen zij een rem voor vooruitgang. Dit is een gevolg van

het feit, dat in het verleden verzuimd is hun een behoorlijk aandeel te geven in het bestuur over hun stam. Alleen aan de meer ontwikkelden kunnen dan ook bepaalde bevoegdheden gegeven worden. Zoo mogelijk moet de stam worden geregeerd door den kapitein en zijn raad, onder voorbehoud van de bevoegdheid van het Gouvernement om op advies van den Naturellencommissaris enkele leden aan den raad toe te voegen, die de ontwikkelde Naturellen zouden kunnen vertegenwoordigen. Daarbij zal den kapitein een positie moeten worden gewaarborgd, die hem in staat stelt zijn waardigheid hoog te houden. Vroeger betaalde het volk schatting aan den kapitein, ook nu is dit in sommige streken nog het geval. Dit acht de commissie goed met het oog op de positie van den kapitein, en zij beveelt aan zijn inkomen deels door den Staat en deels door de stam te laten betalen. Vrees voor despotisch optreden van den kapitein behoeft niet te bestaan: de raad, met behulp en advies waarvan hij regeert, kan een voldoende tegenwicht vormen. De functie, die de kapitein bij de uitoefening van de rechtspraak vervult, moet worden versterkt. Naturellenhoven bestaan reeds voor civiele rechtspraak in stamgebruikzaken, dit moet worden uitgebreid en er moet niet verder worden gegaan met het overbrengen van dergelijke zaken naar Europeesche hoven, waar de stamgebruiken en gewoonten niet op de juiste wijze kunnen worden beoordeeld. Crimineele rechtspraak is slechts in geringe mate aan de Naturellenhoven opgedragen. Aangezien de Naturel echter geen onderscheid kent tusschen civiel en crimineel recht, zouden in de reserves, waar naturellenhoven kunnen worden ingesteld, deze hoven zoowel met de civiele als met de crimineele rechtspraak moeten worden belast; alleen enkele zware delicten, als moord en tooverij zouden moeten worden uitgezonderd en er zou een maximum voor de door die hoven op te leggen straffen moeten worden bepaald.

De Naturellencommissaris moet de bevoegdheid hebben de zittingen bij te wonen en moet het recht van herziening hebben; bij hem ook moet in hooger beroep kunnen worden gegaan. Daarnaast moet de kapitein worden ingeschakeld in de bestuursadministratie, bijv. voor het aanhouden van registers van den burgerlijken stand van zijn stam. Aldus zullen de Naturellen geregeerd worden volgens een methode, die zij begrijpen, hetgeen voor een goede verstandhouding en voor vooruitgang van de reserves bevorderlijk zal zijn. De ontwikkelde Naturellen moeten een plaats kunnen krijgen in het bestuur, dan zal de trek naar de steden verminderen. Een zeker aantal Europeesche ambtenaren zal echter voorloopig in de reserves nog niet kunnen worden gemist. Kennis van de landstaal door deze ambtenaren wordt door de commissie aanbevolen. Een primitief volk is immers van nature achterdochtig tegen alles wat nieuw is; die achterdocht kan worden weggenomen door met de menschen te praten en door hun vertrouwen te winnen. De mogelijkheid hiertoe wordt echter ook ernstig belemmerd door de te talrijke overplaatsingen van ambtenaren; net zijn zij ingewerkt en hebben het vertrouwen van de bevolking gewonnen, of zij moeten naar een ander gebied, waar zij de volksgewoonten niet kennen.

Het volgende hoofdstuk over de Naturellen op Europeesche boerderijen („het arbeider-plakkerstelsel op Plaatse", d.i. 't systeem volgens hetwelk de Naturel en/of zijn gezin gedurende een zekeren tijd — naar gelang van de streek drie of zes maanden, doch niet achter elkaar — werkt voor den boer, als vergoeding voor het recht om op den grond van den boer te wonen, een deel van dien grond te bebouwen en zijn vee op de plaats te laten weiden) is meer van plaatselijk belang.

Belangrijk is wederom het daaropvolgende hoofdstuk: Naturellen binnen stedelijke gebieden. De trek van de Naturellen naar de steden is van 1911 tot 1921 geweldig toegenomen. Aangezien in 1931 geen volkstelling is gehouden van de niet-Europeesche bevolking, beschikt men niet over volledige gegevens over het volgend tienjarig tijdvak, toch is het bekend dat de toeneming weer aanzienlijk is geweest. De Naturellenbevolking is daardoor in de steden veel sterker vermeerderd dan de Europeesche, hoewel juist tusschen 1921 en 1931 ook een sterke Europeesche trek van land naar stad plaats had. De wet van 1923 op de stedelijke gebieden bevat twee belangrijke beginselen: 1°. verwijdering van de bestaande naturellen-achterbuurten en verbod voor de vestiging van nieuwe, 2°. segregatie van de woonplaatsen voor Naturellen. De stedelijke overheid kan voorts worden verplicht om voor behoorlijke behuizing van de Naturellen te zorgen: de vermeerdering van deze bevolkingsgroep heeft daarom ernstige bezorgdheid bij de stedelijke overheden veroorzaakt. Deze overheid beschikt wel over een zekere macht om de binnenkomst van de Naturellen te beperken: zij, die in een stad werk willen zoeken, moeten daarvoor een vergunning hebben; kunnen zij binnen den tijd waarvoor de vergunning geldt, geen werk vinden, dan kan hun worden aangezegd, het gebied te verlaten; zij kunnen het daarna echter in een andere stad weer gaan probeeren. De commissie is van oordeel, dat de wet een groote verbetering in den toestand heeft gebracht. In de behuizing wordt op tweeërlei wijze voorzien. In sommige steden wordt geld geleend aan de Naturellen, die daarmee zelf hun huizen bouwen. In andere steden geschiedt de bouw van overheidswege en worden de huizen aan de Naturellen verhuurd. Het eerste systeem is veel beter naar het oordeel van de commissie; de huizen zijn goedkooper en de Naturel kan niet de huur betalen van de dure, door Europeesche arbeiders gebouwde huizen, zoodat huursubsidie moet worden verleend. Het bouwen van zijn huis geeft den Naturel bovendien meer belangstelling in zijn eigen zaken. Voor de Naturellen, die slechts tijdelijk in de steden verblijven, zullen echter steeds huurhuizen beschikbaar moeten zijn. In elke „lokasie" (d.i. een voor de Naturellen gereserveerd stadsgedeelte) is een adviseerende raad ingesteld, bestaande uit eenige Naturellen met een Europeeschen voorzitter. De raad heeft geen uitvoerende macht, moet alleen over alle naturellenaangelegenheden worden gehoord. In Bloemfontein past men een stelsel toe, waarbij de bewoners zelf meewerken aan het bestuur van de lokasie.

Genoemde wet van 1923 kent ook „naturelledorpe", d.z. gebieden in of nabij steden, waar Naturellen grond in eigendom mogen hebben. Hier gaat

de commissie even verder in op het grondvraagstuk. De wet verbiedt geen grondaankoop door Naturellen *binnen* de stedelijke gebieden van de Unie, maar wel kan hun worden verboden er te *wonen*, daarom zullen zij wel niet tot dergelijken koop overgaan. *Buiten* de stedelijke gebieden mag geen Naturel grond, welke niet ligt binnen een afgebakend naturellengebied, van een Europeaan koopen, tenzij met toestemming van den Gouverneur-Generaal. In de praktijk bestaat er dus een algeheele contrôle op grondvervreeming door Europeanen aan Naturellen.

Lang staat de commissie stil bij het *arbeidsvraagstuk*, aangezien dit het belangrijkste probleem binnen de steden vormt. Vroeger bestond er geen arbeidsvraagstuk: de Europeaan was belast met het houden van toezicht, of verrichtte geschoolden arbeid, de Naturel verrichtte alleen handenarbeid.

Thans is de toestand veel gecompliceerder en bestaan er veel meer groepen:

1°. een *kleine* klasse geschoolde Europeesche ambachtslieden met een behoorlijke arbeidsprestatie en een naar verhouding zeer hoog loon;

2°. een *zeer groote* massa laag betaalde Naturellenarbeiders met zoo geringe arbeids-prestatie, dat de loonen niet eens een voorsprong geven op de internationale markt;

3°. daartusschen een vrij groote groep blanken met een iets hooger arbeidsprestatie dan die van de groote massa Naturellen, maar die groote moeite heeft haar levensstandaard te handhaven tegenover die groote massa, die met een zooveel lager loon tevreden is;

4°. een groep Naturellen, die in arbeidsprestatie gelijk staat aan laatstgenoemde groep blanken en ook naar de hoogere levensstandaard van die blanken streeft en dus met hen bloot staat aan de concurrentie van de groote massa Naturellen:

5°. de kleurlingenbevolking, welke in denzelfden toestand verkeert als de in de vierde plaats genoemde groep. De toestand is voor de Europeanen ook hierom zoo ongunstig, omdat de werkgevers zooveel mogelijk werk door Naturellen laten verrichten wegens het groote loonsverschil (over het algemeen is de loonsverhouding 1 tot 6!).

De naturellenbevolking in de steden bestaat uit twee zeer verschillende groepen. In de eerste plaats heeft men de blijvers, n.l. zij die door geboorte of huwelijk in de stad zijn verstedelijkt en in de tweede plaats de tijdelijke bevolking, d.z. zij, die voor een paar maanden naar de stad komen om het geld te verdienen, dat noodig is voor de betaling van belasting en voor de aanschaffing van sommige dingen, die alleen voor geld te krijgen zijn. Vroeger was het reeds erg moeilijk om arbeidskrachten te krijgen voor de nijverheid; de Naturel vond immers op het land alles wat hij noodig had. Toen onder het Europeesch bestuur meer nijverheidsarbeiders noodig waren, besloot men druk uit te oefenen op den Naturel teneinde hem te dwingen loonarbeid te gaan verrichten; dit geschiedde door invoering van belasting. Later heeft de vermeerdering van de bevolking binnen de reserves een nog grooter druk uitgeoefend.

Het groote verschil tusschen de verstedelijkte Naturellen en de Naturellen, die tijdelijk werk komen zoeken, vindt zijn grond hierin, dat laatstgenoemde groep haar basis in de reserves behoudt en om te leven dus niet afhankelijk is van het hebben van werk. De stamnaturel, die tijdelijk naar de stad gaat, kan bovendien langen tijd bij zijn verwanten worden onderhouden en neemt geen werk aan, voor hij iets gevonden heeft, dat hem aanstaat; zwaren arbeid wenscht hij niet te verrichten en dus zeker geen arbeid in de mijnen. De stedelijke Naturel mist een basis in de reserves en moet tal van dingen koopen, die de landelijke Naturel gratis krijgt en voor de verkrijging waarvan hij bovendien nog de beschikking heeft over zijn vrouw en kinderen. De stedelijke Naturel heeft dus geen andere bron van inkomsten dan zijn loon, elke dag zonder werk beteekent voor hem schade; de stamnaturel daarentegen heeft geen bezwaar tegen een vrijen dag meer. Had de stedelijke Naturel zijn stamgewoonten bewaard, zoo had hij nog heel makkelijk kunnen leven, maar door de aanraking met de Europeanen is zijn levensstandaard gestegen en heeft hij meer behoeften gekregen. Deze behoeften kunnen slechts worden bevredigd voor zoover het loon het toelaat. In tegenstelling tot den plattelands Naturel, die zoo nu en dan naar de stad trekt, streeft de stedelijke Naturel tegenwoordig naar een levensstandaard, welken zijn loon hem niet kan verschaffen. Hij staat dus dichter bij de Europeesche gemeenschap dan bij de stamgemeenschap, waar hij uit voortkomt. Maar wat betreft het loonpeil kan hij zich niet losmaken van den invloed, dien zijn stamverwanten op de arbeidsmarkt uitoefenen. Deze komen in duizenden naar de steden om iets bij te verdienen en veroorzaken een ruime arbeidsmarkt voor alle in de steden te verrichten werkzaamheden, behalve voor zwaar werk. In hun kwaliteit van losse arbeidskrachten bereiken zij zelden een redelijke arbeidsprestatie. Ruime toevoer en lage arbeidsprestatie veroorzaken lage loonen. Bovendien geven de werkgevers de voorkeur aan de eenvoudiger en gezeggelijker landelijke Naturellen. Voor deze landelijke Naturellen zijn die lage loonen nog hoog genoeg om hun levensstandaard te handhaven. De druk van het aantal heeft voor den stedelijken Naturel, die streeft naar een hoogeren levensstandaard en die de voordeelen mist van den landelijken Naturel thuis, een zeer zware concurrentie ten gevolge. Sommige van hen bereiken een hoogere arbeidsprestatie en verdienen dus hooger loon, maar zoodra de stedelijke Naturel halfgeschoolde arbeider is, komt hij in concurrentie met den Europeaan. Dit laatste tracht men te voorkomen door beperkingen uit te vaardigen voor het tewerkstellen van Naturellen, maar ook dit helpt weinig: toeneming van het aantal halfgeschoolde Naturellen zal den druk nog zwaarder maken en de beperkingen zullen dan van minder beteekenis worden voor den Europeaan. Men zou daarom volgens de commissie de looneischen van de landelijke Naturellen moeten doen stijgen, door hen naar de bevrediging van meer behoeften te doen verlangen. Daartoe moet zijn geesteshouding worden veranderd; eerst dán zal de Naturel zijn plaats kunnen vinden in een geordend economisch stelsel. Thans is de toestand op de arbeidsmarkt chaotisch. Een geregelde klasse stedelijke

arbeidskrachten krijgt geen kans zich te ontwikkelen, doordat de permanente stedelijke Naturellen blootstaan aan den verstorenden invloed van de loonen, die aan de groote massa ongeschoolde arbeidskrachten worden betaald. Zonder een zekere vastheid in de arbeidsmarkt kan ook geen verhooging van de arbeidsprestatie worden verwacht.

De oplossing van het probleem ziet de commissie ook hier in de ontwikkeling van de reserves; dit zal tot gevolg hebben, dat de trek naar de steden vermindert en de omvang van het probleem in de steden tot een kleinere proportie wordt teruggebracht. Zoodra het aantal Naturellen, dat in de steden werkzaam is, kleiner wordt, zal het mogelijk en loonend worden hen beter op te leiden, wat weer hooger loon ten gevolge zal hebben. Is er eenmaal een klasse beter geschoolde stedelijke Naturellen ontstaan, dan zal de stad, naar het oordeel der commissie, een groot deel van haar aantrekkingskracht voor de losse arbeiders uit de reserves hebben verloren, al zal een zeker aantal werk blijven gaan zoeken in de stad, zooals ook de boerenarbeiders in Europa doen. De Naturellen, die op deze wijze nog de reserves uit zullen trekken, zullen gebruikt kunnen worden voor het minder geschoolde werk, dat gemakkelijk door losse arbeidskrachten kan worden verricht; in de mijnen en op de boerderijen bestaat daar groote vraag naar. In verband met de ernstige toestanden in de steden zal geen tijd verloren mogen gaan en dadelijk met de ontwikkeling van de reserves moeten worden begonnen. Het is echter een precedure, die eerst na eenigen tijd tot resultaten zal leiden. Er zullen dus reeds dadelijk andere maatregelen moeten worden getroffen. De commissie is echter geen voorstandster van het verder beperken van de door de Naturellen te verrichten arbeid. Een andere mogelijkheid tot oplossing zou kunnen worden gevonden in de wettelijke vaststelling van minimum loonen, dit behandelt de commissie in het vijfde deel van haar rapport. Daar blijkt echter, dat zij ook hiervan geen voorstandster is. Een stelsel van minimum loonen zou de verwarring vergrooten en elk stelsel zal steeds weer worden verstoord door de toestrooming van Naturellen van buiten, ja die toestrooming zal door het te verkrijgen hooger loon nog toenemen. In Bloemfontein is men tot loonvaststelling overgegaan, maar dit heeft op den duur tot vermeerdering van de werkeloosheid geleid. Aldus oordeelt de meerderheid; de minderheid spreekt zich echter wel uit vóór wettelijke loonsregeling, volgens haar is het alleen op deze wijze mogelijk de noodige verhooging van den levensstandaard van de Naturellen te weeg te brengen. Grootere toestrooming naar de steden wordt door de minderheid niet gevreesd en zij wijst er op, dat het voorbeeld van Bloemfontein leert, dat dit ook niet plaats vindt. De minderheid meent zefs dat de verhooging van de loonen in de steden het onverwachte resultaat kan hebben, dat het aantal Naturellen, dat naar de steden trekt, kleiner wordt. De Naturellen zouden naar huis terug gaan, nadat zij het bedrag, dat zij noodig hadden, hebben verdiend, of, indien zij langer zouden blijven om meer verdienen, zullen zij daarvan thuis langer kunnen leven en zal het langer duren, voor zij wèèr naar de stad gaan. Wat de minderheid hiermee bedoelt, is echter niet duidelijk: men

zou toch zeggen, dat dit er slechts toe zou leiden, dat de Naturellen korter tijd in de steden zouden verblijven en men dus hoogstens bereikt, dat het totaal aantal in de steden verblijvende Naturellen kleiner wordt, — tenzij de stroom juist toeneemt!

Is het verslag van de commissie dus teleurstellend op het stuk van de oplossing van het urgente arbeidsprobleem in de steden, nog grooter wordt de teleurstelling bij het lezen van het laatste over de financiën handelend hoofdstuk. In verbetering van de toestanden in de reserves ligt de oplossing van het economisch naturellen-vraagstuk. De financiën vormen echter op hun beurt den sleutel tot die oplossing, zonder beschikbaarstelling van geld, en van veel geld zelfs, zal niet veel kunnen worden gedaan. Op alle vragen van financieëlen aard moet de commissie echter het antwoord schuldig blijven, geen bepaalde oplossing wordt aan de hand gedaan. Het probleem was zeker niet eenvoudig, de commissie beëindigde haar arbeid, toen ook Zuid-Afrika ten volle de gevolgen van de wereldcrisis ondervond, maar het is jammer, dat de commissie geen kans heeft gezien althans aan te geven, hoe een begin zou kunnen worden gemaakt met de oplossing van de talrijke vraagstukken, die, naar zij aantoont, zoo dringend om oplossing vragen.

Buitenzorg, 3 December 1932.

E. O. VAN BOETZELAER.

Balans per 31 December 1932.

		Activa	Passiva
Inventaris			
Per 1 Januari 1932	f 100.—		
Afschrijving 1932	,, 100.—		
Diverse Debiteuren			
Achterstallige contributie 1932	f 114.—		
idem Advertenties 1932	,, 25.—		
idem Losse nummers 1932	,, 2.62⁵		
idem Werk Mr. Vreede 1932	,, 6.—		
Nyhoff 's Hage Nabetaling 1932	,, 650.—		
		f 797.62⁵	
Diverse Crediteuren			
Honoraria Dec. afl. '32	f 51.56		
Verzendingskosten id.	,, 75.15		
			f 126.71
Kas & Kassiers			
Girorekening Esc. My.	f 15.71		
Buitenzorgsche Afd. Bank.	,, 4.90		
Saldo Administrateur	,, 24.64		
Saldo g. t. g. r.	,, 161.—		
		,, 206.25	
Voordeelig exploitatie overschot per 31 Dec. '32			,, 877.16⁵
		f 1003.87⁵	f 1003.87⁵

Staat van Baten en Lasten over het jaar 1932.

Exploitatieoverschot per 1 Januari				ƒ 711.77	
Contrubuties	1932	ƒ	3319.10		
Bijdragen	1932	,,	1035.37⁵		
Abonnementen	1932	,,	4090.82		
Losse afleveringen	1932	,,	259.19⁵		
publ arbeidsovereenkomst	1932	,,	37.—		
advertenties	1932	,,	158.33		
rente girorekening	1932	,,	36.96		
		ƒ	8936.78		
Drukkosten	1932	,,	3879.88		
Honoraria	1932	,,	2035.86		
Vereenigingskosten	1932	,,	2800.59		
afschrijving inventaris	1932	,,	100.—		
afschrijving debiteuren	1932	,,	42.50		
		ƒ	8858.83	,, 77.95	
Voordeelig exploitatieoverschot 1933				,, 87.44⁵	
Getotaliseerd exploitatieoverschot op Ulto 1932					ƒ 877.16⁵
					ƒ 877.16⁵

Het bestuur:

w. g. J. W. Meijer Ranneft, *Voorzitter*
w. g. E. P. Wellenstein, *Secretaris. Penn.*

Vereeniging voor Studie van Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken.

Lijst der Begunstigers en Leden op 1 Januari 1933

Naam	Woonplaats
Begunstigers.	
Vereeniging van Ambt. B. B.	's Hage
Bataafsche Petroleum Mij	Batavia C.
Centrale Kas	Batavia C.
Gennep Mr. A. van	Soerabaia
Hellferich Emil	Batavia C.
Handelsver. Amsterdam	Soerabaia
Javasche Bank	Batavia
Ned. Handels Mij factorij	Batavia
N. I. Handelsbank	Batavia
Ondernemersraad voor N. I.	's Hage
Tideman & van Kerchem	Batavia
Alg. Synd. v. Suikerf. in N.I.	Soerabaia
Int. Cred. & H. V. Amsterdam	Batavia
Id. Agentschap Rott. Lloyd	Batavia
Leden.	
Rd. Toemenggoeng Achmad	Batavia C.
Adm. der N. V. Deli Mij	Medan
Adm. der Volkscredietbank	Tasikmalaja
Id. v/h Soerabaiasche Handelsblad	Soerabaia
R. M. T. Amin Soejitna	Semarang
Mr. Andree Wiltens	Batavia C.
Prof. Mr. Dr. F. M. Br. van Asbeck	Batavia C.
H. F. Aukes	Semarang
L. J. C. Bakker	Batavia C.
G. Baptist	Batavia C.
Beh. Pens. & W.&W. Fondsen v/d Ind. Burg. en Locale Ambtenaren	Batavia C.
J. H. Behrns	Banjoewangi
J. Berendsen	Baarn
P. Bergmeijer	Stadskanaal
A. Bertling	Bandoeng
Dr. Ch. Bernard	Buitenzorg
Mr. C. T. Bertling	Malang
Ir. J. W. Birnie	Soerabaia
J. W. Bloem	Pati
Herbert A. A. Bluett	Batavia C.
Prof. Dr. J. H. Boeke	Leiden
D. A. Bolderhey	Amsterdam
Ir. J. C. Bollee Jr.	Madoera
Dr. E. A. Boerenbeker	Indramajoe
T. H. Boogerd	Djocjakarta
G. J. Boot	's Hage
J. Bouwes Bavink	Padang Sidempoean
Drs. H. J. Broekveldt	Bandoeng

Naam	Woonplaats
Dr. J. I. Brugmans	Batavia C.
C. Bruidegom	Soerabaia
C. van den Bussche	Nederland
Mr. A. B. Cohen Stuart	's Hage
H. H. de Cock	Djocja
Ir. B. W. Colenbrander	Djocjacarta
Ir. Wouter Cool	's Hage
B. Cox	Palembang
Ch. G. Cramer	Haarlem
Dr. J. C. W. Cramer	Batavia C.
H. A. Crommelin	Wassenaar
Dept. der Marine in N. I.	Batavia C.
L. Datoe Toemenggoeng.	Batavia C.
J. F. Dee	Watampone
J. H. van Dranen	Batavia C.
H. J. Drost	Semarang
J. J. Drost	Manilo(GoaCelebes)
Mr. E. J. E. van Dunné	Batavia
K. Dijkema	Soekaboemi
Mr. U. J. W. Elias	Batavia C.
Mr. J. Elshout	Batavia C.
L. Engel	Baarn
Mr. J. J. de Flines	Padang
Mr. Th. A. Fruin	Batavia C.
Prof. J. van Gelderen	's Hage
P. J. Gerke	Buitenzorg
A. J. Gerritsen	Zandvoort
Mr. J. Gerritzen	's Hage
G. Gonggrijp	Amsterdam
G. J. Goovaarts jr.	Amsterdam
L. Gotzen	Batavia C.
Ir. W. C. Haarman	Bandoeng
Dr. B. J. Haga	Zeist
J. H. Goossens	Batavia C.
J. Hardeman	's Hage
F. P. Heckman	Holland
L. E. van Hecking Colenbrander	Tjiandjoer
C. van Heteren	Tandjoeng Priok
A. F. Hilverdink	Tegal
Dr. H. M. Hirschfeld	s' Hage
H. J. van Holst Pellekaan	Buitenzorg
Hoofdvertegenwoordiger S. J. S.	Semarang
A. Hombrink	Rotterdam
Dr. W. Huender	Amsterdam
Dr. T. Hunger	Tabanan
K. H. Jager	Barabai
Ir. L. Janssen	Palembang
Dr. A. Jansen	Donggala
Mr. A. G. Jonckheer	Batavia C.
Ir. A. C. de Jongh	Bandoeng
Ir. D. de Jongh Wzn	Bandoeng
Mr. J. A. Jonkman	Driebergen

Naam	Woonplaats
Ir. J. H. L. Joosten	Madioen
Ir. E. P. H. Joon	's Hage
H. H. Kan	Batavia C.
A. D. A. de Kat Angelino	Batavia C.
W. G. N. de Keizer	Semarang
M. A. J. Kelling	Bandoeng
Dr. M. Kerbosch	Bandoeng
D. M. G. Koch	Bandoeng
R. M. M. A. Koesoemo Oetoyo	Batavia C.
Dr. G. H. van der Kolff	Batavia C.
Prof. Mr. R. D. Kollewijn	Batavia C.
M. C. Koning	Amsterdam
A. C. Koorenhof	Bandoeng
S. Koperberg	Djocja
J. J. M. Krekelberg	Padang
J. J. Kryt	Soerabaia
Mr. D. H. Ledeboer	Batavia C.
A. F. Lens	Djember
Th. Ligthart	's Hage
Mr. J. Luyten	Soerabaia
Z. H. Tengkoe Machmoed	Tandj. Poera
G. H. de Man	Soerabaia
P. A. A. Mangkoe Negoro	Soeracarta
Dr. W. M. F. Mansveldt	Batavia C.
Th. A. Meister	Mr. Cornelis
Dr. J. W. Meyer Ranneft	Batavia C.
W. Middendorp	Renkum
W. G. Moggenstorm	Singkawang
H. J. van Mook	Batavia C.
H. Moorrees	Semarang
A. H. Moreu	Soerabaia
W. D. B. H. Mulder	Malang
Dr. Mr. W. A. Muller	Batavia C.
Mr. A. Neytzel de Wilde	's Hage
F. H. Nieuwenhuizen	Sidoardjo
Dr. W. A. Nyland	New York (U. S. A.)
Mr. J. K. Onnen	Batavia C.
N. A. Onnes	Batavia
J. V. L. Opperman	Lawang
A. Oranje	's Hage
A. Pakvis	Medan
E. F. D. Pluym Mentz	Menado
Poegoeh	Kepahiang
Dr. H. Philippi	Bandoeng
Raden A. Rm. Pratalykrama	Sitobondo
R. M. Pratomo	Bagan Api Api
M. S. Radja moeda	Sawah Loentoh
Reg. Comm. Alg. Zaken v/d Volksr.	Batavia C.
Mr. H. Reijners	Semarang
B. van der Reijden	Semarang
Drs W. Reijsiger	Utrecht
G. Riekerk	Roetang

Naam	Woonplaats
Rivai	Batavia C.
Ir. J. J. G. E. Ruckert	Enschede
Dr. A. A. L. Rutgers	Paramaribo
Mr. J. A. Ruijs	's Hage
Ir. O. L. van Sandick	Soerabaia
Th. C. Sandrock	Batavia C.
Pangeran Saoenan	Ketapang
Mr. Sastro Amidjojo	Madioen
Jhr. W. de Savornin Lohman	Pontianak
M. Schaaij	Velsen
P. van der Scheer	Batavia C.
Dr. A. M. P. A. Scheltema	Batavia C.
Mr. H. C. Sohokker	Batavia C.
G. Scholte	Batavia C.
Prof. Dr. B. J. O. Schrieke	Batavia C.
R. T. Soegondo	Probolinggo
R. A. A. Soejono	Batavia C.
R. Soepadmo	Semarang
R. Soeparnadi	Soerabaia
Dr. R. Soeratmo	Batavia C.
R. T. Soeriodiningrat	Tjiandjoer
R. T. Soerio	Pekalongan
M. Soetisno	Fort de Kock
R. Soewandi	Batavia C.
Ir. H. F. Staargaard	Batavia C.
Dr. R. E. Smits	Batavia C.
Dr. J. W. de Stoppelaar	Batavia C.
J. Straub	Singaradja
A. J. A. Meerom Terwogt	Soerabaia
P. Timmer	Malang
H. van der Vaart	Amsterdam
Ir. P. Valkenburg	Palembang
Dr. Ir. L. J. de Ven	Bandoeng
J. Verboom	Soerabaia
Jhr. J. C. van Reigersburg Versluijs	s' Hage
G. J. Vink	Buitenzorg
Dr. F. H. Visman	Menado
Prof. Mr. C. van Vollenhoven	Leiden
A. J. W. Vorster	Semarang
Mr. A. G. Vreede	Batavia C.
Ir. M. H. C. Vreede	Batavia C.
W. de Vries Gzn	Batavia C.
Prof. J. van Vuuren	Utrecht
Mr. L. A. de Waal	Macassar
Ir. J. van der Waerden	Amsterdam
A. J. Wamsteker	Batavia C.
Ir. J. Wermuth	Soerabaia
Ir. E. P. Wellenstein	Batavia C.
J. F. Wesseling	Sabang
N. H. v. Westerouen v. Meeteren	Semarang
D. J. A. Westerveld	Haarlem
G. A. P. Weijer	Soerabaia

Naam	Woonplaats
R. Wirjadi Admadja	Batavia C.
Ir. A. Wulff	Buitenzorg
E. A. Zeilinga	Rotterdam
Mr. A. Zeven	Malang
LEDEN VER. FACULTEITEN STUDENTEN TE LEIDEN	
J. R. van Blom	Leiden
J. Drijvers	Winschoten
L. Graf	Leiden
D. Hoen	Leiden
Euw Jang Fa Sen	Leiden
J. R. de Graaf	Hilligersberg
K. L. T. H. Crince Le Roy	's Hage
D. E. C. Klinkenberg	Enschede
W. J. Leijds	Wageningen
E. H. Schuller	's Hage
O. K. L. Pelger	Leiden

Vereeniging voor Studie van Koloniaal-Maatschappelijke Vraagstukken.

Afleveringen van vorige jaargangen van het tijdschrift „Koloniale Studiën" en de volgende publicaties der vereeniging:

No. 1. De schepenverordeningswet en het belang van de scheepvaart voor den economischen toestand van N.I.
No. 2. Uitverkocht.
No. 3. Uitverkocht.
No. 4. Verslag v/d eerste alg. vergadering in 1917.
No. 5. Nyverheid in Britsch Indië door W. Freundlich.
No. 6. C. Lulofs De voedselvoorziening van N. Indië.
No. 7. M. B. Smits Idem
No. 8. W. Muurling. Hervormingsplannen voor Br.-Indië.
No. 9. Verslag van het congres.
No. 10. Mr. R. Fruin. Het arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling van de Buitengewesten.
No. 11. M. Vierhout. Arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling der Buitengewesten.
No. 12. Verslag van het congres.
No. 13. Beschouwingen naar aanleiding van eene medische studiereis in Oost-Azië, door A. de Waart.
No. 14. Deelneming van de overheid aan het bedrijfsleven, door Prof. Mr. M. W. F. Treub.
No. 15. 's Lands mijnbedrijven, door P. Hövig.
No. 16. Het verloop van 's Lands financiën in de laatste jaren en de verwachtingen daaromtrent voor de naaste toekomst, door C. van den Bussche.
No. 17. De verkeersbedrijven van den staat, door S. A. Reitsma.
No. 18. Uitverkocht.

worden voor zoover nog aanwezig aan belanghebbende leden afgestaan.

a. tegen vergoeding van kosten voor porto en verzending aan personen, die in het jaar, waarover uitgaven aangevraagd worden, als lid waren ingeschreven en als zoodanig hun contributie hebben voldaan;

b. tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar aan leden, die in het jaar, waarover afleveringen worden gevraagd, niet als lid der Vereeniging waren ingeschreven;

De abonnementsprijs voor het tijdschrift der vereeniging is *f* 18.— per jaar.

Niet leden der vereeniging kunnen bovengenoemde publicaties en afleveringen van de jaargangen I—XIII (1916—1929), voor zoover nog voorradig ontvangen tegen den prijs van *f* 1.— per exemplaar.

Afzonderlijke afleveringen van latere jaargangen worden voor niet leden verkrijgbaar gesteld tegen den prijs van *f* 3.50 per exemplaar en de publicaties tegen den prijs als bij het verschijnen telkemale zal worden bekendgemaakt.

Verkrijgbaar tegen de daarachter gestelde gereduceerde prijzen:

I. Publicatie No. 19
1. Nederlandsch-Indië in de wereldcrisis door Ir. E. P. Wellenstein
2. De nawerking van de crisis op 's Lands geldmiddelen door C. van den Bussche tegen den prijs van ..... *f* 1.50

II. Mr. A. G. VREEDE
De Indische regeling van de arbeidsovereenkomst tegen den prijs van..... *f* 4.—

Tarief van Advertentiën.

6	plaatsingen	1/1	bladzijde	.....	*f*	100.—	2	plaatsingen	½ bladzijde	..... *f* 25.—
	,,	,,	,,	.....	,,	60.—	1	,,	,, ,,	..... ,, 15.—
2	,,	,,	,,	.....	,,	45.—	6	,,	¼ ,,	..... ,, 35.—
1	,,	,,	,,	.....	,,	25.—	3	,,	,, ,,	..... ,, 20.—
6	,,	½	,,	.....	,,	60.—	2	,,	,, ,,	..... ,, 12.50
3	,,	,,	,,	.....	,,	35.—	1	,,	,, ,,	..... ,, 7.50

Aanvragen, bijdragen, berichten omtrent toe- en uittreding, abonnementen, adres-veranderingen, advertenties e.d.m., verzoeken om toezending van losse nummers en geldzendingen, te richten aan den administrateur der vereeniging, den heer R. C. d'Ablaing van Giessenburg Sr., Petodjo Oedik 16, Batavia-Centrum.

VEREENIGING VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

UIT DE STATUTEN:

Artikel 1. De Vereeniging voor Studie van Koloniaal-Maatschappelijke Vraagstukken stelt zich ten doel de bevordering van kennis van en inzicht omtrent maatschappelijke vraagstukken, in het bijzonder die betreffende Nederlandsch-Indië.

Artikel 2. Zij tracht dit doel te bereiken:

a. door het bevorderen of doen instellen van wetenschappelijke onderzoekingen op maatschappelijk gebied;

b. door het uitgeven van geschriften;

c. door alle verdere daarvoor in aanmerking komende wettige middelen.

UIT HET HUISHOUDELIJK REGLEMENT:

Artikel 2. De leden betalen een bijdrage van *f* 1,25 per maand.

Zij ontvangen de periodieke uitgaven der Vereeniging kosteloos en andere door de Vereeniging uitgegeven geschriften, hetzij kosteloos, hetzij tegen verminderden prijs.

Artikel 5. De bijdrage van begunstigers bedraagt ten minste *f* 3.— per maand.

Zij ontvangen de publicaties der Vereeniging op gelijken voet als de leden.

Door of namens hen kan in de algemeene vergaderingen een adviseerende stem worden uitgebracht.

Het Bestuur der Vereeniging is samengesteld als volgt:

J. W. MEIJER RANNEFT, Voorzitter.
Ir. E. P. WELLENSTEIN, Secretaris-penningmeester.
C. VAN DEN BUSSCHE, Lid.
Dr. J. H. BOEKE—Gedelegeerd lid in Nederland (adres: Witte Singel, Leiden).

BIJDRAGEN, BERICHTEN OMTRENT TOE- EN UITTREDING, ABONNEMENTEN, ADRES-VERANDERINGEN, ADVERTENTIES E. D. M., VERZOEKEN OM TOEZENDING VAN LOSSE NUMMERS EN GELDZENDINGEN TE RICHTEN AAN DEN ADMINISTRATEUR DER VEREENIGING, DEN HEER R. C. D'ABLAING VAN GIESSENBURG, Sr., PETODJO OEDIK 16, BATAVIA-CENTRUM.

Internationaal Koloniaal Instituut

(Institut Colonial International)

Internationale Koloniale Bibliotheek

De publicaties van het Instituut — in het bijzonder het „Annuaire de Documentation comparée" (Jaarboek van vergelijkende koloniale documentatie, in het Fransch en Engelsch) — bevatten het meest belangrijke aan studie's over koloniale onderwerpen en officiëele gegevens over de koloniën.

Onontbeerlijk voor allen, die zich met koloniale vraagstukken bezig houden.

Vraagt Catalogus aan het Algemeen Secretariaat van het Instituut, 72a Boulevard Waterloo, Brussel.

Het Volksonderwijs en de Crisis

door

Dr. H. KRAEMER.

Dit stuk heb ik opgesteld op grond van de resultaten van een onderzoek, verricht door een Commissie van den Ned. Ind. Zendingsbond om licht te verkrijgen over den toestand van het Volksonderwijs, in de streken waar de Zending werkt. Het slaat dus voornamelijk op de Buitengewesten, waar de Zendingsgebieden of gekerstende streken liggen, in welke een uitgebreid systeem van Volksonderwijs te vinden is. De Zending heeft speciaal op het terrein van het Volksonderwijs een lange ervaring, in allerlei opzichten langer dan de Regeering. In hare kringen zijn sinds vele jaren bezorgde gevoelens opgekomen, of men met het Volksonderwijs wel op den goeden weg was en of door de wijze, waarop het zich tengevolge der aan de subsidieregeling verbonden consequenties ontwikkelde, de eigendommelijke beteekenis van dat onderwijs niet steeds meer te niet ging. Die stemming is in dezen tijd van bezuiniging in kracht toegenomen. Niet in de eerste plaats door het feit der bezuiniging zelf, maar door den geest en de strekking van vele der getroffen maatregelen, die een veel wijdere beteekenis hebben dan alleen financieele versobering en beperking van den omvang van het onderwijs.

Ofschoon dus in dit stuk van de Zending en hare werkzaamheid op het gebied van het Volksonderwijs wordt uitgegaan, het is toch niet de bedoeling om voor eigen belangen in den engeren zin des woords op te komen. Het betoog wil doel, zin en functie van het Volksonderwijs als algemeen Indisch volksbelang in het licht stellen met behulp van de op de Zendingsgebieden opgedane ervaring; om aldus in deze moeilijken tijd mede te helpen den rechten weg niet te verliezen, maar dien te hervinden.

De stelling dat het onderwijs het gevoeligste punt in het geheel van de overheidszorg in deze landen is, zal weinig bestrijding ondervinden. De verwerping der onderwijsbegrooting en de actie tegen de wilde-scholenordonnantie, hoe men ook verder over de mérites van deze gebeurtenissen moge denken, zijn daarvan het onomstootelijke bewijs. Zoowel van de zijde der Regeering als van die der bevolking hier bezien is het alleszins redelijk, dat het onderwijs zulk een gevoelig punt is. Voor de Regeering is het onderwijs één der gewichtigste terreinen, waarop ze haar besef van zedelijke verantwoordelijkheid en van haar cultureele taak in deze gewesten kan demonstreeren. Voor de bevolking is het het middel bij uitstek geworden om zich uit haar toestand van achterlijkheid en minderwaardigheid in het huidige wereldbestel tot een nieuwen status op te werken. De bezuinigingstijd, dien wij thans beleven, is daarom ook een op de proef stellen van de eigenlijke strekking van het onderwijsbeleid.

Om misverstand te vermijden zij hier dadelijk op den voorgrond gesteld dat, gezien den financieelen toestand des lands, de noodzaak van groote bezuiniging ten volle erkend wordt en dat ieder, die met het onderwijs te maken heeft, tot ernstige medewerking ten volle verplicht is. Dat sluit echter geenszins uit, dat het bezuinigingsbeleid zeer pijnlijke vragen doet opkomen, die dringend beantwoording vereischen, doch dat antwoord tot nu toe niet verkregen hebben. De pijnlijkste vraag is deze. Wordt de bezuiniging uitsluitend of bijna uitsluitend beheerscht door de krachtdadige begeerte om, terwille van het algemeene financieele landsbelang, de begrooting zoo laag mogelijk te krijgen, zoodat we een ontredderd en onttakeld onderwijssysteem krijgen, dat het geld en de energie, die er dan nog aan besteed worden nauwelijks waard is? Of is deze bezuinigingstijd tevens een *bezinningstijd* op het geheel van het onderwijsprobleem voor deze landen? M.a.w. is achter de bezuinigingsdaden een constructief denken te ontdekken, dat getuigenis aflegt van de begeerte om zich in de bezuiniging te bezinnen op de principieele vragen aangaande de functie, het doel en de methode van het onderwijs of niet? De Regeering heeft daarvan tot nu toe weinig laten verluiden en dat is mede één der voornaamste oorzaken, dat er onrust heerscht en wederzijdsch wanbegrip.

Dit stuk wil deze vraagstelling in verband met het Volksonderwijs behandelen. Het Westersch onderwijs voor inheemschen is een vraagstuk op zichzelf. Het brengt de gemoederen meer in beroering, maar de zuivere beantwoording van de vraag aangaande doelstelling en de functie, die dit onderwijs in deze maatschappij behoort te hebben, is veel moeilijker te beantwoorden. Het Westersch onderwijs heeft, omdat het opgebloeid is onder den drang van de opname van deze landen in het materieel en geestelijk wereldverkeer, steeds in het kielzog gevaren van het Europeesch onderwijs. De Inheemsche wereld zag en ziet er de poort in tot economischen vooruitgang, d.w.z. de gelegenheid om ook voor beter bezoldigde en hoogere betrekkingen bij het Gouvernement en het particulier bedrijf in aanmerking te komen. De concordantie-eisch heeft het daarom tot nu toe volkomen beheerscht, en men wilde dit ook. De tegenwoordige crisis heeft in een zeer hevige mate de conclusie van de H. I. O. C. geaccentueerd, dat de arbeidsmarkt het aantal abiturienten niet kan absorbeeren. Daarom zal men nu ook daar veel sterker dan vroeger, toen de van buiten komende economische prikkels zulk een overheerschenden invloed oefenden, zich moeten bezinnen op het krachtiger naar voren keeren van de cultureele opvoedingstaak, die in dit onderwijs besloten ligt, en op de paedagogische en onderwijskundige wijzigingen, die dit vereischt.

Bij het volksonderwijs staat het anders. Naar zijn wezen wijst dit onderwijs onmiddellijk naar de omgeving zelf, waarin het gegeven wordt, en wordt het niet geregeerd door de eischen van een maatschappelijken bovenbouw van vreemden oorsprong, zooals het Westersch onderwijs tot nog toe. Bij het Volksonderwijs staat men dus veel onmiddellijker voor de vraag: hoe moet dit zijn om te beantwoorden aan de werkelijke behoeften van de maatschappij zelf, waarin het functionneert. Daarom treedt bij het Volksonderwijs de principieele vraag veel helderder naar voren: of er achter de bezuiniging, die ook op dat terrein zeer diep ingrijpt, een constructieve gedachte te bespeuren valt, die van het vaste streven getuigt om, ondanks drastische bezuiniging, niet af te breken, de gedachte, het streven om de school als middel van opvoeding en onderwijs in haar versterkende en verwijdende functie voor het Inheemsche gemeenschapsleven, zij het desnoods op

gereduceerde schaal, elke redelijke mogelijkheid tot ontwikkeling open te laten. En daarom is het gevoel om op dit terrein in het duister te blijven tasten aangaande de bedoeling der Regeering zeer pijnlijk.

Op de in dezen laatsten zin vervatte uitspraak moet echter een belangrijke restrictie gemaakt worden. In vele bezuinigingsmaatregelen en in sommige uitspraken der Regeering valt wel degelijk een onderwijsbeleid te onderkennen, dat voor de plaats en de waarde van het Volksonderwijs in de verschillende omgevingen, waarin het zijn werking uitoefent, van beslissende beteekenis is. Dat deze richtlijn niet zoo algemeen opvalt, is te wijten aan het feit, dat de maatregelen, waarin ze zich uitspreekt, alle gehuld zijn in den mantel der bezuiniging. In Regeeringsstukken wordt in dat verband voortdurend gesproken over nivelleering en saneering. Bekijkt men deze maatregelen, waarop wij nog terugkomen, goed, dan beteekent saneering eigenlijk centraliseering en uniformeering van het Volksonderwijs over de heele linie van het onderwijs, d.w.z. een onderwijsbeleid en -systeem, dat geheel door van uit het Departement gegeven directieven, die van algemeene geldigheid zijn, wordt beheerscht. In het Regeeringsantwoord in de 38e vergadering van de zitting van den Volksraad van 1932-1933 wordt dat in deze woorden uitgedrukt, dat thans, nu het uiteindelijk doel van de onderwijsbezuiniging zich heeft afgeteekend, een herziening van de historisch-gegroeide, meer locaal of regionaal dan centraal beheerschte normen aan de orde komt.

Deze formuleering bevat onmiskenbaar dezelfde trekken als de bovenaangeduide maatregelen, nl. om met nooit te voren zoo sterke beslistheid in de richting van centraliseering te koersen. Dat klinkt organisatorisch aannemelijk, maar wanneer men er grondig over nadenkt, is de organisatorische zijde ervan het onbelangrijkst. Waar, zooals wij boven zeiden, het Volksonderwijs naar zijn wezen op de behoeften en het vergroeidraken met de *eigen* maatschappij, waarin het gegeven wordt, gericht moet en kan zijn en dus „locale of regionale normen" een paedagogische en onderwijskundige levenskwestie voor dat onderwijs zijn, is deze oriëntatie op de centraliseering niet alleen en niet in de eerste plaats een *organisatorische beslissing,* maar een *paedagogische* en *onderwijskundige,* die voor de toekomst van de grootste beteekenis

is. Wij vreezen zeer, dat op den duur zal blijken, dat deze centralisatische en uniformeerende richting het Volksonderwijs grootendeels tot een zinledigheid zal maken, waarbij dan, afgezien van alle andere overwegingen, weer de nuchtere financieele vraag rijst of de sommen gelds, die voor zulk grootendeels zinledig onderwijs besteed worden, niet onnut besteed worden. Het is heilzaam hierbij te denken aan de bekende uitspraak van het Hartog-rapport over het onderwijs in Britsch-Indië, dat door een te uniformen en buiten de werkelijkheid om gaanden opzet van het Volksonderwijs de resultaten achteraf zoo gering bleken te zijn, dat de daaraan bestede krachten en millioenen vrijwel verspild leken.

De radicale centraliseering en uniformeering, die den achtergrond en het richtsnoer van het huidig onderwijsbeleid schijnt te leveren, is historisch bezien het sluitstuk van een noodlottige ontwikkeling, waarheen het Inlandsch onderwijs van den aanvang af getendeerd heeft. Bij het voortschrijden der jaren heeft het Inlandsch Onderwijs een sinds zijn oorsprong sterke neiging tot het nivelleerende en uniforme gehad, zoodat het algemeen geldend reglement en niet het levend verband van de school met de gemeenschap, waarin ze functionneert, de leidraad is geworden van het onderwijskundige denken. Het is daarom duidelijk, dat aldus niet alleen en niet in de eerste plaats een Zendelingsbelang aan de orde is, maar een principieel onderwijsvraagstuk van algemeene beteekenis, voor de Regeering, voor de bevolking en voor iedere instantie, die zich voor het onderwijs inspant.

Dat de Zending een tamelijk scherp oog voor dit vraagstuk heeft, ligt in haar aard. Voor haar is onderwijs altijd een middel geweest in de streken, waar zij haar kerstenende werkzaamheid uitoefende, om de bevolking opvoedend te beïnvloeden. Door de Christianisatie werd aan de vernieuwing en opbouw van het volksleven gewerkt op godsdienstige basis. In dat geheel van geestelijke en zedelijke beïnvloeding werd het onderwijs als een wezenlijk onderdeel gezien. Dit dwong vanzelf tot instelling op het volksleven, dus op het bijzondere. Dr. H. Th. Fischer, lector in de volkenkunde aan de Indologische Faculteit te Utrecht, maakte in 1930 een studiereis over de Zendings- en Missiegebieden in de Buitengewesten. In zijn onlangs verschenen boek „Zending en volksleven in Nederlandsch-

Indië", zegt hij over het door ons gereleveerde punt: „Het is duidelijk dat een volksschool voor het Gouvernement geheel iets anders is dan voor de Zending. Waar de een zoekt naar generalisatie, zoekt de andere naar specialisatie en zoover mogelijk doorgevoerde aanpassing". Eenige korte historische opmerkingen mogen dit verduidelijken.

Gelijk bekend, dateert de onderwijsvoorziening aan Inheemschen op eenigszins georganiseerden voet van na 1848. De ƒ 25.000.— die toen op de begrooting werd uitgetrokken, moest deels (ƒ 12.300.—) besteed worden voor een op te richten Kweekschool te Soerakarta, deels (ƒ 12.700.—) voor het stichten van 20 provinciale scholen. Uitdrukkelijk werd erbij vermeld, dat de scholen voornamelijk bestemd waren om beter onderlegde Inlandsche ambtenaren te kweeken. Het doel van de in 1852 te Soerakarta geopende Kweekschool werd aldus omschreven, dat inlandsche onderwijzers gevormd moesten worden in staat om toekomstige ambtenaren die bekwaamheden bij te brengen, welke volstrekte vereischten zijn tot het vervullen van plichten in het inwendige bestuur, waartoe inlandsche hoofden geroepen worden [1]). Huishoudelijke inrichting, de leerboeken en het onderwijs moesten aan dit doel dienstbaar zijn. In een opdracht tot het samenstellen van leerboeken voor Maleisch, rekenen, aardrijkskunde en landmeten werd gezegd, dat de leerlingen ervan zooveel moesten leeren als in 's Lands dienst noodig was.

Een zuiver praktisch gezichtspunt, nl. de groeiende behoeften der bestuurspraktijk, niet een paedagogisch of onderwijskundig gezichtspunt, heeft dus van den aanvang af den opzet van het onderwijs beheerscht. Daarin verschilt het begin van het Inlandsch onderwijs niet van het Westersche. Tevens had het Inlandsch onderwijs daarom van den beginne af een intellectualistischen en nivelleerenden inslag. Men wilde kennis bijbrengen om bruikbaar te maken voor een apparaat, dat over de eigenlijke maatschappij was heengebouwd. Die intellectualistische instelling werd aanzienlijk versterkt door de onderwijspolitiek der liberale partij. Deze pousseerde den plicht tot beschaving en verlichting en had na 1854 een grooten invloed op het tempo van uitbreiding. Men kreeg over-

1) S. E. HARTHOORN: De toestand en de behoeften van het onderwijs bij de volken van Neerlands Oost-Indië, 1865, p. 105.

laden leerprogramma's, omdat men meende, dat elk quantum kennis meer een evenredige vermeerdering van verlichting en beschaving beteekende. Alles spande dus samen om het onderwijs niet te planten in, maar op te trekken boven deze maatschappij met haar geheel anderen aard. De teleurstellingen zijn niet uitgebleven, maar hebben in de 80*er* jaren niet tot een grondige koerswijziging, doch tot een tempering van uitbreiding gebracht. In 1893 kwam door de instelling van de 1*e* en 2*e* klasscholen een zekere differentiatie, echter niet naar geaardheid van de maatschappij, waarin het onderwijs gegeven werd, maar naar den maatschappelijken stand. De 1*e* klasscholen waren bestemd voor de meer aanzienlijken, de 2*e* klasscholen voor het volk.

Bleef het onderwijsbeleid der Regeering gevangen in de verstrekking van Europeesch gedacht onderwijs in den vorm van een Inheemsche taal, de ontwikkelingsdrang, die steeds meer uit Inheemsche kringen opkwam, kon er in geen enkel opzicht toe bijdragen om het onderwijskundige denken paedagogischer, psychologischer en ethnologischer te oriënteeren. Men wilde van die zijde eigenlijk onderwijs gelijkwaardig met dat van den Europeaan. Vandaar een groote hardnekkigheid in het pogen de Europeesche Lagere School te mogen bezoeken. Het zeer wisselende beleid in de bepalingen ten aanzien van toelating van Inlanders op de E.L.S. toont de onvastheid der Regeering. De ontwaakte emancipatiedrang trof samen met de meerdere inschakeling van Indië in het wereldverkeer, waardoor het staatsapparaat en het particulier bedrijf gingen vragen naar werkkrachten met Hollandsche vorming. Zoo moest via de etappe van een 1*e* klasschool met Hollandsch als leervak de H.I.S. geboren worden. Toen de stroom der gebeurtenissen de onderwijsontwikkeling in Europeesche banen dreef, kreeg het Volksonderwijs in 1907, toen de eenvoudige volksschool gesticht werd, een heel ander aspect. De volksmassa werd nu het voorwerp van een speciale, op haar massale behoeften gerichte onderwijsvoorziening. Nu ware, theoretisch gesproken, het welaangename moment voor het Volksonderwijs aangebroken geweest om een geheel eigen oriëntatie te verkrijgen. De intellectualistische kijk, dat voor het volk de eigenlijke doelstelling moest zijn: bestrijding van het analfabetisme, en de zuiging van de door haar steeds grootere uitbreiding naar centralisatie en uniformiteit nei-

gende onderwijsorganisatie hebben deze eigen, met den aard van het Volksonderwijs overeen stemmende oriëntatie, verhinderd. Sinds de ontwikkeling van het Westersch onderwijs begon, is het aansluitingsvraagstuk van de verschillende schooltypen een vraagstuk van groot gewicht geweest. Ook het volksonderwijs en de andere typen van Inlandsch onderwijs werden onwillekeurig als een schakel in een langen keten gezien.

Uniformeering, nivelleering, het ontbreken van paedagogische en onderwijskundige en het overwegen van administratieve en centraliseerende gezichtspunten, zijn de feilen, die het Volksonderwijs en het Inlandsch onderwijs steeds hebben aangekleefd. Dat het bezuinigingsbeleid de krachtigste bezegeling daarvan beteekent is voor de toekomst zeer bedenkelijk.

***

Boven citeerden wij de uitspraak van Dr. FISCHER, dat het Gouvernement naar zijn aard bij het oprichten van volksscholen naar generalisatie zoekt, de Zending naar specialisatie en aanpassing. De Zending wil naar haar aard de school als opvoedingsinstituut zien, niet als leerinstituut. Toch antwoordt Dr. FISCHER [1]) op de vraag of de Zendingvolksscholen nu inderdaad zulke opvoedingsinstituten zijn als men zou verwachten, terecht ontkennend. Men treft, zooals hij het uitdrukt, geen Zendingsscholen, maar Gouvernementsscholen onder het beheer der Zending aan. M.a.w. het onderwijs, uitgaande van de Zending is zóó in het keurslijf van de algemeengeldige reguleering van het Gouvernementssysteem geraakt, dat het zijn eigendommelijke beteekenis aan het verliezen is of reeds verloren heeft, niet alleen als onderwijs uitgaande van de *Zending* met haar eisch van een godsdienstigen geest en basis, maar ook vooral als *Volks*onderwijs. Wij komen vanzelf op de oorzaken te spreken, doch willen eerst de waarheid van de stelling, dat de Zending naar haar aard op opvoeding, op specialisatie en aanpassing uit is, nader toetsen om dan tevens in het licht te stellen, dat er steeds tusschen de Zending en de van het Gouvernement uitgaande leiding van het Volksonderwijs een spanning bestond en nog bestaat. Deze spanning gaat terug

1) o. c. p. 184.

op de principieel-andere oriënteering ten aanzien van opvoeding en onderwijs.

Waar de Zending haar werk begon, is zij ook met onderwijs begonnen. De eerste aanleiding daartoe had natuurlijk ook niet te maken met het bewust en doordacht zich willen instellen op den toestand en de behoeften der maatschappij, waarin men te verkeeren kwam. Het was in den aanvang nog een te vreemde wereld. Lezen en schrijven, vooral lezen, werden belangrijk geacht, omdat men zoo dacht een leven uit den Bijbel te kunnen voorbereiden. Onwillekeurig werd het onderwijs het prille begin van beschavenden pioniersarbeid. De Zending op Borneo b.v. heeft van 1836—1907, eerst geheel alleen, later (nà 1857) met geringe ondersteuning van het Gouvernement onder de Dajaks onderwijs gegeven, dat eerst volkomen ontbolsteringsarbeid was. Die ontbolsteringsarbeid, gepaard aan het eigenlijke streven der Zending om een innerlijken omkeer tot stand te brengen, die zich op allerlei levensterreinen zou uiten, leidde er vanzelf toe, dat men zich op de speciale nooden en behoeften van speciale milieu's moest concentreeren. Moest natuurnoodzakelijk het sinds 1848 door het Gouvernement ter hand genomen onderwijs aan de Inheemschen zijn intellectualistischen en uniformeerenden aard toonen (zie boven), de Zending werd door het karakter van haar werk en haar gebondenheid aan één streek, dus door de afwezigheid van eenige centraal-Indische leiding, in de andere richting gedrongen. Graafland, de bekende zendeling en onderwijsman uit de Minahasa is daarvan een zeer duidelijk voorbeeld. Ongetwijfeld werd ook hij nog zeer door allerlei Europeesche doelstellingen en gedachten beheerscht, maar het vurig geloof in de waarde en beteekenis van onderwijs voor het Minahasische volk, dat men kerstenende was, leidde tot een ijverig zoeken en zich telkens willen herzien. Het was niet die geest van het toepassen van regels en voorschriften, die het Gouvernementsonderwijs onwillekeurig moest kenmerken,—het was de geest van initiatief en experiment, die de eigenlijke bezielende kracht was. Wanneer men het bekende tijdschrift „Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zendinggenootschap" doorleest, wordt men getroffen door de intelligente belangstelling en de groote aandacht, die het Hoofdbestuur van dit Zendingslichaam, vooral in zijn bekwamen secretaris NEURDENBURG, aan het onderwijs vraag-

stuk wijdt. S. E. HARTHOORN, ex-zendeling van het Ned. Zend. Genootschap, publiceerde in 1865 zijn reeds boven geciteerd boek over toestand en behoeften van het onderwijs in Indië. Dit interessante geschrift is één der eerste uitvoerige, door psychologisch en ethnologisch inzicht gedragen, kritieken op den opzet en de resultaten van het onderwijs, zooals het in Indië van Gouvernementswege gegeven werd. De kern van zijn zeer uitvoerig gedocumenteerde kritiek is: de school hangt in de lucht, ze heeft geen bodem in de maatschappij.

De noodzaak voor de Zending om in de maatschappij binnen te dringen en haar toenmalige algeheele zelfstandigheid veroorloofden haar te zoeken en haar onderwijs-pogingen te houden buiten de sfeer van: kweek van geschikte gouvernementsambtenaren. Het Hoofdbestuur hield eens een enquête bij de zendelingen van Oost-Java over het onderwijs. Op grond daarvan maakte het zijn inzichten aldus kenbaar [1]). De onderwijzer moet niet een vreemd, ongeassimileerd verschijnsel zijn in de desa, maar een man, die, doordat hij zich aangenaam en nuttig maakt voor de bevolking, een positie van vertrouwen krijgt. Men vindt het niet vanzelfsprekend, dat men leerstof en leermiddelen aan het voorbeeld van onze Europeesche scholen ontleent zooals lezen, schrijven, rekenen. Daar veldarbeid, bouw en onderhoud van huis en erf, handenarbeid, zooals het bakken van potten en pannen, de kinderen in de toekomst in hun milieu wachten, wil men daarmede rekening houden en zich, daaraan oriënteerend, naar het juiste onderwijs zoeken. POENSEN en KRUYT Sr., om eenige bekende namen van zendelingen te noemen, toonden een open oog voor de mogelijkheden van volksopbouw, in het onderwijs gelegen.

Niet alleen op Java of in de Minahasa, maar ook op de Sangi-eilanden was een dergelijke oriënteering merkbaar. In ± 1860 begon de Zending op deze eilanden haar werk om de aanvankelijke Christianiseering uit den tijd der Compagnie voort te zetten [2]). Ze nam den desolaten schoolboedel, nog dateerend uit den Compagniestijd, over, en wierp zich op stichting van scholen, die in inrichting en onkosten aansluiting bij het volksleven zochten.

1) Mededeelingen N. Z. G. jg. 1867.

2) Vgl. een belangrijk artikel van D. BRILMAN over het onderwijs daar in Mededeelingen N. Z. G. jg. 1932.

De bevolking onderhield den onderwijzer door giften in natura en door hulp bij tuinarbeid, terwijl van Zendingszijde alleen een kleine toelage werd verstrekt voor kleeding. Sangi behoort echter met de Minahasa en Ambon tot die gekerstende streken, die door een plotseling en krachtig ingrijpen van Regeeringszijde in het onderwijs een eigen uitgroeien van hun onderwijs niet hebben mogen kennen. In 1871 werd de voorziening van het Inlandsch Onderwijs definitief geregeld. De invloedrijke liberale politiek eischte krachtig en voortvarend onderwijsbeleid. In Indië kwam men daardoor in een impasse. Immers de symptomen, dat men met de wijze van onderwijsverstrekking niet op den goeden weg was, waren al heel duidelijk geworden. De directieven uit Holland drongen echter tot voortvarendheid. Tevens werd er veel geld beschikbaar gesteld. Om die beschikbare fondsen te benutten, sloeg men het oog op de gekerstende streken, die wel het meest vatbaar schenen om gunstig op onderwijs te reageeren. Uit royale beurs werden nu scholen in deze streken opgericht en onderwijzers bezoldigd. Het onderwijsprogram was, conform de voorschriften, veel weidscher dan dat der Zending, terwijl ook de heele uitrusting veel royaler was. Alle kans op rustige ontwikkeling, in contact met volksleven en volksbehoeften, was verkeken. De enge band tusschen godsdienst en onderwijs, door de Zending als vanzelfsprekend gebracht, werd verbroken, doordat in 1874 de regel werd gesteld, dat alleen die scholen voor subsidie in aanmerking kwamen, die buiten de schooluren het godsdienstonderwijs gaven. De Zending moest dit afwijzen en moest zoo tegenover het uiterlijk-imposante onderwijs van Gouvernementswege, dat echter naar innerlijke factoren niet vroeg, een verachte en in zijn streven belemmerde positie innemen. Volken, die nog bezig waren onder het beslag van het Christendom te komen en die van nature godsdienst en andere levensgebieden niet scheiden, werden begiftigd met de tegenstelling Christelijk en neutraal.

Het punt, waarop het hier aankomt, is: vast te stellen, dat de centraliseerende en uniformeerende onderwijsgolf, van het Gouvernement uitgaande, stiet op een terrein, waar, ook al was het tastend, gezocht werd naar in de omgeving wortelend en bij haar draagkracht passend onderwijs.

Poso is de streek in Indië, waar het meest bewust en het meest doordacht gestreefd is om voor het vreemde verschijnsel onderwijs een *normale* en *natuurlijke* plaats in de samenleving daar te verwerven. Dr. A. C. KRUYT is daarin zijn geheele methode van werken aan een „primitief" volk trouw gebleven. Voor een helder beeld van de mogelijkheden die hier liggen, is het loonend nader in te gaan op de grondgedachten, die het volksonderwijs, van Zendingszijde daar gegeven, beheerschen. Ons welwillend door den Heer J. KRUYT ter beschikking gestelde inlichtingen stellen ons daartoe in staat. Wij kunnen dan tevens zien hoe een bewust Christianisatiestreven en een streven naar volksopbouw volledig samen kunnen en moeten gaan.

Waar een hoogere met een lagere cultuur in aanraking komt en de eerste op de laatste indringt, dreigt vernietiging voor de lagere. Terwille van deze ontbindende werking, die niet alleen van economische en politieke factoren, maar mede van den totaalinvloed der Zending uitgaat, is opvoeding over *de geheele linie van het geestelijk leven* voor de Zending een moreele plicht. De heele mensch moet tot hooger leven geleid worden, anders zullen de negatieve, ontbindende tendenties gaan overwoekeren. Onderwijs en opvoeding zijn, in dat raam geplaatst, een zeer belangrijk werk. Men moet zich beijveren om over het geheele gebied van het wordend geestelijk leven in kennis en karakter den kinderen te geven wat zij voor een gezonden groei noodig hebben. In een maatschappij, waar de godsdienst het allesdoordringende levenselement is en waar dus het apartstellen van den godsdienst volkomen onbegrijpelijk is en verwarrend werkt, is een godsdienstige baseering van de school het eenig-natuurlijke en juiste. Daar de Zending op Poso het onderwijs in het wijde verband plaatst, dat zooeven is geformuleerd, heeft men ook tot ideaal, dat niet slechts een deel der Christenen, een zoogenaamd élite, Volksonderwijs krijgt, maar dat *allen* het moeten hebben.

Door deze naar de fundamenten gaande instelling van het onderwijs heeft de volksschool op Poso stap voor stap haar plaats veroverd [1]). Dertig jaar geleden deed de school als een volkomen vreemd, onassimileerbaar ding zijn intrede. De eenige reden,

1) Zie in Mededeelingen N. Z. G. 1931 een artikel J. KRUYT over: De plaats van de Volksschool in de samenleving op Midden-Celebes.

waarom eenige schooltjes aanvaard werden door de bevolking, was, dat men den zendeling, den eenigen daar toevenden Europeaan, niet onaangenaam wilde zijn. Tegen heug en meug in accepteerde men het bestaan van zulke revolutionnaire dingen, die de kinderen knapper zouden maken dan de ouderen en de onderdanen dan hun Heer (Vorsten van Loewoek); m.a.w. de godsdienstig gemotiveerde stilstand, waardoor het animisme zich kenmerkt, verzette zich. Aanvaarding van de school met meer overtuiging hing dus innig samen met het meer open komen voor den nieuwen godsdienst. Doordat in 1905 het N. I. Gouvernement zijn gezag daadwerkelijk vestigde, leerde men de onherroepelijkheid van de nieuwe wereldorde met nieuwe eischen en instellingen dieper gevoelen. Dat bevorderde een uiterlijke aanvaarding van de school. De Zending heeft zich daarmede echter nooit tevreden gesteld, maar bleef zich diep bewust, dat innerlijke aanvaarding een werk van langen duur is.

Men is daarom steeds uitgegaan van de gedachte, dat een school alleen kan wortelen in het eigen verantwoordelijkheidsbesef van de bevolking voor haar school. Dat is alleen bereikbaar, wanneer men de stichting van scholen niet najaagt met overreding of aandrang, maar op het initiatief van de bevolking zelf wacht. Zóó alleen krijgt ook de eisch tot zelfonderhoud een reëele basis. Dit zelfonderhoud moet in concrete vormen, nl. het zelf bouwen en onderhouden van schoolgebouw en goeroe-woning geschieden. Daarom heeft de Zending er ook steeds hardnekkig voor gestreden, toen de oorspronkelijke, zeer tastbare vorm van betaling van den goeroe nl. in rijst, vervangen werd door geld, dat die gelden rechtstreeks voor de *eigen* school werden opgebracht, en niet in een algemeene kas werden gestort, waarin ze verdwenen onder den naam van schoolgeld of opcenten op de belasting. Daarachter zat het beginsel om tegenover de uniformeering van elken administratieven maatregel, die alle aanschouwelijkheid doodt, de aanschouwelijkheid nog zooveel mogelijk te redden. Een ander middel om een reëele band tusschen de school en de samenleving te brengen, is steeds geweest de bevolking in te prenten, dat de goeroe *haar* goeroe is. Onderling hulpbetoon van goeroe en bevolking moest den grondslag vormen. Bij dit punt komt aan het licht, dat het in zulk een maatschappij van groot

gewicht is, dat de goeroe tevens voorganger van den godsdienst is. Deze eenheid ligt der bevolking van nature. Bovendien, gelijk het niet-willen-hebben van een school met den verdwijnenden godsdienst samenhangt, hangt het wel-willen-hebben ervan met den nieuwen godsdienst samen. Geheel in die gedachtenlijn is dan ook de Heer J. KRUYT van meening, dat bij de opleiding voor goeroes op zulk een terrein de strenge scheiding van wereldsche en godsdienstige vakken onjuist is.

In deze lijn van inplanting der school in het volksleven gaat men onvermoeid door. Terecht zegt de Heer KRUYT in zijn reeds geciteerd artikel [1]), dat deze volksopvoeding van eminent belang is en ze volstrekt geen eng opgevat Zendingsbelang is, doch in den meest directen zin den maatschappelijken opbouw en de staatkundige organisatie van het volk raakt. Ze is een helder voorbeeld van reëele onderwijs-politiek, die in de omgeving, waarin het onderwijs gegeven wordt, wortel wil hebben. De Zending op Poso heeft dit streven vaak tegen het egaliseerende streven van Inspectie of Bestuur moeten verdedigen. Het is veelzeggend voor het centrale onderwijsbeleid der laatste jaren, dat die strijd voor een levend-functionneerende school op Poso definitief verloren schijnt. Zooals nog blijken zal, is de reden daarvan gelegen in de radicale centralisatiepolitiek van het Onderwijsdepartement, welke zich op grond van en ondanks bezuinigingsredenen krachtig doorzet.

*
**

Het bovenstaande zou den indruk kunnen maken, alsof het Gouvernement louter blaam trof. Dat is geenszins het geval. De Zending heeft aan de Regeering de mogelijkheid tot groote uitbreiding van het onderwijs te danken. Contrôle en wrijving van buiten zijn bovendien voor de Zending even noodig als voor elk ander lichaam ter wereld.

Waarop wij door ons betoog het volle licht wilden doen vallen, is dat het Gouvernement en zijne organen, krachtens hun aard, in het egaliseeren vervallen, hetgeen juist het tegendeel is van wat het Volksonderwijs, om die kracht te kunnen worden, die het

1) Mededeelingen N. Z. G. jg. 1931, p. 253.

financieel en moreel de moeite waard maakt, noodig heeft. De Zending streeft naar haar aard, al is het lang niet altijd bewust genoeg, in tegengestelde richting. Ook is de doelstelling verschillend. Het Gouvernement wil mededeeling van kundigheden en kennis, de Zending wil *opvoeding van individu en volk*. Voor het Gouvernementeel Volksonderwijs is het schoolkind een op zichzelf staand individu, voor de Zending een lid van een volksgeheel. De geschiedenis bewijst dit.

De oorzaak nu dat de Zendingsscholen, naar het woord van Dr. FISCHER, geen Zendingsscholen, maar onder het beheer der Zending staande Gouvernementsscholen zijn, is te vinden in de complicaties, die de subsidieering heeft gebracht. De subsidieering, op zichzelf een volkomen gerechtvaardigd en onmisbaar stelsel van overheidszorg voor het onderwijs, heeft door de steeds uitgebreider en ingewikkelder regelingen, die ontstaan zijn, voor Gouvernement en Zending *beide* langzamerhand het karakter verkregen van een dwingeland, die de mogelijkheid verijdelt om het Volksonderwijs te blijven bezien en leiden volgens paedagogische en onderwijskundige beginselen.

Toen na 1895 met de afschaffing van de bepaling, dat eigenlijk alleen neutraal onderwijs gesubsidieerd kon worden, de subsidieering een aanvang nam, begonnen gouvernementeele maatstaven en inzichten wel hun invloed te doen gelden op het van de Zending uitgaande onderwijs, maar nog weinig dwingend. Een soepele houding, rekening houdend met historisch-geworden toestanden en locale behoeften, overheerschte nog. De opbloei van het onderwijs in het algemeen na 1907, toen tevens met het desascholenplan-VAN HEUTSZ de Regeering het groote gebied van het eigenlijk Volksonderwijs betrad, leidde vanzelf tot straffer organisatie en uitvoeriger gereglementeer. De Regeeringsinmenging werd van welwillend-passief ingrijpend-actief. Vorm, inhoud en functie van het onderwijs moesten steeds meer den invloed daarvan ondervinden. Het onderwijs der zending werd steeds meer gezien als het algemeen-geldige Gouvernementsonderwijs + Bijbelsche Geschiedenis. Eigenlijk heeft men zich van Zendingszijde veel te weinig daartegen verzet en zich laten meeslepen om in het godsdienst-*onderricht* op zichzelf het bijzondere te zien. Men was zichzelf niet steeds helder genoeg bewust, dat men in zijn

onderwijs een stuk opvoedingswerk aan een gemeenschap verrichtte en dat men zijn eigen aard te verdedigen had tegen de voorstelling alsof een school een inrichting is ter distributie van kennis aan een aantal jonge individuën. De sterke stroom der onderwijsuitbreiding had te groote zuigkracht dan dat de principieele tegenstelling van differentieerend streven naar volksopvoeding of uniformeerend bestrijden van analfabetisme, althans naar buiten, krachtig geponeerd werd. Met de verhooging der subsidie nam het toezicht en de invloed der Regeeringsorganen toe in intensiteit. Bovendien werd men vrijwel gedwongen om met alle kracht mee te dingen naar subsidie, daar alleen diploma's van gesubsidieerde scholen toelating gaven tot een hoogere onderwijsinrichting. Ongesubsidieerdheid werd zoo synoniem met onderwijskundig gedeclasseerd en minderwaardig.

Was de eigen aard en de eigen opvatting van het onderwijs der Zending tengevolge van al deze regelingen al deerlijk in de knel geraakt, er werd door locale regeling toch nog een stuk vrijheid gehandhaafd. Daaraan kwam een einde met de invoering van de Algemeene Subsidieregeling in 1925. Zich losmaken van het subsidiesysteem ging niet. Niet alleen om de middelen, die zoo gedorven werden tot onderhoud of uitbreiding van onderwijs, maar vooral ook daarom, dat, gelijk zooëven gezegd werd, ongesubsidieerd onderwijs gedeclasseerd onderwijs werd, dat den weg tot hooger niet wees. De Algemeene Subsidieregeling was de triomf der nivelleering. Locale, geografische, cultureele, historische motieven golden weinig of niet meer. De vrijheid en eigenheid van het Zendingsonderwijs en de mogelijkheid daartoe waren vernietigd. De Zending schikte zich onder protest. Door uitvoeringsvoorschriften werd toch nog wel naar aanpassing en soepelheid gezocht ten aanzien van de eigenaardigheden der verschillende streken, doch in beginsel en in de daad had de nivelleering een volkomen triomf behaald. Dat streven is aldus uitgedrukt, dat het onderwijs moet ingericht zijn naar de behoeften der bevolking, met inachtneming zooveel mogelijk van de beginselen inzake den omvang van het leerplan, den leertijd en de dagelijksche schooltijden, welke gelden ten aanzien van het openbaar volksonderwijs in dezelfde streek. Voor het Standaardonderwijs wordt evenzeer bepaald dat het onderwijs zooveel mogelijk op het peil moet staan

van de openbare Standaardschool. Aan de formuleering ziet men dat hier een ontwikkeling zich voltrokken heeft, ook buiten den bewusten wil en den bewusten opzet van het Departement van Onderwijs om. Het is de natuurlijke zuiging van het centraliseerend beginsel. Men tracht het regionale en locale nog een plaats te geven. Maar zonneklaar is uitgesproken, dat het openbaar volksonderwijs peil, norm en maatstaf aangeeft. M.a.w. alle eigen zin van particulier initiatief op het terrein van onderwijs is eigenlijk gedood. Men mag noch kan streven. Men moet conformeeren. Denkt men hierop door, dan ligt de conclusie voor de hand, dat particulier initiatief op onderwijsgebied alleen een onregelmatigheid is, die zoo mogelijk behoort te verdwijnen. Het Gouvernementsmodel behoort niet alleen maatgevend te zijn voor de school, het behoort in den grond der zaak ook het eenigbestaande te zijn. Tot deze conclusie komt men, wanneer men zich helderheid tracht te verschaffen over den eigenlijken zin van particulier initiatief, dat in het leven der maatschappij niet een overbodig te maken noodzakelijk kwaad moet geacht worden, maar een onontbeerlijk goed. De motieven, die particulier initiatief noodzakelijk maken, kunnen van verschillenden aard zijn. Voor de Zending heeft het in een belangrijke mate ten aanzien van het Volksonderwijs steeds daarin gelegen, dat men de groote noodzakelijkheid gevoelde den band tusschen Kerk en School, tusschen godsdienst en school, levend te houden. Door de atmosfeer, waarin bij ons Nederlanders de tegenstelling neutraal-Christelijk is komen te staan, wordt dat vaak gezien in het licht van een sectarisch belang. Dat is echter geheel fout. Uit onze uiteenzettingen boven is wel duidelijk geworden, dat dit voor volken van den aard, waarmede wij hier te doen hebben, een volksbelang is. De volkomen scheiding van godsdienst en onderwijs, die in Nederland haar uitdrukking gevonden heeft in het neutrale onderwijs, is overal ter wereld een onnatuurlijkheid. In openbare onderwijskringen wordt dan ook steeds meer gezocht naar wegen om toch godsdienstonderricht of aanraking met de wereld van het godsdienstig besef te herstellen. De Zending is daarom in het streven naar het godsdienstig karakter der school de verdedigster geweest van een volksbelang, een menschelijk belang van zeer groot gewicht. Waar ze onder een volk werkte, dat een geleidelijk

Christianisatieproces doormaakte, was dit nog meer urgent, daar een godsdienstige basis onmisbaar is voor het leggen van de nieuwe godsdienstige en zedelijke grondslagen. Dit was geen particuliere liefhebberij, maar een dienst, dien men aan dit volk moest bewijzen, wilde men zijn moreelen plicht nakomen. Het zou daarom, in het algemeen gesproken, wenschelijk zijn, dat alle onderwijs op godsdienstige basis werd gegeven, en dat is alleen mogelijk bij een steeds voortgaande ontwikkeling van het particulier initiatief in de Inheemsche wereld en een dieper bewustwording daar van het inzicht, dat onderwijs niet is een mededeeling van allerlei kennis, maar een sfeer waar de geest en het gemoed gevormd worden door het besef van een wijd en groot levensverband, dat in een wereld van hoogere orde wortelt.

Daar is echter nog een ander motief voor particulier initiatief op onderwijsgebied en dat is van paedagogischen en onderwijskundigen aard. Steeds, en vooral in onzen tijd, is de paedagogie als zoekende wetenschap in beweging. Men vindt nieuwe inzichten, die brengen tot geheel andere methoden of een anders zien van de mogelijkheden en krachten der school. Niet centrale organen, maar particulier initiatief, dat opgestuwd wordt uit de levende kritiek en de levende behoeften in de maatschappij, komt hier van nature het gemakkelijkst tot de stappen, die noodig zijn. Het centrale orgaan bindt zich zelf aan voorschriften en bepalingen en algemeene beginselen van beleid. De vrijheid en beweeglijkheid, die noodig zijn om nieuwe dingen te beginnen, om te experimenteeren, om energiek wegen te zoeken teneinde met het onderwijs aan de werkelijke behoeften tegemoet te komen en ze te leiden, wordt in particuliere kringen geboren. M.a.w. de Staat heeft in het particulier initiatief de kostbare mogelijkheid naast zich om de dreigende verstarring der uniformiteit en der geringe beweeglijkheid te overwinnen en te compenseeren. Daartoe is echter een behoorlijke mate van vrijheid een eerste vereischte. Waar conformeering aan een van te voren als norm geldend model of peil als de eigenlijke maatstaf geldt, wordt de mogelijkheid vrijwel verijdeld. Men moet zijn kracht uitputten in het strijden over voorschriften en bepalingen, waarbij de diepere onderwijsbelangen, de belangen van het volk, onder hetwelk men

met dat onderwijs leeft en werkt, volkomen op den achtergrond geraken. Een Regeering, die patenthouder wordt van het eenigtoelaatbare onderwijstype, komt in strijd met de elementaire grondbeginselen van gezond en vruchtbaar onderwijsbeleid. Zoolang men ten minste er ernst mee wil maken, dat onderwijs opvoedende, bouwende kracht zal hebben. Het inzicht, dat differentiatie, in tegenstelling tot nivelleering en uniformeering, de onmisbare principieele en praktische voorwaarde is om in het Volksonderwijs te bereiken de werkelijke vruchtbaarmaking van het onderwijs voor een bepaalde bevolking, versterkt het groote belang van particulier initiatief, dat een groote mate van bewegingsvrijheid moet behouden om zijn functie te vervullen. De lust tot experiment en initiatief, tot het blijven zoeken van nieuwe wegen, m.a.w. de vrijheid om proefnemingen te doen en op de werkelijkheid in te gaan, is trouwens niet iets, dat alleen voor het particulier onderwijs in het algemeene belang van het onderwijs moet aangewakkerd worden, het hebbe evengoed zijn plaats binnen het openbaar onderwijs zelf, omdat het niet alleen een belang is van het particulier onderwijs, maar van het onderwijs in het algemeen, juist omdat onderwijs steeds in de eerste plaats geplaatst moet worden in het licht van een elementair volksbelang.

Wanneer men nu de bewoordingen van den nieuwen Leiddraad voor de bestuurs- en inspectie-ambtenaren bij de toepassing van de A. S. R. van Juli 1932 en de circulaire over de normen der subsidieering van bijzondere scholen naleest, dan schijnt het toch, alsof, ondanks het opleggen van het peilbegrip en de geheele organisatie der openbare school als norm, alle mogelijke vrijheid gewaarborgd is. Art. 8 van den Nieuwen Leiddraad zegt, dat de normen voor subsidieering eenerzijds berusten op de gedifferentieerde onderwijsbehoefte der Inheemsche samenleving, anderzijds worden ingegeven door een stelsel van financieering, dat een algemeene elementaire onderwijsvoorziening voor de Inlandsche bevolking binnen het bereik der mogelijkheden brengt. In art. 16 staat: „De in de A. S. R. neergelegde voorschriften geven nl. slechts de normen aan voor het verleenen van Overheidssteun aan het particulier initiatief. Voldoen de bijzondere gesubsidieerde scholen aan de door de A. S. R. voor het ontvangen van dien

steun gestelde voorwaarden, dat staat het den corporaties, welke de bedoelde scholen onderhouden, vrij ze met het oog op plaatselijke omstandigheden of speciale behoeften overigens in te richten op de wijze, die zij noodig achten".

Hier schijnt heel wat bewegingsvrijheid en het volgen van eigen inzicht gewaarborgd. En toch is dit schijn. Wil men b.v. het peil van de school opvoeren door uitbreiding met één klas, dan is volgens Art. 2 lid 2 van de A. S. R. goedkeuring van den Directeur van O. en E. noodig ook al is die klas ongesubsidieerd (!). De Directeur van Onderwijs bepaalt de leeftijdsgrenzen der leerlingen, die voor subsidie mogen meetellen (art. 8 — 2 A. S. R.), het minimum aantal schoolbezoekende leerlingen (art. 8 — 4 A. S. R.), het percentage der leerlingen, dat jaarlijks minstens bevorderd moet worden (art. 8 — 5 A. S. R.). Alleen de Directeur van Onderwijs kan den hoofden van gewestelijk bestuur toestaan af te wijken van de normen voor de erkenning van de behoefte aan een school. De richting van het onderwijs wordt bepaald door de schoolbeheerders, in casu bij het Zendingsonderwijs de Zendelingen (art. 4 lid 2); maar art. 11 lid 2 legt den plicht op dat de wenken en bemerkingen van den Inspecteur door de beheerders opgevolgd behooren te worden. Volgens Staatsblad 1932 No. 497 (de laatste wijzigingen der A. S. R.) zijn „met inachtneming, voor zoover mogelijk, van het karakter der bijzondere school, op deze scholen dezelfde regelingen en maatregelen van toepassing als voor de openbare gelijksoortige inrichtingen zijn of zullen worden vastgesteld". Als nadere toelichting volgt daarop: „Dit voorschrift nu beoogt geenszins de vrijheid van het bijzondere onderwijs aan te tasten, want aan een gesubsidieerde school wordt immers alleen de eisch van gelijkwaardigheid gesteld en geenszins die van gelijkvormigheid. Een beletsel voor de aanpassing aan locale behoeften is daarin dus niet gelegen". Toch bepaalt hetzelfde Staatsblad ook weer, dat „het aantal, de bevoegdheden, de formatie en de lestaak (ook wat den duur betreft) van de leerkrachten (moeten) voldoen aan de voor gelijksoortige openbare scholen gestelde eischen".

Al deze artikelen zijn voor den aandachtigen lezer rammelend van tegenspraak. In tusschenzinnetjes als „voorzoover mogelijk" blijkt dat duidelijk, terwijl bovendien die mogelijkheid verdwijnt

door wat er volgt, nl. dat niet alleen huidige maar ook *toekomstige* regelingen en maatregelen voor de openbare school op de bijzondere scholen toepasselijk worden verklaard. Men mag de richting aangeven, maar eigenlijk heeft de Inspecteur het te zeggen en voor te schrijven. Alles wat gezegd wordt over de vrijheid van het bijzonder onderwijs, over noodzakelijke differentiatie en aanpassing aan locale behoeften wordt leege klank, want alle mogelijkheid tot ademen wordt eraan ontnomen doordat de normen en regelen van het openbaar onderwijs automatisch van toepassing worden voor het bijzonder onderwijs. De beslissing over allerlei onderdeelen, die vroeger nog locaal mogelijk was en dus nog ingaan op locale behoeften mogelijk maakte, is nu in handen van den Directeur van O. en E. gelegd.

Den totaal-indruk van de bewoordingen der nieuwe bepalingen samenvattende, komt men tot de slotsom, dat getracht is het labiele evenwicht van de twee strijdige beginselen van differentiatie en nivelleering in onberispelijke formules vast te leggen, maar dat de centralisatie en de nivelleering volkomen gezegevierd hebben. De tendenz van het huidige onderwijsbeleid is daarom niet uitgedrukt in de schijnbaar alles-sparende formules van de nieuwe ordonnanties en leiddraden, maar wel in de boven reeds gememoreerde zinsnede uit het Regeeringsantwoord [1]), dat een herziening van de historisch gegroeide, dus meer locaal of regionaal dan centraal beheerschte normen aan de orde stelt als toekomstprogram. Waar zooveel aan de beslissing van de centrale leiding is overgelaten, als met eenige voorbeelden uit de bepalingen is gedemonstreerd, kan men niet meer de illusie koesteren, dat, zelfs ondanks de beste bedoelingen, nog eenige vrijheid of aanpassing, die beteekenis kan hebben, mogelijk is. De organisatie moet gehandhaafd worden en die handhaving dwingt alles.

De *zin* van particulier onderwijs bestaat in een redelijke mate van vrijheid van beweging, omdat dat ook de eenige mogelijkheid biedt om die differentieerende aanpassing levend te houden, die een voorwaarde is voor het scheppen van goed volksonderwijs. Het beginsel der vrijheid en dat der aanpassing aan de locale behoeften hangen onverbrekelijk samen. De *beslissende* bepalingen van de nieuwe A. S. R. laten echter alleen de heerschappij aan de centralisatie en aan de inspectie. Nu de vrijheid slechts een

leus is geworden, allen beginselverklaringen ten spijt, is de voor een vruchtbaar Volksonderwijs onmisbare aanpassing eveneens een leus geworden. De inspectie is, zelfs waar bij bepaalde personen wel een ander inzicht kan bestaan, van nature de uitvoerster van de centraliseerende en de uniformeerende gedachte, daar zij ten eerste krachtens haar ambt bepalingen en voorschriften moet handhaven, en ten tweede in de meeste gevallen, krachtens haar neiging, het beginsel van de school om de school huldigt en haar niet ziet in het geheel van een Inheemsche samenleving. De organen, waardoor de inspecteurs werken, zijn weer de Inheemsche schoolopzieners. Deze zijn meestal ex-hoofden van Standaardscholen en worden gaarne gekozen om hun administratieve bekwaamheden. Hun inspectie is volkomen formeel van aard en mist alle stimulans. Ze vullen staten in, waarin verzuimen en bevorderingen in percentages worden uitgedrukt. Zulke staten worden zonder motiveering ingevuld. Daarop wordt het oordeel van den inspecteur, die de scholen door den bril van dergelijke staten bekijkt, gebouwd. Aanwijzingen hoe de absenten te drukken of het onderwijs te verbeteren worden niet gegeven. De goeroe's, die in al hun eenvoud in afgelegen streken door het werk aan zulk een school eigenlijk een zeer belangrijke sociale en cultureele positie innemen, komen zoo zelf ook in de waan, dat het hoogste goed voor het onderwijs is te beantwoorden aan de bepalingen. Immers het misprijzende of goedkeurende oordeel over hun werk hangt daarvan af. Zulk een eenvoudige goeroe zou al een zeer bijzondere persoonlijkheid moeten zijn om ondanks een dergelijken druk en een dergelijke suggestie van wat norm en maatstaf is, de kracht en het inzicht te blijven behouden van wat eigenlijk een volksschool behoort te zijn. Bovendien hebben juist de goeroe's niet alleen noodig, dat dit besef niet systematisch in hen gedood wordt, integendeel zij hebben de allerdringendste behoefte eraan, dat hun geest er telkens weer voor geopend wordt, opdat zich bij hen intelligente daadkracht in die richting kan ontwikkelen. Het minste dat een inspecteur of schoolopziener zou behooren te doen om dit niet te verijdelen is, dat hij zijn werk niet opvat in den formalistischen zin, zooals het thans meestal gedaan wordt, maar dat hij als den inhoud van zijn inspectieplicht beschouwt

vast te stellen of de goeroe, *gezien het milieu, waarin de school geplaatst is,* zijn plicht vervuld of verwaarloosd heeft.

Het ook nog in de A. S. R. als onontbeerlijk beleden beginsel van differentiëerende en locale aanpassing, berust op dit ééne punt, dat de school steeds gezien wordt in het milieu, waarin zij geplaatst is. Op dezen eisch van het zien van een school in haar milieu breken alle uniforme en algemeene bepalingen en regelingen stuk. Aan het laatste is het nu juist, waaraan de Inspectie vasthoudt. Daarom is er ook steeds conflict met de Inspectie. Niet omdat men het recht van goede contrôle niet erkent, maar omdat daardoor de gezichtspunten van administratie, onderhoud, het ééne onderwijspeil, zonder rekening houden met het verschillende milieu waarin de school staat, overwegend wordt. Het inspireerende element, dat eigenlijk de hoofdtaak der Inspectie moest zijn, is volkomen afwezig. Leerplan, rooster en leermiddelen worden door de Inspectie bepaald. Zelfs het schooljaar, dat in Poso bv. met het kalenderjaar samenvalt, wilde men alleen terwille van de uniformiteit met geheel Indië op 1 Juli — 30 Juni stellen zonder dat daarvoor één financieel, sociaal of onderwijskundig argument pleitte.

Al sinds jaren is er naar gestreefd om de driejarige volksschool tot norm te maken. Daartegen is altijd verzet geweest, omdat driejarig onderwijs weinig nut afwerpt. Het beklijft niet, vooral omdat de kinderen veel te jong de school verlaten en dan geen gelegenheid vinden, waar zij in den overgangstijd tot de opname in het geregelde maatschappelijke leven worden gevormd. Uit onderwijskundig en paedagogisch oogpunt is het recht om een school te hebben, die meer dan driejarig is, op verschillende terreinen een levenskwestie. Dat is de eenige manier om volksbelang en onderwijs bij elkaar te brengen. Het onderwijsbeleid gaat echter in de tegengestelde richting. De algemeene doorvoering der driejarigheid is nu een feit geworden. Men acht driejarig onderwijs ruim voldoende. Dat is de uitgesproken meening van het Departement. Daartegenover staat de unanieme meening van ieder, die met dit onderwijs te maken heeft en die terecht alleen de vormende waarde van een bepaald type onderwijs tot maatstaf neemt voor de beoordeeling van de beteekenis ervan, dat het Volksonderwijs, zooals het nu steeds meer wordt, waardeloos wordt.

De opvatting dat driejarig onderwijs voldoende is, spruit voort uit een louter financieele beoordeeling van het onderwijsvraagstuk, welke zichzelf financieel grootendeels weer opheft, daar financiën, besteed aan een vrijwel waardeloos iets, als verspild moeten gelden. Het financieele argument zou dus ten aanzien van het volksonderwijs moeten leiden tot een opnieuw stellen van het probleem: hoe is het mogelijk opvoedkundig en onderwijskundig rendeerend Volksonderwijs te geven met inachtneming van 's Lands Financiën. Deze probleemstelling valt echter bij het Departement niet te ontdekken. Waar nog scholen zijn, die meer dan driejarig zijn, zooals bv. in Poso, moeten zij nu omgezet worden in driejarige op grond van de nieuwe uitvoeringsvoorschriften der A. S. R. Zelfs wordt het vrijwel onmogelijk gemaakt om er ongesubsidieerd een 4e of 5e klasse op na te houden, daar (zie boven) toestemming van den Directeur van Onderwijs daartoe noodig is. Bij dit alles wordt geenszins over het hoofd gezien, dat drieklassig onderwijs niet identiek is met driejarige onderwijs. Doubleering van klassen komt en kwam vooral veelvuldig voor. Om twee redenen. Ten eerste, omdat in bepaalde, achterlijke streken de school te hoog is ingesteld. Ten tweede, omdat in andere meer ontwikkelde streken de school te weinig geeft. Deze doubleering wijst derhalve op eene behoefte aan meer aan de verhoudingen geadopteerd onderwijs, hetzij eenvoudiger, hetzij uitgebreider. Wat dit laatste betreft is dit o.a. geconstateerd voor de Minahasa door de Heeren BRIEL en Mr. WINKLER in een rapport van 1928.

Al deze voorbeelden bewijzen, dat het aan banden leggen der vrijheid en het egaliseeren van vorm en inhoud van het onderwijs tot een waardeloosmaken van het Volksonderwijs leiden. Dat kan niet alleen niet de bedoeling van het particulier onderwijs, maar ook niet die van de Regeering zijn. Het is natuurlijk ook de bedoeling der Regeering niet. Toch zullen de centralisatiedrift en nivelleeringsbegeerte, die het kenmerk van alle huidige maatregelen zijn, onafwendbaar tot die waardeloosmaking leiden. Ze stempelen zoozeer alle overwegingen en handelingen van het Departement, dat men zich afvraagt of deze motieven niet veel meer de eigenlijke drijfkracht zijn van het onderwijsbeleid dan de noodzaak der bezuiniging, zoodat afkapping en inkrimping van

het onderwijs slechts als uitwendige verschijningsvormen van het uniformeeringsstreven optreden en niet in de eerste plaats te danken zijn aan de begeerte om de begrooting kloppende te maken. Als dat waar is, dan zou daarmede aan de algemeene begeerte om een bewust-nagestreefde onderwijspolitiek achter de bezuinigingsmaatregelen werkende te zien, voldaan zijn. Het zou dan echter tevens duidelijk zijn, dat deze leidende gedachte niet in overeenstemming, maar in strijd met de waarachtige belangen van onderwijs en opvoeding geacht moet worden. Er zijn inderdaad feiten die erop wijzen dat in laatste instantie niet bezuinigingsnoodzaak, maar de genoemde centralisatiebegeerte de daden van het Departement van Onderwijs bestuurt. Op ernstige bezwaren en doorwerkte betoogen, bv. over de gedwongen doorvoering van de driejarige school, wordt niet ingegaan. In circulaires en in de Algemeene Subsidieregeling (zie boven) belijdt het Departement zijn onverzwakte geloof in de onmisbaarheid der differentiatie. Van Zendingszijden, die verantwoordelijk en bevoegd zijn op onderwijsgebied, is telkens met aandrang en met overvloed van argumenten aangetoond, wat wij hier in dit stuk herhaaldelijk poneeren, dat de onmiskenbaar consequente unificatie-politiek der Regeering de wezenlijke beteekenis en het wezenlijk belang van het onderwijs verminkt. Zulke vertoogen worden nauwelijks een antwoord waardig gekeurd. Het vorige jaar deed de Zendingsleiding van Nias en de Bataklanden het voorstel aan het Departement van Onderwijs om de subsidie met 8% te verminderen (gelijkstaande met het in Mei 1932 door den Directeur van O. en E. bereikte percentage van bezuiniging), doch de Zending dan verder vrijheid te laten alle bestaande scholen te handhaven, daar zij wegen daartoe meende te kunnen vinden. Hier werd dus een positief bezuinigingsvoorstel gedaan, terwijl tevens de onderwijsvoorziening op hetzelfde peil zou blijven. De Directeur van O. en E. antwoordde daarop met de passage uit de rede van den Landvoogd bij de opening van den Volksraad aan te halen. Deze passage luidt aldus: „Het stelsel van ongebreidelde voorziening in onderwijsbehoeften zou ook zonder de crisis niet vol te houden zijn geweest. Die behoeften zijn in een zich ontwikkelend land als Nederlandsch-Indië zoo groot, dat men *moet* komen tot een systeem van contingenteering en

stelselmatige verdeeling, ten einde niet op sommige plaatsen overvloed en op andere plaatsen gebrek te hebben". De Directeur van O. en E. voegde aan dit citaat toe: „Deze hoofdlijnen der onderwijspolitiek zullen derhalve over *alle* gebieden hier te lande doorgetrokken moeten worden, wil het beoogde doel niet illusoir blijven".

Op Soemba heeft de Zending een eigen Europeeschen schoolopziener. Gelijk overal elders zal wegens de bezuiniging de subsidie voor dezen schoolopziener ingetrokken worden. Toen heeft de Zending, die in den tegenwoordigen functionaris een aan de onderwijsbelangen zeer toegewijd man bezit, het voorstel gedaan, dat hij op kosten der Zending zou aanblijven met alleen als vergoeding wat de Regeering ten gevolge van dezen bezuinigingsmaatregel aan een Inlandsch school opziener zou ten koste moeten leggen. Daarop werd afwijzend beschikt.

Het is zeer de vraag of de Landvoogd inderdaad met de „ongebreidelde onderwijsvoorziening" gedoeld heeft op het Volksonderwijs, daar de crux van de onderwijsbegrooting als financieel probleem niet bij het Volksonderwijs, maar bij het Westersch onderwijs gelegen is. Het punt, waarom het hier gaat, is dit: wanneer particuliere krachten terwille van de belangen van onderwijs en opvoeding bereid zijn om voor het *mindere* geld, dat de Regeering beschikbaar kan stellen, op zijn minst een met vroeger *gelijkblijvende* onderwijsbehartiging te geven, wordt daarop niet ingegaan. Behalve, dat op deze wijze vrije krachten uit de maatschappij geremd worden, komt de gerechtvaardigde vraag op of hier niet van onnoodige en daarom ontoelaatbare afbraak sprake moet zijn. De bereidwilligheid om in stand te houden wordt niet gestimuleerd, maar gedood, hetgeen in dezen tijd van onontkoombare beperking der Regeeringsactiviteit een niet te vergoeden verlies moet geacht worden. De onderwijsbehoefte zal, op de door den Directeur van O. en E. doorgaande hoofdlijnen doordenkend, alleen centraal beoordeeld worden. Historische groei, verschil in ontwikkelingspeil, populariteit van het onderwijs, draagkracht, offerzin, al deze levende factoren, voor een vruchtbaren groei van het onderwijs onmisbaar, worden aldus vervangen door den mechanischen regel, dat ingaan op onderwijsbehoefte in een bepaalde streek afhankelijk wordt gesteld van de vraag of andere

streken ook minder onderwijsvoorziening hebben. Niet alleen organisatie, opzet en inhoud van het onderwijs worden zoo, ondanks alle belijdenis van het vaste geloof in de reddende kracht der differentiatie, geegaliseerd. Ook de onderwijs*distributie* zal, met negatie van alle onderscheid, nu aan dezelfde tendenz ten offer vallen. Daarmede stelt de Regeering zichzelf een onmogelijke taak, daar ze steeds in botsing zal komen met de onderwijswaardeering, die ze zelf heeft helpen kweeken.

Daarom moet de vraag gesteld, of er niet een andere weg gevonden kan worden om de vier groote belangen, die bij het Volksonderwijs betrokken zijn, in dezen moeilijken tijd, met alle inspanning te behartigen. Deze vier belangen zijn: de financieele nood van het Land, de grootst mogelijke differentiatie naar gelang van de verschillende milieu's, de noodige vrijheid van het particulier initiatief, en in dit alles het zooveel mogelijk blijven doorvoeren van de cultureele taak der Regeering tegenover de bevolking. Het eerste belang is eerst in de laatste jaren zoo sterk op den voorgrond gekomen. Het is echter in zulk een groote mate urgent, dat terecht de Regeering geen enkel voorstel kan overwegen, dat daarmede niet grondig rekening houdt. Het tweede en derde belang hangen ten nauwste met elkaar samen. Bijna overal op de Zendingsvelden ziet men mogelijkheden om goedkooper en tevens beter bij de locale behoeften passend onderwijs te geven, maar de algemeene klacht is, dat dit door de uit de subsidieering volgende regelingen onmogelijk wordt gemaakt. Het beste bewijs, dat de in de subsidieregeling gewaarborgde vrijheid voor het particulier onderwijs een doode letter is. In streken als Poso, Soemba en Nieuw-Guinea, om eenige voorbeelden te noemen, waar met groote ernst en werkelijke kennis van zaken gestreefd wordt om het onderwijs tot een vormende kracht te maken, worden die ernst en toewijding vrijwel lamgelegd door het beleid, dat Departement en Inspectie meenen te moeten voeren.

Het vierde belang dreigt in dezen tijd uit het oog te geraken. Hierbij is een moreele plicht betrokken. Tot voor kort proclameerde de Regeering als haar eigenlijke doelstelling voor het Inlandsch Onderwijs, dat zoo spoedig mogelijk de laatste analfabeet door den schoolmeester achterhaald moest worden. Men moge het eens of oneens zijn met de bestrijding van analfabetisme

als doelstelling, in dit extensieve ideaal sprak een besef van cultureele en moreele verplichting. Onze aanraking met de volken hier, onze voogdij over ze in ieder opzicht, verplicht tot oefening van geestelijken en intellectueelen invloed, ook door middel van het onderwijs. In de vraag naar het hoe van dat onderwijs moest daarom steeds de eerste plaats bekleeden het streven om het opvoedkundige belang van de verschillende volksgroepen naar hun aard en omstandigheden te dienen, niet de gemakkelijke functionneering van een bepaalde organisatie. Het cultureele zou in het laatste geval vrijwel illusoir worden.

*
**

Wat het bijzonder onderwijs, in verschillende streken van de Zending uitgaande, betreft, zou de volgende regeling een uitweg kunnen bieden om de vier genoemde belangen tot hun recht te doen komen.

Elk jaar worde het bedrag, dat voor een bepaalde streek aan de Zending als subsidie wordt toegekend op de basis van erkende behoeften en binnen het raam der begrooting, aan de Zending uitgekeerd. Zij is vrij in de besteding, maar moet elk jaar verantwoording doen van de wijze waarop het geld besteed is, opdat de noodige contrôle niet ontbreekt en de Zending tevens genoodzaakt is rekenschap af te leggen van de onderwijspolitiek, die zij o.a. door middel van deze gelden heeft nagejaagd. De Zending zou door dit fixum gedwongen zijn een zoo economisch mogelijk gebruik van de haar ter beschikking staande gelden te maken. Voor hetzelfde geld zou zij meer werk kunnen doen. Door de huidige regelingen bestaat er voor de Zending b.v. geen enkel belang om de bevolking tot zelfonderhoud aan te sporen. De eenige prikkel, die de Zending daartoe drijft, komt voort uit zuiver paedagogische overwegingen. Belang heeft ze er in geen enkel opzicht bij, daar ieder batig saldo op de schoolrekening van de subsidie wordt afgehouden. Deze regeling is zeer onrechtvaardig, daar een tekort op de schoolrekening wel op de Zending wordt gelegd, maar een batig saldo, dat door ijverig en verstandig beheer is behaald en dat voor een toekomstig tekort zou kunnen gereserveerd worden, van de subsidie wordt afgehouden. Het prikkelen tot zelfonderhoud is niet alleen een paedagogische plicht, maar wordt tevens een belang, wanneer men weet daardoor meer

subsidiegeld over te houden tot het uitbreiden en verbeteren van het onderwijs. Het bovenstaande brengt mee, dat de Zending een zekere vrijheid zal moeten hebben om zich voor vrijwillige bijdragen tot de bevolking te wenden, bv. ten aanzien van onderhoud van school- en goeroewoning, maar toch vooral ook ten aanzien van het levensonderhoud van dezen goeroe. Hierbij wordt vooral gedacht aan collectieve praestaties, die voor de bevolking aangenamer en opvoedkundig-waardevoller zijn dan individueele praestaties, zooals school- en leermiddelengeld. Er zullen, om dit mogelijk te maken, nadere, plaatselijk verschillende, regelingen moeten getroffen worden tusschen Bestuur en Zending.

Wat het financieele betreft, weet de Zending dus waar zij aan toe is. Zij kan nu al haar krachten inspannen om het subsidiegeld met het meest nuttige effect te besteden. Door de verplichte nauwgezette verantwoording aan het Bestuur en de Inspectie kunnen deze zich op de hoogte houden of de gelden werkelijk voor onderwijsdoeleinden besteed zijn en of het vertrouwen, dat de Regeering in de Zending stelt, gerechtvaardigd is. Daar het een financieel fixum is, blijft alle tijd en energieroovend gewrijf tusschen Zending en Inspectie, ontstaande doordat de laatste de eerste verdenkt voorwendsels te zoeken tot het meester-worden van subsidie, achterwege.

Wat het onderwijskundige betreft, worde de Zending vrijgelaten dit naar eigen beste inzicht, in aansluiting bij de locale behoeften, in te richten. Leerplan, leertijd, leerstof worden niet meer voorgeschreven door de Inspectie, die in het algemeen gesproken maar één model kent, doch door hen, die het schoolwerk in handen hebben, vastgesteld. Dit worde geargumenteerd ter kennis van de Inspectie gebracht, opdat zij ook haar meening kan geven. Thans decreteert het Departement alles. Zoo nu en dan wordt het onderwijs geïnspecteerd door een Gouvernementsinspecteur. Het onderwijs worde dan getoetst aan de eigen doelstelling en niet aan het conformeeren aan over geheel Indië geldige normen. Een belangrijk deel van de inspectie kan daardoor vervallen, hetgeen een besparing van inspectiekosten beteekent. Bovendien kan, daar de Inspecteur buiten zaken van beheer, administratie, leeftijdsgrens, aantal der leerlingen, blijft,

zijn inwerking op school en goeroe zich veel meer naar den inspireerenden kant richten.

Een groot voordeel van deze nieuwe regeling, waardoor de Zending ongetwijfeld een groot vertrouwen vraagt en een groote verantwoordelijkheid bij misbruik van dit vertrouwen op zich laadt, is dat de vele bronnen van conflict, die nu telkens zoo rijkelijk vloeien tusschen Zending en Inspectie, worden gestopt. Door de tallooze nauwkeurige voorschriften en de vooral op de naleving daarvan zich richtende contrôle der Inspectie, zijn de schoolbeheerders verplicht tot zulk een tijdroovende administratie en correspondentie, dat thans de verzuchting algemeen is of het nog wel de moeite waard is scholen te hebben, die zooveel kracht en tijd op improductieve wijze verslinden en die dan bovendien nog steeds beteekenisloozer worden. Waar de Zending de vrijheid zou krijgen om het onderwijs in te richten, zooals de locale behoeften dat voorschrijven, zou de eeuwigdurende strijd over de driejarige school vervallen. De Zending zou onafhankelijk van de salarieeringsnormen van het Gouvernement in overeenstemming met bevolking en goeroe's een regeling kunnen treffen, die de werkzaamheid van de bevolking voor het onderwijs stimuleert en de samengroeïïng van den goeroe met de bevolking bevordert.

Een zeer gewichtig punt is mede, dat, door de volksschool mede te laten groeien met de behoeften van de verschillende volksgroepen, de strenge scheiding tusschen Volksonderwijs en Standaardonderwijs, die nu eigenlijk het vraagstuk van het Volksonderwijs domineert, zou kunnen vervallen. Het standaardonderwijs eischt nu door zijn dure uitrusting zeer veel onkosten, omdat het als een geheel apart type naast het Volksonderwijs wordt geplaatst. Wordt het binnen het raam van een zich beweeglijk ontwikkelend Volksonderwijs geplaatst, dan kunnen de uitrusting en onkosten ook verminderen, daar de bevolking er zelf ook met haar eigen verantwoordelijkheid in betrokken wordt. Hiermede hangt ook het belangrijke vraagstuk van de opleiding der goeroes samen. De verslechtering van de opleiding is evident. De normaalscholen zijn teruggebracht tot tweejarige normaalleergangen. Voor Nieuw-Guinea en Halmaheira bv. wordt bericht, dat een tweejarige opleiding voldoende is. Voor streken als de Minahasa, de Bataklanden, Sangi en Poso is zij echter beslist onvoldoende.

Ook hier decreteere men niet, maar late de Zending naar eigen wegen zoeken om met de beschikbare geldmiddelen datgene te bereiken wat het milieu vereischt. Op Nieuw-Guinea bv. is het heele complex van de opleidingsscholen zelf gebouwd om de Papoea's te leeren met eenvoudige middelen doelmatige dingen te bereiken. Elke leerling heeft een stuk grond, zoodat men van eigen tuin eet. De zorg voor de keuken en voor reparaties is in handen der leerlingen. Niet in de verminking van het apparaat, maar in de vereenvoudiging worde de oplossing gezocht van het probleem om onder moeilijker omstandigheden dan vroeger een vruchtbaar onderwijs te blijven geven.

Voor het Volksonderwijs en het Inlandsch onderwijs in het algemeen is noodig een geheel nieuwe oriënteering. Voor die nieuwe oriënteering is vereischt een mate van vrijheid, die de mogelijkheid tot zoeken en experimenteeren zoo wijd mogelijk openlaat. Bij de huidige doelstelling, het bestrijden van analfabetisme, en onder den huidigen toestand, die een insnoering in een groot aantal centraal-gedecreteerde bepalingen insluit, is dat niet mogelijk. De eisch van experiment is op onderwijsgebied niet onnatuurlijk, waar ze op economisch gebied gaarne erkend wordt, en geldt niet alleen voor het particulier onderwijs, maar ook voor het openbaar onderwijs. Dat zal niet over de geheele linie kunnen begonnen worden, maar wel daar, waar de krachten, die het willen en kunnen doen, aanwezig zijn. Daarvoor scheppe men ruimte. Het buitenland, Britsch-Indië en Afrika bv., waar allerwege het zoeken naar nieuwe wegen wordt betracht, kan ons daarin ten voorbeeld zijn. Uit ons geheele betoog, dat steeds weer terugkwam op den eisch der differentiatie, is wel duidelijk geworden, dat één oriënteering en één doelstelling niet mogelijk is. Daarom zijn schablonen als landbouwonderwijs en handenarbeid, die de intellectualistische richting der school moeten trachten te amendeeren, ook niet algemeen bruikbaar. Kennis van de omgeving, waarin de school staat, het onderkennen en gebruikmaken van de krachten en leemten, die in een bepaalde volksgemeenschap heerschen, moeten de leiding geven. Alleen op dezen weg kan de doodende uitwerking van de nivelleeringstendenz overwonnen worden en kan het vraagstuk van een nuttige besteding der be-

schikbare financiën en een bevredigende opvoedkundige werking van het onderwijs worden opgelost. Daartoe is echter vrijheid van beweging en vrijheid van experiment daar, waar de lust en het vermogen daartoe aanwezig zijn, een eerste vereischte.

Critische beschouwing van Dr. Kraemer's artikel: Het Volksonderwijs en de Crisis,

door

Dr. B. Schrieke.

Uitgaande van de uitspraak van Dr. H. Th. Fischer: [1])

„Het is duidelijk, dat een volksschool voor het Gouvernement geheel iets anders is dan voor de Zending. Waar de één zoekt naar generalisatie, zoekt de andere naar specialisatie en zoover mogelijk doorgevoerde aanpassing", vraagt Dr. Kraemer zich met zorg af of men met het zendingsvolksonderwijs wel op den goeden weg is en of door de wijze,waarop het zich tengevolge der aan de subsidieregeling verbonden consequenties heeft ontwikkeld, de eigendommelijke beteekenis van dat onderwijs niet steeds meer te niet is gegaan.

De Gouvernementsbemoeienis toch met het Inlandsch onderwijs — aldus het betoog van Dr. Kraemer — heeft van den aanvang af getendeerd naar het uniforme en nivelleerende. De Algemeene Subsidieregeling Inlandsch Onderwijs (Stbl. 1924 No. 68) was de triomf der nivelleering. Locale, geografische, cultureele, historische motieven golden weinig of niet meer. Het huidige onderwijsbeleid, dat historisch bezien slechts het sluitstuk van die noodlottige ontwikkeling is, koerst met nooit te voren zoo sterke beslistheid in de richting van centraliseering. Centralisatiedrift en nivelleeringsbegeerte zijn het kenmerk van alle huidige maatregelen, die in de Regeeringsstukken als rationaliseering en saneering worden aangediend. Bekijkt men deze maatregelen echter goed, dan beteekent saneering eigenlijk centraliseering en uniformeering van het Volksonderwijs over de heele linie van het onderwijs. „Radicale centraliseering en uniformeering leveren den achtergrond en het richtsnoer van het huidig onderwijsbeleid". Ze stempelen zoozeer alle overwegingen en handelingen van het Departement,

1) Zending en volksleven in Nederlandsch-Indië.

dat men zich afvraagt of deze motieven niet veel meer de eigenlijke drijfkracht zijn van het onderwijsbeleid dan de noodzaak der bezuiniging, zoodat afkapping en inkrimping van het onderwijs slechts als uitwendige verschijningsvormen van het uniformeeringsstreven optreden en niet in de eerste plaats te danken zijn aan de begeerte om de begrooting kloppende te maken.

Dit streven nu houdt een groot gevaar in. Immers, een Regeering, die patenthouder wordt van het eenig-toelaatbare onderwijs-type, komt in strijd met de elementaire grondbeginselen van gezond en vruchtbaar onderwijsbeleid: Het volksonderwijs moet naar zijn wezen op de behoeften en het vergroeid raken met de eigen maatschappij, waarin het gegeven wordt, gericht zijn. Zoo dreigt het centralistische en uniformeerende beleid het volksonderwijs grootendeels tot een zinledigheid te maken, waarbij dan de nuchtere vraag rijst, of de sommen gelds, die voor zulk grootendeels zinledig onderwijs besteed worden, niet onnut worden besteed.

De Zending echter, die naar haar aard tegen egaliseering gekant is, streeft, al is het lang niet altijd bewust genoeg, in tegengestelde richting. Ook is de doelstelling verschillend. Het Gouvernement wil mededeeling van kundigheden en kennis, de Zending wil opvoeding van individu en volk. De Zending wil naar haar aard de school als opvoedingsinstituut zien, niet als leerinstituut. Toch antwoordt Dr. FISCHER (op. cit. p. 184) op de vraag of de Zendingsvolksscholen nu inderdaad zulke opvoedingsinstituten zijn als men zou verwachten, terecht ontkennend. Men treft, zooals hij het uitdrukt, geen Zendingsscholen, maar Gouvernementsscholen onder het beheer der Zending aan. M.a.w. het onderwijs, uitgaande van de Zending, is zoo in het keurslijf van de algemeen geldige reguleering van het Gouvernementssysteem geraakt, dat het zijn eigendommelijke beteekenis aan het verliezen is of reeds verloren heeft.

Is dus de Regeering met Haar volksonderwijs op den verkeerden weg, Ze verhindert nog bovendien, dat de Zending die taak op de geëigende wijze kan vervullen.

I.

Allereerst komt thans de vraag aan de orde: in hoeverre is Dr. KRAEMERS bewering t.a.v. de centralisatiedrift en uniformee-

ringsdrang, die het huidige onderwijsbeleid zouden kenmerken, juist en in hoeverre ondervindt de vrijheid van het zendingsvolksonderwijs daarvan hinder?

Kende Stbl. 1871 No. 104 juncto Stbl. 1872 No. 99 slechts één schooltype ten behoeve van de Inlandsche bevolking [1]), de malaise der tachtiger jaren wees uit, dat een algemeene onderwijsvoorziening op dezen voet 's Lands financieele draagkracht te boven zou gaan, terwijl de resultaten onbevredigend waren, althans niet tegen de kosten opwogen. Bovendien duidde de ervaring op een gedifferentieerde onderwijsbehoefte — eenerzijds bij „aanzienlijken en gegoeden" tegenover „minderen", anderzijds in de centra tegenover de desa —. Dit verschil in onderwijsbehoefte nu werd in het *tweede* onderwijsstelsel (Stbl. 1893 No. 125-128) tot uitdrukking gebracht door het creëeren van *twee* schooltypen: *de scholen der eerste klasse* (de latere H.I.S.-en van Stbl. 1914 No. 762), „gevestigd op hoofdplaatsen van gewesten, afdeelingen en onderafdeelingen en daarmede overeenkomende plaatsen, benevens in middelpunten van handel en nijverheid en in het algemeen op zulke plaatsen, waar aan meer uitgebreid lager onderwijs behoefte bestaat", — waartoe „in de eerste plaats" toelating hebben „de kinderen van Inlanders, die uit hoofde van hun ambt, afkomst, gegoedheid of opleiding in de Inlandsche maatschappij op den voorgrond treden" — en *de scholen der tweede klasse,* die voor de groote massa bestemd waren.

1) Reeds in 1853 had het Opperbestuur beslist, dat — zoo er behoefte aan uitbreiding van het onderwijs, ook voor dat gedeelte der bevolking, dat niet bestemd was tot vervulling van betrekkingen bij het Inlandsch Bestuur, bestond — daarin mede van wege het Gouvernement, op geleidelijke wijze, zooveel mogelijk diende te worden voorzien. (Zie ook: Bijblad 95 en 746.). Daarom werd ook in 1855 uitdrukkelijk bekend gesteld, dat het bezocht hebben van een school geen aanspraak schiep op een plaatsing in Gouvernementsdienst (Bijblad 138). Het moet zeker worden toegeschreven aan het feit, dat de bronnen voor de geschiedenis van het Inlandsch Onderwijs van 1845 — 1871 (met name van de zestiger jaren) zoo weinig toegankelijk zijn, dat de karakteristiek van Dr. KRAEMER zoo onjuist is. Het was een periode van ernstig zoeken en aanmoedigen. Harthoorn kennende, had Dr. KRAEMER met een beroep op deze tot „hypercritiek" en „amok" geneigde, „licht ontvlambare, snel generaliseerende en weinig volhardende natuur" (Zie Dr. KRAEMER in *de Opwekker* van Maart 1931 p. 68), voorzichtiger moeten zijn, te meer, waar aan den geachten schrijver de interne geschiedenis van het onderwijs van die dagen onbekend is. Een typisch voorbeeld van Zendingsactiviteit op het gebied van het onderwijs is deze „afvallige" zeker niet.

De ex. Stbl. 1871 No. 104 bestaande scholen werden nu hetzij als eerste- hetzij als tweede-klasseschoolen geclassificeerd (Stbl. 1893 No. 126). In afwachting van deze reorganisatie werd van 1884—1900 geen geld voor de oprichting van nieuwe scholen op de begrooting uitgetrokken.

Van dezen maatregel heeft de Zending geen hinder ondervonden, wijl het Zendingsonderwijs destijds, naar de vigeerende liberale opvatting, vanwege zijn godsdienstig karakter niet voor een Landstegemoetkoming in aanmerking kwam (Stbl. 1874 No. 99). Het Zendingsvolksonderwijs kon zich nog geheel zelfstandig ontplooien naar eigen inzicht, zij het ook zonder subsidie [1]). Intusschen merkt men noch vóór noch nà 1871 veel van een „ontplooien naar eigen inzicht". De staat van het Zendingsonderwijs in de Minahasa en in de Molukken was verre van bevredigend, waarvan de onderwijsverslagen de oorzaken aanwijzen [2]). Het luttele aantal Gouvernementsscholen in die dagen kan echter bezwaarlijk als een ernstig beletsel voor de vrije ontwikkeling van het Zendingsonderwijs worden aangemerkt [3]), nog minder de Gouvernementsbemoeienis met het Inlandsch onderwijs vóór

---

1) De bewering van Dr. KRAEMER dat inzake het *volksonderwijs* een ongesubsidieerde school een gedeclasseerde school zou beteekenen, is niet houdbaar.

2) Niemand minder dan de ook door Dr. KRAEMER geroemde GRAAFLAND prees dan ook in 1871 de plannen, die de Regeering met het onderwijs in de Minahasa had. Hij gaf zelfs de plaatsen aan, waar z.i. het best de zoogenaamde neutrale scholen konden worden gesticht.

Tot 1881 heeft GRAAFLAND getracht zijn kweekschool zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de Gouvernementseischen. Eerst daarna is hij „eigen wegen" gegaan, hetgeen leidde tot zijne benoeming tot adj. inspecteur Inl. onderwijs in 1883. Zijn schoolboekjes werden door de Regeering bekroond, op 's Landskosten gedrukt en bij het openbaar onderwijs gebruikt. Dit geschiedde in den tijd, toen hij nog in dienst der Zending was. Zoo zeer werd „de geest van initiatief en experiment" op prijs gesteld.

3) Dr. KRAEMER's voorstelling van de geschiedenis van het onderwijs in de Minahasa en in den Sangir- en Talaud-archipel behoeft ook overigens correctie. *Van ouds* bestonden er in de Minahasa 12 Gouvernementsscholen, die onder het toezicht van de zending werden gesteld. In 1870 was dit aantal (incl. Gorontalo) gestegen tot 16 (in 1877 : 15), waarnaast een 20 tal gemeentescholen en 118 (in 1877 : 123) Zendingsscholen stonden. In 1882 waren er na de overname van de gemeentescholen en van 39 Zendingsscholen door het Gouvernement : 83 Gouvernementsscholen, welk aantal tot aan het einde der eeuw nagenoeg stationair bleef (81), waarvan 72 in de Minahasa. Daartegenover stonden in 1882 : 91, in 1887 : 114, in 1897 : 130, in 1907 : 167 Zendingsscholen, waarvan 125 (in 1897 :19) gesubsidieerd. Tevens werd besloten, voorshands geen nieuwe openbare scholen meer op te richten met het oog op de voorgenomen conversie. Zelfs werden toen reeds eenige openbare scholen opgeheven wegens de oprichting van Zendingsscholen te zelfder plaatse. In 1914

1871 [1]). Wel heeft het N. Z. G. zelf (als gevolg van den richtingsstrijd, de verminderde belangstelling voor de Zending en de weinige populariteit van het genootschap en de daarmede samenhangende financieele moeilijkheden) in de Minahasa 39 harer scholen aan

Vervolg noot pag. 148.

werd vervolgens in de Minahasa en op Sangir een 60-tal openbare 2de klasse scholen omgezet, voor het overgroote deel in zendingsscholen, de rest in bestuursvolksscholen („districts- en landschapsscholen"). Het aantal N.Z.G. scholen in de Minahasa bedroeg toen 225. In 1927 waren er 39 Gouvernements 2de klassescholen in de Minahasa. De eigenlijke uitbreiding van het Gouvernementsonderwijs in de Minahasa is derhalve in 1882 geschied op verzoeken ter ontlasting van het N. Z. G.. Door de conversie is deze maatregel weder ongedaan gemaakt.

Tot recht verstand dient hierbij verder te worden bedacht, dat bij de hooger bedoelde overname van de 39 N.Z.G.-scholen door het Gouvernement, ook de Zendingsonderwijzers in Gouvernementsdienst overgingen, aan wie werd „toegestaan voort te gaan met het verrichten van kerkelijke diensten" en dat er in het tijdvak 1877—1900 slechts 5 plaatsen waren, waar naast een Gouvernementsschool ook een Zendingsschool werd aangetroffen.

En wat nu de invoering van „neutraal" onderwijs in de Minahasa betreft, in 1904 werd daarover geschreven: „Ieder, die met het onderwijs in deze streken van nabij bekend is, zal moeten toegeven, dat er geen verschil merkbaar is tusschen den geest van het onderwijs op de openbare en dien op de Genootschapsscholen. Alles hangt hier af van den persoon des onderwijzers. Er zijn er, zoowel bij het openbaar als bij het bijzonder onderwijs, van wier werk opvoedende kracht uitgaat, en er zijn er, wier onderricht voor de opvoeding in 't geheel geen waarde heeft. De lees- en leerboekjes zijn op de bijzondere scholen dezelfde als op de openbare. Gelegenheid tot het ontvangen van godsdienstonderwijs wordt op de openbare scholen ruimschoots gegeven en op scholen, waar alle kinderen tot dezelfde godsdienstige gezindte behooren, wordt er geen bezwaar tegen gemaakt, dat bij het zangonderwijs liederen worden gezongen van godsdienstige richting."

Op Sangir en Talaud bestonden eveneens van ouds een aantal Gouvernementsscholen, waarnaast negorijscholen werden aangetroffen, die beide onder het toezicht van de Zendelingen werden gesteld. Zelfs in 1897 bestonden er nog steeds geen Zendingsscholen. Voor een Zendingskweekschool tot opleiding van onderwijzers voor die scholen te Oeloe (Siaoe) werd in dat jaar subsidie toegekend (Bijblad No. 5202). Toen bedroeg het aantal negorijscholen ; 65 (in 1882 : 30), het aantal Gouvernementsscholen : 29 (in 1877 en in 1907 idem). Eerst na 1900 gingen de negorijscholen in het beheer van de Zending over. In 1907 waren er reeds 105 Zendingsscholen, waarvan 93 gesubsidieerd (in 1914 : 138). De kweekschool van Kaloewatoe (gesubsidieerd volgens Stbl. 1906 No. 242), welke in de plaats van die te Oeloe trad, dateert van 1908 (Vgl. Bijblad 7975).

1) Vóór Stbl. 1871 No. 104 (Art. 4) stond het Gouvernementsonderwijs in de Molukken, de Minahasa enz. onder het toezicht van de Zendelingen. Op Sangir zelfs nog lang na dien. Tot het critieke jaar 1864 weigerde het N. Z. G. subsidie en weigerde het Gouvernements- en negorij-onderwijzers op te leiden. Van 1867 — 1872 genoot de N. Z. G. kweekschool subsidie en werden daar ook de „openbare" onderwijzers opgeleid. In 1900 verkreeg ze weder subsidie. (De Gouvernementskweekschool te Tondano heeft slechts van 1871 — 1885 bestaan.) Toen het Genootschap in 1890 (Stbl. 224) voor haar scholen subsidie kon krijgen, liet men het aan de hulppredikers over of deze ze al of niet wilden aanvragen.

het Gouvernement [1]) overgegeven (1882), zooals het dit zendingsveld (incl. de zendelingen) overdroeg aan de Indische Kerk (1874—1882) en de opleiding van hulp-zendelingen te Tomohon staakte (1879).

Met dankbaarheid werd intusschen de subsidie-mogelijkheid van Stbl. 1895 No. 146 aanvaard. Het Gouvernement hield voorshands echter in principe de oprichting van eerste-klasse-scholen aan Zich: op het gebied van het toenmalig Inlandsch „volksonderwijs" (de tweede-klassescholen) werd ruimte gegeven aan het particulier initiatief.

Toen men evenwel in het begin dezer eeuw weder de uitbreiding van het onderwijs ten behoeve van de Inlandsche bevolking ging ter hand nemen, bleek alras, dat het Gouvernements Inlandsch lager onderwijs op deze wijze georganiseerd, ook na aanzienlijke uitbreiding, slechts aan een betrekkelijk klein deel van de bevolking ten goede zou kunnen komen, zoodat ook op *deze* basis, van een algemeene onderwijsvoorziening nimmer sprake zou kunnen zijn.

Onder deze omstandigheden deed de Gouverneur-Generaal VAN HEUTSZ in 1906 zijn „genialen greep" [2]): *de „Inlandsche gemeenteschool" in principe bekostigd door de desa.*

Dit instituut beteekende in de eerste plaats een *verder doorgevoerde differentiatie:* voortaan zou niet meer de 2de klasseschool, maar *de desaschool de eigenlijke volksschool* zijn, bestemd om te voorzien in de behoefte aan onderwijs voor het gros der bevolking. De uitbreiding der volledige 2de klassescholen kon zoodoende worden beperkt „tot die plaatsen in elk gewest, waar met het oog op de op te richten desascholen behoefte bestond aan standaardinrichtingen voor meer uitgebreid onderwijs en verder tot een betrekkelijk gering aantal centra van bevolking, waar in verband met het beschavingspeil der inwoners de opening van een tweede klasseschool een dringend vereischte kon worden genoemd" [3]).

Dit stelsel, waarin dus de 2de klassescholen (tevens kweek-

1) Van 1881 af paraisseerde tot dat doeleinde een post op de begrooting, „teneinde het aan de Bestuurders van het N.Z.G. gemakkelijk te maken, wanneer zij een school, die hun te zwaar valt, willen overgeven." De bedoeling van het N. Z. G. was (in 1881) het aantal zijner scholen tot 50 in te krimpen. Dit stuitte af op het verzet der hulppredikers.

2) Minister IDENBURG in Hand. 2de Kamer 1908/9 p. 360—361.

3) Vgl. de M.v.T. bij de begrooting voor 1911, p. 31, ad onderafd. 65.

plaatsen voor desaonderwijzers) de centra vormden, waaromheen zich de dessascholen groepeerden (vgl. Bijblad 7478), onderging, onder invloed van *de gebleken noodzaak* om de abituriënten der volksscholen in de gelegenheid te stellen verdergaand onderwijs te doen genieten, nog deze wijziging, dat de aansluiting tusschen desaschool en de hoogere leerjaren van de tweede-klasseschool moest worden verzekerd.

Uitvloeisel hiervan was de *vervolgschool* d.i. de tweede klasseschool, waaraan de drie laagste klassen ontbreken. Heeft n.l. de desaschool het peil van de drie laagste leerjaren der 2de klasseschool bereikt en het volksonderwijs plaatselijk een voldoende verbreiding verkregen, dan is in het algemeen geen volledige standaardschool meer noodig om hen, die het elementair Inlandsch lager onderwijs hebben genoten en voortgezet lager onderwijs wenschen, op te vangen, doch kan voor deze leerlingen met een vervolgschool worden volstaan. De kring van volksscholen voedt de centraal gelegen, naar gelang van het milieu gedifferentieerde vervolgschool.

Op deze wijze kunnen dan op den duur — ingevolge het zelfbekostigingsbeginsel — *de kosten voor het elementair Inlandsch lager onderwijs door de lagere rechtsgemeenschappen worden gedragen.* Daarom bepaalde de Centrale Overheid Zich van den aanvang af tot het geven van *aanvullenden* steun, voorzoover deze lagere inheemsche rechtsgemeenschappen dien behoefden.

Het denkbeeld van de vervolgschool had dan ook voor den toenmaligen Raad van Indië, waarmede de Gouverneur-Generaal IDENBURG zich vereenigde, „groote aantrekkelijkheid, niet alleen omdat zoodoende met aanzienlijk minder geld en leerkrachten veel meer kan bereikt worden, maar vooral ook, omdat langs dezen weg aan het volksonderwijs zijn eigen zelfstandige plaats verzekerd blijft en daaraan meer nog dan tot dusver het karakter wordt gegeven van een integreerend deel van de geheele onderwijsorganisatie, de laagste phase van het onderwijs, aansluitende bij en harmonisch overgaande tot de naast hoogere inrichtingen van onderwijs (de bovenbedoelde vervolgscholen), die dan kunnen worden opgericht, naar mate daaraan voor hen, die de volksschool hebben afgeloopen, behoefte blijkt te bestaan".

Zoo bleef sedert dien de organisatie van het Inlandsch lager

onderwijs. Bij de begrooting voor 1922 (Onderafd. 557 B en 561 B) kreeg het kostenverdeelingsstelsel tusschen Land en Inlandsche gemeenschap zijn definitieven vorm. Dit ligt ook ten grondslag aan de Algemeene Subsidieregeling Inlandsch Onderwijs (Stbl. 1924 No. 68) [1]).

Het spreekt echter vanzelf, dat, naast de figuur: volksschool — vervolgschool, ook toevoeging van een vierde klasse aan een volksschool mogelijk is, n.l. daar, waar de behoefte aan boven de volksschool uitgaand onderwijs kan worden erkend en er hetzij plaatselijk nog niet voldoende volksschool-abiturienten zijn om de oprichting van een vervolgschool te motiveeren, hetzij de volksscholen (de dorpen) zoodanig verspreid liggen, dat van een centraal gelegen vervolgschool geen sprake kan zijn.

II.

Was het hierboven geschetste stelsel aanvankelijk voor Java ontworpen, op instigatie van den heer COLIJN (1907) werd de differentiatie van volks- en standaardonderwijs ook voor de Buitengewesten aanvaard [2]).

Gold het *algemeen* voor het openbaar onderwijs, de toepassing ervan — door den heer COLIJN voorgestaan — voor het bijzonder onderwijs baarde moeilijkheden.

Boven (blz. 148) is er reeds op gewezen, dat het eerste subsidiestelsel (Stbl. 1874 No. 99 (Art. 1 No. 7) juncto Stbl. 1875 No. 262 cfm. Stbl. 1868 No. 81 Art. 19), als gevolg van de destijds vigeerende liberale principes, practisch tegemoetkomingen aan zendingsscholen uitsloot. De subsidieregelingen in Stbl. 1895 No. 146 en Stbl. 1906 No. 241 voorzagen in die lacune.

Afgezien van dè omstandigheid, dat laatstbedoelde regeling ingevolge den wensch van Minister FOCK en in overeenstemming met het advies van den heer COLIJN niet op de Buitengewesten werd toepasselijk verklaard, dient er op gewezen, dat noch de regeling van 1895 noch die van 1906 met de differentiatie tusschen volks- en standaardonderwijs rekening hield. Al geschiedde dit laatste tot op zekere hoogte wel in de, in de periode 1909-1915

1) Hand. Volksraad 2de gew. zitting 1921 p. 517.
2) Politiek Beleid en Bestuurszorg III § 3 p. 73 — 78, 118 — 119 (sub 7c—15c).

voor verschillende gebiedsdeelen uitgevaardigde, speciale regelingen, dit doet niets af aan het feit, dat op vele plaatsen en met name in de Minahasa de Zending voor haar onderwijs het *model* van de inmiddels 4-klassig geworden openbare 2de klasseschool *navolgde* [1]), zij het ook dat het gehalte dezer Zendingsscholen nog steeds *beneden peil bleef*.

Hoewel men intusschen al spoedig tot de overtuiging kwam, dat het stelsel van speciale subsidieregelingen voor de verschillende gebiedsdeelen geen aanbeveling verdiende, duurde het nog tot 1924, voordat na een tienjarig overleg met de Zending de Algemeene Subsidieregeling Inlandsch Onderwijs, opgezet volgens het bij de begrooting voor 1922 ook voor het bijzonder onderwijs aanvaarde principe van differentiatie (en zelfbekostiging wat het elementair onderwijs betreft), tot stand kwam [2]).

De invoering van deze ordonnantie bracht uiteraard mede, dat de bestaande zendingsscholen naar gelang van de taak, die ze in de maatschappij vervulden, met het oog op de subsidieering werden geclassificeerd hetzij als volksscholen hetzij als standaardscholen. Sedert is ook als grondslag voor de subsidieering aangenomen, dat de zendingsscholen zouden zijn óf driejarige volksscholen, in principe berustend op het zelfbekostigingsbeginsel óf vijf-(zes)-klassige standaardscholen en dat voor onderwijs uitgaande boven de volksschool de vervolgschool in principe het aangewezen instituut werd [3]). Kon echter plaatselijk in verband met het peil van de volksschool en den toevoer van geschikte leerlingen de toevoeging van een vierde klasse aan een volksschool gemotiveerd worden geacht, dan kon de Directeur van Onderwijs toestemming tot de toevoeging van een dergelijke ongesubsidieerde klasse geven, mits de daaraan

1) Nog na het begin dezer eeuw waren op de Buitengewesten verreweg de meeste zendingsscholen evenals de toenmalige Gouvernements 2de klassescholen drie-klassig.

Zie Algemeen Verslag van het Inlandsch Onderwijs over 1906 en 1907, beide p. 7; 1908 p. 11; 1910 p. 9; 1915 p. 175 — 176; 1916 p. 155; 1917 p. 159, 170; 1918, p. 129, 140; 1919 p. 165, 176.

Vgl. Stbl. 1892 No. 128 (Art. 22); Stbl. 1901 No. 372; Stbl. 1907 No. 112. Vgl. Stbl. 1912 No. 579.

2) Vgl. Onderwijsverslag 1925 p. 2 en volg., 115 en volg.; 148 en volg.

3) Zie thans § 1 van den *Nieuwen Leidraad* voor de bestuurs- en inspectieambtenaren bij de toepassing van de Algemeene Subsidieregeling Inlandsch lager onderwijs, vastgesteld bij het G.B. van 14 Juli 1932 No. 16 (Bijblad No. 12862).

verbonden kosten door betrokkenen zelf werden gedragen en vooral: mits *het onderwijs er niet onder leed* [1]).

De „Nieuwe Leidraad" (Bijblad No. 12862) opent thans bij de bijzondere toelichting op Art. 2 lid (2) bovendien nog de mogelijkheid — onder bepaalde omstandigheden — van subsidieering.

Uit deze uiteenzetting blijkt, dat het bestaande stelsel, waarop uiteraard de subsidieregeling voor het bijzonder Inlandsch Onderwijs is gebaseerd, zoodanig soepel is, dat geheel aan de wenschen van Dr. KRAEMER kan worden voldaan.

Een nieuw subsidiestelsel is daarvoor niet noodig.

III.

De „uniformeeringsdrift", waartegen de geachte scchrijver te velde trekt, is dan ook vóór alles slechts een financieele quaestie. Het Land moet, door bittere ervaring geleerd, nu eenmaal voor Zijn subsidies bepaalde normen stellen: zekere grenzen, waar binnen de Landstegemoetkomingen zich moeten bewegen, zekere waarborgen voor het gehalte van het onderwijs, dat dien steun ontvangt. Zoolang de subsidies door de Centrale Overheid worden verleend, zijn regelingen onvermijdelijk.

Immers, het is nu toch wel algemeen bekend, dat een algemeene onderwijsvoorziening voor dit land met zijn beperkte middelen en kwetsbare economische struktuur voorshands alleen te betalen is, wanneer die geschoeid wordt op de leest van de driejarige volksschool: het kost *f* 22.000.000. En nog zal het eenige decennia duren vóór men zoover is en dit bedrag voor dat doeleinde zal kunnen worden uitgetrokken.

Aan een algemeen *vier*jarig elementair onderwijs valt in afzienbaren tijd niet te denken. Het is ook niet noodig.

Hier stelt Dr. KRAEMER echter de vraag of door dit stelsel van de drieklassige volksschool het volksonderwijs niet tot zinledigheid wordt gedoemd en de daaraan bestede gelden niet verspild zijn.

De noodwendigheid van een vierklassig stelsel nu is voor deze gewesten tot dusverre niet gebleken. Het stelsel van de driejarige

1) Dr. KRAEMER's meening, dat het peil van de school door uitbreiding met één klas zou worden opgevoerd, blijkt in de practijk lang niet altijd juist. Rekking van leertijd is wat anders dan opvoering van peil!

volksschool toch spruit geenszins uitsluitend voort „uit een louter financieele beoordeeling van het onderwijsvraagstuk". Zijn bestaansrecht vindt het bovenal in het feit, dat voor de behoefte van het gros der bevolking nog niet meer noodig *blijkt*. Het is niet zonder reden, dat dit driejarig stelsel ook in Indochina en Siam wordt aangetroffen. De quaestie is, dat de verloopscijfers — ook van de vierklassige zendingsscholen — aantoonen, dat door de groote massa nog niet meer dan driejarig onderwijs verlangd wordt. Vandaar, dat de ervaring heeft uitgewezen, dat zelfs op Java, in streken, waar het volksonderwijs burgerrecht heeft verkregen, één vervolgschool per 5 à 6 desascholen voldoende is. Het zou niet van economischen zin of een juisten kijk op de realiteit getuigen, wanneer men aan al die desascholen voor een uiterst gering aantal leergierigen een vierde klasse ging verbinden, waar blijkt, dat met één vervolgschool kan worden volstaan [1]).

Secundair is hierbij de vraag of met een driejarig volksonderwijs analphabetisme afdoende kan worden bestreden. Het is tegenwoordig mode om — met miskenning, tevens, van het verschillend gehalte van het volksonderwijs hier, en ginds in India — een opmerking in het Hartog-rapport na te praten, dat alleen een vierjarig elementair onderwijs duurzame alphabeten kweekt. De waarheid is echter, dat zelfs een zesjarig elementair onderwijs — dit hebben onderzoekingen in Europa aangetoond — geen blijvende alphabeten maakt. Of de schoolkennis beklijft, is afhankelijk van het gebruik, dat er door den betrokkene van wordt gemaakt. Het is duidelijk, dat in een primitieve agrarische maatschappij, die overwegend uit analphabeten bestaat en waarin de practische behoefte aan lezen en schrijven nog gering is, veel van het op school geleerde reddeloos verloren gaat. Toch is het geld, dat aan het volksonderwijs schijnbaar op zoo oneconomische wijze besteed wordt, niet weggegooid, omdat de maatschappij nog tot onderwijs moet worden opgevoed. Voor wie de geschiedenis van het onderwijs in deze gewesten kent, is de groei onmiskenbaar. Dit wordt mede aangetoond door de ervaring in die streken, waar de tweede generatie de scholen bezoekt. Zoolang er evenwel geen leerplicht bestaat en deze nog niet heeft doorgewerkt, is het onver-

1) Vgl. de rede van Mr. CREUTZBERG in den Volksraad van 21 en 22 Juni 1918; Onderwijsverslag 1923 en 1924 p. 4.

mijdelijk, dat het geld, dat aan het volkssonderwijs wordt besteed, niet zijn volle rendement afwerpt. Echter is thans een driejarige leerplicht nog niet te bekostigen. Toch zijn de resultaten van het driejarig stelsel niet zoo somber, als ze door sommigen wel zijn afgeschilderd: de jongste volkstelling heeft de pessimistische verwachtingen te eenen male gelogenstraft.

IV.

De centrale steunverleening brengt in verband met de beperkte middelen ook mede, dat die steun moet worden gegeven daar, waar de behoefte het grootst is. Die behoefte kan blijken uit den plaatselijken drang naar onderwijs en de mate van verspreiding van het schoolwezen over het betrokken gebied.

Dit impliceert uiteraard *niet* — gelijk het aangegeven tweeledig criterium al uitwijst — een „uniforme distributie van het onderwijs" over geheel Nederlandsch-Indië „met negatie van alle onderscheid": het stelt alleen paal en perk aan de anomalie van het verleden, dat bepaalde, niet zelden: de meest achterlijke, streken zich in een *overdadige* onderwijsvoorziening verheugden ten koste van een behoorlijke onderwijsuitbreiding in meer geavanceerde gebieden als West-Java. Doch „historische groei, verschil in ontwikkelingspeil, populariteit van het onderwijs, draagkracht, offerzin, al deze levende factoren, voor een vruchtbaren groei van het onderwijs onmisbaar", komen hierdoor *niet* in verdrukking, gelijk Dr. KRAEMER vreest. Wanneer echter de vraag grooter is dan wat de middelen kunnen verwezenlijken, dan *moet* men rationaliseeren. Juist de criteria, die de geachte schrijver noemt, vormen bij de beoordeeling den meest waardevollen maatstaf, gelijk uit de in Bijblad No. 12862 gegeven richtlijnen blijkt [1]).

Inderdaad heeft de Centrale Overheid hier moeten ingrijpen.

Wat toch was de practijk? De goedkeuring van de oprichting der scholen „op grond van gebleken behoefte" — de eenige voorwaarde voor subsidieering — geschiedde door het hoofd van gewestelijk bestuur en had in het verleden, hoewel zulks niet in de bepalingen was neergelegd, *automatisch* subsidieering tengevolge. Het is zonder meer duidelijk, dat op deze wijze van geen richtig

1) Vgl. ook Onderwijsverslag over 1923 en 1924 p. 131 en volg.

begrootingsbeheer sprake kon zijn. De bekende overschrijdingen in de periode 1925 tot 1930 waren o.m. dáárvan het gevolg.

Met het oog hierop moest worden bepaald, dat subsidieering voortaan afhankelijk was van de voor dit doeleinde op de Landsbegrooting uitgetrokken gelden. Van dezen maatregel nu wordt der Regeering in het door Dr. KRAEMER met veel instemming aangehaalde artikel van den dienaar des Woords BRILLMAN [1]) een verwijt gemaakt!

Verder bestonden er voor de hoofden van gewestelijk bestuur geen normen als richtsnoer voor de beoordeeling van de „behoefte" met het oog op de door hen te verleenen goedkeuring. In de practijk werd ze verleend, zoodra een school een zeker zeer gering minimum aantal leerlingen had bereikt, ongeacht de vraag of deze school op korten afstand van een reeds bestaande gesubsidieerde school was gelegen of de wijze waarop dit minimum aantal leerlingen was verkregen.

Hier openbaart zich nu een verschil in appreciatie tusschen de Regeering en de Zending, waarvan Dr. KRAEMER zegt: „Het Gouvernement wil mededeeling van kundigheden en kennis, de Zending wil opvoeding van individu en volk". Wat is daarvan de practische beteekenis?

In de meeste gebieden, waar de Zending volksscholen onderhoudt, treft men als regel zeer kleine inheemsche gemeenschappen aan, die hoogstens in een zeer los verband met elkaar staan. Voor ieder van die een eigen leven voerende gemeenschappen nu, hoe dicht ze dikwijls ook bij elkander zijn gelegen, wenscht de Zending met het oog op haar arbeid een goeroe en een school, die veelal tevens kerk is. Op deze wijze verkrijgt men echter een stelsel, dat in principe per 15 leerlingen van schoolgaanden leeftijd een school vereischte. Werd daarbij nog in een dergelijk gebied dubbele zending aangetroffen, dan kan men licht begrijpen, waartoe dit leidde.

Het spreekt vanzelf, dat geen Gouvernement en met name niet een Gouvernement, dat nog een ontzaglijke taak op onderwijsgebied vóór zich heeft, een dergelijk onderwijsstelsel — welke opvoedkundige verdiensten het wellicht moge hebben — kan be-

1) Med. Ned. Zend. 1932. — Vgl. de Algemeene Inleiding (p. 5 — 8) van het Algemeen Verslag van het onderwijs in Ned.-Indië over 1920.

talen en dat in verband met de economische achterlijkheid van deze gebieden van zelfbekostiging evenmin sprake kan zijn. Men krijgt, wat Dr. KRAEMER ook niet wenscht, een onderwijsvoorziening, die ver boven de draagkracht der bevolking uitgaat. Het duidelijkste demonstreert zich dit in sommige zelfbestuursgebieden, waar de onderwijsuitgaven een dusdanig deel van het budget absorbeeren, dat voor andere maatregelen ten algemeenen nutte geen ruimte meer overblijft.

In het belang van 's Lands financiën moest hier ingegrepen worden, moest de subsidieering aan bepaalde normen worden gebonden. Schooltjes binnen een kring met een straal van drie, ten hoogste vier kilometer — de afstand, dien de Nederlandsche lageronderwijswet ook aangeeft —, zijn, wanneer de terreinsgesteldheid zich daartegen niet verzette, tot één school samengevoegd: de onderwijsgelegenheid bleef, de leerlingen moesten alleen wat verder loopen. Reeds in 1906 wenschte de heer H. COLIJN dezen afstand op ten minste 4 K.M. (2½ paal) te stellen. „In vele plattelandsgemeenten in Nederland zijn de afstanden soms grooter en er is geen reden het hier beter te eischen dan daar". Dat op deze wijze, gelijk Dr. KRAEMER zegt, „ontoelaatbare afbraak" zou worden gepleegd en de onderwijsvoorziening niet op hetzelfde peil zou blijven, is natuurlijk onjuist. Integendeel, van de samensmelting van een groot aantal eenmansschooltjes is juist verbetering van het peil te verwachten. Dit zijn de „streekscholen", waarom men in het moederland [1]) ter beperking van het groote aantal kostbare dwergschooltjes thans vraagt [2]). Om dezelfde reden moest daarnaast het voor subsidieering geldend minimum aantal leerlingen worden verhoogd, waarbij uiteraard met den toestand in de verschillende gebiedsdeelen en de uitgebreidheid der aldaar reeds bestaande onderwijsvoorziening rekening is gehouden.

---

1) Het concentratieplan COLENBRANDER-GUNNING-FEBERWEE.

2) Uit bovenstaande uiteenzetting blijkt tevens, waarom niet kon worden ingegaan op het voorstel der Rijnsche Zending om instede van saneering genoegen te nemen met een *tijdelijke* korting van 8% op de subsidie, die het Land — doordat het te dichte gesubsidieerde scholen-net zou blijven gehandhaafd — in de toekomst voor dezelfde moeilijkheden zou plaatsen. Het ging hier om een organisatiequaestie, niet om een tijdelijken crisismaatregel.

Dat het voorstel om den gepensionneerden Europeeschen zendingsschoolopziener op Soemba op het salaris van een Inlandschen schoolopziener aan te houden niet kon worden aanvaard, spreekt n.h.v. vanzelf. De besteding van de subsidie en de contrôle daarop kan niet in dezelfde hand worden gelegd.

Dit is wat in de Regeeringsstukken saneering of rationaliseering is genoemd. De „uniformeering" is derhalve gelegen in het stellen van bepaalde minimum-eischen — waarvan zelfs nog afwijking mogelijk is — en van zekere algemeene, maar plaatselijk gedifferentieerde normen.

Met de paedagogische vrijheid heeft dit alles evenwel niets te maken. Integendeel: waar in achterlijke streken, zooals op Nieuw Guinea, het eenvoudige leerplan van de desaschool — ten slotte dient toch ook op de zendingsschool eenige elementaire kennis van lezen, schrijven en rekenen te worden bijgebracht — te zwaar bleek, is door de zending in overleg met de inspectie een eenvoudiger leerplan opgesteld en ingevoerd. Nog nimmer is daartegen bezwaar gemaakt. Weldra zal op N. Guinea worden overgegaan tot een proefneming van principieel veel wijdere strekking. Elders, waar men ten aanzien van het leerplan met het oog op bepaalde plaatselijke behoeften speciale wenschen had, is daaraan na overleg met Bestuur en Inspectie voldaan, zooals ook het leerplan der openbare volksscholen locale verschillen vertoont. En overigens wordt steeds bij de beoordeeling van het peil van het onderwijs een plaatselijke maatstaf aangelegd. Geen inspecteur denkt er aan voor het onderwijs op Halmaheira of de Kei-eilanden Java-eischen te stellen. De bewering van Dr. KRAEMER, dat voor geheel Ned.-Indië één onderwijspeil zonder rekening houden met het verschillend milieu, waarin de school staat, zou worden aangenomen, is eenvoudig niet waar [1]).

Invoering van een ander subsidiestelsel ter verzekering van de paedagogische vrijheid van het Zendingsonderwijs is derhalve niet noodig. Die vrijheid is voor het confessioneel onderwijs trouwens in het algemeen h.t.l. belangrijk grooter dan in Britsch-Indië en China.

Men mag echter niet over het hoofd zien, dat, ook al ziet men de taak der volksschool in de eerste plaats als een sociaal-paedagogische, de subsidie voor het geven van *onderwijs* wordt verleend. Daarom dienen er waarborgen te worden gesteld, dat deze subsidie aan haar doel beantwoordt, d.w.z. het onderwijs zoo

1) Vgl. o.m. Algemeen Verslag van het Onderwijs in Ned.-Indië over 1925 p. 139 — 140; 1926 p. 122 en 128; 1927 p. 123; 1929/30 p. 194; 1930/1931 p. 69 — 70.

vruchtdragend mogelijk zij. Gelijk in iedere onderwijswetgeving worden derhalve ook hier leeftijdsgrenzen voor de leerlingen vastgesteld, die met de geaardheid en de ontwikkeling van de verschillende gebiedsdeelen rekening houden. Dat daartoe is moeten worden overgegaan, vindt zijn oorzaak hierin, dat de Zendingsscholen niet zelden meer het karakter droegen van verblijven voor kinderen van b.v. 3—18 jaar, dan van scholen. Om dezelfde reden is het ook noodig gebleken een matig verhoogingspercentage vast te stellen, wijl er met name in gebieden met dubbele zending de neiging bestond de kinderen zoo lang mogelijk vast te houden, waardoor het onderwijs een aanfluiting werd, terwijl er — mede in verband met het gehalte der goeroe's — van „opvoeding" evenmin sprake was. Dit alles is in veel scherper vorm al in 1906 door den heer H. COLIJN bepleit. Niet alleen wilde hij, dat de Regeering voorschriften zou vaststellen, regelende den minimum- en den maximum-leeftijd der kinderen en den duur van den dagelijkschen leertijd, maar ook dat Zij, ter vermijding van ondoelmatige uitgaven, het aantal bijzondere scholen van elke soort en de plaats, waar zij gevestigd zouden zijn, bepaalde, teneinde het aantal kleine éénmansschooltjes te beperken en de kinderen te concentreeren. Hij wenschte reguleering van de onderwijsvoorziening in verband met den toestand der geldmiddelen, de draagkracht der bevolking en de behoeften elders. Voor „schadelijk bevoorrechte" streken als de Minahasa, Sangir- en Talaud en de Tobalanden in Tapanoeli moest z.i. uitbreiding beslist worden tegengehouden, om elders wat meer te kunnen doen. Aan de „schandelijke nalatigheid" jegens andere streken moest een einde komen.

Evenzeer maakten de ervaringen der practijk het noodzakelijk te bepalen, dat geen leerlingen, die de school al hadden afgeloopen, onder een ander stamboeknummer opnieuw als voor de subsidie medetellend leerling der eerste klasse mochten worden ingeschreven.

Dat de A.S.R. *moest* voorschrijven, dat de schoolbeheerders de wenschen en bemerkingen van den betrokken inspecteur behooren op te volgen, tenzij zij daartegen overwegend bezwaar hebben — in welk geval hun beroep open staat —, vindt zijn grond in de pijnlijke ervaring, dat sommige schoolbeheerders die wenschen systematisch plachten te negeeren. Het is echter niet waar, wat

Dr. KRAEMER beweert, dat leerplan, rooster en leermiddelen door de inspectie zouden worden bepaald (Art. 8 lid (1) 7e en 8e der A.S.R.).

Tusschen het idealisme van den geachten schrijver en de werkelijkheid bestaat wel een zeer groote tegenstelling. Dat het — overigens onvermijdelijk — gebruik van vreemdelingen als leerkrachten en van een vreemde taal als voertaal aan de Zendingsscholen in verschillende gebieden voorshands een beletsel vormt voor de ook door Dr. KRAEMER zoozeer op den voorgrond gestelde aanpassing, behoeft wel geen betoog.

V.

De hierboven gegeven uiteenzettingen vindt men in de subsidiebepalingen aldus geformuleerd terug:

„Het onderwijs op de volksscholen moet ingericht zijn *naar de behoeften der bevolking*, met inachtneming *zooveel mogelijk* van de beginselen inzake *den omvang* [1]) van het leerplan, den leertijd en de dagelijksche schooltijden, welke gelden ten aanzien van de openbare volksscholen *in dezelfde streek of in streken, welke in ongeveer dezelfde omstandigheden verkeeren*, en moet zooveel mogelijk op het peil staan van de openbare volksscholen", enz.

Hoe Dr. KRAEMER hierin een volkomen triomf van de nivelleering kan zien, is niet recht duidelijk. Eenerzijds worden slechts eenige waarborgen voor het gehalte van het onderwijs gesteld als voorwaarde voor subsidieering, anderzijds ligt hierin de begrenzing van *de voor subsidie in aanmerking komende* leerkrachtenformatie opgesloten. De inrichting van het onderwijs naar de behoefte der streek staat echter voorop. Wordt nu door de Zending in verband met het godsdienstonderricht een andere schooltijdregeling gewenscht, die meerdere kosten met zich medebrengt, dan komen die kosten uiteraard voor hare rekening.

Ook dit is een onvermijdelijk uitvloeisel van de subsidieering door de Centrale Overheid in een land, waarin meerdere godsdiensten naast elkander zendingsarbeid verrichten.

---

1) Het veel omstreden Stbl. 1913 No. 309 nopens de uitbesteding van het volksonderwijs op Soemba aan de Zending der Gereformeerde Kerken in Nederland ging (onder : Ten zesde § 4) verder.

Hoe Dr. KRAEMER nu tot de conclusie kan komen, dat op deze wijze alle eigen zin van particulier initiatief op het terrein van onderwijs gedood wordt en dit initiatief op onderwijsgebied alleen als een onregelmatigheid wordt beschouwd, die zoo mogelijk behoort te verdwijnen, is niet geheel duidelijk. Niets toch verhindert de Zending om den door haar als de groote noodzakelijkheid gevoelden „band tusschen Kerk en School, tusschen godsdienst en school levend te houden".

Voor zooverre het werk der Zending gericht is op onderwijs en opvoeding en de school een natuurlijke plaats in de samenleving wil doen verwerven, de school wil inplanten en doen wortel schieten in het volksleven, maakt zij aanspraak op den steun van de Regeering en Haar organen [1]), ten aanzien van het „Christianisatie-streven" moeten Deze zich evenwel in beginsel afzijdig houden.

Opmerking verdient intusschen, dat in streken, waar het onderwijs in handen is van één corporatie, de oprichting van openbare volksscholen verboden is, zoolang die corporatie op alleszins bevredigende wijze in de onderwijsbehoeften van de bevolking voorziet en niet blijkt, dat bij bepaalde groepen der bevolking overwegende bezwaren bestaan tegen de richting van dat onderwijs (Bijblad No. 12862).

Nogmaals: Invoering van een ander subsidiestelsel ter verzekering van de paedagogische vrijheid van het Zendingsonderwijs is niet noodig. Ook bij een ander subsidiestelsel zullen grenzen aan de Landstegemoetkoming moeten worden gesteld en waarborgen voor het gehalte van het onderwijs. En dáárom gaat het slechts. De ervaring heeft bovendien geleerd, dat contrôle niet kan worden ontbeerd.

---

1) Het verschillend gezichtspunt vindt men typisch gedemonstreerd in de uiteenzettingen van Dr. ADRIANI en de Onderwijsinspectie over het onderwijs in Poso in het Algemeen Onderwijsverslag over 1920 p. 63 — 71. Tevens blijkt daaruit hoe onjuist het oordeel van Dr. KRAEMER over het werk der inspectie is. Vgl. Onderwijsverslag 1930/31 p. 73. Over de taakverdeeling tusschen den particulieren schoolbeheerder en de Inspectie, die Dr. KRAEMER thans aan de Regeering verwijt, zie : Onderwijsverslag 1929/1930 p. 216.
Zie ook de pas verschenen brochure van den heer J. SCHUIT over het volksonderwijs ter bestrijding van de brochure van den heer POST over hetzelfde onderwerp.

VI.

Nu treft het, dat Dr. KRAEMER in zijn requisitoir tegen de uniformeerende, centralistische en nivelleerende onderwijsleiding *geen enkel bewijs* aanvoert voor zijn stelling. Hij beroept zich op *bepalingen*, die hij op *zijne* wijze interpreteert, niet op *feiten*. Zijn desbetreffende philippica moet hij zelfs besluiten met de woorden: *„Den totaal-indruk van de bewoordingen der nieuwe bepalingen* samenvattende, komt men (lees: Dr. KRAEMER) tot de slotsom, dat getracht is het labiele evenwicht van de twee strijdige beginselen van differentiatie en nivelleering in onberispelijke formules vast te leggen, maar dat de centralisatie en de nivelleering volkomen gezegevierd hebben". Indien indrukken de basis moeten zijn, dan kan de fundeering van het geëmotioneerd „J'accuse" niet bijzonder sterk heeten, wijl ieder *bewijs* voor de aanklacht achterwege blijft.

Doch neen! De geachte schrijver meent in een Volksraadsuitspraak der Regeering de tendenz van het huidige onderwijsbeleid achterhaald te hebben, beter zelfs dan in de „schijnbaar alles-sparende formules".

Die uitspraak luidt: „een herziening van de historisch gegroeide en dus meer locaal of regionaal dan centraal beheerschte normen" [1]).

Deze woorden hebben op Dr. KRAEMER zoo'n indruk gemaakt, dat hij verzuimd heeft te lezen wat daarop onmiddellijk volgde: „Derhalve thans naast de onvermijdelijke dadelijke bezuiniging, *rationalisatie*". Dit thema, aangegeven in den aanhef van het Regeeringsantwoord in de hoofdzitting 1932, grijpt terug op hetgeen in de Financieële Nota en de Memorie van Antwoord reeds was vermeld en wordt dan — gelijk mede in den aanhef der rede werd aangekondigd — in het vervolg dier rede (p. 1189) verder uitgewerkt. Het gaat hier alleen om de normen voor *uitbreiding* van het aantal scholen in een bepaalde streek, zoodat de heele redenatie, die de geachte schrijver aan de tot tweemaal toe los van hun verband geciteerde woorden verbindt, vervalt.

„De uitbreiding van het volksonderwijs was in groote mate afhankelijk van het toevallig aanwezig locaal initiatief. Dat op

1) Hand. Volksraad 1932 — 1933 p. 1176.

deze wijze geen evenwichtige onderwijsvoorziening werd verkregen, is dan ook niet te verwonderen. In hoog ontwikkelde streken als West-Java trof men een school op 4000 inwoners aan; primitieve gebieden erlangden daarentegen een schooldichtheid van b.v. 1 volksschool op 500 zielen.

„Het streven is nu — *straks zal ik daarop nog nader terugkomen* — om den grondslag te leggen voor een rationeele beheerschte uitbreidingspolitiek, aan de ongebreidelde uitbreiding een einde te maken, het overtollige weg te snijden, ten einde, wanneer straks de tijden beter worden, op de versoberde basis meer systematisch te kunnen voortbouwen dan in het verleden is geschied".

Op p. 1193 van de Handelingen wordt dit thema dan nogmaals opgevat, wijl het woord „ongebreidelde" onderwijsvoorziening bij verschillende leden misverstand had gewekt:

„Aan dit stelsel nu van ongebreidelde onderwijsuitbreiding moet, naar de Regeering meent, een einde worden gemaakt; het subjectieve behoeftecriterium, blijkende uit de plaatsingsaanvragen door de ouders, moet plaats maken voor het objectieve behoeftecriterium, waarbij geval voor geval wordt overwogen, wat de reëele behoefte van de streek eischt.

„Het oude adagium van „laissez faire, laissez aller" is reeds lang onjuist gebleken; reeds lang weten wij, dat er geen sprake van is, dat de individuen het best in staat zijn, zelf hun eigenbelang te behartigen. Daarom moet dit adagium, dat op de andere terreinen van staatszorg reeds lang is verlaten, ook voor het onderwijs ter zijde worden gesteld. Hier moeten — ik gebruik nu nogmaals het woord dat zooveel misverstand verwekt — breidels worden aangelegd, opdat er niet langer scholen ontstaan, die objectief niet noodig zijn.

„Dat zulk een breideling noodig is, kan ook nog op andere wijze blijken. De overheid kan iedere gulden slechts eenmaal uitgeven. Besteedt Zij nu Hare inkomsten ook aan scholen, die objectief beschouwd konden worden gemist, dan moeten daardoor vanzelf andere scholen, die wèl aan een reëele behoefte beantwoorden, achterwege blijven. Het stelsel der ongelimiteerde onderwijs-uitbreiding leidt ertoe — er is in de Memorie van Antwoord reeds op gewezen en straks heb ik dit nogmaals doen uitkomen —, dat er in de verbreiding van het onderwijs groote

gewestelijke verschillen ontstaan, doordien in de eene streek door toevallige oorzaken meer activiteit voor de oprichting van scholen wordt tentoongespreid dan in de andere. Zoo verkrijgt men den toestand, dat in het eene gewest te weinig, in het andere te veel scholen zijn. De Regeering ziet dus in de door Haar voorgestelde breideling een middel om die streken, die het minst bedeeld zijn, het eerst aan de benoodigde scholen te helpen.

„Ik hoop, dat na deze uiteenzetting de genoemde sprekers zullen begrijpen, dat de Regeering niet zonder grond in de Memorie van Antwoord neerschreef, dat juist het belang van een gezonde ontwikkeling van deze maatschappij een beheerschte en rationeele onderwijsvoorziening eischt".

Zoowel uit het hier aangehaalde commentaar als uit de Financieele Nota en de Memorie van Antwoord bij de ontwerpbegrooting voor 1933, waarop het terugsloeg, blijkt derhalve ten duidelijkste, dat in het door Dr. KRAEMER zoo onjuist geïnterpreteerde citaat uit het Regeeringsantwoord in eersten termijn gedoeld werd op de „rationalisatie", die hierboven onder IV nogmaals ampele bespreking vond. Ook hieruit kan dus voor de uniformeeringszucht van de Onderwijsleiding geen bewijs worden geput. Het gaat hier slechts om de noodzakelijke consequentie van de financiering van de onderwijsvoorziening uit beperkte middelen.

Intusschen is het Dr. KRAEMER ongetwijfeld bekend, dat thans — gelijk door den Landvoogd in de Openingsrede 1932 reeds in het uitzicht werd gesteld — dat rationalisatieproces van het bestaande onderwijsapparaat al is afgeloopen.

VII.

Dat het Departement niet volledig tegemoet *kan* komen aan al de wenschen der Zending is dus niet gelegen in een bureaucratische neiging tot unificatie, maar, gelijk reeds werd gereleveerd, in de financieele noodzakelijkheid. Zoolang de financiering van het onderwijs in dit land centraal en met beperkte middelen geschiedt en er op het gebied van de uitbreiding van het onderwijs nog zooveel te doen valt, kan men niet ontkomen aan het stellen van

algemeene normen voor zijn subsidiepolitiek, algemeene normen, die ontleend zijn aan hetgeen men, op grond van kostbare ervaring, geleerd heeft voor de onderwijsvoorziening te mogen besteden. Dat is de reden, waarom men de differentiatie van volksonderwijs-standaardonderwijs ook als grondslag van de subsidieering van het bijzonder Inlandsch lager onderwijs heeft *moeten* doorvoeren, dat is ook de reden, waarom men de vroegere speciale regelingen voor bepaalde gebieden — die overigens ten nauwste samenhingen met de destijds voorgenomen, sedert (mede als gevolg van het optreden van dubbele zending) onhoudbaar gebleken politiek van uitbesteding — heeft moeten prijsgeven voor een Algemeene Subsidieregeling. In dit verband is het opmerkelijk, dat men, nog vóór men in overleg met de Zending tot zulk een algemeene subsidieregeling gekomen was, zich reeds genoodzaakt zag de subsidieering van uit één punt te doen geschieden (Bijbl. 7872) en de speciale regelingen hoe langer hoe meer uniformiteit waren gaan vertoonen.

Zoolang dus *het Land* het bijzonder onderwijs subsidieert, blijven algemeene normen noodzakelijk, zijn zij onvermijdelijk.

VIII.

Zoo kom ik dan thans tot het voorstel van Dr. KRAEMER, dat den uitweg zou moeten bieden om de bij het bijzonder volksonderwijs betrokken belangen tot hun recht te doen komen: „Elk jaar worde het bedrag, dat voor een bepaalde streek aan de Zending als subsidie wordt toegekend op de basis van erkende behoeften en binnen het raam der begrooting, aan de Zending uitgekeerd. Zij is vrij in de besteding, maar moet elk jaar verantwoording doen van de wijze, waarop het geld besteed is, opdat de noodige contrôle niet ontbreekt en de Zending tevens genoodzaakt is rekenschap af te leggen van de onderwijspolitiek, die zij o.a. door middel van deze gelden heeft nagejaagd. De Zending zou door dit fixum gedwongen zijn een zoo economisch mogelijk gebruik van de haar ter beschikking staande gelden te maken. Voor hetzelfde geld zou zij meer werk kunnen doen. Door de huidige regelingen bestaat er voor de Zending geen enkel belang om de bevolking tot zelfonderhoud aan te sporen b.v.

De eenige prikkel, die de Zending daartoe drijft, komt voort uit zuiver paedagogische overwegingen. Belang heeft ze er in geen enkel opzicht bij, daar ieder batig saldo op de schoolrekening van de subsidie wordt afgehouden. Deze regeling is zeer onrechtvaardig, daar een tekort op de schoolrekening wel op de Zending wordt gelegd, maar een batig saldo, dat door ijverig en verstandig beheer is behaald en dat voor een toekomstig tekort zou kunnen gereserveerd worden, van de subsidie wordt afgehouden. Het prikkelen tot zelfonderhoud is niet alleen een paedagogische plicht, maar wordt tevens een belang, wanneer men weet daardoor meer subsidiegeld over te houden tot het uitbreiden en verbeteren van het onderwijs. Het bovenstaande brengt mee, dat de Zending een zekere vrijheid zal moeten hebben om zich voor vrijwillige bijdragen tot de bevolking te wenden, b.v. ten aanzien van school- en goeroe-woning, maar toch vooral ook ten aanzien van het levensonderhoud van den goeroe".....

De suggestie van Dr. KRAEMER verraadt een opvallend gemis aan bekendheid met de practijk en behelst een miskenning van het aan de organisatie van het volksonderwijs ten grondslag liggend zelfbekostigingsbeginsel.

Om bij het laatste punt te beginnen: „de vrijheid (die de zending) zal moeten hebben om zich voor vrijwillige bijdragen tot de bevolking te wenden": de A.S.R. (Art. 5 lid (2)) schrijft voor:

„(2) De schoolbeheerder *moet* zich bereid toonen, te streven naar het verkrijgen van de medewerking der bevolking voor de oprichting en instandhouding van de school in dien zin, dat in de kosten en lasten van een en ander door de bij de school belanghebbende bevolking naar vermogen wordt bijgedragen, *ook*, waar dit mogelijk is, door de betaling van schoolgeld".

Dat dit artikel niet bindender is geformuleerd, moet worden toegeschreven aan het over deze redactie gevoerd overleg met de Zending, die overigens uiteraard krachtens haar wezen het zelfbekostigingsbeginsel onderschreef. In dit overleg is ook gelegen de oorzaak, dat lid (3) van hetzelfde artikel luidt:

„(3) De in het vorig lid bedoelde medewerking van de bevolking brengt geen verandering in het karakter der school als bijzondere school".

Op deze beide artikelleden wordt in den Nieuwen Leidraad (Bijblad No. 12862), die in de plaats is getreden van de vroegere „Toelichting" (Bijblad No. 10606), nadere toelichting gegeven, in dezen zin, dat aan het Binnenlandsch Bestuur wordt opgedragen der Zending in haar streven naar het verkrijgen van de medewerking der bevolking de behulpzame hand te bieden.

Ook deze bepaling ontleent haar oorsprong aan het met de Zending gepleegd overleg, omdat zij zich zonder de hulp van het Bestuur in het algemeen van de medewerking der bevolking niet verzekerd achtte. Daarbij wordt haar nog de zeggenschap over de school gegarandeerd, ook voor het geval deze door de bevolking geheel is tot standgebracht.

De Zending heeft derhalve niet alleen reeds de vrijheid, maar zelfs de plicht om naar de medewerking van de bevolking te streven, waarbij het Bestuur de plicht heeft haar te helpen.

Mitsdien komt de prikkel, die de Zending er toe drijft om de bevolking tot zelfonderhoud aan te sporen, *niet* — gelijk Dr. KRAEMER zegt — uitsluitend uit zuiver paedagogische overwegingen voort.

Deze regeling is overigens maar niet uit de lucht gegrepen, doch vloeit voort uit het stelsel van de financiering van het volksonderwijs.

De subsidieering van het bijzonder volksonderwijs toch is in wezen dezelfde als die van het openbaar volksonderwijs, maar berust op geheel andere beginselen dan b.v. die voor de scholen van Westersch lager onderwijs. Geldt voor laatstbedoelde scholen in het algemeen het principe, dat de subsidie, vermeerderd met het schoolgeld, de normale kosten, berekend naar den openbaren maatstaf, dekt, zoodat een eventueel surplus dient te worden teruggestort [1]), voor het volksonderwijs geldt het *zelfbekostigingsbeginsel.* Bij het vigeerende kostenverdeelingsstelsel is de toestand zoo, dat uit de bevolkingsbijdragen, vermeerderd met het schoolgeld en de eventueele vergoeding voor leermiddelen, *ten minste* de materieele kosten dienen te worden betaald [2]), terwijl het Land

1) Met „een ijverig en verstandig beheer" heeft dit niets te maken : hier staan eenvoudig „normale" uitgaven tegenover „normale" inkomsten. Overigens verwart Dr. KRAEMER hier kennelijk weder de subsidieregeling W.L.O. met die voor het volksonderwijs.

2) Zie, wat het Gouvernement der Molukken betreft, bovendien nog Stbl. 1824 No. 19a, dat op dit punt nog steeds van kracht is.

ten hoogste de personeelskosten op zich neemt tot een maximum van het werkelijk uitbetaalde bedrag, voorzoover het niet de *voor dit gebied* geldende salarisnormen voor openbare volksonderwijzers te boven gaat en deze laatste de in de subsidieschaal A 13 van de B. B. L. aangegeven bedragen niet overschrijden.

Indien derhalve — gelijk in sommige streken reeds geheel of gedeeltelijk het geval is — uit de bevolkingsbijdragen ook de bezoldigingen der volksonderwijzers kunnen worden gekweten, dan wordt *geen* Landstegemoetkoming verleend. Worden deze salarissen gedeeltelijk uit bevolkingsbijdragen in natura voldaan, dan wordt ten hoogste subsidie toegekend tot het in geld uitbetaalde tractementsgedeelte, voorzoover dit, vermeerderd met het geldswaardig bedrag van de inkomsten in natura en van de andere emolumenten, de hooger aangegeven normen niet te boven gaat (Vgl. de in Bijblad No. 12862 gegeven toelichting op Art. 12 lid (3) en (4) der A.S.R.).

Alleen binnen deze grenzen kan dus evenals tevoren *op grond van de geraamde bevolkingsbijdragen* „elk jaar het bedrag, dat voor een bepaalde streek aan de Zending als subsidie wordt toegekend", als *„voorloopige subsidie"* worden uitgekeerd. Uit de afrekening blijkt dan, in hoeverre het te hoog of te laag is geweest, waarop de definitieve subsidie (Art. 15-17) wordt vastgesteld. Van een fixum kan dus geen sprake zijn — evenmin als bij het openbaar volksonderwijs — wijl het subsidiebedrag afhankelijk is van de bevolkingsbijdragen, die om paedagogische en financieele redenen moeten worden gestimuleerd, waartoe ook de Zending de verplichting op zich genomen heeft en waartoe ze ongetwijfeld èn in het Landsbelang èn in het belang van onderwijs en opvoeding gaarne hare medewerking zal verleenen, al zal zij daardoor niet „meer subsidiegeld overhouden". Immers, de Landsgemoetkoming heeft steeds slechts een *aanvullend* karakter. Stijgt de opbrengst van de bevolkingsbijdragen, dan ondergaat de subsidie automatisch vermindering: Uiteindelijk is het streven op zooveel mogelijk volledige zelfbekostiging gericht.

De huidige crisis nu heeft deze ontwikkeling van zaken in zooverre bevorderd, dat op een meer oordeelkundig en meer doelmatig beheer van de bevolkingsbijdragen wordt aangestuurd ten einde de Landstegemoetkoming tot het werkelijk noodige te

beperken en dat in verband daarmede op verschillende plaatsen de bevolkingsbijdragen in natura weder in de plaats treden van die in geld.

Het voorstel van Dr. KRAEMER komt derhalve in laatste instantie neer op den wensch om *meer subsidie* te ontvangen dan normaal is: immers, hij wenscht eerst een Landstegemoetkoming en wil vervolgens trachten zooveel mogelijk bevolkingsbijdragen te verkrijgen.

Maar ook afgezien hiervan geeft het voorstel-KRAEMER geen oplossing. De geachte schrijver toch wenscht, dat „*elk jaar*..... het bedrag, dat voor een bepaalde streek aan de Zending als subsidie wordt toegekend *op de basis van erkende behoeften* en binnen het raam der begrooting, aan de Zending (wordt) uitgekeerd".

Boven bleek reeds, dat hier alleen van *personeels*subsidie sprake kan zijn. Het *aantal* leerkrachten echter, waarvoor eene Landstegemoetkoming wordt verleend, wordt — evenals bij het openbaar onderwijs — sedert jaar en dag bepaald door het aantal geregeld de school bezoekende leerlingen. Wil derhalve elk jaar het subsidiebedrag „op de basis van erkende behoeften" kunnen worden vastgesteld, dan wordt de contrôle op de leerlingen (absentiecijfers, leeftijdsgrenzen, enz.) niet overbodig gemaakt.

Verder klaagt Dr. KRAEMER over den administratieven omslag, maar wenscht niettemin, dat de Zending „elk jaar verantwoording doet van de wijze, waarop het geld besteed is, opdat de noodige contrôle niet ontbreekt en de Zending tevens genoodzaakt is rekenschap af te leggen van de onderwijspolitiek, die zij o.a. door middel van deze gelden heeft nagejaagd".

Dit vereischt heel wat meer administratie dan de ééne collectieve subsidieaanvraag, die de schoolbeheerder thans per jaar voor de *gezamenlijke* scholen onder zijn beheer heeft in te dienen en de ééne jaarlijksche afrekening. Wie scholen beheert, houdt toch ongetwijfeld voor zich zelf een klein kasboek van zijn uitgaven en inkomsten.

Ten slotte moge ik met het oog op de strekking van Dr. KRAEMER'S voorstel in herinnering brengen, wat de heer J. KRUYT in het door den schrijver aangehaalde, maar ten deze niet geciteerde

artikel [1]), op grond van de in het gebied der Poso-zending verkregen ervaring, heeft opgemerkt over het hulpbetoon van de dorpsbevoking jegens „haar" goeroe:

„Maar langzamerhand kreeg de goeroe een zeer uitzonderlijke positie, èn door zijn meerdere kennis, die in de veranderde tijdsomstandigheden zeer gewaardeerd werd, èn door het ambt, dat hem een zekere onafhankelijkheid gaf ten opzichte der publieke opinie. Hierdoor hebben vele goeroe's, uit den aard der zaak vooral de uitheemsche, het leven in onderling hulpbetoon en welwillendheid..... zeer geschaad. *Men maakte veelal misbruik van de positie.* Hierdoor zijn we genoodzaakt geworden hulpverleeningen, die op zich zelf geen kwaad kunnen, *streng te verbieden. Dit is heel jammer, maar zeer noodig*".

Reeds in 1857 zag de Resident JANSSEN (1853—1859) zich genoopt om in de Minahasa tegen hetzelfde euvel maatregelen te nemen [2]).

Van welke zijde men de suggestie van Dr. KRAEMER ook bekijkt, ze blijkt ondoordacht en op deze wijze onuitvoerbaar.

Gelukkig echter is — gelijk boven bleek — met het oog op de paedagogische vrijheid van het bijzonder onderwijs geen wijziging van het stelsel noodig.

IX.

Moest tot dusverre Dr. KRAEMER'S critiek, getoetst aan de bepalingen en de werkelijkheid, als ongefundeerd worden ter zijde gesteld, tot slot volge een woord van instemming.

Waar de geachte schrijver de noodzaak bepleit van het inplanten van de school in het volksleven en den goeroe geen vreemd ongeassimileerd element in de samenleving wil doen blijven, daar worden zijne woorden gaarne onderschreven. Van het begin van

---

1) Med. Ned. Zend. gen. 1931 p. 251 — 252.

2) Dat intusschen Resident JANSSEN en zijn opvolger Resident BOSSCHER der Zending niet minder welgezind waren dan Resident HAPPÉ, die als gepensioneerde in 1871—1872 in Holland voor den schoolarbeid van het N.Z.G. in de Minahasa collecteerde, blijkt wel hieruit, dat eerstgenoemde aan de Zendingskweekschool subsidie wilde verleenen en de ander de Gouvernements- en negorijonderwijzers daar wenschte te doen opleiden. In die dagen wenschte het N.Z.G. echter nog onafhankelijk te blijven.

het volksonderwijs af heeft deze bedoeling voorgezeten. Naar aanpassing van de volksschool aan de specifieke behoeften van het milieu, naar populariseering van het volksonderwijs is van den aanvang af gestreefd. Intusschen wordt gaarne erkend, dat op dit gebied nog zeer veel te doen valt, met name om het sociaal-paedagogisch effect van de volksschool te verhoogen. Daarvoor moet men echter in de eerste plaats de geëigende onderwijzers hebben.

Dat de opleiding van den volksonderwijzer voor verbetering vatbaar is, wordt eveneens toegegeven: de daarvoor gereedliggende plannen, die reeds in de begrooting voor 1931 tot uitdrukking zouden zijn gebracht, konden echter tengevolge van den nood der tijden nog niet tot uitvoering worden gebracht. Zoodra de financiën daartoe ruimte bieden, zal met experimenten in die richting (locaal gedifferentieerd!) een aanvang worden gemaakt.

Ziet de Zending kans „met de beschikbare geldmiddelen (op dit gebied) datgene te bereiken wat het milieu vereischt", het staat haar vrij „naar eigen wegen te zoeken". Nooit en nergens is iets anders ten aanzien van het leerplan der Normaalleergangen gedecreteerd dan dat gedurende *4½ uur per week* onderwijs moet worden gegeven volgens een door den betrokken inspecteerenden ambtenaar goedgekeurden lesrooster [1]). Slechts is een subsidiebasis vastgesteld.

Dr. KRAEMER heeft — n.h.v. overbodig — het belang bepleit van het particulier initiatief, „dat opgestuwd wordt uit de levende kritiek en de levende behoeften in de maatschappij". Hij heeft daartoe gewezen op de mogelijkheid van paedagogische experimenten. Welnu, tegen „de vrijheid en beweeglijkheid, die noodig zijn om nieuwe dingen te beginnen, om te experimenteeren, om energiek wegen te zoeken teneinde met het onderwijs aan de werkelijke behoeften tegemoet te komen en ze te leiden" is nog nimmer bezwaar gemaakt.

Integendeel, aan Dr. KRAEMER zelf is door mijn ambtvoorganger

---

1) Vgl. Bijbl. 10063.

in 1928 een proefneming met 10 volksscholen *aangeboden* en in 1931 door mij een proefneming met een „Moga-school" [1]).

Op dit aanbod is tot op heden niet ingegaan. Het wordt trouwens door het Departement alleen maar betreurd, dat concrete plannen van het particulier initiatief zoo zeldzaam zijn, hoezeer daarbij steeds gaarne de behulpzame hand wordt geboden.

---

1) Vgl. Dr. KRAEMER's artikel over „Belangrijke Onderwijs-experimenten in Britsch-Indië", in: *De Opwekker* 1930 p. 477; Onderwijs als middel tot volksopbouw (Vereeniging Ned. Ind. Onderwijs Kongres. *Verslag van de Kongresvergaderingen in* 1931 p. 6 en volg.); De taak der school, in: *De Opwekker* 1931 p. 313 en volg.; Het eerste noodige, in: *De Stuw* 1931 Nos. 1, 2, 3, 5, 6; vgl. *De Opwekker* 1932, p. 137 en volg. en 1928 p. 454 — 455; alsmede J. VAN GOUDOEVER. De taak der school, in: *De Opwekker* 1931 p. 74 en volg. en De houding van den onderwijzer-opvoeder, aldaar 1931 p. 131 en volg.

Balische deelbouwcontracten gewijzigd als gevolg der huidige crisis,

door

Dr. F. W. T. Hunger.

Men kan op Bali allerwege een streven waarnemen — typisch verschijnsel van dezen tijd — om de verplichtingen der bestaande deelbouwcontracten, voorzoover die in geld moeten worden voldaan, dus in de eerste plaats de landrente, gelijkelijk te verdeelen over beide contracteerende partijen. Het van deelbouw levende deel der bevolking is ontmoedigd door de lage productenprijzen en de geldschaarschte, zoodat het kon gebeuren — wie had daar ooit van gehoord in deze maatschappij — dat de ruim duizend deelbouwers van de poeri Kaba[2], even vóór den oogst, al de door hen bewerkte gronden aan den landheer terug aanboden, uit angst, dat hun oogstaandeel niet voldoende geld zou opbrengen om er de landrente, die geheel te hunnen laste kwam, mee te betalen. Dit is één uit zeer vele voorbeelden in Zuid-Bali. Inderdaad is die vrees der deelbouwers gewettigd, daar voor een sawah, die plus minus veertien picol padi, dus zeven picol nandoe-aandeel [1]), oplevert, ongeveer vijf gulden tigasana [2]) moet worden betaald, een bedrag dat overeenkomt met den prijs, die door de rijstfabriek van Zuid-Bali te Kapal voor zes picol padi wordt gegeven. Slechts veertien procent van den oogst zou overblijven voor hun levensonderhoud in de *ruimste* beteekenis. Men denke slechts aan de vele offerplichten, die eveneens uit deze inkomsten betaald moeten worden. Geen wonder dus dat men liever één seizoen voor niets gewerkt wilde hebben, dan zich als nalatige landrentebetalers have en hof te zien executeeren door den fiscus.

De grondbezitters echter, die slechts inkomsten hebben in den vorm van padi en dus leven alleen van hun oogstaandeel, zouden om dezelfde reden evenmin in staat zijn de geheele landrente voor

[1]) Nandoe = deelbouw met gelijke verdeeling van de opbrengst.
[2]) Tigasana = sawahbelasting.

hun rekening te nemen. Aangezien in het afgeloopen jaar tevens geen gedeeltelijke ontheffing van den landrente-aanslag werd verleend, hetgeen wellicht het tempo der veranderingen zou hebben vertraagd, kan men nu reeds bijna spreken van een agrarische omwenteling. Algemeen ziet men gebeuren, dat deelbouwers hun gronden den landheeren teruggeven met de mededeeling niet meer in staat te zijn aan de tot dusver bestaande verplichtingen te voldoen, indien niet tenminste de landrente door beide partijen betaald zal worden naar evenredigheid van de grootte van ieders oogstaandeel.

Nog klemmender zijn de eischen der deelbouwers, wanneer de gronden bovendien voor aanzienlijke bedragen aan hen waren verplaisd. Melaisin [1]) is de naam voor een bijzonder, maar algemeen verbreid soort deelbouwcontract (plais-tandoe), waarbij de deelbouwer den grondbezitter een som gelds verschaft, dikwijls zelfs een zeer hooge (althans in het Tabanansche) [2]), bijwijze van bindsom. Als de plais even hoog is als de verschuldigde landrente [3]), beschouwt men haar als een zekerheidsstelling voor een geregelde betaling der landrente door den deelbouwer, die bij nalatigheid zijn plais verbeurt. In verreweg de meeste gevallen is de plaissom aanzienlijk hooger, soms nadert zij zelfs de verpandingswaarde van den grond; zeker in dezen tijd. Een bezitter van een stuk grond, dat met plais bezwaard is, kan den grond niet van den deelbouwer-plais-gever afnemen voordat door hem de plais is terugbetaald; evenmin kan een plaisgever zonder meer zijn plais terugvorderen; overigens bestaan de normale nandoe-regels. Deze regels varieeren weliswaar met den aard der streek, als normaal kan men echter aannemen dat een nandoe-houder, behalve dat hij den halven oogst krijgt (a) en bij plais een rentelooze som ter beschikking van den landheer heeft gesteld (b), hij ook de volle landrente betaalt (c) en tenslotte dienstplicht vervult in huis en hof van den grondbezitter (d).

a. De verdeeling van den oogst geschiedt op het veld, waar de bossen padi op rijen worden neergeteld. Nadat het snijloon met een deel dier padi is betaald, krijgt de deelbouwer zoo-

1) KORN, Het adatrecht van Bali, 1932, pag: 583.
2) Anders adatrechtoundel XV, pag: 70.
3) NIEUWENHUYZEN, Sasaksch adatrecht, 1932, pag: 110.

veel bossen als noodig zijn voor de volgende beplanting van het veld (bibit a tenah, a tjekel), terwijl de bezitter of diens gemachtigde eenzelfde hoeveelheid (soewinih) krijgt als getuigengeld bij de verdeeling. Daarna pas wordt de netto oogst volgens het contract verdeeld, waarbij de deelbouwer tevens verplicht is op eigen kosten het den landheer toekomende aandeel bij diens rijstschuur thuis te bezorgen.

b. Algemeen wordt het plaiscontract opgevat als een aanbod van den deelbouwer, die zich tegen eventueele willekeur van den bezitter wil vrijwaren; vandaar de term bindsom. Vooral heeft dat plaats, indien de deelbouwers bij geruchte iets over geldnood van hun heer hebben vernomen. Er bestaat ook een volksgezegde hetwelk luidt, dat een arme drommel nog net gronden in plais kan nemen, dat meer welgestelde lieden gronden in pand kunnen nemen en het alleen voor de rijken is weggelegd om gronden te koopen (de bekende trits: nista, madya, oetama!). In tijden van overvloed echter en ruim geldverkeer komt van het bindende dier bindsom niet veel terecht en is de practijk deze, dat er grondbezitters zijn, die er steeds op uit zijn de plaissommen te verhoogen en die er met marchandeeren, intrigeeren en chicaneeren vrijwel altijd in slagen anderen te vinden, die genegen zijn een hoogere plaissom te betalen, waarmee dan de huidige deelbouwers onherroepelijk worden uitgekocht, tenzij dat zij er een even groote of hoogere plais voor over hebben. Aan den anderen kant geeft het plais-hidoep-contract [1]) de garantie dat de plaissom geen verloren geld is, daar zoowel bij uitkoop door den grondeigenaar als bij overdracht door den huidigen deelbouwer aan een anderen (melèlènang), zij in beide gevallen onverminderd weer in handen komt van den oorspronkelijken eigenaar. Dit is dan ook één van de manieren waarop een Baliër zijn spaarduitjes belegt. In een tijd als deze zijn die beleggingen echter niet liquide te maken.

De ook bestaande plais-ilang of -mati [2]), waarbij na iedere oogst een gedeelte der plaissom wordt afgeschreven en die als het ware een vooruitbetaalde huur voor een bepaald aantal oogsten is, is dus voor den plaisgever minder voordeelig.

1) en 2) KORN, Adatrecht, pag: 583.

Even algemeen is het echter, dat een verzoek om plais gedaan wordt door den grondbezitter (melaisang). Voor alle mogelijke aangelegenheden immers, waarvoor een grand seigneur geld noodig heeft, spreekt hij zijn deelbouwers aan, die dan dikwijls in den vorm van plais-geven of -verhoogen hem bij moeten springen. Zoodoende hebben grondbezitters in vele gevallen langzamerhand hun gronden bezwaard met vele duizenden rijksdaalders. Daarbij komt dat het geven en nemen van plais bijkans nimmer officieel wordt vastgelegd en geheel in een onder-onsje wordt afgedaan. Het bestaan er van kan bovendien niet worden afgeleid uit de voorwaarden van het deelbouwcontract, met dit eene voorbehoud, dat plais alleen samengaat met nandoe, zoodat een bestaand nelon-contract, dat verzwaard wordt met plais, altijd wordt omgezet in een nandoe-overeenkomst. Eerst wanneer er grondtransacties plaats hebben ontwaart men het netwerk van rechten, dat bijkans ieder stuk grond overspant.

Onlangs paste een vermogend Baliër de volgende methode toe om goedkoop aan gronden te komen. Hij zocht zich eerst een aantal toekomstige deelbouwers uit, die zich bereid verklaarden de gronden, die hij wilde koopen, tegen een zekere plaissom in deelbouw te nemen. Na zich op die wijze van een groot renteloos kapitaal te hebben verzekerd, kocht hij, na het ontbrekende zelf te hebben bijgepast, de beoogde gronden aan. Het mooiste is dat dezen speculant wel vermeerdering maar nooit terugbetaling van plais staat te wachten, daar plais immers niet door den gever kan worden teruggevorderd. Geen wonder, dat deze euvele practijk ruime toepassing vindt. Op deze wijze zijn zeer groote kapitalen van den kleinen man onproductief belegd. In een tijd als deze beginnen de plaisgevers zich daar rekenschap van te geven en hun vroegere royaliteit te betreuren, temeer omdat de grondbezitters zich weinig genegen toonen hen, nu zij in geldnood verkeeren, naar vermogen te steunen en er geen andere deelbouwers te vinden zijn, die genegen zijn de reeds duur verplaisde gronden tegen dezelfde voorwaarden over te nemen.

c. In de meeste streken betaalden de deelbouwers van ouds de volle landrente, of bij minder voordeelige deelbouwcontracten (nelon, ngempat) een zoo groot mogelijk aandeel. (Voor den fiscus was dat een groot gemak omdat de inning van vele geringe bedragen vlotter gaat dan de dikwijls in de honderden, soms duizenden guldens loopende sommen der grootgrondbezitters). Thans echter vormt de betaling der landrente het hoofdprobleem en het voornaamste twistgeschil tusschen belanghebbenden. De deelbouwers willen dien betalingsplicht overdragen op de bezitters en desnoods een grootere werkpraestatie daartegenover stellen. De grondbezitters verzetten zich echter tegen dat verlangen en zijn desnoods genegen den dienstplicht geheel te laten vervallen mits de deelbouwers de volle landrente blijven betalen.

In de praktijk ziet men nu gebeuren, dat beide partijen een deel der landrente betalen evenredig aan de grootte van ieders oogstaandeel, hetgeen onder de huidige omstandigheden de billijkste verdeeling van lasten is. Zooals hierboven reeds werd opgemerkt, zou het voor een grondbezitter onmogelijk zijn de geheele landrente te betalen uit de opbrengst van zijn oogstaandeel, omdat hij daarvoor nu ongeveer zes en tachtig procent van zijn oogstaandeel noodig zou hebben. Een evenredig deel gaat desnoods; men moet immers niet vergeten, dat een beter gesitueerde ook heel wat zwaarder lasten te dragen heeft (personeele belasting, vermogensbelasting, meer schoolgeld enz.) dan een gewone deelbouwer, die naast zijn deelbouwaandeel in rijst, inkomsten heeft uit tweede gewassen (uit den vollen oogst in het Tabanan'sche en Badoeng'sche en uit drie-vierde of twee-derde deel daarvan in de meer oostelijke onderafdeelingen). Bovendien levert het ploegvee, dat veelal na de grondbewerking tegen aankoop van een jong stel ossen met een voordeelig verschil wordt verkocht, den grondbewerker, in casu den deelbouwer, een niet te versmaden bijverdienste op. De gezamenlijke deelbouwers kunnen, indien zij verstandig te werk gaan, dan ook over meer inkomsten beschikken dan de grondeigenaar. Een deelbouwer beschikt echter in het algemeen over geen ander kapitaal dan zijn werkkracht, eenig vee en een paar huizen, heeft dus

onvoldoende onderpand om te beleenen en zich zoodoende tijdelijk uit den nood te helpen, iets wat een grondbezitter wel kan en thans door de omstandigheden ook algemeen verplicht is te doen.

d. En ten slotte moeten de deelbouwers, afgezien van de soebakplichten verbonden aan het bewerken van den grond en afgezien van de offerplichten voor het welslagen van den oogst, die ten volle voor hún rekening komen, nog persoonlijke diensten verrichten voor den landheer. Meestal tweemaal per balische maand (vijf en dertig dagen) moeten de deelbouwers uitkomen om alle mogelijke werkjes te verrichten in de poeri. 's Nachts blijven zij daar om wachtdiensten te verrichten, hetgeen impliceert dat zij geneeskrachtige kruiden moeten zoeken als een der huisgenooten zich onwel voelt. Pas wanneer zij den volgenden ochtend voldoende bad- en drinkwater hebben gehaald, het erf hebben schoongeveegd en hun aflossers met de traditioneele hoeveelheid gras of bladeren voor veevoer over den schouder zijn komen opdagen, eerst dan mogen zij naar huis terugkeeren. Op deze wijze heeft iedere welgestelde landheer het bediendenvraagstuk afdoende opgelost.

Ter verduidelijking zij hier echter medegedeeld, dat de aard van den dienstplicht van deelbouwcontracten, waarbij de grondheer tot de poeribezittende afstammelingen van vroeger of nu heerschende families behoort, niet gelijk is aan die, waar deelbouwer en grondbezitter gelijksoortige desalieden zijn. De deelbouwer van poerigronden heeft in verkapten vorm de bij staatsblad afgeschafte ajahan kedalem diensten te verrichten, voor zoover die niet door onze Gouvernementszorg overbodig zijn geworden — bijvoorbeeld krijgsdienst —; de deelbouwer van gronden van eigen familie- of desaleden heeft als zoodanig geen dienstplicht te vervullen. Wel zal hij ongevraagd zijn diensten aanbieden wanneer de grondbezitter die behoeft; dit is echter niet meer dan een beleefdheidsplicht. Van dienstplicht, in den vorm van geregelde arbeidspraestaties en van vernederend figureeren bij feesten, tot meerdere glorie van den heer-over-velen, is hier geen sprake.

Uitwassen van den dienstplicht echter komen algemeen voor. Als bij bijzondere gelegenheden (tandenvijlen, lijkverbranding)

een grondbezitter overgaat tot het vieren der plechtigheid, zijn het ook weer de deelbouwers, die daarvoor gedeeltelijk de materialen en den arbeid moeten leveren. En ofschoon zij in vele gevallen vrij eten, drinken en snoepen hebben, moeten zij toch maar weer opdraven en de handen uit de mouw steken. Er is een geval bekend, waarbij een zekere Goesti zelfs met den gewoonteplicht om bij de adatfeesten, waarbij men een beroep op de hulp der wijkgenooten (krama bandjar) behoort te doen, brak en die feesten voorbereidde en vierde slechts met de hulp zijner deelbouwers. Een dergelijke handelwijze vindt echter ook in balische oogen geen genade. Bij andere landheeren weer was de dienstplicht zoo drukkend, dat de deelbouwers er de voorkeur aan gaven dien af te koopen tegen vijf gulden 's jaars. Men kan dan ook zonder overdrijving zeggen, dat in laatste instantie zoo niet alle, dan toch een zeer groot percentage van de lasten en plichten, die het budget van een landheer drukken, direct of indirect op de deelbouwers werden verhaald. Thans worden ten gevolge van de geldschaarschte vele bestaande contracten gewijzigd, daar deelbouwers, die onder deze ongunstige voorwaarden willen en kunnen werken niet meer zoo gemakkelijk te vinden zijn.

Opmerkelijk is het dat het meerendeel dezer wijzigingen in der minne tot stand is gekomen, slechts enkele gevallen werden voor den inheemschen rechter, den raad van kerta's, gebracht. Men ziet gebeuren dat de deelbouwcontracten tusschen hen, die elkaars gelijken zijn — dit zijn ongeveer de helft van alle deelbouwcontracten — zonder moeilijkheden worden geregeld doordat beide partijen een deel der landrente, evenredig aan de grootte van hun oogstaandeel, betalen, terwijl de regeling der diensten geen wijziging van noode heeft omdat die wederzijds door eischen van fatsoen en gevoelens van vriendschap wordt beheerscht. Die vriendschap houdt thans in, dat men het minimum aan hulp verlangt.

Het overleg tusschen de overheerschende en de dienende klasse draagt echter het karakter van loven en bieden. In vele gevallen komt men hier overeen, dat de deelbouwers die dichtbij den landheer wonen slechts een deel der landrente, evenredig aan de grootte van hun oogstaandeel, zullen betalen, maar op dezelfde voorwaarden als weleer hun dienstplicht moeten vervullen, terwijl de

veraf wonenden de landrente in haar geheel blijven betalen, maar vrijgesteld worden van dienstplicht. De landheeren in het Krambitan'sche echter laten de deelbouwers de volle landrente betalen, maar hebben den dienstplicht afgeschaft en betalen de transportkosten van hun oogstaandeel, die tot dusver door den deelbouwer werden bekostigd, zelf.

Ondanks talrijke nuances, ziet men dus over de geheele linie een streven om den zwaarsten last, de betaling der landrente, over beide partijen te verdeelen en om de dienstpraestaties in een milderen vorm te gieten of zelfs geheel af te schaffen.

De landheeren zijn zoo wijs geweest, hun deelbouwers tot nog toe te vriend te houden. Nu weten zij nog waar ze aan toe zijn, terwijl bij mutaties op ruime schaal van de plaatsvervangers waarschijnlijk niet dezelfde voordeelige voorwaarden zouden kunnen worden bedongen. Want, ondanks het feit dat de deelbouwcontracten ten nadeele der landheeren zijn veranderd, zullen er niet gemakkelijk andere lieden gevonden worden dan zij, die reeds aan de bepaalde velden gehecht zijn, die de voor dezen tijd toch nog zware verplichtingen op zich willen nemen; of het moesten paupers zijn, die niets te verliezen en dus ook niets te geven, maar alleen te winnen hebben.

Nog begrijpelijker is hun welwillende houding jegens deelbouwers van verplaisde gronden. Zouden deze laatsten de gronden terug aanbieden, dan wordt weliswaar de plaissom niet ineens opeischbaar, maar moet, volgens een recente beslissing van alle districts- en dorpshoofden, die sedert dien is overgenomen door den raad van kerta's, de landheer in zoo'n geval over de plaissom rente beginnen te betalen als ware zij een geleend kapitaal. De rentevoet is niet hoog (één picol padi per tien rijksdaalders), maar, gezien de dikwijls enorme bedragen die in den vorm van plais werden opgenomen, toch voor verreweg de meeste grondheeren voldoende afschrikwekkend.

De aard der toekomstige deelbouwcontracten zal dus in hooge mate afhankelijk zijn van de toekomstige productenprijzen, van de meerdere of mindere geldschaarschte in de desa en van eventueele ontheffingen van den landrenteaanslag. Hieruit blijkt dus, dat het wereldgebeuren reeds een directen invloed heeft op in-

heemsche landbouwcontracten, die, in een gesloten voedselhuishouding als op Bali, in den grond der zaak door hun opzet en werking daar weinig of niets mee te maken zouden moeten hebben. Maar aangezien thans de landrentebetaling haast de belangrijkste factor eener deelbouwovereenkomst is geworden, zijn deze inheemsche contracten uit hun milieu gerukt, ingeschakeld in het hun vreemde wereldgebeuren en afhankelijk gemaakt van de waarde van het geld. De tani ondergaat de gevolgen van deze veranderde tijdsomstandigheden zonder er veel van te begrijpen, hij is alleen verbijsterd door de sterke daling der productenprijzen, waardoor het betalen zijner belastingen in geld, voornamelijk de landrente, hem zeer zwaar valt.

Bijdrage tot de kennis van de Afdeeling Hoeloe Soengai

⟨Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo⟩

door

Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn.

II. *Het Cultuurgebied en het Heuvel- en Bergland.*

Inleiding. Wij zagen in het vorige artikel reeds, dat de Moerasvlakte, het Cultuurgebied en het Heuvel- en Bergland der Hoeloe Soengai morphologisch één geheel vormen en deel uitmaken van het Koekoesan gebergte. Tot de moerasvlakte hebben wij dat gedeelte der morphologische eenheid gerekend, dat in den Westmoesson onder water staat, terwijl voor de grenzen van dit gebied kan worden verwezen naar de op de kaart aangegeven gebroken lijn. Een relatief zoo scherp afgeteekende grenslijn valt niet te trekken tusschen het Cultuurgebied en het Heuvel- en Bergland. Morphologisch zou men het gebied kunnen typeeren, door hieronder de streek te rekenen, waarin men de sawahs aantreft, die alleen in den Westmoesson bewerkt worden, waarop dus de „padi tahoen" geplant wordt. Maar dan komt men er niet. Want om economische redenen wordt ook de heele rubberveelhoek Barabai-Birajang-Pringin-Lampihong onder het Cultuurgebied gerekend en in deze streek treft men alleen op de laagste gedeelten sawahs aan.

Om practische redenen zal in het onderstaande onder het Cultuurgebied dat deel van de Hoeloe Soengai worden gerekend, dat doorsneden wordt door voor ossenkarren berijdbare wegen. En daar deze wegen zich slechts uitstrekken tot aan den voet van het heuvelterrein, beantwoordt deze vage omschrijving op het oogenblik voldoende aan den door de spraakmakende gemeente ingevoerden naam „Cultuurgebied".

Vroeger kon men het Cultuurgebied ook definieeren als de streek die bewoond werd door Maleiers, in tegenstelling met het heuvel- en bergland dat bewoond werd door de Dajaks. Thans is dit al lang niet meer het geval, zijn de Dajaks practisch reeds naar het bergland verdrongen en is het heuvelland, met uitzondering van de onder-afdeeling Tandjong reeds vrijwel geheel geoccupeerd door Maleiers.

Karakteristiek voor het heuvelland is een steile bergrug die zich van af de G. Liang Njaroe, over de Batoe Laki en de Batoe Bini in ongeveer Noord-Oostelijke richting uitstrekt tot aan de Soengai Pitap.

Wij nemen dezen rug als scheiding aan tusschen het heuvelland en bergland. Soms verheft de rug zich als een muur uit het heuvelland, elders is zij minder scherp in het terrein gemarkeerd. Ten Oosten van dezen rug begint het eigenlijke bergland van de Koekoesan-reeks.

Wij zullen thans achtereenvolgens een morphologische beschrijving geven van het Cultuurgebied, het Heuvelterrein en het Bergland.

Morphologie van het Cultuurgebied.

Wij zagen reeds dat het cultuurgebied over het algemeen naar het Westen toe geleidelijk in hoogte afneemt en in de vlakte overgaat. Intusschen treft men ook in dit vlakke terrein verschillende depressies aan.

Voor een groot deel beheerschen de oeverdammen langs de rivieren nog de morphologie der cultuurvlakte. En al zijn de hellingen dier natuurlijke dammen over het algemeen flauw, zij zijn voldoende om in het lage terrein te worden onderkend en de differentiatie in sawahgronden en droge gronden beplant met klapper- en andere vruchtboomen, te veroorzaken. Alleen bij zeer hoogen waterstand treden thans in het Cultuurgebied de groote rivieren nog buiten hun oevers. Versch alluvium wordt dus nog maar weinig op den oeverdam afgezet.

Daarnaast treft men ook natuurlijke depressies aan van tectonischen aard. Een dergelijke depressie, die overigens in den natten tijd grootendeels onder water staat, vindt men b.v. ten Noorden van Lampihong; voorts in het gebied tusschen Pitap en

Balangan (Noord van Toendakan), de zoogenaamde Danau Baroe Bahima; voorts in den rubber-veelhoek Noord van kng. Gampah. Meestal blijven deze terreinen in den drogen tijd gedeeltelijk drassig. Want waar de jong tertiaire zandsteen rijk aan ijzer is, bestaat neiging tot vorming van ijzeroer-banken op het niveau van het grondwater, waardoor een harde voor water ondoordringbare laag ontstaat. Daardoor bestaat neiging tot vorming van stagneerende plassen, die pas op het einde van den drogen tijd vrijwel geheel uitgedroogd raken. Op de hoog gelegen gronden van het Cultuurgebied treft men als verweeringsbodem in den regel geel-bruin lixivium aan, met een niet overmatig dikke humuslaag. Plaatselijk kan vaak ternauwernood van een humuslaag sprake zijn. Dit geldt in het bijzonder voor de poreuze kalk- en klei-arme gronden zooals men die b.v. aan den voet van den Goenoeng Madang (bij Kendangan) aantreft.

Ook deze lixiviumlaag varieert sterk in dikte. Op sommige plaatsen kan men van lixivium ternauwernood spreken, verschijnt het jong-tertiare gesteente direct aan de oppervlakte. Liggen sawahgronden op dit lixivium ver van de rivieren af, zoodat bevloeiïng met slibrijk water niet mogelijk is, dan is het beschot van den oogst zoo gering, dat zij het beplanten vaak ternauwernood meer loonend maken. Gelukkig behooren dergelijke gronden tot de uitzondering. In den regel wordt op de sawahs een voldoende dikke leemlaag aangetroffen die in den drogen moesson vrij sterk aan scheuren onderhevig is, zich echter bij zware regens sluit en een voor water moeilijk doordringbare laag vormt.

In het algemeen kan men zeggen dat het rivier-alluvium, naarmate men zich van den oeverwal verwijdert, fijner wordt. En daar het kalkgehalte van het water groot is, vlokt de klei nabij de rivier snel uit, vindt men echter naarmate men verder van den oever af komt een steeds grooter gehalte aan fijn kwartslutum. Hierdoor krijgt de leembodem een steeds grooter vermogen tot sluiting, een voordeel voor de sawahs, die grootendeels van regen afhankelijk zijn.

Het spreekt van zelf dat men op deze periodiek uitdrogende, subhydrogene gronden dezelfde verschijnselen waarneemt als voor de moerassawahs reeds werden beschreven. Het lixivium dat op

de hooger gelegen gronden geelbruin van kleur is, krijgt bij subhydrische verweering een grijze kleur met zwart-grijze korst.

Overmatig vruchtbaar zijn de sawahs niet. De beste sawahs liggen meestal in de nabijheid der groote rivieren. Nagewas wordt in den drogen tijd dan ook niet aangeplant. De sawahs zouden daardoor te snel uitgeboerd raken en men laat ze daarom in den drogen tijd braak liggen. Ook op de hooger gelegen gronden van het cultuurgebied is de grond verre van superieur. Intensieve landbouw is alleen mogelijk bij voortdurende bemesting. Maar hier voelt de Hoeloe Soengaier niets voor en hij houdt zich dus in den drogen tijd aan den van oudsher overgeleverden extensieven hoemabouw, die in het heuvelterrein wordt gedreven. Op de hooger gelegen gronden van het Cultuurgebied plant men in hoofdzaak klapper, vruchtboomen, wat kapok, maar vooral veel rubber aan. In den iets hooger gelegen rubber-veelhoek, thans een vrijwel aaneengesloten complex van rubber en tjampedak tuinen (*Arctocarpus champeden* Spr.), hier en daar onderbroken door sawahcomplexen, is de grond chemisch geenszins van superieure kwaliteit. Physisch zijn deze gronden over het algemeen goed. Alleen rubber, tjampedak en peper kan er met succes verbouwd worden. Een poging om tabak op deze gronden nabij Batoemandi te verbouwen, is volkomen mislukt.

Maar rubber gedijt op dezen poreuzen, matig kalkhoudenden grond goed en hieraan is het te danken, dat de rubbertuinen in den vierhoek zich met groote snelheid hebben uitgebreid.

Morphologie van het heuvelterrein.

Ten Oosten van het Cultuurgebied verheft zich het heuvelterrein, de met alang-alang begroeide „padang", die grootendeels uit oudtertiaire gesteenten is opgebouwd. In ongeveer Noord-Oostelijke richting georiënteerd vindt men in de padang een reeks andesiet-kopjes. Alleen in het Westelijk deel van het heuvelland treft men nog het jongtertiair aan.

Hier en daar vindt men in de padang een groepje boomen of een strookje „beloekar" (kreupelhout). Langs de riviertjes groeit wat bosch. Het geheel is een zacht golvend „Parklandschaft", in het Oosten begrensd door den steiloprijzenden kalkrug, die met bosch begroeid is. Want hier was de verweeringslaag te dun om

voor hoemabouw geschikt te zijn, en is het bosch voor parang en bijl van den Maleier gespaard gebleven.

Op een eigenaardigheid van het bodemrelief moge hier gewezen worden. De scherpe ombuiging van de Amandit, na de doorbraak van den kalksteenrug, valt bij een beschouwing van de kaart op. Zij laat zich op de volgende wijze verklaren.

De Amandit heeft haar bed uitgeslepen in een transversale depressie van de synclinaal, waarvan de kalksteenrug de kern markeert. Daarna stuit de rivier echter op het andesiet-complex van den Lajang-Lajang die haar naar het Noorden doet ombuigen en langs den Noordelijken voet van den heuvel om naar de vlakte doet stroomen.

Reeds in het heuvelland treft men langs de groote rivieren, rivier-terrassen aan. Wij zullen ze in het bergland nog nader leeren kennen.

De bodem in het heuvelland is geelbruin tot rood lixivium, al naargelang van de samenstelling van het oorspronkelijke gesteente. De verweeringsgronden op de andesieten en andesietruggen zijn het vruchtbaarst en het meest geschikt voor den padi gogo bouw. Maleiers en Dajaks weten dit zeer goed. Ook weten zij dat rubber op deze zwaardere gronden minder goed groeit dan rijst, maar dat de Hevea op een poreuzen kalkhoudenden bodem veel beter gedijt. En daar de hoemabouw van den Dajakker en Maleier tevens dienstbaar wordt gemaakt aan het aanleggen van een nieuwen rubbertuin, valt de keuze toch vaak op de meer poreuze, wat minder vruchtbare gronden. Zoo begint het aspect van het heuvelland langzamerhand te veranderen. Want door uitbreiding van de rubbercultuur wordt de „padang" gereboiseerd en verdwijnt een deel van de alang-alang vlakte. Die uitbreiding van rubbertuinen is echter in hooge mate afhankelijk van het transport en houdt dus nauw verband met het bestaande wegen- en padenstelsel. Wij komen hierop nader terug.

Voorloopig moge volstaan worden met een enkel voorbeeld en gewezen worden op de zeer snelle ontwikkeling van het heuvelland aan den Oostvoet van den G. Titi, een streek waar men vroeger onder leiding van Europeesche opkoopers tabak heeft verbouwd en waar thans de Inlandsche tabakscultuur op bescheiden schaal herleefd is. Toch zal op den duur de grond hier

alleen geschikt blijken te zijn voor rubber, tjampedak en peper. Een vrij goede karreweg loopt langs de Batang Alai tot in de nabijheid van dit gebied. Dat is de hoofdreden waarom Maleiers uit Amoentai en Barabai, ja zelfs uit Negara hier hoemagronden kwamen ontginnen.

Voor Europeesche cultures, met uitzondering van rubber, is de cultuurbodem over het algemeen niet geschikt. De verweeringsgronden op de andesietruggen beloven iets meer. Zij zijn echter dusdanig uitgeput door ladangbouw, dat alle humusbedekking verdwenen is.

Morphologie van het Bergland.

Zooals reeds werd vermeld bestaat het bergland uit sedimentgesteenten, eruptiefgesteenten en kristallijne schisten. Over het algemeen bestaat het Koekoesangebergte uit ruggen die in N.-Oostelijke en N. N.-Oostelijke richting strijken. Daar waar het gesteente uit andesieten, zandsteen en kristallijne schisten bestaat is het gebergte meestal vrij sterk geaccidenteerd. De granieten, gabbro's en peridotieten geven echter meestal aanleiding tot meer domvormige koppen en een minder woest bergland. Dit is echter altijd onbewoond, daar de verweeringsgrond vooral van granieten en peridotieten uiterst onvruchtbaar is. Typisch voor de basische, zeer ijzerrijke eruptiefgesteenten is de aanwezigheid van een Myrtaceae, waarschijnlijk de Leptospermum Glavescens Smith, die op een hoogte van 250 tot 600 m. boven zee voorkomt.

Opvallend is langs de rivieren het herhaaldelijk voorkomen van meerdere rivierterrassen boven elkander. Zij wijzen op een periodieke daling van de Barito-depressie, waardoor de rivieren in hun oude rivierbed telkens een nieuwe bedding uit hebben geslepen.

Het wegenstelsel.

In het Cultuurgebied bestaat een uitgebreid wegenstelsel met een totale lengte van ± 1450 km. rijweg, waarvan 472 km. hoofdweg is. Dit wegenstelsel is ontstaan uit de militaire colonnewegen, ter breedte van 3 à 4 el, die ten behoeve van de militaire actie tijdens den Bandjarmassinschen krijg sedert 1860 werden aangelegd, daar bij de ageerende mobiele colonnes in den regel een sectie artillerie (drieponders) was ingedeeld. Veranderde de mili-

taire situatie dan werden de wegen niet langer onderhouden. Nog vindt men soms in het heuvel- en bergland de sporen van oude colonnewegen, ter weerszijden beplant met djatiboomen, die door verwaarloozing thans tot Dajakpaden zijn gereduceerd.

Die transportwegen hebben langen tijd aan de behoeften van het transport met ossenkarren (± 300 kg. laadvermogen), sulkeys enz. voldaan. Maar bij den aanleg werd niet gerekend op zwaar transport en het ontbreken van den goeden onderlaag, ook in de hoofdwegen is de reden dat zij op den duur hoogstens het vervoer kunnen verduren van lichte vrachtauto's (één tons Ford-trucks), personenauto's en ossenkarren. Bij bandjirs staan de laagste gedeelten van den hoofdweg onder water. De verharding der secundaire wegen is nog lichter, kan alleen het verkeer van ossenkarren en personenauto's verdragen, echter niet van Ford-trucks.

De tertiaire wegen hebben geen verharding en zijn alleen geschikt voor karrentransport. In den drogen tijd zijn zij gewoonlijk ook berijdbaar voor Ford-personenauto's.

Buiten de wegen heeft het vervoer van rubber in het heuvelland vaak plaats op een rijwiel dat aan de hand wordt gehouden.

Het wegenvraagstuk in de Hoeloe Soengai is van groote economische beteekenis. Theoretisch is de heele „padang" geschikt als reserve voor rubbergronden. Deze schijnen dus thans nog ad libitum voor de bevolking beschikbaar te zijn. Maar in werkelijkheid is dit geenszins het geval. Want men legt die rubbertuinen bij voorkeur nabij de groote wegen aan. Transport over de voetpaden met karbouwen die als rij- en draagdier worden gebruikt, zooals dat in de Riam-districten van de afdeeling Bandjermasin bestaat, is hier onbekend. Pogingen om de bevolking aan dit transportmiddel in de Hoeloe Soengai te gewennen zijn mislukt! En daar de transportkosten zwaar op de productiekosten der verafgelegen rubbertuinen drukken, is men genoodzaakt die tuinen nabij de groote wegen aan te leggen. Daarop is dan ook de waardeering en classificatie der rubbergronden door den Landrentedienst gebaseerd. Rubbertuinen die het moeilijkst te bereiken zijn, worden het eerst verlaten bij dalenden rubberprijs. Dit zijn de als D6 gronden door den Landrentedienst geclassificeerde gronden.

En practisch komen voor rubbercultuur alleen de D1 tot D5 gronden in aanmerking, in het bijzonder de D3 en de D4 gronden.

Maar waarom legt men dan geen nieuwe landwegen aan? Het antwoord hierop is veel beteekenend en het luidt: „Omdat de heerendiensten afkoopbaar zijn gesteld en bij hooge rubberprijzen en daarmede gepaard gaande hooge arbeidsloonen van de afkoopsom zelfs ter nauwernood het onderhoud der reeds bestaande wegen kan worden betaald. Van aanleg van nieuwe wegen en uitbreiding van het wegennet kan dus geen sprake meer zijn."

Want al heeft men aan het bestuur de vrije hand gelaten in het vaststellen van de afkoopsom van de heerendiensten, zoo is het toch niet mogelijk deze belasting in verband met de fluctueerende arbeidsloonen, telkens opnieuw vast te stellen. Een dergelijke sterk varieerende belasting zou groote ontevredenheid wekken en onzekerheid geven [1]). Thans is door algemeene waardestijging van het geld in een en ander een belangrijke verbetering gekomen.

Zoo komt het dat verschillende voor cultuur geschikte rubbergronden niet worden beplant en dat afgelegen rubbertuinen niet kunnen worden geëxploiteerd. In de slechte rubberjaren is dan ook de emigratie uit de Hoeloe Soengai grooter dan in den boomtijd. Alleen reeds uit Barabai emigreerden in 1921 4.000 personen, uit Tandjong 1569. In 1924 waren die cijfers teruggeloopen naar 2500 en 289 personen als een gevolg van den boom in den rubberhandel.

Toch moet men aan die daling van het emigratiecijfer niet te veel waarde hechten. Het zwerven zit vele Maleiers in het bloed. Maar bovendien is vrees voor bloedwraak of den wrekenden arm der gerechtigheid een der voornaamste factoren, die op de emigratie van invloed zijn.

Hoe het ook zij, het vraagstuk van de uitbreiding van het wegenstelsel voor de Hoeloe Soengai is dus van groot belang voor de economische ontwikkeling der afdeeling.

Er bestaan plannen, om een autoweg aan te leggen van uit Tandjong naar Pasir en Balikpapan. Zou deze wegaanleg van

1) In 1925 bedroeg die jaarlijksche afkoopsom voor Kendangan voor heerendiensten f 6.— en voor den wachtdienst f 1.—, terwijl de Dajaks slechts f 1.50 betaalden.

groote economische beteekenis zijn voor de Hoeloe Soengai? Het antwoord daarop kan niet in alle opzichten gunstig luiden. Men make toch geen al te grootsche plannen. De heele bevolking van Pasir telt volgens de laatste volkstelling 40.000 zielen en de streek tusschen Balikpapan en Pasir is eveneens zeer schaars bevolkt. Wie moet dien weg toch onderhouden? Wie zal zich langs dien weg vestigen? Weegt het onderhoud van een autoweg, waarvan de aanleg tonnen goud zal kosten, tegen de economische voordeelen die men er van trekken zal op? Ook elders op Borneo bestaan voorbeelden van wegen, die zoo goed als niets tot de ontwikkeling van het land hebben bijgedragen. De belangstellende lezer moge worden verwezen naar de opmerkingen van BROERSTRA, ten aanzien van den weg Samarinda Seberang — Tengaron (Mahakam), een verkeersader, waarlangs men hoopte dat de bevolking zich zou nederzetten. „Het is niet gebeurd" zegt BROERSTRA [1]). „De wateren en paden zijn voor het verkeer der bevolking genoegzaam gebleken".

Jaren geleden is tusschen Tjantoeng en Barabai een goed paardenpad aangelegd. Thans is de weg nagenoeg dicht gegroeid en de bevolking maakt er geen gebruik van, maar volgt het steile, doch kortere Dajakpad. En ook hier heeft de bevolking zich niet langs het pad gevestigd, ook hier is voor de economische ontwikkeling van de streek de aanleg van den weg van geen beteekenis geweest.

In zeer dun bevolkte streken, voere men een voorzichtige wegenpolitiek. En dit geldt niet alleen voor Borneo, maar ook voor andere streken op de Buitenbezittingen.

In 1925 was er sprake van een gemengd trambedrijf in de Hoeloe Soengai van het Gouvernement in vereeniging met de Semarangsche zustermaatschappijen. Maar de aanleg in het waterrijke gebied zou te kostbaar zijn, de concurrentie met het auto- en prauwentransport zou te zwaar zijn geweest, om den aanleg rendabel te maken. Men had echter bij het gekozen tracé geen rekening gehouden met het op 15 k.m. van Birajang, aan de Batang Alai gelegen, nog niet geëxploreerde kolenveld van de Soengai Miolang (zie onder Mijnbouw). Over Amoentai zou

1) In de heele Z. O. afdeeling van Borneo wonen ruim 2 millioen zielen of 6,32 per km².

dan afscheep van kolen langs de Negara mogelijk zijn, terwijl de kolen voor de tramexploitatie tegen zeer matigen prijs verkrijgbaar zouden zijn.

Alleen door aan het tramwegbedrijf een mijnexploitatie te koppelen zal de exploitatie van een tramlijn in de toekomst in de Hoeloe Soengai loonend kunnen worden gemaakt.

Maar de kolenprijzen zijn laag en in de rubbercultuur heerscht malaise. Voorloopig blijft dus een dergelijk trambedrijf nog veel te riskant. En zoo zal het nog wel geruimen tijd duren eer Zuid-Oost-Borneo zijn eersten ijzeren weg krijgt.

Kampongs en woonhuizen.

In de kampongs zijn de huizen bijna uitsluitend langs den weg gebouwd. Daardoor zijn zij lang en smal. Rondom de huizen heeft men veel vruchtboomen, voornamelijk klappers, op de erven aangeplant.

Diezelfde bouwwijze treft men in vele Dajakkampongs aan. In het gebergte leven de Dajaks echter in afzonderlijke huizen op de ladangs. Maar daarnaast bouwen de Boekit-dajaks een groote balai, een familiehuis, waar alle gezinnen van de kampong onderdak kunnen worden gebracht, waar de feesten gevierd worden en de kamponglieden bij alle gewichtige gebeurtenissen bijeen komen.

De Maleische huizen staan allen op hooge palen. Zij zijn in kruisvorm gebouwd. Boven de trap is een „emper" (afdak), gebouwd. Zij voert naar de open voorgalerij, de „pelasar". Dan volgen in het middenblok achtereenvolgens de „patjira", de „pelempek ketjil", de „pelempek besar" tot men in de „pengawak" het hoogst gelegen deel van het huis komt (± 2 à 2.5 m. boven den grond). Ieder vertrek in het middenblok is iets hooger gelegen dan het voorgaande. Aan weerszijden van de pengawak liggen dwars op het middenblok twee kamers, de „andjoengs" terwijl achter de pengawak in het middenblok nog een vertrek de „padoe" ligt. Van hieruit voert een galerij naar de bijgebouwen die eveneens op palen staan. Onder het huis dient een afgesloten ruimte tot bergplaats, staat een kippenhok enz. Het vee wordt meestal onder de andjoengs of slaapvertrekken gestald. Men kan het door de reten van de vloer van de andjoeng voortdurend in het oog houden.

De meeste huizen zijn ruim en van planken omwandingen voorzien.

Middelen van Bestaan.

1. *Landbouw.*

a) Rijstbouw. Op de lage drassige sawahgronden verbouwt men de „bani radin" of „bani randa", terwijl op de droge ladangs de „bani toegallan" wordt geplant. De namen hebben geen betrekking op bijzondere variëteiten doch zijn verzamelnamen. De „bani radin" wordt uitgeplant op vochtige kweekbedden zoodra de regens goed zijn doorgekomen. Daarna wordt de ongeveer één voet hooge bibit uitgetrokken, in bossen gereed gelegd, en in het water gedaan, totdat de sawah plantklaar is [1]). Deze „bani randa" (dus een padi tahoen soort), heeft 8 à 9 maanden noodig om rijp te worden en wordt in de maanden Juni tot Augustus geoogst.

De bewerking der sawahs geschiedt met de tadjak. Het losgeslagen onkruid wordt op hoopen gegooid en men laat het uitdrogen en vergaan. Zoodra de eerste regens doorkomen worden in de waterloopen eenvoudig stuwdammen gemaakt. Is het water in de hoofdrivieren voldoende gerezen, dan wordt het water in de kleinere waterloopen opgestuwd en loopen de sawahs vol. Vóór het zoover is, spreidt men echter het halfvergane onkruid weer uit op de halfdoorweekte sawahs en plant men de padi uit. Daardoor voorkomt men het opschieten van nieuw onkruid op de sawahs.

Intusschen zijn er vele sawahs die niet bevloeid worden en uitsluitend van regen afhankelijk zijn.

Bij den extensieven hoema-landbouw wordt een stuk van het oerwoud geveld, dat daarna in brand wordt gestoken. Ook wordt vaak bamboebosch, bestaande uit een dunne bamboesoort, direct in brand gestoken en daarna pas weggekapt en als ladangterrein plantklaar gemaakt. Het uitpooten der rijst op de ladang geschiedt met den pootstok.

Aan de Amandit is de „ilai" (= pootstok) van bamboe en eindigt zij in een houten punt. In de laatste roos heeft men een los

1) Een rijstvariëteit die veel in Amoentai wordt aangeplant, wordt eerst op bamboevlotten met modder uitgezaaid, daarna in half droge modder geplant en dan pas op de sawahs uitgezet.

stuk ijzerhout gedaan, dat heen en weer beweegt bij iederen stoot en een vroolijk klepperend geluid geeft.

Vele Maleiers hebben behalve hun sawahs nog een „toegallan", een rijstladang in het heuvel- of bergland. Op deze ladang wordt tegelijk met het uitpooten der padi, de rubberbibit in den grond gezet op afstanden van 3 à 4 vadem. Meestal wordt de grond na den padioogst zorgvuldig schoon gemaakt en met een tweede gewas zooals arachides, ketella, oebi, laboe, pisang, katjang hidjoe (alleen in de Taballong streek), komkommer (alleen in Rantau), mais (vooral in Tandjong), soms tabak (ten O. van de G. Titi), en kladdi (vooral bij de Dajaks) aangeplant.

Bestaat de begroeiïng uitsluitend uit alang-alang en groeit er zelfs geen kreupelhout meer op den woesten grond, dan patjolt men den grond eerst om. Dergelijke grond wordt echter zelden in gebruik genomen en dit geschiedt alleen als er geen andere gronden beschikbaar zijn.

Op groote schaal wordt langs de Tapin tegelijk met de padi, de pisangbibit uitgeplant. Hier wordt dus niet zooals overal elders gebruikelijk is, tegelijk met de rijst de rubberbibit uitgeplant, zelfs niet in den boom-tijd, omdat de pisang op de passar te Kendangan een behoorlijken prijs opbrengt.

In het Tandjongsche wordt op de ladangs na den rijstoogst peper verbouwd. Hier treft men vaak de combinatie rijst-pisang-peper aan. Pisangbibit en dadapstekken waartegen de peper wordt opgeleid, gaan dan tegelijk met het pooten van de rijst in den grond.

Gronden die eenmaal met peper beplant zijn geweest blijven jaren daarna onbruikbaar. De Maleier zegt dat de grond „panas" is, doordat de wortels „pedis" zijn. Tegen langdurige droogte is de peper niet bestand. De cultuur werd daardoor in verband met den langen drogen tijd, grootendeels door de rubber verdrongen in de Hoeloe Soengai. Daarentegen wordt door uitzwermende Hoeloe Soengaiers veel peper in Tjantoeng verbouwd, waar de plant tegen ijzerhouten staken wordt opgeleid.

Vroeger werd in het Tandjongsche ook veel staartpeper *(Piper cubea Linn.)* verbouwd; thans is die cultuur vrij wel te niet gegaan. Ook de zoogenaamde „lange peper" *(Piper retrofractum Vahe)* wordt in de Hoeloe Soengai wel verbouwd.

Het aanplanten van mais als tusschengewas op de ladangs der Dajaks geschiedt om met mais den rijstvoorraad van den vorigen oogst te kunnen aanvullen. Want de mais is eerder rijp dan de rijst. Ook gierst en Coix lacrima wordt door de Dajaks aangeplant en als voedsel gegeten. Veelal worden de snel bloeiende hanekammen op de ladangs tusschen de padi geplant, daar de Dajakker meent dat dit gunstig is voor den groei van de rijst.

De Dajakkers drijven bijna uitsluitend ladangbouw. Alleen aan de Pitap worden bij Pematang Tinggih wat primitieve sawahs aangetroffen, die door Dajaks worden bebouwd.

De ladangs zijn in sterke mate van den regenval afhankelijk. Dit is de voornaamste reden, waarom de Dajak zijn rijst op klei-houdenden, veel water opnemenden grond verbouwt.

Soms heeft men last van te veel regen, kan men de rijpe padi niet snijden en drogen. In de Hoeloe Soengai snijdt de Dajak zijn padi dan toch maar en droogt de gaba in pannen boven het vuur. De rijst krijgt hierdoor echter een vieze kleur.

Maar in Tjantoeng doet men dit niet en wacht men het einde der regens af, ook zelfs als de korrel in de aar begint te ontkiemen.

De ladangs der Dajaks hebben veel te lijden van wilde varkens, apen, vogels en insecten.

In het Tjangtoengsche, maar ook bij de Dajaks van Hinas Kiri, heeft men om en door de ladangs loopbruggen aangelegd, bestaande uit een bamboe die op verschillende plaatsen door twee kruiselings gestelde staken ondersteund worden. Heeft men sporen van varkens gevonden op de ladang, dan sluipt men 's nachts over de bruggetjes en maakt de dieren dan met de werplans af.

De Maleiers vergiftigen de wilde varkens. Den meesten last echter hebben zij van apen, in het bijzonder van de „bangkoi" (Macacus nemestrinus Desm.) den Lampongaap, die veel te verstandig is om vergiftigd voedsel te eten.

Nog van een bijzondere wijze van het planten van rubber op de grens van Boentok moge melding worden gemaakt. De Dajakker plant hier de rubber uit op rijen met één meter tusschenruimte. De rijen zelf staan 5 m. van elkaar. Na het oogsten van de rijst en het nagewas laat men de tuinen aan hun lot over. De rubber groeit tegelijk met het kreupelhout op en de Dajak poogt de tuin aan een Maleier te verkoopen, zoodra de rubber

± 3 m. hoog is. De Maleier kapt dan de rubber boomen uit tot zij op den goeden afstand van elkander staan en slaat het kreupelhout neer.

Vroeger was onderling hulpbetoon bij den sawahbouw regel. Tegenwoordig is zulks niet meer het geval. Men bewerkt en beplant de sawahs in strooken. Ook heeft geen gezamenlijke padisnit op de sawahs plaats. Alleen op de toegallans is hulpbetoon nog algemeen. De helpers ontvangen daarbij een maaltijd, waartoe de noodige kippen worden geslacht.

b) De rubbercultuur. Over de rubbercultuur van de Hoeloe Soengai bestaan goede artikelen van de hand van wijlen den Assistent-Resident VELSING [1]) en LUYTJES [2]). Naar die artikelen moge worden verwezen. Enkele punten waarop die schrijvers niet dieper zijn ingegaan, mogen hier naar voren worden gebracht.

Hierboven werd er reeds op gewezen dat rijst en rubberbouw hand in hand gaan. Zoolang er dus hoemagrond beschikbaar is zal de rubbercultuur zich uitbreiden. Vooral in het Rantausche waar nog veel beschikbare grond nabij de groote wegen is te vinden, breidt de rubbercultuur zich belangrijk uit.

Men plant de boomen dicht op elkander op ± 4 à 5 m. afstand. Dit heeft het voordeel dat de alang-alang spoedig door gebrek aan licht verstikt. Maar daar staat tegenover dat de kruin niet goed in de breedte kan uitgroeien, dat de boomen spichtig blijven en er in den kroon veel versterf komt.

Tot nog toe kwamen in de bevolkingsrubber weinig ziekten en plagen voor. Maar mocht dit in de toekomst wel het geval zijn, mocht b.v. de „meeldauw" naar de Hoeloe Soengai overslaan, dan moet de plantwijze, die oorzaak is dat de boomen zich niet krachtig hebben kunnen ontwikkelen, ernstige gevolgen voor de cultuur hebben.

Men leest ook vaak dat de Maleier bij het tappen ernstige bast beschadigingen veroorzaakt. Dit moge vroeger in de Hoeloe Soengai het geval zijn geweest, maar thans is hier geen sprake meer van.

---

1) M. T. Velsing. De bevolkingsrubbercultuur in de Hoeloe Soengei Residentie Z. & O. Afdeeling van Borneo Kol. Studiën 1925 Dl. I p. 200.

2) A. Luytjes. De bevolkingsrubbercultuur in de Nederl.-Indië Dl. II Z. & O. afdeeling van Borneo.

Wie een rubbertuin heeft die taprijp wordt, gaat tegenwoordig bij een anderen tuineigenaar in de leer, werkt er voor den kost zonder loon tot hij het tappen voldoende kent en begint dan aan zijn eigen tuin. Ten onrechte wordt ook in de Hoeloe Soengai van het „bagai doea" stelsel gesproken, dat daarin bestaat dat de tapper de helft van de opbrengst krijgt. Dit is bij normale prijzen inderdaad het geval.

Maar loopt de rubberprijs op, dan verandert dit in het „bagai tiga" of zelfs „bagai ampat" stelsel. De tapper krijgt dan $^1/_3$ of $^1/_4$ van het product waarbij het taploon toch een zekere stijging vertoont. De Hoeloe Soengaier spreekt dan ook van het „Kakaron"-stelsel, een deelwinning op sliding scale dus.

Men zou de vraag kunnen stellen hoe het komt dat de Hoeloe Soengaier vrijwel uitsluitend natte rubber produceert en men geen droog product ter markt brengt. Want droge rubber levert besparing in transportkosten op, meerdere zekerheid voor den kooper die geen rekening heeft te houden met indrogen en vochtverlies.

Maar voor den Maleier beteekent het droge product meer arbeid. Want de rubber moet uitgeperst en in de zon gedroogd worden. En bovendien beteekent het renteverlies, want het product kan in den regel pas een week later, in verband met de pasardagen worden verkocht. Het eerste motief weegt echter het zwaarste, omdat het arbeidsloon in de rubbercultuur over het algemeen hoog is en men handen te kort komt bij den tap. Drukken de transportkosten niet al te zeer op het product, dan verkoopt men het dus in natten toestand. Alleen in Tamiang Lajang en het Noordelijk deel van Tandjong, waar men ver van de naaste pasar af is, wordt het product gedroogd en door een mangel gehaald of met een flesch uitgerold.

Op een bijzonder voordeel van de rubbercultuur heeft men nog zelden de aandacht gevestigd. De uitbreiding van rubbertuinen in de padang komt feitelijk meer op een reboisatie van de afgeladangde padang.

Bij Mahé komen aanplanten van Ficus Elastica voor. Zij worden niet getapt. Maar de bevolking was bezig dit gereboiseerde terrein in 1925 te rooien. Tijdens den rubberboom legde zij er nieuwe hoema's op aan en .... plantte Hevea uit.

Thans schijnt men er reeds toe over te zijn gegaan om rubber op D6 gronden om te kappen om te kunnen ladangen.

c) De klappercultuur. In en om de kampongs van het Cultuurgebied vindt men groote klappertuinen. Toch is het beschot dat de boomen opleveren niet groot. Van een overvloedigen oogst is slechts sprake in de kleine alluviale vlakten langs de riviertjes in het heuvelterrein, en op kalkhoudende gronden. De Maleiers weten zeer goed dat de klapperboom op deze gronden het beste gedijt. De meeste vruchten worden op het eind van den drogen tijd geoogst. De copra wordt dan boven een houtvuur of in de zon gedroogd. Ook klapperolie wordt veel geproduceerd en te Kendangan is een oliefabriekje. Het grootste is de copra en klapperolie uitvoer in de maand December.

In 1925 werden volgens opgaven van het Binnenlandsch Bestuur 1300 picol copra, 2500 blikken olie van 18 L. en 1.2 millioen klappers geëxporteerd. Dit was dus de export van een normaal jaar.

Klapperratten richten veel schade aan. De jonge aanplant van klappers heeft in het gebergte en langs de Barito veel te lijden van wilde varkens en van den Maleischen beer *(Ursus malayanus* Reffe.), die de palmiet uitvreet.

d) Arensuiker. De geproduceerde suiker dient grootendeels voor binnenlandsche consumptie. De jaarlijksche export wordt op 10.000 picol geschat. Palmsuiker van den klapperboom wordt niet gemaakt.

De Dajaks verwerken den arenpalm in tijden van misoogst vaak op sago. Dit geldt vooral voor het stroomgebied van de Tabalong Kiwa. Is een arenpalm echter eenmaal getapt, dan levert hij slechts een gering beschot aan sago op.

e) Sagocultuur. De Dajaks planten den boom hoofdzakelijk aan voor het winnen van de sago. De Maleier daarentegen voor winning van het blad als grondstof voor dakbedekking. De boom wordt door de Dajaks op de rozen doorgezaagd. Daarna worden de vezels met een rijststamper losgestampt en de sago uitgewasschen.

Vooral in het grensgebied van Boentok, waar de grond soms zoo arm is, dat er alleen korstmossen op willen groeien, plant men op de drassige plaatsen veel sago aan.

f) Tabak. Vroeger is door de bevolking vrij veel tabak verbouwd langs de Pitap en de Batang Alai, nabij Batoe Tangga. De tabak werd door de Maleiers verbouwd. Europeesche opkoopers verstrekten aan de bevolking de bibit. Zij betaalden voor 1e kwaliteit tabak ƒ 18.— à ƒ 20.— per 1000 planten van 14 bladen. Het voorschotstelsel speelde hierbij natuurlijk een voorname rol. Op den duur schijnt deze opkoop van bevolkingsblad voor de ondernemers echter niet loonend te zijn geweest. Van de tabakscultuur van Maleiers nabij Soengai Boeloeh en nabij Batoe Tangga werd reeds melding gemaakt.

Het gekerfde product brengt ƒ 0.50 à ƒ 0.75 per pond op te Birajang. Ook de Dajaks verbouwen tabak op de ladangs. Vooral aan de boven Tabalong Kiwa kweeken zij een goede kwaliteit tabak.

g) Tjampedak. Een van de belangrijkste vruchtboomen in de Hoeloe Soengai is de tjampedak. In den hierboven reeds genoemden rubber-veelhoek wordt zeer veel tjampedak aangeplant. De vruchten worden bij karrevrachten over de Hoeloe Soengai verspreid. Veel wordt ook via Negara naar Bandjermasin uitgevoerd. Gemiddeld brengen de vruchten ƒ 15.— per 100 stuks op. De Hoeloe Soengaier is er verzot op. Ook nabij de grens van Boentok, in Tewah Popoh worden veel tjampedakboomen aangeplant. De boom brengt meer op dan een rubberboom die in tap is ooit, zelfs bij topprijzen van rubber, kan produceeren. Eenmaal in de drie jaren kan men rekenen op een groote oogst.

Overigens komen de meeste vruchtensoorten die men op Java vindt, ook in de Hoeloe Soengai voor. Opmerkelijk is dat de Lawangan Dajaks van Tabalong Kiwa zeer veel doekoeh aanplanten.

h) Peper, lombok en kaneel. De pepercultuur wordt voornamelijk in het stroomgebied van de Balangan en Tabalong kanan gedreven. Ook de Dajaks van Pengilak leggen zich hier op toe.

Vroeger werd veel lombok [1]) nabij Passar Gloembang (Balangan) aangeplant. De cultuur was zeer loonend en de ge-

1) Hier wordt de gewone lombok, de *Capsicum annum Linn.* bedoeld, niet de tjabe rawit, de *Capsicum frutescens Linn.*, die nooit wordt aangeplant, maar in het *wild* op verlaten ladangs veel voorkomt.

droogde tjabeh bracht *f* 70.— per picol op. De lomboktuinen deden *f* 500.— à *f* 600.— per bouw en er werd zwaar in het artikel gespeculeerd. Door mij onbekende oorzaken is de cultuur thans volkomen verloren gegaan.

Kaneel wordt aan de Tanoehi (zijrivier van de Amandit) aangeplant. Van een eigenlijke cultuur is hier echter geen sprake meer.

2. *Veeteelt.*

a) De runderteelt. In het cultuurgebied houdt de bevolking uitsluitend sapi's. Van een bepaald ras is bij het bevolkingsvee geen sprake.

Bengaalsch vee werd ongeveer 25 jaar geleden ingevoerd als trekvee door de rubberondernemingen. Hollandsch en Australisch vee werd ingevoerd als melkvee. De bevolking houdt haar vee voornamelijk voor trekdiensten, waarvoor men zoowel stieren en ossen als koeien gebruikt. Wat daarvoor niet geschikt is wordt geslacht.

In 1925 begon gebrek aan goed trekvee te ontstaan. Door de groote verdiensten in de rubbercultuur werd zeer veel vee voor de slacht verkocht. Veel Balineesch slachtvee werd toen ingevoerd. Maar omgekeerd kwam de rubberboom den veestapel ten goede, doordat welgestelde inlanders goed Gouvernements-fokvee kochten. Voor de fok werd door den Veeartsenijkundigen Dienst weinig gedaan. In hoofdzaak bepaalde men zich tot de S. L. B. keuring van Stbl. 1905 No. 416 en het toezicht op Bengaalsche dekstieren. In de Hoeloe Soengai zijn te werk gesteld één adjunct veearts en een B. V. D. mantri te Kendangan; voorts een mantri te Barabai.

Mond- en klauwzeer, distomatose (leverbot), pyroplasmose en gevallen van zonnesteek in den drogen tijd, zijn de meest voorkomende veeziekten.

b) De karbouwenteelt op drogen grond. Deze wordt voornamelijk gedreven op de droge gronden tusschen de Tabalong Kanan en de Djaing. Ook worden veel karbouwen geteeld in de streek tusschen Tabalong Kiwa en de grens van Boentok. Wel houden vele Maleiers in deze streken karbouwen, maar de zorg hiervan laten zij aan Dajaks over.

Deze vangen, temmen, controleeren de beesten en voorzien ze van een merkteeken in de ooren.

Men lokt de karbouwen regelmatig naar de kralen (omheinde ruimten die afgesloten kunnen worden met een valdeur), door in de kralen bamboezen kokers van gaatjes voorzien en gevuld met zout te hangen. Hier komen de karbouwen's nachts op af. Zij likken aan de bamboezen kokers en komen bij geregelde tusschenpoozen naar de kralen terug. Overigens loopen de beesten vrij op de „padang" rond en kijkt niemand er naar om. De grond in dit heuvelterrein is plaatselijk rijk aan kalk, zoodat het beenderstelsel van het vee goed ontwikkeld is. Overal in de padang komen kleine boschjes en perceelen kreupelhout voor, waarin de beesten bescherming zoeken tegen de zonnehitte, terwijl in de diepe dalkommen vooral in den regentijd veel stagneerend water voorkomt, waarin de karbouwen hun modderbad kunnen nemen. Dit heuvelland leent zich dan ook bijzonder voor de karbouwenteelt. De beesten zwerven in kudden van 50 à 60 dieren over het heuvelterrein rond [1]).

De omheining van de kralen is ongeveer 2 m. hoog. Op 1.50 m. hoogte is langs de omheining een gaanderij gemaakt. Wil men een beest vangen, dan laat men middels een rotankabel de valdeur vallen. Daarna drijft men het dier in een smalle gang, werpt het een strik om de hoorns en achterpooten en bindt het zoodanig vast, dat het zich niet meer kan verroeren. Daarna krijgt de karbouw een neusring aan, worden zijn ooren ineen gerold en met rotan dichtgebonden terwijl de oogen geblinddoekt worden. Op de reeds eerder beschreven wijze wordt het dier dan getemd en gewend aan den menschelijken omgang. De meeste karbouwen worden naar het stroomgebied van de Balangan verkocht.

Een enkele maal wordt tegelijk met de karbouwen bij vergissing een banteng die zich bij de kudde heeft aangesloten, in de duisternis in de kraal opgesloten. De Dajakker poogt zoodra hij tot die ontdekking komt zoo snel mogelijk het veege lijf te bergen. Want in den regel rent het woedende dier op de omheining in,

1) Ook hier gelden in het algemeen de regels van deelwinning, die werden vermeld bij de karbouwenteelt in de moerasvlakte. Dajaks of Maleiers die in het terrein waar karbouwen worden geteeld een ladang aanleggen, moeten daar een stevigen bamboesen pagger om heen maken. Breken daar toch karbouwen door heen, dan draagt de ladangbezitter de eerste keer de schade. De tweede maal behoort de eigenaar van de karbouw de schade te dragen. Karbouwen zonder merkteekens worden als „liar", wild beschouwd (zie ook adatrechtbundel XXVI 470).

breekt het uit en poogt dan het wachthuisje omver te stooten en de vangers aan te vallen.

Men berekent de waarde van een karbouw naar den borstomvang achter de pooten van het dier, uitgedrukt in depa's, hasta's en kilans [1]).

De „koerban" (slacht) is het belangrijkste van af de 10e maand tot het einde der 13e maand van het Mohammedaansche jaar. De vraag naar slachtvee is echter het grootste van af den 12en van de maand Mauloed tot het einde van Rabin Awal.

c) De varkensteelt. De meeste Dajakkers houden varkens. Zij loopen vrij in de kampongs rond. Maar op de ladangs sluit men ze op in omheinde ruimten. De zendelingen hebben in de Dajakkampongs op de grens van Boentok getracht het ras te verbeteren door kruising met Chineesche varkens.

In het gebergte komen zeer groote wilde varkens voor, die vaak wit van kleur zijn. Sommigen zijn grooter dan de exemplaren van het Yorkshire ras, die voor de fok in de Z.- en O.-afdeeling zijn ingevoerd. LUMHOLTZ maakte reeds melding van dit wilde varken, dat ook in de aangrenzende Riam Kiwa en Riam Kanan districten en in de Tanah Boemboe landen voorkomt. Een zeer groot exemplaar van een varkensschedel uit de Riam-districten, vermoedelijk afkomstig van dit soort varkens, bevindt zich in de „Landwirtschaftliche Hochschule" te Berlijn [1]).

Miltvuur komt ook onder de wilde varkens voor. In 1906 heeft een besmettelijke veeziekte onder de varkens in de Tabalongstreek gewoed, waaraan zeer veel wilde varkens te gronde zijn gegaan.

d) De paardenteelt. Men gebruikte vroeger veel paarden als trekdier voor de sulkeys in de Hoeloe Soengai. Thans is de sulkey geheel verdrongen door de auto en het aantal paarden dat men nog aantreft is gering. In Barabai komen de meeste paarden voor, waaronder enkele zeer goede Sandelwoods.

De teelt van schapen en geiten is van weinig beteekenis.

---

1) Ook in Boven-Pasir worden op deze manier langs de zijrivieren van de Kendilo, karbouwen en runderen geteeld. De dieren zoeken hun voedsel in het lage kreupelhout en bamboebosch langs den oever. Zij verkeeren in een veel meer verwilderden staat dan in Tandjong.

1) CARL LUMHOLTZ, Through Central Borneo Dl. II p. 296.

3. *Mijnbouw.*

Hoewel in de oud-tertiaire gesteenten veel steenkool wordt aangetroffen, is van mijnbouw op het oogenblik nergens sprake meer. Maleiers hebben een tijdlang kolen geëxploiteerd aan den mond van de Soengai Miolang, een zijrivier van de Batang Alai. HADJI KARIM de leider der exploitatie leverde de kool voor ƒ 7.50 per ton aan den kapitein-Chinees af te Bandjermasin, die hiertoe voorschotten verstrekte. De afvoer geschiedde op vlotten van bamboe betong, die men te Bandjermasin hoopte te kunnen verkoopen. Maar die bamboe was daar niet gewild, riverpest belemmerde de vaart en de exploitatie moest spoedig worden stopgezet.

De kool werd geëxploiteerd uit een ± 4 m. dikke laag, die men over 5 km. afstand in het terrein kan volgen. Een tweede ± 5 m. dikke laag van jongere kolen komt stroomop in de Batang Alai voor. Daarnaast vindt men nog enkele dunnere laagjes. Maar voorloopig is exploitatie van het Soengai Miolang kolenterrein uitgesloten, in verband met de hooge transportkosten.

Ook petroleum-indicaties komen in deze streek aan de Pameraian voor. In 1910 (?) werd hier door een Europeaan een exploratieboring aangezet. Zij werd op ± 170 m. diepte gestaakt. Men vond olie van licht bruine kleur in geringe hoeveelheden.

Nabij Tatahan (Rantau) schijnt men vroeger naar diamanten te hebben gewasschen. Thans heeft men de diamantenwasscherijen gestaakt, omdat de resultaten gering waren. Ten Oosten van de G. Batoe Laki wordt een tertiaire zandsteen geëxploiteerd, die door de bevolking als slijpsteen wordt gebruikt.

4. *Boschbouw.*

Uit het scheidingsgebergte wordt vooral door de Dajaks veel *ijzerhout,* de zoogenaamde „kajoe oelin" (Eusideroxylon Zwageri T. en B.) gewonnen. Dit hout wordt in den vorm van planken en sirappen op bamboevlotten afgescheept. Zoowel het ijzerhout als de bamboe worden in het Cultuurgebied op de passars verkocht. IJzerhouten planken van 3 × 20 × 200 c.m. brengen ƒ 2.— à ƒ 4.— op. Voor de bamboe krijgt de Dajak 5 cent per stuk. De bamboebosschen worden door de Dajaks met zorg geëxploiteerd. Eerst na 14 maanden is een stengel kaprijp.

Rotan wordt alleen voor eigen gebruik gesneden. Alleen op de grens van Boentok wordt rotan voor export ingezameld. De eenige rotantuinen die mij uit het Cultuurgebied bekend zijn, vindt men aan de Soengai Toendakan (zijrivier van de Pitap).

Aan het onbeperkt *ladangen* is door het uitzetten van de grenzen der boschreserve een einde gemaakt. De Dajak keert in den regel niet meer naar een ladang terug, hoewel deze na 6 à 8 jaar weer voor hoema geschikt zou zijn. Hij kiest steeds verschen boschgrond uit. Maar de Maleier kan dit niet doen en is verplicht na 6 à 8 jaar weer een oude ladang te ontginnen omdat er niet voldoende maagdelijke grond meer beschikbaar is in de padang. Door de eerste ontginning behoudt hij zekere rechten op den grond [1]). En om die rechten te kunnen doen gelden, plant hij steeds op dien grond eenige vruchtboomen aan. Maar de landrentedienst erkent die rechten niet, tenzij de eigenaar den grond als zijn eigendom „akoet" (erkent) en daarvoor landrente betaalt. Zoo zou men dus verplicht zijn om 6 à 8 maal meer grond als eigendom te erkennen als men voor den ladangbouw noodig heeft. In de practijk levert dit alles weinig moeilijkheden op, daar de kampongbewoners elkanders adatrechten respecteeren, buiten den Landrentedienst om. Maar op de grenzen van Dajakgronden en ladangs van Maleiers komt het vaak tot conflicten [2]). Naarmate de bevolkingsdichtheid grooter wordt, zal het aantal conflicten echter moeten toenemen.

Houtconcessies komen in de Hoeloe Soengai niet voor. In Tjantoeng had de JABOR in 1925 een houtconcessie van 100.000 H.A. Het hout mag echter alleen door de bevolking worden uitgekapt.

---

1) MALLINCKRODT. (Het Adatrecht v. Borneo 1 p. 360) meent dat dit recht op dergelijke boomcomplexen niets met grondenrecht te maken heeft. Dat moge elders op Borneo het geval zijn, maar voor de „poelau boeah" der Maleiers van de Hoeloe Soengai geldt dit niet. Het feit dat de Landrentedienst met deze rechten geen rekening hield, was aanleiding tot ernstige ontevredenheid onder de Maleische bevolking.

Dergelijke „tanah alkah", (gronden met vruchtboomen beplant) behooren in de Doesoen-landen tot de „tanah berdatoe", die van de voorvaderen geërfd zijn (zie H. E. D. ENGELHARD), De afdeeling Doesoenlanden, (Kon. Inst. vn. T. L. V. 1901. p. 198).

2) Nu de grenzen der boschreserve zijn vastgesteld, zal over eenige jaren ook de Dajak verplicht zijn, oude hoema's in gebruik te nemen.

De *dammarbosschen* van Tjantoeng die op de peridotieten voorkomen, worden niet geëxploiteerd.

Van beteekenis is voorts de winning van *honig* en vooral van *was*. In het begin van den Westmoesson beginnen de boomen te bloeien. Dan begint de trek der bijenzwermen. Op de plek waar zij zullen nestelen blijven zij een dag of zeven op een kluit hangen. Daarna vliegen zij uit en beginnen de „idan" te bouwen. In drie maanden zijn de jonge bijen tot ontwikkeling gekomen, en trekt de zwerm weer het gebergte in.

Van Januari tot begin Maart wordt de idan gesneden. Het onderste deel bevat de larven, het bovenste deel de honig. Men stoot het nest met een houten beitel los, om de schors niet te beschadigen, vangt het op in een petroleumblik en laat dit aan een rotan zakken. Dit oogsten heeft des nachts plaats. Toch loopt de inzamelaar daarbij ettelijk steken op en erg plezierig is het werkje niet.

De jonge larven worden door de Dajaks gegeten. De oudere, honig bevattende raat geeft gele was, de jongere, die de larven bevat, de witte was. De bijen nestelen bij voorkeur in boomen met een gladden stam, het meest in de tapang boomen (Aubaria excelcis Becc.) [1]) maar ook in bilas, poeseh, gala-gala boomen enz. In den stam slaat men ijzerhouten spijlen om makkelijker in den boom te kunnen klimmen. Maar aangezien van buiten niet te zien is of de spijlen inwendig vergaan zijn, breken zij soms plotseling af. Zoodoende komt het nogal eens voor dat wasinzamelaars dood vallen. Laat de eigenaar den bast om de spijlen heen groeien, dan gaat zijn bezitsrecht op den boom verloren.

Meestal kan men slechts éénmaal in de 3 à 4 jaren op een goeden oogst rekenen.

Eetbare vogelnesten. Deze worden in verschillende grotten gewonnen, voornamelijk in de onderafdeeling Tandjong. De grootste vogelnestgrot is die van Batoe Koempai (N. van Moeara Oeja). Men daalt eerst 60 m. langs een steilen, glibberigen wand af en komt dan in de 3 à 4 km. lange en 10 à 25 m. breede

1) Deze boomen bereiken volgens Beccari (Wanderings in the great forests of Borneo p. 330) een hoogte van 230 voet, dus ± 70 m. Pas op ± 50 m. hoogte beginnen de takken. De latijnsche namen der andere boomsoorten zijn mij niet bekend.

hoofdgang. Daarnaast zijn enkele korte zijgangen. Viermaal per jaar worden de vogelnesten ingezameld. De opbrengst uit de hoofdgang bedraagt ongeveer 40 katti, die uit de zijgangen 1 à 2 katti. Ook in den Batoe Boeli vindt men een vogelnestgrot die echter veel kleiner is.

Overigens vindt men in de tertiaire kalksteenen verschillende kleinere grotten, die echter van weinig beteekenis zijn voor het verzamelen der nesten. De witte eetbare vogelnesten worden door de Collocalia vestita Lex. geproduceerd. De C. löni en C. linchi H. en S. vermengen echter het slijm dat door de speekselklieren wordt voortgebracht met mos. Deze laatste soorten zijn veel strijdlustiger en het komt voor dat zij zich aan den ingang van grotten die door C. vestita zijn bewoond trachten te nestelen en deze trachten te verdrijven.

De eerste oogst na de voorjaarskentering levert de witste nesten op. Daarna gaat de kwaliteit der nesten achteruit, zoodat de 4e oogst de minste kwaliteit van nesten oplevert.

5. *Jacht en vischvangst.*

Door Dajakkers en Maleiers wordt veel jacht gemaakt op herten en kidangs, die men met honden in netten of in loopende lussen die aan een rotan zijn bevestigd, drijft. Ook wordt veel wild gevangen met „tihapits" (strikken).

De Dajakkers in Tandjong en het stroomgebied van de Balangan maken voor de jacht op wilde varkens veel gebruik van springlansen en varkensrantjoe's die men nabij de ladangs en drinkplaatsen uitzet.

Op beeren *(Ursus malayanus* Raffl.) maakt men uitsluitend met de lans jacht, daar men met de parang niet door de dikke vacht heen kan slaan. Uit het dierenrijk moge nog het bestaan van rhinoceros, orang-oetan, banteng en stinkdas worden vermeld.

De rhinoceros komt in het Oostelijk scheidingsgebergte voor. De Dajakkers laten de dieren met rust. Dit zelfde geldt voor de gevreesde banteng, de Bos sundaicus MULLER en SCHL., die de Dajaks bij voorkeur uit den weg gaan. Even zorgvuldig wordt de stinkdas *(Mydaus javanenis Desm.)* gemeden.

De meeste Maleiers en Dajaks gaan onmiddellijk voor het dier op de vlucht. Inderdaad verspreiden de dieren een afschuwelijken

stank en voor sommigen is die stank zoo ondragelijk, dat zij beginnen te vomeeren. Kleeren die met het stinkende vocht in aanraking zijn geweest, moeten worden weggegooid, omdat de lucht daar aan blijft hangen. De sinkoengs komen vooral in het Cultuurgebied veel voor. Op de Oosthelling van het scheidingsgebergte zijn zij onbekend.

De orang-oetan wordt voornamelijk in het scheidingsgebergte met Boentok aangetroffen.

Slangen komen in Hoeloe Soengai weinig voor, met uitzondering van de pythons *(Python reticulatus Green)*, die veel in het stroomgebied van de Balangan worden aangetroffen. De cobra, de bekende „tidoeng" van Noord-Borneo *(Naja tripudians var. miolepus Boub.)* is in de Hoeloe Soengai vrijwel onbekend. Op kalongs wordt door sommige Dajaks in Boentok jacht gemaakt. Van veel meer belang voor hen is echter de vangst van de groene papagaai *(Tanygnathus mülleri Temm.)*, die door de Lawangan Dajaks van Tandjong worden gegeten. Men vangt de dieren met behulp van een lokvogel en lijmstokken.

De vischvangst is in het bergland van weinig beteekenis. In de bergrivieren wordt met vischspeer, fuiken en schepnetten gevischt. Het meeste vischt men echter met toeba. In de Tabalong Kiwa is vischvangst bij Moeara Rikoen gedurende den drogen tijd van belang. Overigens is de vischrijkdom der bergrivieren niet groot.

6. *Industrie.*

Van het bestaan van een industrie is in het Cultuurgebied en het Heuvel en Bergland vrijwel nergens sprake. Alleen de Dajaks van de Tabalong Kiwa en de grenzen van Boentok maken veel werk van het vervaardigen van kleine prauwtjes.

De waarde der djoekoengs wordt aan de Tabalong berekend naar het aantal personen dat het vaartuig kan bevatten zonder vol te loopen.

De grootste prauwen die zes personen kunnen vervoeren brengen 6 × *f* 2.50 dus *f* 15.— op. In Boentok wordt de prijs echter betaald naar de breedte van de prauw. Hier zijn de prauwen ook iets grooter en brengen zij *f* 15.— per 3 kilan breedte op.

7. *Handel en Credietwezen.*

Alles wat de Hoeloe Soengai produceert wordt op passerdagen

op de passers verhandeld. Men kent dus geen afzonderlijke passers b.v. voor rubber alleen.

Van heinde en ver komt men in Fordjes, ossenkarren en prauwen naar de groote passers en op passerdagen is er dan ook een zeer druk verkeer.

Bij de groote passers heeft men een apart autopark moeten aanleggen en moet het verkeer op die dagen geregeld worden. Toch speelt het vervoer te water vooral voor de groote rubberpassers een zeer voorname rol. Deze liggen dan ook allen aan het punt waar de rivieren bevaarbaar worden voor de groote Negara prauwen.

Alleen Kloea, de grootste rubberpasser maakt hierop een uitzondering. Kloea ligt n.l. aan de Tabalong, ver benedenstrooms van het eindpunt der bevaarbaarheid. Zijn beteekenis dankt Kloea echter aan de bijzondere omstandigheid, dat vrijwel alle rubber uit Boentok hier ter markt wordt gebracht. Wel loopt er een vrij goede verkeersweg dwars door Boentok, die in den drogen tijd grootendeels voor Fordauto's berijdbaar is. Maar die weg eindigt aan de diepe Danau Sabila en Danau Pamait en loopt niet door tot aan de Barito. Zoo komt het dat in den tijd van de topprijzen van de rubber in het jaar 1924 enkele malen voor meer dan een millioen gulden aan bevolkingsrubber op één enkelen passerdag te Kloea werd verhandeld.

De rubber wordt in de tuinen en op de passers ingekocht door de kleine opkoopers, de belantikans, die het product weer aan de groote opkoopers afstaan. Al deze tusschenhandelaren zijn Maleiers. De groothandel van den rubber is echter in handen van Chineezen.

Alle betalingen in den rubberhandel geschieden à contant. De tjintjoe's (supercargo's) van de rivierstoomertjes die op Amoentai varen en de rubber afschepen, hebben soms groote bedragen, ƒ 80.000 en meer, aan boord. In den regel verstrekken zij aan de handelaren een voorschot van 50 à 75% van de waarde der lading die zij innemen. Komen zij geld te kort voor voorschotten, dan trekken zij een wissel op hun principalen bij de filiaal van de Bandjermasinsche Credietbank te Amoentai, waartoe hun chefs te voren een behoorlijk onderpand hebben verstrekt.

Voor de verdere details van de financiering van den rubberhandel moge worden verwezen naar de hierboven reeds vermelde artikelen van VELSING en LUYTJES en naar het werk van Dr. BROERSMA (p. 121 volgende). Het is duidelijk dat de rubberprijs van grooten invloed is op de waarde van het geld en den prijzenindex van de Hoeloe Soengei.

Bij dalenden rubberprijs doet zich de malaise in den Inlandschen handel het eerste gevoelen in den handel in kains en kleeren; het laatste doet zij haar invloed gelden op de prijzen van vleesch en levensmiddelen.

Reeds in normale tijden wordt in Tandjong veel rijst uit Kendangan geïmporteerd, daar deze onderafdeeling in verband met de rubbercultuur en de gesteldheid en ligging der cultuurgronden niet in haar rijstbehoefte kan voorzien. Zoodra dus de rubberprijzen ernstig beginnen te dalen wordt de bevolking van Tandjong, die niet in staat is voldoende rijst te verbouwen, maar deze van elders moet invoeren, het zwaarste getroffen.

Hierboven werd reeds terloops gewezen op de rol die de Bandjermasinsche Credietbank (de afdeelingsbank van Bandjermasin), bij de financiering van den rubberhandel speelt. Zij heeft kantoren te Rantau, Kendangan, Barabai en Amoentai en draagt krachtig bij tot de ontwikkeling van de Hoeloe Soengai. De bank staat onder contrôle van de Centrale Kas te Batavia. Bij haar leeningen streeft zij naar algeheele invoering van credietverband, intensieven arbeid in de kampong, bestaande in conscientieuse taxatie en behoorlijk onderzoek naar de bezitsrechten op het onderpand, zoodat de toepassing van het boetesysteem dat weinig populair is, zooveel mogelijk wordt uitgeschakeld. De belangrijkste leeningen worden verstrekt ten behoeve van den klein- en groothandel. Daarna volgen in belangrijkheid de leeningen die in verband staan met den aankoop, bewerking en inhuur van gronden. Dan volgen de transacties voor aankoop en reparaties aan huizen en tenslotte die van aankoop van pluimvee, vee, voertuigen enz.

De omzet van de Bank is betrekkelijk klein, zou althans veel grooter kunnen zijn. Zoo werd in 1925 slechts tot een bedrag van ƒ 330.800 uitgeleend, een som die voor den Hoeloe Soengaier, misschien wel de „homo economicus" bij uitnemendheid van de volkeren van Insulinde, gering is te noemen. Natuurlijk heeft de

bloei van de rubbercultuur hier veel toe bijgedragen. Want daardoor verminderde de credietbehoefte der bevolking. Maar een van de blijvende oorzaken van dit verschijnsel is, dat veel geld door rijke, invloedrijke Maleiers wordt uitgeleend tegen woekerrente van 80 à 90% per jaar. Natuurlijk zouden de schuldenaren die onderpand kunnen geven, deze schuld kunnen converteeren door een leening te sluiten bij een afdeelingsbank, tegen een rente van 18%, met de boete mede van 20%. Maar velen durven dit niet, uit vrees voor wraak van den schuldeischer, die den schuldenaar terroriseert. Deze vrees is overigens lang niet altijd ongegrond, gezien de slechts betrekkelijke veiligheid van personen en goederen in de Hoeloe Soengai.

De registers van de Landrente, die openbaar zijn, en de aanslagbiljetten kunnen door de afdeelingsbanken bij het geven van onderpand worden geraadpleegd. Maar geheel betrouwbaar zijn die gegevens niet. Want zij zijn verstrekt door de kamponghoofden en de landrenteboekhouding heeft ter zake van het Inlandsche bezitsrecht op den grond in rechten niet veel bewijskracht[1]). Evenals op Java bestaat de mogelijkheid van valsche in- en overschrijvingen, geheel buiten den eigenaar om, als het kamponghoofd tot de transactie wil meewerken.

Bovendien houdt de landrenteboekhouding zich niet op met de voortdurende perceelswijzigingen als een gevolg van aardstortingen, valleiopvullingen, omzetting van droge gronden in natte sawahs enz. Er is door deze oorzaken gemis in continuïteit in de registratie van het grondbezit. Maar voor de afdeelingsbank blijven de landrenteregisters toch van groote waarde.

De Maleier is speculatief aangelegd. Die karaktereigenschap is nog een overblijfsel van de dobbelzucht van zijn Dajaksche voorouders.

Tijdens den „boom" in de rubber werd veel geld opgenomen met sawahs als onderpand, waarmede men in rubberkebons speculeerde. Al naar gelang van ligging, grondgesteldheid enz., werden deze tuinen tegen ƒ 2 à ƒ 4 per boom, vaak met zuiver speculatieve bedoelingen, gekocht en weer van de hand gedaan.

---

1) Inlandsch agrarisch eigendomsrecht bestaat in de Hoeloe Soengai niet. Men kent er alleen individueel inlandsch bezitsrecht op den grond.

Op een eigenaardig stelsel van pachten moge nog de aandacht worden gevestigd. Het berust op het „Kakaron" stelsel, dat in den rijstbouw meestal op het „bagai doea"-systeem neerkomt [2]). Vooral in Negara laten rijke sawahbezitters hun grond bewerken door armere rasgenooten. Deze pacht is hoog, te meer daar ook de landrente in den regel op den bewerker wordt afgewenteld. Alleen bij de beste sawahs kan dit bagai doea stelsel worden toegepast, daar de bewerker natuurlijk nimmer onder het normale arbeidsloon zal willen werken.

Wij zijn aan het einde van ons betoog gekomen. De Maleier moge enkele minder goede en aangename karaktereigenschappen hebben. Welk volk heeft die niet! Maar voor de toekomst ligt hier nog een kapitaal van economische volkskracht opgestapeld, waarop het wenschelijk was de aandacht te vestigen. Moge bovenstaande bijdrage voor anderen aanleiding zijn, om deze voor de kennis van de Koloniale Staathuishoudkunde zoo uiterst belangrijke landstreek nader te bestudeeren.

2) Er werd reeds op gewezen dat het „bagai doea" stelsel niet is wat men van den naam verwacht. Werkt de deelbouwer niet met de zaadpadi van den eigenaar dan moet hij 1/3 van den oogst afstaan. Geschiedt dit wel dan krijgt hij de helft van den oogst.

De Gouvernements Accountantsdienst en zijn verhouding tot andere instituten,

door

A. Ritz.

Nu het meer en meer duidelijk wordt, dat een blijvende versobering van den Staatsdienst in Nederlandsch-Indië niet te ontgaan is, gaan allerwege stemmen op, om diensten en instellingen, die eenigszins gemist kunnen worden, geheel aan kant te doen, of althans tot een uiterst minimum in te krimpen.

De Gouvernements Accountantsdienst is daarbij meer dan eens genoemd als een dienst, die niet die resultaten opleverde, die men ervan zou kunnen verwachten en dus in de eerste plaats voor oprolling of oplossing in aanmerking zou mogen komen. Bij de, ook in de dagbladpers voorkomende kritiek werd niet steeds blijk gegeven, dat men de plaats, die zulk een dienst moet innemen en het nut, dat hij kan stichten geheel onderkent, zoodat het wel alleszins aanbeveling verdient hieraan eenige aandacht te besteden.

Zooals bekend, is de Gouvernements Accountantsdienst eenigen tijd geleden zijn vijfentwintigsten verjaardag gepasseerd en zulks niet onder al te bemoedigende vooruitzichten omtrent zijn voortbestaan. Het was nl. in October 1907, dat de eerste Gouvernements Accountant, de heer van Schagen, uit Nederland werd uitgezonden.

Dit geschiedde naar aanleiding van een aan het tweede kamerlid Dr. D. Bos verleende opdracht om een plan te ontwerpen tot invoering van bedrijfsboekhoudingen bij de geëxploiteerde bedrijven in Nederlandsch-Indië, die de Regeering in staat zou stellen om een beter inzicht te krijgen in de geldelijke uitkomsten daarvan. Inderdaad gaf de comptabele administratie, die toenmaals nog op alle bedrijven werd toegepast, te weinig inzicht in den gang van zaken. De begrootingsadministratie gaf wel een over-

zicht der ontvangsten en uitgaven, maar niet omtrent den kapitaalsachteruitgang resp. -vooruitgang en het was derhalve niet mogelijk daarmede de werkelijke bedrijfsresultaten te benaderen.

Met groote voortvarendheid en ook veel succes is het groote werk, dat hier wachtte, aangepakt. Reeds in 1909 waren de groote lijnen voor het te verrichten werk uitgestippeld, dat onder leiding van genoemden hoofdambtenaar successievelijk uitgevoerd werd.

Dit is echter niet zoo gebleven. Na het overlijden van den heer VAN SCHAGEN is de positie van den inmiddels ingestelden dienst voortdurend meer en meer achteruitgedrongen, waartoe verschillende omstandigheden hebben bijgedragen, die evenwel alle wortelen in een of eenige oorzaken. Zoo vond de dienst in 1923 reeds zoo weinig waardeering, dat er in den Volksraad stemmen opgingen tot combinatie met den Belasting Accountantsdienst resp. de Generale Thesaurie. Aanvang 1925 werd de dienst, die totnutoe rechtstreeks onder den Gouverneur-Generaal georganiseerd geweest was, ondergebracht bij het Departement van Financiën, waardoor zijn positie tegenover de bedrijven wel geschaad werd. Het is evenwel niet de bedoeling op de oorzaken van dit alles hier nader in te gaan, omdat in de eerste plaats in beschouwing genomen zal worden, welke plaats accountantscontrôle in het staatsbestel kan innemen en dus voorloopig van de feitelijke gebreken, die dien dienst aankleven, kan geabstraheerd worden.

Het algemeen bezwaar, dat men sinds 1923 bij verschillende gelegenheden hoorde opperen, is, dat de Algemeene Rekenkamer en de Generale Thesaurie een taak vervullen, die vrijwel parallel loopt met die van den G. A. D. Overigens wordt dit inzicht niet alleen tot dien laatsten dienst beperkt, doch is het feitelijk ook uitgebreid tot de twee eerstgenoemde diensten, daar men ook ten opzichte van Algemeene Rekenkamer en Generale Thesaurie de meening hoort verkondigen, dat hun werkzaamheden elkaar gedeeltelijk overlappen.

Een nadere beschouwing van de taak dezer drie instituten kan hieromtrent meerder inzicht verschaffen.

De taak der Algemeene Rekenkamer is voornamelijk vastgelegd in art. 18 harer bij Koninklijk Besluit vastgestelde Instructie. Zij is diensvolgens belast met:

1e. alles wat de contrôle op de ontvangsten en uitgaven betreft.

2e. het onderzoek der begrootingsrekening in haar geheelen omvang.
3e. het onderzoek der rekeningen van alle comptabelen (d.z. diegenen, die gelden van het Land beheeren).
4e. het toezicht op het beheer van het materieel in Landsmagazijnen enz.
5e. de contrôle op borgstellingen van rekenplichtigen.
6e. de contrôle op de vendukantoren, de Wees- en Boedelkamers, de Weduwen- en Weezenfondsen enz.
7e. het aanteekenen van de leeningen en de daarop gedane aflossingen.

Voorts heeft deze hoogste contrôle-instantie nog een belangrijke taak op landseconomisch gebied, die niet alleen in haar instructie, maar ook nog eens in de comptabiliteitswet is vastgelegd en die voorschrijft, dat zij den Gouverneur-Generaal te allen tijde zoodanige voordrachten en mededeelingen behoort te doen, als volgens haar inzien kunnen leiden tot vermindering of besparing van uitgaven en tot vereenvoudiging van het geldelijk beheer.

Zij alleen kan de comptabelen van hun verantwoordelijkheid ontheffen door het goedkeuren hunner verantwoording. Ook voor de Landsbedrijven wordt hierop in feite geen uitzondering gemaakt, al is de wijze van toezichtuitoefenen daar eenigszins gewijzigd. Van de ontdekte onregelmatigheden en afwijkingen en van door haar belangrijk geachte maatregelen, brengt zij voorts jaarlijks verslag uit aan den Gouverneur-Generaal, den Minister van Koloniën en den Volksraad, terwijl ook de Staten Generaal een exemplaar van haar verslag van de Kroon ontvangen. De Algemeene Rekenkamer is derhalve te beschouwen als de Lands-auditor bij uitnemendheid.

Tegenover den eerbiedwaardigen ouderdom der Algemeene Rekenkamer stelt de Generale Thesaurie haar jeugd..... en kracht. Haar taak is vastgelegd in een Regeeringsbesluit van 25 Juni 1924 en in de daarbij tevens vastgestelde instructie voor den Thesaurier-Generaal, die belast is met de leiding.

Volgens het Regeeringsbesluit is aan haar opgedragen:

a. het algemeen toezicht op de ontvangsten en uitgaven en de behoorlijke inning der inkomsten;
b. de samenstelling van de algemeene begrooting van uitgaven

en ontvangsten, aan de hand van de terzake door de departementen van algemeen bestuur geleverde bijdragen;

c. de samenstelling van de algemeene rekening van ontvangsten en uitgaven;

d. het bank- en muntwezen;

e. het beheer van de vlottende en vaste schulden;

f. het beheer en de voorziening in de behoeften der Landskassen;

alsmede in het algemeen alles, wat bevorderlijk kan zijn aan een deugdelijk financieel beheer en een doelmatig gebruik van de Landsmiddelen.

De instructie vermeldt verder nog in art. 2 als taak van den Thesaurier-Generaal:

(1) De Thesaurier-Generaal heeft o.m. tot taak, op grond van een stelselmatig onderzoek naar de uitgaven voor de Landshuishouding en van voortdurend overleg met de verantwoordelijke organen, maatregelen te beramen die tot vermindering van de Landsuitgaven en tot verhooging van het nuttig effect der uit te geven gelden kunnen leiden en de verwezenlijking van die maatregelen te bevorderen.

(2) Hij slaat acht op alle mededeelingen omtrent mogelijkheden tot bezuiniging in den landsdienst, die hem — van welke zijde ook — bereiken en op hetgeen dienaangaande wordt gepubliceerd.

Op historische gronden is één der voornaamste functies van dit instituut het toezicht houden op zuinig beheer bij de administratie. Evenals de Algemeene Rekenkamer heeft zij verder nog bemoeienis met afzonderlijke administratiën tengevolge der decentralisatie ontstaan, terwijl de reorganisatie der gewestelijke en departementeele comptabiliteitskantoren en de opleiding van personeel voor Landskassen e.d. eveneens aan haar is opgedragen.

De taak van den Gouvernements Accountantsdienst blijkt uit de instructie voor het Hoofd van dien dienst, laatstelijk vastgelegd bij Regeeringsbesluit dd. 7 Februari 1925.

In artikel 2 dier instructie zijn een vijftigtal bedrijven genoemd, waarover de bemoeienis van den dienst zich behoort uit te strekken en waarvan „de boekhoudingen dienen te worden nagegaan met het doel te komen, hetzij tot invoering van een handelsboek-

houding, hetzij, waar noodig, tot vereenvoudigng der bestaande boekhouding".

De artikelen 3 en 4 geven aan deze taak nog een verdere belangrijke uitbreiding, door de voortdurende contrôle op de handelsboekhoudingen voor te schrijven en de verplichting op te leggen om van advies te dienen aan Departementshoofden. Deze artikelen luiden als volgt:

Artikel 3.

(1) Aan het Hoofd van den Gouvernements Accountantsdienst is de voortdurende zorg opgedragen voor de vereenvoudiging en verbetering van de boekhouding van die bedrijven en diensten, waarover zijne bemoeiïngen zich reeds hebben uitgestrekt.

(2) Hij doet daarover mondeling en schriftelijk aanwijzingen en voorstellen.

(3) Hij is belast met de voortdurende verificatie van de handelsboekhouding van de bedrijven en diensten, waar deze is ingevoerd.

Artikel 4.

(1) Hij dient de hoofden der Departementen van algemeen bestuur en van de in artikel 2 genoemde bedrijven en diensten van advies in zake voorstellen tot het verleenen van steun aan of het oprichten van ondernemingen of bedrijven, waarbij rentabiliteitsrekeningen worden overgelegd of moeten worden opgesteld en voldoet verder aan alle verzoeken van deze gezaghebbenden om van advies te dienen omtrent zaken, de boekhouding van die bedrijven en diensten betreffende.

(2) Hij is bevoegd van alle zaken, waarvan hij krachtens zijn ambt kennis krijgt, mededeeling te doen aan den Directeur van Financiën.

(3) Hij is bevoegd rechtstreeks in briefwisseling te treden met alle burgerlijke en militaire gezaghebbenden, behalve met den Gouverneur-Generaal.

Naast deze officieele taak zijn den dienst echter steeds nog niet onbelangrijke andere werkzaamheden opgedragen geweest, waarvan genoemd mogen worden justitie-onderzoeken als deskundige bij valschheid in geschrifte en verduisteringszaken en het onderzoek bij bedrijven enz. van gemeenten.

Het is wel typeerend, dat speciaal de laatstebedoelde onderzoeken, die toch geheel buiten de eigenlijke taak van den dienst vallen, tot voor kort nog geregeld aan hem werden opgedragen, niettegenstaande den slechten naam, dien hij zich langzamerhand had verworven. Het is slechts een bewijs te meer, dat het werk van den accountant (ook van dien bij den G. A. D.) op hoogen prijs gesteld wordt en slechts noode gemist zal kunnen worden, al voelen gezaghebbenden zich ook genoopt van den Gouvernements Accountantsdienst als geheel zich af te wenden.

Zooals men uit een aandachtige vergelijking der aan de drie genoemde instituten opgedragen taak zal ontwaren, heeft de Gouvernements Accountantsdienst hoofdzakelijk met Algemeene Rekenkamer een gemeenschappelijke doelstelling en wel voor zoover de contrôle op de bedrijven enz. betreft. Met de Generale Thesaurie bestaan wel directe aanrakingspunten, maar die liggen toch feitelijk alleen bij de begrootingsrekeningen der Landsbedrijven en behoeven zeker niet tot dubbel werk aanleiding te geven [1]).

Maar de Algemeene Rekenkamer en den G. A. D. hebben uitdrukkelijk beide tot taak om contrôle uit te oefenen op de bedrijven enz. in de instructie van den G. A. D. genoemd. Dit vereischt eenige nadere toelichting.

Oorspronkelijk had de G. A. D. opdracht om bij landsbedrijven en die diensten, aan wie een bedrijfskarakter niet ontzegd kon worden, een bedrijfsadministratie in te voeren en die daarna te controleeren. Die bedrijfsadministraties bezaten geen wettelijke basis en stonden naast de comptabele administratie, hadden derhalve tot op zekere hoogte niet alleen meer werk bij de bedrijven tot gevolg, maar ook dubbele contrôle. De G. A. D. controleerde krachtens zijn instructie de bedrijfsboekhouding en de comptabele administratie werd op de gewone wijze ter verificatie bij de Algemeene Rekenkamer overgebracht.

Eerst als de Indische Bedrijvenwet op een bedrijf toegepast werd, verkreeg de bedrijfsadministratie haar wettelijke basis en

1) Hiermede is niet gezegd, dat samenwerking van den G. A. D. met de G. T. niet op zeer vruchtbare wijze zou kunnen plaats vinden, vooral wat betreft het toezicht op economisch beheer en rationeele organisatie der Landsadministratie. Maar een feit is het, dat juist op dit gebied de samenwerking tusschen deze twee instituten slechts uiterst gebrekkig is.

kon opmaking van de gewone comptabele verantwoordingsstukken achterwege blijven.

Bij de Indische Bedrijvenwet is eveneens de contrôle op de Landsbedrijven geregeld en wel in artikel 24, dat als volgt luidt:

(1) De Algemeene Rekenkamer in Nederlandsch-Indië houdt voor zooveel noodig en mogelijk ter plaatse, waar gelden en goederen van Landsbedrijven zich bevinden en waar boekhouding en administratie daarvan worden gevoerd, toezicht op de juistheid der bedragen, welke ten bate en ten laste van het bedrijf worden gebracht. Zij zal bij haar onderzoek de bewijsstukken aannemen, zooals die bij den handel gebruikelijk zijn.

(2) Alle bewijzen en bescheiden, van welken aard ook, tot de boekhouding en administratie van Landsbedrijven behoorende, blijven berusten ter plaatse, voor elk Landsbedrijf aangewezen door het betrokken Departementshoofd, behoudens tijdelijke overbrenging naar de bureelen der Algemeene Rekenkamer, indien zulks door haar voor haar onderzoek in bijzondere gevallen noodzakelijk wordt geacht.

(3) De comptabelen bij Landsbedrijven zenden van het door hen gevoerd beheer geen rekeningen in aan de Algemeene Rekenkamer. De vervolging van die comptabelen geschiedt op de wijze als bepaald voor niet tot Landsbedrijven behoorende comptabelen, aan wie de Algemeene Rekenkamer ontheffing heeft verleend van de verplichting tot het inzenden van rekeningen van hun beheer.

Volgens dit artikel berust de contrôle bij de Landsbedrijven nu wettelijk bij de Algemeene Rekenkamer. De G. A. D. is zelfs niet meer genoemd. Niettemin beschikte eerstgenoemd college tot voor kort niet over die deskundigen, die bij uitstek geschikt geacht moeten worden voor de contrôle van bedrijfsadministraties, nl. accountants, en ook nu is de bezetting nog niet van dien aard, dat de reeks Landsbedrijven door deze functionnarissen afdoende gecontroleerd zouden kunnen worden, in aanmerking genomen, dat de comptabele administratie, zooals die vroeger bestond, nu vervallen is. Er wordt nu dan ook een tusschenweg bewandeld, waarbij de G. A. D. de eigenlijke verificatie verricht middels accountantspersoneel en de resultaten van dat onderzoek (via accountantsrapporten) o.a. aan de Algemeene Rekenkamer overgelegd worden, die daarop weer een summier onderzoek baseert en zoo

tot goedkeuring der afgelegde jaarverantwoording (balans en winstrekening met een z.g. begrootingsrekening) geraakt.

Het is duidelijk, dat deze taak van de Algemeene Rekenkamer nooit door een ander contrôle-orgaan zal kunnen worden overgenomen, ook niet door den G. A. D., al is dit de eenige dienst, die over de daartoe onderlegde krachten beschikt. De Algemeene Rekenkamer neemt wettelijk de positie in die in het bedrijfsleven toekomt aan den accountant, die door de algemeene vergadering der N. V. aangewezen wordt om de basis te scheppen, waarop aan directie en commissarissen acquit en décharge kan verleend worden en deze kan en mag haar niet ontnomen worden.

Het is met deze wetenschap voor oogen duidelijk, dat de bestaande toestand velen niet kan bevredigen en dat het niet gemakkelijk is daaruit een oogenblikkelijk goede oplossing te vinden. Beschikte de Algemeene Rekenkamer over het accountantspersoneel, dat nu bij den G. A. D. te werk gesteld is, dan zou van een probleem waarschijnlijk niet ernstig sprake kunnen zijn, hoewel, zooals we later zullen zien, ook dan toch geen ideale toestand zou verkregen zijn.

Van verschillende zijden zijn bij het uitoefenen van kritiek tevens suggesties gedaan om uit den bestaanden toestand te geraken. Zij zijn in het algemeen in drie groepen te verdeelen, die hieronder successievelijk besproken zullen worden. Zij zijn:

a. Onderbrenging van den G.A.D. bij de Algemeene Rekenkamer.
b. „ „ „ „ „ „ Generale Thesaurie.
c. Verdeeling van het accountantspersoneel over de departementen of bij de bedrijven.

Alle drie aanbevolen middelen hebben voor- maar ook nadeelen. Bij onderbrenging van de G. A. D. bij de Algemeene Rekenkamer zou de contrôle-taak uitstekend tot haar recht komen, maar dit college is uiteraard niet de aangewezen instantie om zich intensief bezig te houden met de interne organisatie van de bedrijven, daar deze bij de uitvoerende macht moet blijven berusten, die met de administratie moet werken om de bedrijven economisch te beheeren.

Zonder twijfel zou deze oplossing aanleiding geven dat ook de bedrijven resp. de departementen op den duur deskundigen voor hunne administratie zouden gaan verlangen, evenals particuliere

bedrijven dat hebben en in laatste instantie zou dat dus ook weer leiden tot het aannemen van accountants.

En hierbij is nog niet gedacht aan de verdere taak van den Gouvernements Accountantsdienst, zooals justitie-onderzoeken, en andere onderzoeken met een speciaal doel.

Onderbrenging bij de Generale Thesaurie zou in dat opzicht wel beter zijn, maar de contrôle-taak zou teruggedrongen worden tot een interne contrôle, d.w.z. geen contrôle door een van de uitvoerende macht onafhankelijk orgaan. Deze laatste contrôle, de externe contrôle, waarop décharge verleend kan worden, is immers alleen mogelijk door de Algemeene Rekenkamer. Maar alle andere werkzaamheden, nu door den G. A. D. verricht, zouden bij de Generale Thesaurie evengoed en wellicht beter tot hun recht kunnen komen.

Aantrekkelijkheid zou combinatie dezer diensten inzooverre bezitten, dat een niet onbelangrijk deel van de taak der Generale Thesaurie ligt op bedrijfseconomisch terrein en de hulp van accountants op dit gebied niet van te onderschatten belang zou zijn.

Tweeledig bezwaar zou echter blijven bestaan. In de eerste plaats is dit instituut geen speciaal contrôle-instituut, zoodat de daaruit voortvloeiende werkzaamheden een geheel nieuw element zouden binnenhalen. In verband daarmede is het totnutoe dan ook niet gebruikelijk geweest, aan het Hoofd der Generale Thesaurie een ambtenaar met accountantsopleiding te plaatsen. En het lijkt wel een ernstig bezwaar een vrij omvangrijke accountantsafdeeling te doen leiden door een niet-accountant.

Bij oplossing van den dienst en onderbrenging der accountants bij de departementen wordt de contrôle er eveneens een van internen aard, hetgeen op zichzelf uiteraard geen bezwaar is. Een voordeel zou zijn, dat er een goede specialisatie ontstaat, daar één accountant steeds met een betrekkelijk kleine groep bedrijven bemoeienis zal blijven houden, en een innig contact met de interne organisatie der bedrijven ontstaat.

Er zijn echter ook eenige ernstige bezwaren aan een dergelijke regeling verbonden. In de eerste plaats zijn de bedrijven, waarmede bemoeienis van een accountant gewenscht is, niet gelijkmatig over de departementen verdeeld, zoodat bij eenige nauwelijks werk voor een volwaardig accountant zou te vinden zijn.

Bovendien past de accountant op het oogenblik in het geheel niet

in het departementale verband, zoodat vooral in dezen tijd van meerdere departementshoofden gerechtvaardigde bezwaren te verwachten zouden zijn tegen inschuiving van een accountant.

Van meet af aan zou hiermede gepaard gaan een differentiatie van inzichten omtrent den contrôle-arbeid, die op den duur nog de neiging zouden vertoonen hoe langer hoe meer van elkaar af te wijken. Weliswaar zou theoretisch de mogelijkheid blijven bestaan, dat de Algemeene Rekenkamer onder deze op zichzelf staande ambtenaren het verband bleef behouden, maar dit zou toch geen gemakkelijke taak zijn, gezien het feit, dat het treffen van voorzieningen daartegen voor een groot gedeelte over de Regeering zou moeten loopen.

Geen dezer oplossingen kan derhalve als ideaal aangezien worden, hoewel de tweede wellicht nog de minst onbruikbare zou kunnen genoemd worden. De vraag zal daarom gesteld dienen te worden of geen betere oplossing mogelijk is, die de aangehaalde bezwaren zooveel mogelijk weet te elimineeren onder behoud van de belangrijke voordeelen.

Het kan daartoe nuttig zijn eens na te gaan hoe groote concerns hun contrôle georganiseerd hebben, en daarbij gebruik maken van deskundigen op administratief gebied. Voorop zij gesteld, dat hier slechts een voorbeeld kan gegeven worden en dat er uiteraard vele modificaties denkbaar zijn en in de praktijk ook inderdaad voorkomen.

Bij de holding maatschappij, die eenige tientallen ondernemingen als dochtermaatschappijen in verschillende juridische vormen heeft, en een beroep op het publiek heeft gedaan voor haar financiering, zal een te goeder naam en faam bekend staand accountantskantoor aangezocht hebben om de balans en winstrekening mede te teekenen [1]). Aandeelhouders dienen nl. zekerheid te hebben, dat de balans den juisten stand van zaken weergeeft op het moment harer opmaking en dat de winstrekening de resultaten der afgeloopen periode op juiste wijze vermeldt. Om die zekerheid te verkrijgen zal een onafhankelijk deskundige, de public accountant, een onderzoek moeten instellen en de juistheid der gepubliceerde bescheiden moeten waarmerken. Zijn de dochter-maatschappijen

1) Zie o.a. het Nederl. Wetboek van Koophandel, art. 42a.

van belang, resp. hebben zij eveneens een beroep op de geldmarkt gedaan, dan zullen de balansen en winstrekeningen daarvan eveneens door een public accountant geteekend moeten worden.

Zal het buiten de onderneming staande accountantskantoor hiertoe nu alle administraties van alle onderhebbende maatschappijen en van de moedermaatschappij minitieus moeten controleeren? In de praktijk is dat niet het geval. Immers de moedermaatschappij heeft uit hoofde van haar eigen toezicht op de dochtermaatschappijen ook reeds deskundige voorlichting op administratief gebied noodig. Niet alleen om zekerheid te verkrijgen, dat bij de dochtermaatschappijen geen onrechtmatige handelingen gepleegd worden, maar ook om de administratie, die een hulpmiddel moet zijn voor goede en zuinige exploitatie, zoodanig in te richten en op peil te houden, dat zij aan zoo hoog mogelijke eischen voldoet, en last not least door beschouwing der uitkomsten van de administratie te geraken tot middelen om de economie van het bedrijf op te voeren. De accountant heeft hier een belangrijke en nuttige bedrijfseconomische taak. Vanzelf sprekend zou de onderneming voor dit doel eveneens van den public accountant gebruik kunnen maken, doch overwegingen van economie leiden er in de praktijk toe, dat hiertoe een accountantsafdeeling in eigen dienst genomen wordt.

Deze accountantsafdeeling in eigen dienst is niet de bevoegde instantie om de jaarrekening mede te onderteekenen, maar de public accountant zal geen bezwaar hebben, gebruik te maken van het werk door die afdeeling verricht, zoo hij uit de kennis en ervaring van het personeel daarvan het vertrouwen kan putten, dat het toezicht goed werd uitgeoefend.

De voordeelen zijn duidelijk. De kosten der externe contrôle zijn tot een minimum beperkt, terwijl een intern contrôle-apparaat verkregen is, dat zijn werkzaamheden tevens dienstbaar kan maken aan het verkrijgen van een zoo doelmatig mogelijke administratie en aan het geven van wenken ten opzichte van doelmatig en economisch gebruik van het productie-apparaat, voorzoover de administratie daarover aanwijzingen geeft.

Nederlandsch-Indië is geen N. V. of moedermaatschappij. Maar het zou dwaas zijn geen gebruik te maken van de ervaring, die het particuliere bedrijfsleven reeds lang verkregen heeft.

De Algemeene Rekenkamer neemt in het staatsbestel de functie in van den public accountant. Zij is geheel onafhankelijk van de uitvoerende macht en is bij de wet belast met het toezicht op de geldelijke en materieele verantwoording. Het is dan ook volkomen juist gezien, dat dezelfde bevoegdheid als voor de verdere Landsadministratie, haar bij de Indische Bedrijvenwet ook ten opzichte van de Landsbedrijven gegeven is.

Dit hooge contrôle-college zal dus in ieder geval ten behoeve der contrôle op de Landsbedrijven over een of meerdere deskundigen op bedrijfsadministratief gebied, accountants, moeten beschikken. Dit wordt reeds geruimen tijd ingezien, en het college heeft zich dan ook reeds eenige ambtenaren met accountantsopleiding toegevoegd.

Zal het nu ook gewenscht zijn om alle, zoo nuttig, accountantswerk op bedrijfseconomisch gebied door dit college te doen uitvoeren? Evenmin als in het particuliere verkeer komt zulks doelmatig voor. Immers behoort dit werk, alsook het inrichten en verbeteren van administraties, niet tot de eigenlijke taak der Algemeene Rekenkamer. Het kan haar ook bezwaarlijk opgedragen worden, daar het te veel contact met de verantwoordelijke bedrijfsleiders vereischt. Zou dit werk inderdaad door het college moeten verricht worden, dan zouden daaraan de bezwaren verbonden zijn, die reeds hierboven uiteengezet werden. Rechtstreeksche bemoeienis met de interne administratie zal ook bij het Land noodwendig tot dure contrôle aanleiding geven. De heer GERRITSEN is in zijn in Februari 1931 in „Koloniale Studiën" verschenen beschouwing over de contrôle bij Landsbedrijven dan ook feitelijk tot dezelfde conclusie gekomen.

Het orgaan dat de dan overblijvende interne-contrôle-taak en bedrijfseconomische taak heeft uit te oefenen en dus beschikken moet over deskundig en ervaren personeel, is een accountantsdienst. Splitsing van alle daarmede verband houdende werkzaamheden over de departementen leidt tot versplintering van de taak en verschil van inzichten, waarmee op den duur noodwendig hoogere kosten gepaard zouden gaan.

Vooropgezet, dat deskundige contrôle op de door het Land geexploiteerde bedrijven gewenscht blijft (en het zou van weinig realiteitszin getuigen, als men tot de conclusie kwam, dat die in

benarde tijden geheel zou kunnen vervallen) dan moet men tot de conclusie komen, dat een accountantsdienst in het Indische Staatsbestel nuttig werk kan verrichten.

Dus behoud van den Gouvernements Accountantsdienst in den tegenwoordigen vorm? Neen, dat lijkt mij niet meer mogelijk. Een dienst, belast met de interne contrôle op de bedrijven en die bovendien een bedrijfseconomische taak te vervullen heeft, dient het volle vertrouwen te genieten, eenerzijds van de Algemeene Rekenkamer en anderzijds van de bedrijfsleiders, resp. Departementshoofden. Daaraan ontbreekt op het oogenblik wel veel. Die dienst zal niet zijn kracht moeten zoeken in het uitvechten van allerlei meeningsverschillen, maar inzien, dat niet in de eerste plaats met theoretische wenschen maar met praktische mogelijkheden moet rekening gehouden worden.

Het is hier niet de plaats de interne organisatie van dezen dienst aan een nadere beschouwing te onderwerpen, maar eenige punten kunnen nog naar voren gebracht worden.

Volgens art. 39a harer instructie is de Algemeene Rekenkamer bevoegd het onderzoek ten behoeve der Landsbedrijven te doen verrichten door accountants in landsdienst, buiten het college zelf staande. Het zal noodig zijn, dat de Algemeene Rekenkamer dit mandaat aan den Gouvernements Accountantsdienst verstrekt, hetgeen eigenaardigerwijze nog niet heeft plaats gehad. Zoolang de Algemeene Rekenkamer dezen dienst dit vertrouwen niet kan schenken of niet meer zou kunnen schenken, heeft de dienst een groot gedeelte van zijn bestaansrecht feitelijk verloren. Het zou daarom niet van belang ontbloot zijn, indien de Algemeene Rekenkamer een adviseerende stem kreeg bij de benoeming van het diensthoofd.

Verder zal met bekwamen spoed gezorgd moeten worden, dat al die landsbedrijven onder de bedrijvenwet komen, die daarvoor in aanmerking kunnen gebracht worden. Meeningsverschillen over ondergeschikte punten dienen terzijde gezet te worden. En verder zullen voor alle andere bedrijven resp. diensten met een bedrijfskarakter spoedig administraties ontworpen dienen te worden, die zooveel mogelijk op die der landsbedrijven aansluiten. Voor de beëindiging van dit werk zou een limiet gesteld dienen te worden. Bemoeienis met andere diensten zal opgeheven moeten worden.

Van stokpaardjes, die slechts aanleiding geven tot onnoodig ingewikkelde werkzaamheden en uiteenzettingen met bedrijfsleiders of Departementshoofden zal afgestapt moeten worden.

De werkzaamheden van den dienst zelf zullen belangrijk ingekrompen dienen te worden, omdat veel meer dan totnutoe gesteund zal moeten worden op de interne contrôle, die bij de bedrijven resp. op de departementen zelf reeds wordt uitgeoefend. Zonder twijfel zal hiermede een niet onbelangrijke bezuiniging en efficienter aanwending der aanwezige krachten verkregen kunnen worden.

De accountantswerkzaamheden, die voor het Land noodig zijn en organisch niet door andere deskundige ambtenaren verricht kunnen worden, zullen aan den dienst moeten blijven opgedragen. Het zal evenwel aanbeveling verdienen de kosten van dergelijke onderzoeken intern te verrekenen, opdat opdrachtgevers en uitvoerders zich rekenschap geven van de financieele gevolgen. Daarbij zal het aanbeveling verdienen kostenberekeningen voor alle andere werkzaamheden te vervaardigen en aan het personeel ter zelfcontrôle toe te zenden.

Een nieuwe instructie zal noodig zijn. De interne organisatie van den dienst zal aan een grondige herziening onderworpen moeten worden [1]).

Wordt volgens deze richtlijnen de Gouvernements Accountantsdienst aan een grondige reorganisatie onderworpen en wordt hij op deze wijze in staat gesteld leiding te geven aan de interne contrôle, resp. die zelf toe te passen en het bedrijfseconomische werk bij de Landsbedrijven te verzorgen, dan zal duurzaam meer bezuinigd kunnen worden, dan bij ondoordachte algeheele opheffing mogelijk zou zijn. Nog altijd geldt de waarheid, dat een goed accountant zich dubbel en dwars betaald kan maken. Zeker in het Landsbestel.

---

1) Te dezen opzichte moge verwezen worden naar het over den G.A.D. van de hand van J. J. DEN DULK verschenen artikeltje in „Accountancy" van Januari 1933, dat bij schrijven dezer regelen juist hier arriveert. Hoewel ik het met de conclusie van den schrijver niet geheel eens ben, zijn de praemissen, waarvan wordt uitgegaan, niettemin juist.

De desa Ngablak (regentschap Pati) in 1869 en 1929 [1]),

door

D. H. BURGER.

Aan de hand van een rapport van 1869 over de desa Ngablak, opgemaakt voor het bekende Regeeringsonderzoek naar de Inlandsche grondrechten, onderzocht ik in 1929 in samenwerking met MAS SASMOJO, wedono van Tajoe, en MAS ROESTAM SASTRODIPOERO, assistent-wedono van Tjloewak, welke veranderingen zich sedert in deze desa hadden voorgedaan.

De desa Ngablak, district Tajoe [2]), regentschap Pati, ligt aan den grooten weg van Tajoe naar Japara ongeveer 10 K.M. ten Westen van de districtshoofdplaats Tajoe, op de grens van de onderdistricten Tajoe en Tjloewak in laatstgenoemd onderdistrict. Zij was in 1869 een echte plattelandsdesa en was dit in 1929 nog.

Het oude rapport maakte melding van een grenswijziging, welke eenige jaren tevoren had plaats gehad in verband met den afstand van ongeveer 25 bouws woesten grond van de desa Ngablak aan ingezetenen van de aangrenzende desa Ngawen, waar gebrek aan bouwgrond bestond; de afgestane grond werd bij laatstgenoemde desa gevoegd. Sedert zijn de desagrenzen niet meer gewijzigd. Eenige geschillen, welke met de eveneens aangrenzende desa Gerit waren ontstaan over den juisten loop van de grens, werden in 1914 bij gelegenheid van de landrenteklasseering beslecht.

---

1) Noot van de Redactie.
Dit artikel is in eind 1929 door de redactie ontvangen en kon tengevolge van een abuis harerzijds niet eerder worden gepubliceerd. Het stuk is thans door den schrijver van een naschrift voorzien.

2) Een beschrijving van den toestand van het district Tajoe is vervat in de „Vergelijking van den economischen toestand der districten Tajoe en Djakenan", Economische beschrijvingen No. IV.

Het aantal zielen van de bevolking van de desa Ngablak bedroeg:
in 1869: 912 Inlanders (172 huisgezinnen), geen Chineezen,
in 1929: 2608 „ (504 „), 2 „
De Inlandsche bevolking nam dus toe met 186%. De beide Chineezen waren handelaren, die zich hier enkele jaren geleden hadden gevestigd. Deze Chineesche vestiging is dus nieuw.

Het desabestuur was in 1869 en 1929 als volgt samengesteld:

	1869	1929
petinggi	1	1
kamitoea	1	3
tjarik	1	1
kepetengan	—	3
kebajan	3	5
modin	1	2
merbot	1	—
totaal	8	15

De toeneming van het aantal desabestuursleden hangt samen met den groei van de bevolking.

De veranderingen, welke de cultuurtoestand van den grond heeft ondergaan, blijken uit de volgende opgave:

Cultuurtoestand	Uitgestrektheid in bouws	
	in 1869	in 1929
Woonerven	?	235
Sawahs	146	363
Tegalan	?	151
Koffietuinen (Gouvernements koffiecultuur)	108	—
Bosch	± 10	—
Woeste grond	ja	—
Afgezonderde weideplaats	—	± 18

Uit de aanwezigheid van woesten grond en bosch in 1869, uit het feit dat, zooals reeds werd gemeld, zonder bezwaar aan een naburige desa 25 bouws konden worden afgestaan en verder uit

de mededeeling in het oude verslag, dat er genoeg grond beschikbaar was voor jonge, nieuwgevormde gezinnen en voor lieden, die zich in deze desa kwamen vestigen, blijkt dat het grondbezit in 1869 ruim was.

Sedert zijn de woeste grond en het bosch ontgonnen. Een gedeelte van den grond, welke vroeger voor de Gouvernementskoffiecultuur werd gebruikt, is na de afschaffing van deze gedwongen cultuur in gebruik genomen als veeweide; de rest van de koffietuinen is omgezet in erven en bouwgrond.

De sawahs zijn door ontginning zeer aanzienlijk, met ± 150%, uitgebreid. Omdat sawahs en een deel der vroegere koffietuinen in erven zijn omgezet moet ook het erfbezit vermeerderd zijn. Eveneens is het bezit van drogen bouwgrond uitgebreid door ontginning van woesten grond en omzetting van oude koffietuinen in tegalans.

Thans is alle grond in cultuur genomen en is er geen gelegenheid meer voor uitbreiding van het bouwgrondbezit.

In 1869 waren in Ngablak twee mantri's voor de Gouvernementskoffiecultuur gevestigd, die recht hadden op resp. 1½ en 1¼ bouw sawah als ambtsveld en één dienstplichtige per dag. Bij de opheffing van deze cultuur werd de bevolking bevrijd van de verplichte cultuurdiensten en van de evenbedoelde lasten.

In 1869 werden de sawahs in den Oostmoesson voor de tweede maal met padi (z.g. padi gadoe) of met mais, djarak, katoen en andere tweede gewassen beplant. Thans worden hier geen djarak en katoen meer geteeld; de djarak, welke vroeger de lampolie leverde, was in 1929 verdwenen omdat er meer petroleum voor de verlichting werd gebruikt en de katoen, waarvan de bevolking vroeger haar eigen kleeding weefde, werd in 1929 niet meer geplant, omdat toen voor de kleeding meer goedkoope importstoffen werden gebruikt. In 1929 werd op de sawahs in den Oostmoesson behalve padi gadoe voornamelijk mais, cassave en katjang geteeld, waarvan de beide laatste gewassen voor deze desa dus nieuw zijn.

Het rapport van 1869 vermeldt, dat de erven beplant waren met klappers en verschillende andere, met name aangeduide vruchtboomen. Het is van belang, dat daaronder de kapok niet is ver-

meld. De kapokcultuur heeft zich in de laatste kwarteeuw enorm uitgebreid en is een zeer vooraanstaande plaats onder de meerjarige cultures gaan innemen. De kapokboomen staan thans in grooten getale op de erven, de tegalans en langs de wegen en waterleidingen. De bevolking verkrijgt uit den verkoop van het product zeer belangrijke inkomsten.

De desa genoot in de jaren 1918 tot en met 1928 uit den verkoop van de vruchten der aan haar toebehoorende, langs de desawegen en -leidingen staande kapokboomen de volgende inkomsten:

in 1918 : ƒ 8	in 1921 : ƒ ?	in 1924 : ƒ 284	in 1927 : ƒ 346
„ 1919 : „ 10	„ 1922 : „ 116	„ 1925 : „ 285	„ 1928 : „ 288
„ 1920 : „ 15	„ 1923 : „ 198	„ 1926 : „ 340	

Deze inkomsten, welke in de desakas vloeiden, stegen omdat de aanplant werd uitgebreid en de kapokprijzen rezen. De veel omvangrijker particuliere bevolkingsaanplant van kapok zal in ongeveer dezelfde mate zijn uitgebreid. De evengemelde cijfers demonstreeren dus eenigszins, welk een geweldige en snelle opkomst deze cultuur heeft doorgemaakt.

De omvang van het bezit aan groot vee in 1869 en 1929 blijkt uit de volgende opgave:

1869	aantal	karbouwen	229,	in	het	bezit	van	85	personen
1929	„	„	364,	„	„	„	„	153	„
1869	„	runderen	—,	„	„	„	„	—	„
1929	„	„	85,	„	„	„	„	18	„
1869	„	paarden	—,	„	„	„	„	—	„
1929	„	„	14,	„	„	„	„	8	„

Het veebezit nam dus toe. In de samenstelling kwam verandering, omdat het in 1869 uitsluitend uit karbouwen bestond en thans ook uit runderen en paarden. De runderen worden voornamelijk voor den landbouw, maar gedeeltelijk ook als trekvee voor de vrachtkarren gebruikt; de paarden dienen voor personenvoertuigen. Het bezit van deze transportmiddelen is in vergelijking met 1869 dus nieuw. Het transport van personen en goederen moet dus zijn uitgebreid.

In de rechten op den grond hebben zich de volgende veranderingen voltrokken. Op de bouwgronden en erven rustte in 1869

een zeer krachtig beschikkingsrecht van de desa. Wat de sawahs betreft drukte dit op een gedeelte der sawahs, hier te noemen „de communale sawahs", krachtiger dan op de andere sawahs.

De communale sawahs mochten in 1869 door de bezitters niet worden vervreemd, hetgeen ook nu niet is toegelaten. In 1869 lag ieders bezit niet op een vaste plaats, maar wisselde het geregeld, welke wisseling in ± 1914 schijnt te zijn losgelaten en in 1929 niet meer voorkwam.

In 1869 was het bezit van communale sawahs aan een maximum gebonden. Deze grond werd niet gegeven aan hen die reeds meer dan een bouw niet-communale sawah bezaten; hij, wiens bezit van niet-communale sawahs kleiner was dan één bouw ontving slechts zooveel communalen grond, dat zijn totale bezit niet grooter werd dan dat van hen, die uitsluitend communale sawahs hadden. Thans is het bezit van communale sawahs niet meer aan dit maximum gebonden en eenige Inlandsche bezitters van communale sawahs bezaten in 1929 inderdaad meer sawahs dan volgens het vroegere gebruik zou zijn toegelaten.

Er zijn geen communale sawahs in het bezit van niet in de desa Ngablak woonachtige lieden.

Het oude rapport vermeldt vier gevallen, waarin sawahs, welke na het overlijden van hun eerste ontginners onbeheerd waren gebleven, bij de communale sawahs werden getrokken. Dergelijke gevallen waren in 1929 niet meer bekend.

De desabestuurslieden ontvingen in 1869 als ambtsveld een gedeelte van de communale sawahs, dat geregeld van plaats wisselde. Zoo ontving het desahoofd $^1/_{10}$ deel van de sawahs, de kamitoea 2¾ bouw, de kebajans ieder 2¼ bouw. In 1929 waren als ambtsveld bepaalde sawahs op vaste plaatsen aangewezen. Het desahoofd ontving in 1929 25 bouws, de tjarik 5½ b., de kamitoea's 3½ of 4½ b., de kabajans 3 à 4 b., de kapetengans 1 of 2 b. en de modins 1 en 1½ bouw.

In de latere jaren is uit een onbeheerd gebleven communale sawah nieuw gevormd de z.g. sawah bondo desa, groot 0.396 bouw, welke ten bate van de desakas, een modern instituut, telkenjare wordt verhuurd.

De woonerven en de niet-communale bouwgrond konden in 1869 wel worden verkocht, maar als koopers mochten slechts de

desaingezetenen optreden. Elders woonachtige lieden moesten naar Ngablak verhuizen alvorens hier grond te kunnen koopen. In 1929 was de verkoop echter ook aan niet-desaingezetenen toegestaan.

De vererving van deze gronden was in 1869 eveneens alleen mogelijk aan desaingezetenen, maar is thans ook toegelaten aan niet-desagenooten.

Het oude rapport vermeldt, dat verpanding van erven verboden was en dat verpanding van sawahs niet voorkwam. In 1929 was beiderlei verpanding toegelaten en waren 10 sawahs en 2 erven verpand.

In 1869 mocht iemand niet meer dan één erf bezitten; in 1929 was dit wel veroorloofd.

Verschillende uitingen van het desabeschikkingsrecht ten aanzien van de communale sawahs, den niet-communalen bouwgrond en de woonerven zijn dus verdwenen en de bevoegdheid van den Inlandschen bezitter om over zijn grond te beschikken is daaraan evenredig toegenomen.

Van de rechten, die in 1869 en 1929 op de sawahs werden uitgeoefend, kan de volgende staat worden samengesteld:

Sawahs	Uitgestrektheid in bouws	
	in 1869	in 1929
Communale sawahs	103	27
Ambstvelden		68
Niet-communale sawahs	43	267
Bondo desa	—	1
Totaal	146	363

Van de sawahs was dus in 1929 een belangrijk grooter deel niet-communaal dan in 1869. Ook dientengevolge neemt, aangezien het desabeschikkingsrecht op de niet-communale sawahs aanmerkelijk minder beteekent dan op de communale sawahs, dit beschikkingsrecht in 1929 een minder voorname plaats in dan in 1869 en is het commune karakter van de desa dus verzwakt.

Van de 82 sawahnamen, welke het oude rapport vermeldt, was in 1929 nog slechts een klein gedeelte, n.l. 15, bij de desabevolking in gebruik of althans bij herinnering bekend.

Terwijl er in 1869 geen grond in het bezit van niet-desaingeze-

tenen was, waren er in 1929 24 niet-communale sawahs (30 bouw), 9 tegalan (12 bouw) en 8 erven (5 bouw), dus 41 grondstukken, in het bezit van 32 personen, die niet in de desa Ngablak waren gevestigd. Van deze grondbezitters woonde het meerendeel binnen het district Tajoe, één in Djoeana en één in Semarang. Het in vreemde handen geraken van een deel van het grondbezit is dus een nieuw en vrij belangrijk verschijnsel.

Het rapport van 1869 vermeldt, dat van de 172 gezinshoofden er 136 van den landbouw en 36 van koeliearbeid en handel leefden. Aangezien er, zooals boven bleek, in 1869 voor hen, die grond wilden ontginnen voldoende grond beschikbaar was, is het waarschijnlijk, dat deze 136 landbouwers alle grondbezitters waren en dat in 1869 dus ± 80% van de gezinshoofden bouwgrond bezat.

In 1929 was de bouwgrond in het bezit van 377 personen. Aangezien er in dit jaar 504 gezinnen waren en 32 grondbezitters niet in Ngablak woonden was dus in 1929 ± 63% van de gezinshoofden in het bezit van bouwgrond of belangrijk minder dan in 1869. Het aantal niet-bouwgrondbezitters moet dus naar verhouding zijn toegenomen.

De verdeeling van het sawahbezit in 1929 blijkt uit de volgende opgave:

Aantal bezitters van:

minder dan 100 roe	: 22	2 tot 3 bouw	: 18
100 roe tot 200 „	: 76	3 „ 4 „	: 13
200 „ „ 300 „	: 27	4 „ 5 „	: 11
300 „ „ 400 „	: 19	5 „ 10 „	: 7
400 „ „ 1 bouw	: 23	10 bouw en meer:	1
1 bouw „ 2 „	: 46	totaal	: 263

Het aantal bezitters van kleine sawahs is dus zeer groot; 63% van de sawahbezitters heeft minder dan één bouw en 37% van hen bezit minder dan 200 roe.

De bezitters van communale sawahs — geen ambtsvelden — bezaten in 1869 per hoofd ½, ¾ of 1 bouw naar gelang zij geen, één of meer dan één karbouw bezaten. In 1929 bezaten 91 personen in totaal 27 bouw, dus gemiddeld $^1/_3$ bouw communale sawahs. Het bezit van deze sawahs per bezitter is dus belangrijk verminderd.

Terwijl in 1869 van de 44 bezitters van niet-communale sawahs er slechts twee of ± 4½ % hun sawah hadden gekocht, waren in 1929 van de 199 bezitters van dergelijke sawahs er 65 of 32% door koop in het bezit van hun sawah gekomen. De verkoop van sawahs is dus buitengewoon toegenomen.

Deze twee in het rapport van 1869 bedoelde sawahs, groot 1.175 en 1.014 bouw, waren voor resp. ƒ 15.— en ƒ 16.— of ± ƒ 10.— en ƒ 16.— per bouw verkocht. In 1928 werd een sawah van 4 bouw verkocht voor ƒ 1600.—, dus voor ƒ 400.— per bouw. Hoewel deze gegevens, welke slechts op enkele weinige gevallen betrekking hebben, uiteraard geen aanleiding kunnen geven tot het trekken van algemeene conclusies omtrent de grondprijzen, schijnt het nochtans niet aannemelijk, dat op den hoogen prijs, welke in 1928 werd betaald, het schaarscher worden van den grond niet van invloed zou zijn geweest.

Het aantal erfbezitters bedroeg in 1869 en 1929 resp. 141 en 357, waarvan in het bezit van hun erf gekomen waren:

	in 1869	in 1929
door aanleg van nieuwe erven	87 bezitters (± 60%)	23 bezitters (± 6 %)
„ koop	1 bezitter (± 1%)	84 „ (± 24%)

De andere erven waren in handen van hun bezitters geraakt bij vererving — na den dood of bij leven van den erflater — of, in een kleiner aantal gevallen, bij occupatie van onbeheerde erven.

Uit de evenvermelde gegevens blijkt, dat de aanleg van nieuwe erven thans belangrijk minder voorkomt dan vroeger, en dat de verkoop van erven daarentegen zeer belangrijk is toegenomen.

Het rapport van 1869 deelt omtrent deelbouw van sawahs mede, dat hij voorkwam als deelbouw op eigen, verhuurden grond, waarbij de grondhuurder als deelbouwgever en de verhuurder, dus de grondbezitter, als deelbouwer optrad. In 1929 was deze vorm van deelbouw niet onbekend, maar zeldzaam.

In 1869 geschiedde de deelbouw onder halfbouwvoorwaarden, in 1929 als derdebouw op de beste en als halfbouw op de minder goede sawahs. Bij de derdebouw ontvangt de deelbouwgever tweederde en de deelbouwer een derde deel van de opbrengst. Bij halfbouw ontvangt ieder de helft van de opbrengst; de deelbouw-

gever betaalde de belasting en leverde de zaadpadi, zoowel in 1869 als in 1929.

Verhuur van sawahs had in 1869 in den regel plaats voor een jaar tegen *f* 8 à *f* 10 per bouw, waarbij meestal werd overeengekomen, dat van de tweede gewassen, welke na de padi werden geteeld, driekwart voor den huurder en een vierde voor den verhuurder zou zijn.

In 1929 geschiedde deze verhuur voor *f* 15 à *f* 40 per jaar, terwijl de evengenoemde afspraak ten opzichte van de tweede gewassen in onbruik was geraakt. De voor den verhuurden grond verschuldigde belasting werd zoowel in 1869 als in 1929 door den grondbezitter betaald. De huursom werd meestal eenige maanden voor het in bewerking nemen van den grond voldaan.

Het huren van grond was in 1869 en in 1929 toegestaan zoowel aan de desaingezetenen als aan niet-ingezetenen. In 1929 traden verschillende lieden uit de nabijgelegen desa's Poerwokerto, Mergotoehoe en Tajoe als huurder op.

Nieuw in vergelijking met 1869 was in 1929 de verhuur van sawahs voor de beplanting met suikerriet aan de s.o. „Pakkies". De gedwongen Gouvernementssuikercultuur kwam in 1869 wel voor in het district Tajoe, maar niet in de desa Ngablak. Na de omzetting van deze gedwongen cultuur in een vrije en na de uitbreiding, welke de laatste onderging, werd ook de desa Ngablak bij de suikerindustrie betrokken.

De omvang van verhuur en deelbouw van sawahs gedurende den Westmoesson 1927—'28 blijkt uit de volgende opgave:

Sawahs	Deelbouw	Verhuurd aan Inlanders	Geoccupeerd door de S. O. Pakkies	Totale uitgestrektheid sawahs
Niet-communaal bezit	118 B	—	18 B	266 B
communaal bezit	12 „	1 B	9 „	28 „
ambtsveld	34 „	12 „	16 „	68 „
bondodesa	— „	1 „	— „	1 „
Totaal	164 B	14 B	43 B	363 B

Uit deze opgave blijkt, dat de tijdelijke afstand van sawahs

door de bezitters aan andere Inlanders belangrijk was, het meest voorkwam in den vorm van deelbouw en dat, voor zoover de sawahs niet werden geoccupeerd door de suikeronderneming „Pakkies", die afstand zich het meest voordeed bij de communale sawahs en de ambtsvelden van de desabestuursleden.

De geringe uitgestrektheid van de communale sawahaandeelen werkt den tijdelijken afstand van dezen grond in de hand. Van de 98 bezitters van minder dan 100 roe sawah, waaronder 91 bezitters van communale sawahs, hadden in den Westmoesson 1928—'29 er slechts 20 hun sawah zelf bewerkt. De 78 overigen hadden hun sawah aan anderen ter bewerking afgestaan en bleken hun grond zelden of nooit te bewerken; zij leefden van koeliearbeid of van andere inkomsten en waren dus geen zelfstandig landbouwer meer. Het aantal van dergelijke landbouwers is dus belangrijk kleiner dan het boven vermelde aantal bouwgrondbezitters.

Bij den tijdelijken afstand van de ambtsvelden is zoowel de deelbouw als de verhuur van belang. De desabestuursleden bewerken een groot deel van hunne ambtsvelden niet zelf omdat deze daartoe te uitgestrekt zijn of omdat, wat vooral de verhuur betreft, zij in geldnood verkeeren.

De tijdelijke afstand van grond kwam naar verhouding het minst voor bij de niet-communale sawahs, hetgeen begrijpelijk is omdat deze gronden, in tegenstelling met de communale sawahs en de ambtsvelden, vervreemdbaar zijn en de bezitters die niet in staat zijn hun grond zelf te bewerken, er dus eerder toe over gaan dezen blijvend af te staan.

Hoewel het rapport van 1869 geen gegevens bevat over den omvang van den deelbouw en verhuur doet de soberheid, waarmede het daarover spreekt, vermoeden dat deze grondafstand in 1869 van weinig beteekenis was en sedert dus moet zijn toegenomen.

Uit het voorgaande zou dan volgen, dat de verkoop en verpanding van sawahs en erven en de deelbouw en verhuur van sawahs, in het algemeen de ruil van grond dus — waarbij ruil in zeer ruimen zin wordt opgevat [1]) —, welke in 1869 zeer weinig beduidden, in de laatste decennia van groote beteekenis zijn

1) Gonggrijp: „Over ethnologische ekonomie" Kol. Tijds. Nov. 1927.

geworden. Zulks verwondert niet, omdat er thans geen woeste grond meer kan worden ontgonnen en zij, die de beschikking over erven en bouwgrond wenschen te verkrijgen, dus geen nieuwen grond in cultuur kunnen brengen maar zich moeten wenden tot hen die reeds grond bezitten. Het schaarscher worden van den grond heeft dus bevorderd, dat deze in het ruilverkeer werd opgenomen.

De toeneming van de grondverpanding en de grondverhuur beteekent vermeerdering van het grondcrediet.

Terwijl huur van vee in 1869 meestal geschiedde per Westmoesson en tegen betaling van padi, n.l. van 4 bawon (6 pikol) voor één karbouw of 1 amet en 2 bawon (8 pikol) padi voor een span karbouwen, was het in 1929 meer gebruikelijk, dat men een veebezitter met een span karbouwen de te bewerken sawah liet bearbeiden voor *f* 0.50 per ochtend.

Het uitplanten van de bibit op de sawahs geschiedde in 1869 door vrouwen, die per ochtend werden beloond met een maaltijd plus òf 5 „doewit" òf een verhooging van het bij padioogst te verdienen snijloon. In het laatste geval verdienden de plantsters bij den oogst ¼ van het gesnedene tegen het andere snijvolk $^1/_5$, terwijl de sawahbezitter haar tijdig behoorde te waarschuwen als er zou worden geoogst. In 1929 bleek de belooning door middel van een hooger snijloon in onbruik te zijn geraakt en werden de plantsters in den regel per ochtend met 10 cent betaald, waarbij geen maaltijd werd verstrekt.

Het padisnijloon is gedaald en bedraagt als de Westmoessonpadi wordt gesneden bij den aanvang van den oogst meestal $^1/_{12}$, waarna het wel tot ⅛ opklimt; bij den Oostmoessonoogst is dit loon in den regel constant $^1/_{12}$.

In 1869 was tebasan (koop van een te velde staande, oogstbare aanplant in zijn geheel) van maïs en tabak bekend. Thans komt tebasan van kapok, padi, cassave en maïs voor.

Terwijl het rapport van 1869 vermeldt, dat afkoop van desa- of andere diensten in het geheel niet voorkwam, werden in 1929 de aan het desahoofd verschuldigde pantjendiensten veelal met *f* 1.— per jaar afgekocht.

Verschillende verplichtingen werden in 1929 dus in vergelijking met 1869 minder met arbeid of product en meer in geld voldaan.

Het rapport van 1869 vermeldt — zooals boven reeds werd opgemerkt — dat van de 172 gezinshoofden er 36 leefden van koeliearbeid en handel. Over de niet-landbouwbedrijven wordt in het oude rapport verder niet gesproken, ook niet over spinnen, hoewel de bevolking verklaart, dat er vroeger door vrouwen werd gesponnen en het oude rapport katoen onder de geteelde gewassen noemt. Met den katoenaanplant is ook het spinnen verdwenen.

In 1928 waren in de inkomstenbelasting aangeslagen:

1 mandoer van de s.o. „Pakkies",
2 goudsmeden,
7 kleermakers,
2 timmerlieden,
1 waschbaas,
24 waroenghouders,
5 andere handelaars,
5 verhuurders van totaal 6 vrachtkarren,
8 „ „ „ 13 personenkarren,
3 onderwijzers van de desaschool,

56 in totaal.

De mandoer van de s.o. „Pakkies" is als het ware in de plaats gekomen van twee hier in 1869 geplaatste mandoers van de verplichte koffiecultuur; beiderlei mandoers kunnen immers worden beschouwd als beambten van een Westersch grootlandbouwbedrijf.

De door de goudsmeden, kleermakers, timmerlieden, waschbaas, karrenverhuurders en onderwijzers beoefende beroepen kwamen hier in 1869 niet voor en zijn dus nieuw. De Inlandsche niet-landbouwbedrijven in deze desa hebben dus vrij zeker een uitbreiding ondergaan.

Verschillende van deze bedrijvigen, het meerendeel der karrenvoerders, bezitten geen bouwgrond, hebben geen directe bemoeienis met den landbouw en oefenen hun bedrijf dus als hoofdberoep uit.

Hierboven bleek verder, dat het gedeelte der mannelijke bevolking, dat geen zelfstandig landbouwer meer is, sinds 1869 belangrijk moet zijn uitgebreid. Aangezien verder door de uitbreiding van de suikercultuur veel nieuwe gelegenheid tot loonarbeid in de riettuinen is ontstaan en ook de uitbreiding van de kapokcultuur veel gelegenheid tot dergelijken arbeid bij den oogst, de

verwerking en het transport van de kapok heeft geschapen, kan wel met zekerheid worden aangenomen, dat er in 1929 belangrijk meer dan in 1869 in loonarbeid werd gewerkt.

Terwijl in 1869 dus hoofdzakelijk inkomsten werden verkregen uit den zelfstandig bedreven Inlandschen landbouw, werden in 1929 daarnaast beteekenende inkomsten genoten uit niet-landbouwbedrijven en uit den loonarbeid.

De desa Ngablak bezit thans een pasar, welke zij in 1926 van den vorigen, particulieren bezitter kocht. Deze pasar is thans de grootste kapokpasar van het regentschap Pati, waar tijdens den randoeoogst enorm veel kapok verhandeld wordt. De onbereide kapok wordt hier van de bevolking opgekocht door de Chineesche eigenaren van kapokétablissementen uit de districten Pati, Djoeana en Tajoe van het regentschap Pati. Uit tellingen van het aantal karren, dat de kapok afvoerde is gebleken, dat hier in 1925, toen de kapokprijzen hoog waren, op topdagen wel ƒ 40 à ƒ 50.000 per dag aan kapok werd verkocht. Gedurende den kapokoogst is er daarnevens een uitgebreide handel in kleedij en snuisterijen, waaraan een groot deel van de uit den verkoop van de kapok verkregen inkomsten wordt besteed. In de andere maanden van het jaar, buiten den kapokoogst, is deze pasar onbeduidend. Aangezien de kapokcultuur pas in de laatste decennia van belang is geworden dateert ook de huidige beteekenis van den kapokhandel en dus van deze kapokmarkt pas van den laatsten tijd.

Terwijl het oude rapport de namen van 13 personen vermeldt, die in de jaren 1865 tot 1868 djakat opbrachten, n.l. 2 gedeng tot 1 amet, dus een kwart tot twee pikol padi per persoon, werd in 1929 de djakat door niemand meer voldaan.

De pitrah is nog wel gebruikelijk en schijnt hier iets in beteekenis te zijn toegenomen. Het rapport van 1869 deelt mede dat van 1865 tot 1867 3 personen 1½ tot 9 dangan padi (1 dangan = ± 5 katti) opbrachten. In 1928 geschiedde dit door 13 personen, die 2 tot 5 katti padi opbrachten.

Uit het voorgaande volgt, dat de grondruil, de handel en het verkeer in 1929 in vergelijking met 1869 belangrijk moeten zijn

vermeerderd. Aangezien het grondcrediet toenam en in deze streken veelvuldig voorschotten op te leveren kapok worden verstrekt, moet ook het crediet in belangrijkheid zijn gestegen. Het ruilverkeer, weder in den meest uitgebreiden zin genomen, moet dus zeer zijn uitgebreid. In het bijzonder moet het contact met het wereldverkeer, dat in 1869 gering was, in 1929 door de deelneming aan de suiker- en kapokcultuur van beteekenis geworden zijn.

Omdat de nieuw opgekomen suiker- en kapokcultuur aan het volksinkomen in den vorm van geld bijdroegen, was het deel van het inkomen, dat in geld werd genoten, in 1929 grooter dan in 1869. Aangezien verder het ruilverkeer toenam en verschillende verplichtingen in 1929 niet meer met arbeid of product maar met geld werden voldaan, moet de geldcirculatie zijn uitgebreid.

Omdat vele der adatregels, welke het grondbezit binnen de desa hielden, verdwenen en het toegenomen ruilverkeer niet binnen de desa beperkt bleef, verloor de desa veel van haar gesloten karakter. Het is m.i. waarschijnlijk, dat de toeneming van het verkeer de oorzaak vormde van de evenbedoelde wijziging in het adatrecht.

De ontwikkeling, welke de desa Ngablak tot 1929 doormaakte, ging dus in hoofdzaak in de richting van de producten- naar de geldhuishouding.

Naschrift.

Het onderzoek, waarvan het bovenstaande het resultaat is, werd gehouden in Maart 1929, dus eenige maanden voor het begin van de tegenwoordige werelddepressie. Over den toestand in de desa Ngablak na 1929 zijn slechts enkele schaarsche gegevens beschikbaar. Nochtans kan in enkele opzichten worden aangegeven in welke richting de ontwikkeling zich tijdens de crisis waarschijnlijk heeft bewogen.

De prijsdaling van de producten en de daarmede verband houdende vermindering van het volksinkomen moeten ook hier hun invloed hebben doen gelden. De prijs van de ongepelde kapokvruchten per 1000 stuks is gedaald van ± ƒ 5,50 omstreeks 1926 tot ƒ 1,20 à ƒ 2,20 en ƒ 0,90 à ƒ 1,— in resp. 1931 en 1932.

De suikerfabriek „Pakkies" brengt voor het oogstjaar 1933—1934 geen rietaanplant in den grond. De afstand van grond en

arbeid aan dit Westersche bedrijf en de daaruit verkregen inkomsten zullen in de naaste toekomst dus verminderen.

In andere streken bleek de crisis onder meer te leiden tot een gebrek aan middelen bij de Inlandsche grondhuurders en daardoor tot een vermindering van de Inlandsche onderlinge grondverhuur en daling van de huurprijzen. De tijdelijke afstand van grond zal dus afnemen en een grooter deel van de sawahbezitters zal genoopt zijn zijn grond zelf te bebouwen.

Zeer algemeen, dus vermoedelijk ook in Ngablak, worden verschillende verplichtingen in den jongsten tijd in plaats van met geld weer evenals vroeger in natura voldaan.

Gelijk elders zullen ook in Ngablak de handelaars en andere bedrijvigen een slechten tijd doormaken en moeten handel en verkeer hier afnemen.

Niet onwaarschijnlijk zal de grondverpanding om dezelfde reden als de grondverhuur verminderen en zal op dezelfde wijze als in andere streken het geval is, ook het overige crediet afnemen.

In verschillend opzicht ondergaat de maatschappelijke bouw dus wijzigingen, welke leiden naar een eenvoudiger structuur en gaan in een richting, tegengesteld aan die welke de vorige, met het jaar 1929 afgesloten periode bepaalde.

Het is echter zeer twijfelachtig in hoeverre een teruggang naar de toestanden, welke in het rapport van 1869 werden beschreven, mogelijk is en in welke mate de enorme toeneming van de bevolking dien teruggang zal belemmeren. Het zou zeer belangwekkend zijn na te gaan welk beeld het maatschappelijk bestel van de desa Ngablak in de naaste toekomst zal vertoonen.

Boekbespreking.

Die Kartelle und Konzerne in der Deutschen Portlandzementindustrie, door Erhard Bürglen. Dissertatie t.o.v. Prof. Dr. Thiess. Keulen.

De schrijver heeft in een groote cementfabriek in West-Duitschland de problemen van de Duitsche Portlandcementindustrie uit de practijk leeren kennen en verstaan en daarin aanleiding gevonden dit bijzondere onderdeel der industrie nader in beschouwing te nemen, haar moeilijkheden in het licht te stellen om daaruit de ontwikkeling te verklaren van de pogingen tot stabiliseering der verhoudingen. Van overproductie tot afzetprobleem en betere organisatievorm, van kartel tot syndicaat.

De geheele ontwikkeling wordt door schrijver gezien in verschillende periodes. De eerste was die van het ontstaan der fabrieken in vrije concurrentie tot prijsconventies en kartels en loopt tot 1903, eindigend in een prijzenoorlog. Daarop volgt de periode der syndicaten en concerns tot 1916, waarop wederom een onderlinge strijd zou zijn gevolgd als van Overheidswege niet was ingegrepen, tot 1923; daarna volgt de concernvorming met overwegend economische inzichten, zich uitend in de thans nog bestaande syndicaatspolitiek. De resultaten en stabiliseeringsmogelijkheden zijn een voorwerp van enkele slotbeschouwingen.

In dit gedegen werkje van BÜRGLEN, dat verhaalt van de struggle for life der Duitsche cementindustrie en hare ups and downs hebben wij gelegenheid te over de sterke en zwakke kanten van dit specimen der kartelpolitiek nader te overwegen.

Aan de hand van de geschiedenis zet schrijver uiteen, dat de dwang tot kartelvorming bij de cementindustrie is gelegen in hoofdzaak in de groote kapitaalsinvesteering, waardoor de gemiddelde prijzen bij toenemende productie in sterkere mate dalen en de productiegrootte de hoofdfactor der rentabiliteit wordt. Toen dan ook in de 90-er jaren tusschen productie en consumptie een wanverhouding ontstond, was de drang tot vastere aaneensluiting sterker, naarmate de markt voor het product onelastischer was. De voorwaarden tot aaneensluiting waren in ruime mate aanwezig, eerstens een massaproduct van gelijkwaardige qualiteit en tweedens de geringe specifieke waarde van het product-zelf, waarvan b.v. de vrachtkosten ¼ uitmaken. Deze oorzaken leidden zoowel in Noord-, als in West- en Zuid-Duitschland tot vorming van prijskartels met indirecte afzetcontingenteering.

Aangezien de verkoop echter bij de fabrieken-zelf was gebleven en prijsontduiking niet altijd te controleeren was, sloten zich in 1901 vele fabrieken aaneen tot het „Nordwest-mittel-deutsche Zementsyndikat", dat de ge-

heele productie afnam, welke echter op dat oogenblik het dubbele van de consumptie bedroeg. Het syndicaat, dat zich verplicht had tot afname van 80% der capaciteit, was hier al spoedig niet toe in staat, mede doordat de afnemers zich op het gerucht van hoogere prijzen hadden ingedekt, zoodat het spoedig uiteen viel. Het kan als voorbeeld worden aangehaald, hoe door slechte verstandhouding met de omliggende gebieden, afnamegarantie, hooge vrachten, verschil in productiecapaciteit en overdreven prijzenpolitiek een aaneensluiting tot ondergang moet zijn gedoemd.

Hierna ontbrandt de strijd in volle onredelijke hevigheid, met productieuitbreiding en verkoop beneden kostprijs, zoodat van de 70 maatschappijen er meer dan 50 onrendabel bleven, hetgeen een kapitaalsvernietiging medebracht, die alleen in de kali-industrie overtroffen werd. De schrijver noemt het kenschetsend: „Es gab in diesen Kämpfen keine Sieger, nur Besiegte". Vandaar dat spoedig onderhandelingen voor een nieuwe aaneensluiting werden geopend en in 1904 het eerste syndicaat ontstond, het Rheinisch-Westfälische Zementsyndikat G. m. b. H., dat zelf de verkoop ter hand nam om ontduiking uit te sluiten. Hierbij kwam echter de vraag ter sprake, op welke wijze de contingenten aan de fabrieken moesten worden toegewezen. Besloten werd deze niet meer te verdeelen volgens de vroegere afzetcijfers, doch aan de hand van een combinatie der technische en economische capaciteit. Bovendien zouden de toegewezen contingenten overdraagbaar zijn. Ook in Zuid-Duitschland verscheen een „Südd. Zementverkaufstelle G. m. b. H., waarbij 26 fabrieken waren aangesloten, die in het bijzonder de quota regelde, doch bovendien een strijd tegen de buitenstaanders moest strijden door opkoop van cementfabrieken en verhindering van oprichting van nieuwe fabrieken. Voorts werd nog opgericht de „Mitteldeutsche Verkaufsverein" en de „Verkaufsvereinigung Hannoverscher Portlandzementfabrikanten". Deze syndicaten regelden onder anderen ook de afzet naar het buitenland, die b.v. naar Holland voor 42,8% door Zuid-Duitschland werd verzorgd, voor 24,2% door West-Duitschland en voor 33% door België.

In de cementindustrie is de kartelleering slechts met voorzichtigheid door te voeren, omdat eenerzijds de ruwe grondstof in overvloed aanwezig is en anderzijds de aanmaak geen geheim is en met betrekkelijk gering kapitaal — 1 à 1½ millioen mark — een productieve fabriek kan worden opgericht, waardoor het ontstaan van buitenstaanders steeds te vreezen is. Vandaar ook dat de winsten niet te hoog mogen worden opgezet. Toch ontstonden van 1905 tot 1909 wederom vele nieuwe fabrieken. Van den anderen kant werden de producenten in hun politiek geholpen, doordat de afnemers zich aaneensloten en overeenkwamen geen cement af te nemen dan van de syndicaten. Tegen het eind van de verdragsperiode kwam echter een algemeene wedloop om bij de ontbinding zoo gunstig mogelijke quota te kunnen aantoonen, waardoor een overcapaciteit ontstond, welke de grondfout ook van vele andere industrieën is geweest. Productiecijfers als die van 6.775.000 vaten van 25 leden in 1904 en van 21.168.000 vaten in 1914 voor 34 leden toonen dit maar al te klaar aan. Bij een stijging van het

ledenaantal met 36% steeg het contingent met 212%, terwijl de afzet van het syndicaat met nauwelijks 40% toenam. De in 1913 gesloten nieuwe overeenkomst was met deze capaciteit in het vooruitzicht al bij voorbaat tot mislukking gedoemd.

Bepaalde zwakke financieele posities en beperkte capaciteit aan den eenen kant en financieele kracht aan den anderen kant waren echter wederom zoovele redenen tot concentratie, geholpen door de mogelijkheid van quota-overdracht, waardoor de voordeelen der kostendegressie ten volle konden worden benut door kapitaalsaaneensluitingen, zoowel van de beheerskosten als van de afschrijvingen en rentelasten. Een groote factor, waarop misschien door den schrijver te weinig nadruk wordt gelegd, en die de overheerschende positie van de groote concerns in deze syndicaten verklaard, is nog de meerdere credietwaardigheid van de grooteren.

Toen door de opzegging in 1916 van de Hannoversche, de Midden-Duitsche en Berlijnsche overeenkomsten, de verminderde afname, en de lage prijzen een algeheele ineenstorting van de cementindustrie kon worden verwacht, greep de Staat om oorlogsredenen in en verbood bij speciale verordening de oprichting van nieuwe fabrieken. Zoo kwamen in dat jaar de drie groote aaneensluitingen tot stand, n.l. in Noord-Duitschland het Norddeutsche Zementverband, Berlin, in West-Duitschland het Rhein.-Westfälische Zementverband, Bochum, en in Zuid-Duitschland de Süddeutsche Zementverkaufstelle, Heidelberg, waarvan de duur tot 1925 verzekerd was. Ook na 1925 bleven de aaneensluitingen der verschillende maatschappijen bestaan.

Na deze historische uiteenzetting neemt schrijver de vraag in beschouwing of door de politiek der cement*kartels* en hun monopoliepositie eventueel een gemeenschapsbelang is benadeeld. De prijsreguleerende werking komt b.v. sterk tot uiting in de moeilijke jaren van 1925 tot 1928, toen de prijzen waren gesteld op 500 — 495 — 493 — 493 — 491 — 500, welke laatste stijging berust op een vrachtprijsverhooging. Vooral voor bouwmaatschappijen is een dergelijke stabiliteit een groot voordeel. De vraag blijft het dus slechts of de prijs soms op zichzelf te hoog was door te hooge winsten, waarbij schrijver nagaat of de groote of kleine fabrieken, de oude of de nieuwe het duurste werken. Aan de hand van cijfers der verschillende maatschappijen wordt vastgesteld, dat de kostendegressie een gevolg is van de mechaniseering en het groote vaste kapitaal, met een bepaalde marge voor die grootte. De middelsoort en kleine bedrijven zijn economisch hierbij zwakker dan de grootere. Ten aanzien van de oude bedrijven, die met een relatief hooger aantal arbeidskrachten werken dan de nieuwe blijkt, dat de elasticiteit dezer arbeidskrachten veel geringer is dan de bedrijfsdegressie.

De schrijver gaat uitvoerig in op de kostprijsberekening van HECHTS, waartegen hij ernstige kritiek doet gelden. Hij stelt hierbij in het licht, dat bij deze industrie niet mag worden uitgegaan van een 100 percents-capaciteit, zooals HECHTS doet, doch bij een eventueele berekening van den kostprijs van een — normale — capaciteit van 50%, waarbij hij dan

als resultaat een rentabiliteit van 7% verkrijgt over een kapitaal van anderhalf millioen. De hooge prijs is vrnl. een gevolg van het terugloopen van den afzet na de seizoensmaanden en het blijkt een groot voordeel dat dit door een zekere stabiliteit wordt geëlimineerd. De overcapaciteit der fabrieken wordt zoodoende over een geheel jaar verdeeld. De onvermijdelijkheid van de groote fout der aaneensluitingen, n.l. te weinig aanpassing van de capaciteit aan de werkelijkheid bij een ingetreden daling, komt ook hier sterk aan het licht.

Na de bespreking van de kartelpolitiek komt de *syndicaatspolitiek* in beschouwing. Hierbij blijkt, dat het West-Duitsche syndicaat de minste resultaten heeft kunnen boeken wegens het grootst aantal buitenstaanders. Toch voeren alle drie de syndicaten dezelfde politiek en zijn op dezelfde manier opgebouwd. De verhoudingen in het Zuiden en het Westen zijn echter geheel verschillend en worden nader uiteengezet.

De vraag wordt daarna gesteld, of het bestaan der syndicaten an sich nu wel gerechtvaardigd is? en wat er zou gebeurd zijn, als de vrije concurrentie was blijven bestaan. Volgens schrijver is in het onderhavige geval de vrije concurrentie een onjuiste oplossing, terwijl eventueel nadeelige invloeden, zooals overcapaciteit, bescherming van dure producenten enz. toch nog minder slecht zijn dan de geweldige kapitaalsvernietiging bij vrije concurrentie. De cementsyndicaten en kartels zijn te zien als een noodzakelijk kwaad. Ook nog onlangs — in de maand December 1932 — zijn onderhandelingen aangeknoopt om de uiteenvalling van het West-Duitsch cementkartel te voorkomen, daar anders een prijzenoorlog door de vele nieuwe outsiders onvermijdelijk zou zijn, hetgeen vrijwel zeker een ondergang der cementindustrie in de huidige omstandigheden zou beteekenen. Wordt echter aan de overkapitaliseering van den hausse-tijd door de deelnemers vastgehouden en geen ingrijpende kapitaalreductie toegepast, dan zal van rentabiliteit vooreerst nog geen sprake kunnen zijn [1]).

In het laatste gedeelte van zijn werk bespreekt schrijver enkele stabiliseeringsmogelijkheden, waarvan hij meer resultaten verwacht bij de concerns-zelf dan bij de kartels. Voor de kartels zou een kleine prijsdaling gewenscht zijn met uitwisseling der quota tusschen de verschillende fabrieken en een verlenging van den duur der kartelovereenkomst. Daarentegen hebben de concerns meer eigenschappen om tot consolideering der industrie

1) De Duitsche cement-afzet daalde in 1932 tot 2.800.000 tons en heeft hiermede den stand van het jaar 1898 bereikt.
Door het verzet van enkele buitenstaanders dreigden de onderhandelingen tot voortzetting van het West-Duitsche cementkartel te mislukken, hetgeen zoowel van het West-Deutscher als van het Nord-Deutscher en Süd-Deutscher Verband een prijsverlaging meebracht van 25%. Een algemeen verzet tegen een gedwongen kartelverlenging door den Rijksminister voor economische zaken scheen een prijzenoorlog zeker te maken, doch in Februari jl. is het Westdeutscher Verband tot 31 December 1934 verlengd, mits de overeenkomsten tusschen het W-D-Verband eenerzijds en het N-D en S-D-Verband anderzijds eveneens werden verlengd. Enkele groote buitenstaanders traden tot het W-D-Verband toe, anderen besloten alléén op bepaalde voorwaarden hun productie te beperken.

te komen zoowel door hun eenhoofdige leiding als door den onbegrensden duur en de financieele kracht door het onderling uitwisselen van aandeelen. Deze concentratie vindt haar grond niet zoozeer in het doel der kostenbesparing als wel in het voeren van eenzelfde economische politiek. Zoo is b.v. een blok ontstaan, dat in Noord-Duitschland 32% van het kartelcontingent in één hand vereenigt. Het economisch geleide concern is, in tegenstelling met het kartel, in staat zelf in het productieproces in te grijpen, fabrieken stil te leggen en de capaciteit te verminderen. Ten slotte doet zich nog de vraag voor, of door staatsrechtelijk ingrijpen de misstanden in de cementindustrie zouden kunnen worden beperkt, zooals het verbod om nieuwe fabrieken op te richten. De schrijver is van oordeel, dat de „unwirtschaftliche Preisbildung", waartegen de kartelnoodverordening van 1930 waakt, het toezicht voldoende heeft verscherpt en de kartels in 1930 reeds tot een prijsvermindering heeft gebracht, zoodat van verder staatsingrijpen, dat ook bij de kolen en de kali-industrie weinig resultaten heeft opgeleverd, moet worden afgezien.

In een aanhangsel wordt een overzicht gegeven van de voornaamste Duitsche cementkartels en concerns.

Wanneer aan deze beschouwing nog een kleine „Seitensprung" mag worden verbonden, zou in dit verband nog mogen gewezen worden op de onlangs gesloten overeenkomst tusschen de Padangsche cementfabriek en de Japansche cementfabrikanten.

De buitengewoon sterke ontwikkelingsgang der cement-industrie in Japan heeft zich op ongeveer dezelfde wijze afgeteekend als elders. Ook dáár een concentratie van de fabrieken in één kartel, dat echter niet bij machte was om de productie-*capaciteit* te beperken. Op het oogenblik werken in Japan 12 fabrieken, die zich met een zeer verlaagde prijs hebben moeten tevreden stellen, welke b.v. in 1931 minder dan de helft van 1930 bedroeg. De hoop van Japan is echter gevestigd op de gunstige ontwikkeling van den toestand in Mandsjoekwo, waar men verwacht een groot afzetgebied te vinden en waardoor de overcapaciteit zou kunnen weggewerkt. Dit zou dan tevens medebrengen, dat de concurrentie op het overig deel der wereldmarkt zou verminderen.

Ten einde na den val van de yen een mogelijke dumping-import uit Japan te kunnen tegengaan is in overleg met de economische commissie tusschen het Japansche kartel en de Padangsche cementfabriek een overeenkomst gesloten, waarbij voor elke geïmporteerde zak 30 cent als bonus aan de Padangsche fabriek zou worden uitgekeerd door de importeurs. Hierdoor hoopte men zoowel een beperking van den import te verkrijgen als een voor de Padangsche cementfabriek verzekerden afzet. Japan heeft echter de prijzen zoozeer verlaagd, dat deze bonus-uitkeering ten slotte neerkomt op een uitkoopen van de Indische fabriek, die in dolce far niente indommelt, nu „de dienst van de obligatieleeningen, zoowel voor wat de aflossing als de rente betreft, verzekerd geacht kan worden", zooals het in het jaarverslag over 1931 heet.

Dit nadeel voor Indië als producente wordt ook wel ingezien en heeft dan ook reeds geleid tot besprekingen, of, nu de fabriek te veel gaat drijven op den bonus van de Japansche importeurs, geen andere maatregelen moeten worden genomen, waarvoor invoerrechtverhooging, dan wel contingenteering in de eerste plaats in aanmerking zal komen.

Mr. W. H. J. ELIAS.

C. van Vollenhoven: „Du droit de paix" (de iure pacis); (Mart. Nijhoff, 1932).

Wanneer in Holland een meesterwerk verschijnt, mag dit in Indië zeker wel aangekondigd worden, vooral wanneer het een onderwerp geldt, dat ons rechtstreeks raakt: het internationaal recht. „Du droit de paix" heet het jongste boek van prof. VAN VOLLENHOVEN (verschenen dit jaar bij NIJHOFF), dat — in de Fransche taal gesteld — ongetwijfeld spoedig een internationale bekendheid zal hebben verworven. Het geeft een documentatie van het recht van oorlog en vrede vanaf de vroegste middeleeuwen tot den huidigen dag niet langs de gemakkelijker en gebruikelijke methode (..... „il faudra nous garder des fautes qu' on se plaît à commettre en traitant le droit de guerre ancien", blz. 26) van uitsluitend opeenvolgende tractaatteksten te beschouwen. VAN VOLLENHOVEN plaatst deze feiten van rechtschepping bovendien in het licht van den tijd waarin ze hun beslag kregen, realiseert zich den *tijdgeest* van die perioden. Hij wijst erop hoe het eerst de handel de vader was van het „droit des gens": dan zijn het de prinsen en vorstjes, die, bedacht op eigen winst en machtsvergrooting, regelend optreden (blz. 11). Reeds in deze middeleeuwen heeft de internationale arbitrage haar intrede gedaan (blz. 13) en zelfs het internationaal conferencieel overleg is niet onbekend (blz. 15). Een en ander is vooral voorloopig van belang voor de schepping van een internationaal *administratief* recht (blz. 48 — 49). De schrijver stelt dan de vraag hoe de tijdgenoot zelf dit internationaal recht beoordeelde (29). Antwoord: Les contemporains ne se sont pas aperçus de la naissance". Want alle aandacht was gevestigd op een ander sociaal verschijnsel van de eerste orde: de geboorte van den modernen staat, welke voor het oorlogsrecht van zoo funest belang zou worden (30).

De oorlog in de middeleeuwen — een ander punt, dat aan de aandacht niet mag ontsnappen — is van anderen *aard* en heeft gansch andere motieven dan de moderne krijg.

Men zag in de Kruistochten een „entreprise religieuse et nationale", een „*Guerre juste*" (26). „Dieu le veut!" meende men (50); en verder zijn de talrijke gewapende twisten van deze vroege tijden, is de heele oorlog „aussi ordinaire et régulière que la pluie entre quelques jours de soleil — aussi ordinaire, mais bien plus fréquente que l'hiver entre deux étés" (52), niet oneigenaardig te vergelijken met „des sports romantiques et chevaleresques, qui détruisent, qui font mourir, qui appauvrissent, mais qui ne font

pas se révolter les peuples" (65). Een ontwapenings*probleem* is nog niet gerezen. Deze periode is meesterlijk belicht in een boeienden stijl zonder in onwezenlijke romantiek te vervallen, steeds de werkelijkheid in het oog houdend.

Dan volgt het renaissance tijdperk, getypeerd met het cynisch en misleidend woord van Richelieu (73,82,85), later herhaald door Vattel (98, 124, 133) en vele anderen, door Machiavelli reeds tot brutaal systeem gepromoveerd: dat het politiek evenwicht *waarborg* zou zijn voor internationale organisatie en wereldvrede. De machtspolitiek, deze groote vijand van het recht, doet nu eerst recht haar intrede.

Hier begint de nog steeds niet beëindigde strijd tegen de staatssouvereiniteit. In de 19e eeuw, den tijd dadelijk aan onze catastrophe voorafgaand, ziet men het verkeer (post-, telegraphie-, rivierverkeer enz.) zich internationaliseeren (103). Hierin en in de toename van „le trafic international", van de humaniteitstractaten of van de radio-telegraphie, heil te verwachten voor wereldvrede is een illusie, een „prétention toute ridicule" (110). Evenzoo is het een onwerkelijke droom, te meenen dat tractaten of arbitrale uitspraken werkelijk steeds worden geëxecuteerd! (126, 127).

De souvereiniteit der groote mogendheden heerscht in werkelijkheid onbeperkt en terecht stelt de auteur de vraag: „l'indépendance des Etats (n'est) elle pas un symptôme de l'état de barbarie de la communauté des peuples", zooals naar een woord van GUIZOT de onafhankelijkheid der individuën symptoom is van „barbarie" (133).

Wat er aan internationalisme geschapen wordt is theorie, geen praktijk van recht (on continue à perpétuer une morale internationale et à ne pas la convertir en droit international", 134).

Als een der grootste struikelblokken waarop het recht breekt, wordt met een zuivere diagnose gesteld: de groote vrees (la Grande Peur), die een oorlogspsychose schept (136 v., 187), een vrees die niet zonder grond is, wanneer men in strijd met alle plechtige tractaten ziet, hoe machtiger mogendheden de kleinere verkrachten niet alleen, maar hoe de nieuwe onwettige status vervolgens wordt gelegitimeerd. Dit is *„le vice international"* (146, 188 v.), die — wie weet — ten opzichte van Mandsjoerije thans weder voor de deur staat.

Het meest interesseert ons natuurlijk de periode waarin wij thans leven, de tijd die wij aan den lijve beleven, en dan vinden wij op pag. 154 de harde kritiek op het tractaat van Versailles en op den Volkenbond, zoolang deze practisch nog niet verder durft (zie ook blz. 191 v., 195, 222 en op blz. 227: de wijze van samenstelling der Assembleé); naast verheugenis over de opening van vooruitzichten (§ 14) en lof voor het Kellogg Pact. (165). Het scherpste woord blijft steeds treffen de oude onverzettelijke souvereine Staatsgedachte en „l'homme d' Etat" (186) in de leelijke beteekenis van den diplomaat die weigert een wijder verband dan dat der nationale grenzen te dienen. Wij mogen deze kritiek niet misverstaan; aan de groote Staatslieden, arbeiders voor een hooger recht van volken, zal steeds het hoogste saluut zijn te brengen.

Maar als de huidige organisatie wordt vergeleken met de periode van vóór den oorlog, dan blijkt er *winst*. De nieuwe organisatie sluit aan niet op de periode van 1780 tot 1914, maar op de middeleeuwen (156). Op deze koerswijziging te hebben gewezen en den koers zuiver te hebben bepaald, is geen geringe verdienste van den schrijver.

„Le qui, pour la nouvelle période, sera essentiel, c'est de créer des autorités internationales désinterreés, des organes n'ayant en vue que le salut de l'humanité" (157 v.). Niet de politiek, maar het recht „devant Dieu" is de inspiratie van het overweldigend welkom, dat aan WILSON in 1918 en 1919 werd bereid.

Vooral schijnt de groote winst, dat een aanvang hier wordt gemaakt om de leer van de Staatssouvereiniteit te verwerpen (163), doch de sterke tegenstroom, die de oude leer van VATTEL en CLEMENCEAU (175) stuwt, is steeds onmiskenbaar.

De belangrijkheid van de vraag, hoe gedesinteresseerde personen voor de toekomstige arbitrage zijn te vinden, wordt grondig bezien. (158 v., 223). Dit toch is het terrein, waar politiek en recht belangrijk handgemeen voeren. Maar: „l'individu reprend sa place" (171) —; ligt hier niet de waarborg voor toekomstig *neutraal onbevangen oordeel*, d.w.z. voor *„rechtspraak"*?

Ook de zwakke punten van het internationaal Hof ontgaan ernstige bespreking niet (161 v., 192).

Zoo komt de schrijver tot zijn synthese. Heil is te verwachten, wanneer niet de nationale staten, maar een „Société" *als eenheid* zal worden vertrouwd en bevoegd gemaakt. Zoolang men niet art. 11 van het Pacte als het centrum, het uitgangspunt van activiteit beschouwt, is voortgang bemoeilijkt (hoofdst. V). Tot zoolang blijft het „droit de paix toujours vulnérable" (200). Maar helaas, groot is de afstand „entre la disposition si simple de l'article 11, phrase première, et l'imagination des peuples modernes" (205). Doch de weg naar een betere organisatie is geopend; „il faut qu'on veuille suivre le chemin qui y conduit" (213). De technische moeilijkheden van de uitvoerbaarheid van art. 11 van het Pacte worden geenszins onderschat (218), maar duidelijk wordt de weg getraceerd in §§ 18 en 19. En dan is er inderdaad aanleiding het laatste hoofdstuk niet als de voorafgaande hoofdstukken te besluiten met een „déception", doch met „espoir". Als het waar is, dat „cette solution (de l'article 11 du pacte) est *déterminée* par toute l'histoire antérieure du droit de paix depuis l'an 1150" (blz. 222 v.), dan is er inderdaad aanleiding voor optimisme. Espérons! maar ook: travaillons!

Hierboven gaven we enkele hoofdpunten van het boek. Wil men met een enkel woord de methode karakteriseeren, dan is het niet alleen de kernachtigheid van den bouw (men zie de systematiek van de hoofdstukken), welke treft, maar vooral dit, dat hier gedemonstreerd is aan de *feiten* (les faits) een groote ontwikkelingslijn van de vredesgedachte tot heden toe. Tractaten en jaartallen en al dergelijke „vaste punten" zijn daarbij de

feiten, maar de zelfstandige waarde daarvan wordt niet overschat. Neen, belangrijker is de volks*geest* gedurende de vier periodes die de eerste hoofdstukken vormen en de vraag of deze geest zich bewust was van de schepping. Jaartallen, redacties van artikelen of zelfs ratificaties zijn slechts één zijde van historie, waarvan de subjectieve kant, de begeerte en de doelstellingen, bewust of onbewust, der volkeren en der staten, toch altijd het belangrijkst is. Dit wordt door historieschrijvers maar al te vaak uit het oog verloren en toch is dit de kern der historie van rechtsvorming: gedesinteresseerd recht, zich bevrijdend van geïnteresseerde politiek, dus *bewuste* zelfbeperking.

Men ontmoet in het boek prachtige bladzijden. Voor ons in Indië is van bijzonder belang wat omtrent het internationaal koloniaal recht wordt gezegd (164). Ook mag extra gewezen worden op de uiteenzetting van de moderne beteekenis van „neutraliteit", welke in het vredesrecht niet kan zijn „passiviteit" (o.a. blz. 194, 223). Bewonderenswaardig is de geordendheid van de gecompliceerde feiten van zoo uiteenloopende waarde in de paragraphen 9 en 10. Vlijmscherp is des schrijvers kritiek op de bladzijden 97 v.v. en 127 — 132. Van klemmende eloquentie is het woord op blz. 174, waar tot vier maal toe, met steeds sterker zich verheffende stem op den man of gevraagd wordt: „quels sont les éléments d'éducation internationale?" terwijl de antwoorden: propaganda voor internationale weerloosheid, voor dienstweigering [1]), enz. als onnut of onbevredigend moeten worden verworpen, om dan ten slotte het eenige remedie aan te geven: „L'on aurait dû juxtaposer le monde actuel, où toute puissance nationale aime à être sa propre maîtresse, et le monde de paix espéré, où toute puissance s'inclinera devant l'intérêt commun et le droit d'autrui".

„Chante-moi donc, o déesse, cette histoire trop longtemps négligée du droit de paix, afin que notre génération tourmentée se regarde dans ce précieux miroir, et s'y instruise", heeft, in zijn voorwoord, de schrijver gebeden. Kleiô, muse van 't Wereldepos, heeft deze bede verhoord.

***

P. S. 1. Onder den bouwstof, vermeld in de noten onder de bladzijden, treffen we helaas niet aan „De drie treden van het Volkenrecht".

2. In het zorgvuldig zaak- en naamregister aan het slot zijn de verwijzingen naar „GROTIUS" het talrijkst: blijk van den diepen eerbied voor den grooten voorganger.

Sept. 1932. C. T. BERTLING.

1) In deze demonstraties van de daad openbaart zich de tragiek van onzen tijd het meest direct. Het zijn dan ook de emotioneele naturen, die zich daartoe gevoelen aangetrokken en tegelijk verachten zij den moeizaam gevormden rechtsregel en wet. Maar woord en daad hebben elkander noodig.

Vereeniging voor Studie van Koloniaal-Maatschappelijke Vraagstukken.

Afleveringen van vorige jaargangen van het tijdschrift „Koloniale Studiën" en de volgende publicaties der vereeniging:

No. 1. De schepenverordeningswet en het belang van de scheepvaart voor den economischen toestand van N.I.
No. 2. Uitverkocht.
No. 3. Uitverkocht.
No. 4. Verslag v/d eerste alg. vergadering in 1917.
No. 5. Nyverheid in Britsch Indië door W. Freundlich.
No. 6. C. Lulofs De voedselvoorziening van N. Indië.
No. 7. M. B. Smits Idem
No. 8. W. Muurling. Hervormingsplannen voor Br.-Indië.
No. 9. Verslag van het congres.
No. 10. Mr. R. Fruin. Het arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling van de Buitengewesten.
No. 11. M. Vierhout. Arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling der Buitengewesten.
No. 12. Verslag van het congres.
No. 13. Beschouwingen naar aanleiding van eene medische studiereis in Oost-Azië, door A. de Waart.
No. 14. Deelneming van de overheid aan het bedrijfsleven, door Prof. Mr. M. W. F. Treub.
No. 15. 's Lands mijnbedrijven, door P. Hövig.
No. 16. Het verloop van 's Lands financiën in de laatste jaren en de verwachtingen daaromtrent voor de naaste toekomst, door C. van den Bussche.
No. 17. De verkeersbedrijven van den staat, door S. A. Reitsma.
No. 18. Uitverkocht.

worden voor zoover nog aanwezig aan belanghebbende leden afgestaan.

a. tegen vergoeding van kosten voor porto en verzending aan personen, die in het jaar, waarover uitgaven aangevraagd worden, als lid waren ingeschreven en als zoodanig hun contributie hebben voldaan;

b. tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar aan leden, die in het jaar, waarover afleveringen worden gevraagd, niet als lid der Vereeniging waren ingeschreven;

De abonnementsprijs voor het tijdschrift der vereeniging is *f* 18.— per jaar.

Niet leden der vereeniging kunnen bovengenoemde publicaties en afleveringen van de jaargangen I—XIII (1916—1929), voor zoover nog voorradig ontvangen tegen den prijs van *f* 1.— per exemplaar.

Afzonderlijke afleveringen van latere jaargangen worden voor niet leden verkrijgbaar gesteld tegen den prijs van *f* 3.50 per exemplaar en de publicaties tegen den prijs als bij het verschijnen telkemale zal worden bekendgemaakt.

Verkrijgbaar tegen de daarachter gestelde gereduceerde prijzen:

I. Publicatie No. 19

1. Nederlandsch-Indië in de wereldcrisis door Ir. E. P. Wellenstein

2. De nawerking van de crisis op 's Lands geldmiddelen door C. van den Bussche tegen den prijs van ..... *f* 1.50

II. Mr. A. G. VREEDE

De Indische regeling van de arbeidsovereenkomst tegen den prijs van..... *f* 4.—

Tarief van Advertentiën.

6	plaatsingen	1/1	bladzijde	.....	*f* 100.—	2	plaatsingen	½	bladzijde	.....	*f* 25.—
	,,	,,	,,	.....	,, 60.—	1	,,	,,	,,	.....	,, 15.—
2	,,	,,	,,	.....	,, 45.—	6	,,	1/4	,,	.....	,, 35.—
1	,,	,,	,,	.....	,, 25.—	3	,,	,,	,,	.....	,, 20.—
6	,,	½	,,	.....	,, 60.—	2	,,	,,	,,	.....	,, 12.50
3	,,	,,	,,	.....	,, 35.—	1	,,	,,	,,	.....	,, 7.50

Aanvragen, bijdragen, berichten omtrent toe- en uittreding, abonnementen, adres-veranderingen, advertenties e.d.m., verzoeken om toezending van losse nummers en geldzendingen, te richten aan den administrateur der vereeniging, den heer R. C. d'Ablaing van Giessenburg Sr., Petodjo Oedik 16, Batavia-Centrum.

VEREENIGING VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

UIT DE STATUTEN:

Artikel 1. De Vereeniging voor Studie van Koloniaal-Maatschappelijke Vraagstukken stelt zich ten doel de bevordering van kennis van en inzicht omtrent maatschappelijke vraagstukken, in het bijzonder die betreffende Nederlandsch-Indië.

Artikel 2. Zij tracht dit doel te bereiken:

a. door het bevorderen of doen instellen van wetenschappelijke onderzoekingen op maatschappelijk gebied;

b. door het uitgeven van geschriften;

c. door alle verdere daarvoor in aanmerking komende wettige middelen.

UIT HET HUISHOUDELIJK REGLEMENT:

Artikel 2. De leden betalen een bijdrage van *f* 1,25 per maand. Zij ontvangen de periodieke uitgaven der Vereeniging kosteloos en andere door de Vereeniging uitgegeven geschriften, hetzij kosteloos, hetzij tegen verminderden prijs.

Artikel 5. De bijdrage van begunstigers bedraagt ten minste *f* 3.— per maand.

Zij ontvangen de publicaties der Vereeniging op gelijken voet als de leden.

Door of namens hen kan in de algemeene vergaderingen een adviseerende stem worden uitgebracht.

Het Bestuur der Vereeniging is samengesteld als volgt:

J. W. MEIJER RANNEFT, Voorzitter.
Ir. E. P. WELLENSTEIN, Secretaris-penningmeester.
C. VAN DEN BUSSCHE, Lid.
Dr. J. H. BOEKE—Gedelegeerd lid in Nederland (adres: Witte Singel, Leiden).

BIJDRAGEN, BERICHTEN OMTRENT TOE- EN UITTREDING, ABONNEMENTEN, ADRES-VERANDERINGEN, ADVERTENTIES E. D. M., VERZOEKEN OM TOEZENDING VAN LOSSE NUMMERS EN GELDZENDINGEN TE RICHTEN AAN DEN ADMINISTRATEUR DER VEREENIGING, DEN HEER R. C. D'ABLAING VAN GIESSENBURG, Sr., PETODJO OEDIK 16, BATAVIA-CENTRUM.

Internationaal Koloniaal Instituut
(Institut Colonial International)

Internationale Koloniale Bibliotheek

De publicaties van het Instituut — in het bijzonder het „Annuaire de Documentation comparée" (Jaarboek van vergelijkende koloniale documentatie, in het Fransch en Engelsch) — bevatten het meest belangrijke aan studie's over koloniale onderwerpen en officiëele gegevens over de koloniën.

Onontbeerlijk voor allen, die zich met koloniale vraagstukken bezig houden.

Vraagt Catalogus aan het Algemeen Secretariaat van het Instituut, 72a Boulevard Waterloo, Brussel.

Enkele gegevens en beschouwingen met betrekking tot de Industrialisatie van Nederlandsch-Indië.

door

Ir. L. A. Smit.

In verband met de malaise, de werkloosheid en alle andere nadeelige gevolgen, welke door de wereldcrisis in Ned.-Indië veroorzaakt werden, wordt in den jongsten tijd veel meer dan vroeger propaganda gemaakt voor „Indië's Industrialisatie".

De jongste volkstelling heeft aangetoond, dat de vermeerdering van de bevolking veel en veel grooter geweest is, dan op grond van de gegevens van vroegere jaren verwacht kon worden. Aangezien de emigratie en kolonisatie van Java's bevolkingsoverschot, in verband met de daaraan verbonden aanzienlijke kosten, voorloopig niet op een groote schaal kunnen worden verricht en derhalve op de verbetering der bestaansvoorwaarden van Java's bevolking niet van grooten invloed kunnen zijn, ziet men algemeen meer heil in het vermeerderen van de fabrieksbedrijven en in het oprichten van nieuwe industrieën. Men verwijst hierbij naar Japan, waar de industrie, dank zij den steun van regeeringswege, een bloeitijd doormaakt, terwijl de export van industrieproducten in sterk progressieve mate toeneemt.

Enkele dagbladen zijn zoover gegaan, om aan de Regeering van Ned.-Indië het verwijt te maken, dat zij nagelaten heeft tijdig maatregelen te treffen tot het bevorderen van de bestaande industrieën en het doen ontstaan van nieuwe industrieele bedrijven.

In verband met het vorenstaande zullen ondervolgend eenige gegevens verstrekt worden betrekking hebbende op den stand der industrialisatie van Ned.-Indië in de zes laatste jaren, n.l. van 1926 t/m 1931.

De betreffende gegevens werden uit diverse officieele bescheiden geput of berekend, voornamelijk uit de statistieken en jaarverslagen van het Veiligheidstoezicht.

De stand van de industrialisatie van Ned-Indië kan worden omschreven door het aantal jaarlijks in werking zijnde fabrieken en werkplaatsen, waaronder te verstaan zijn de inrichtingen, waarin met behulp van mechanisch of electrisch aangedreven machines de voortbrenging plaats vindt.

Bedrijven en bedrijfjes, welke niet machinaal zijn aangedreven, zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Het aantal jaarlijks in werking zijnde fabrieken bedroeg resp.:

Jaar	Java en Madoera	Buitengewesten	Totaal Ned. Indië
1926	2627	1054	3681
1927	2889	1232	4121
1928	2994	1443	4437
1929	3249	1765	5014
1930	3435	1950	5385
1931	3512	2139	5652

Wordt de stand van 1926 als basis voor de (procentueele) vermeerdering van het aantal fabrieken genomen, dan komen wij tot de volgende verhoudingen.

Gebiedsdeel	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Java-Madoera	100	110	114	123	130	140
Buitengewesten	100	117	137	168	185	203
Ned.-Indië	100	112	123	136	146	154

Zooals uit de vorenstaande tabel berekend kan worden, bedroeg de gemiddelde jaarlijksche toename van het aantal fabrieken gedurende de jaren 1926 t/m 1930 in percenten resp.:

Voor Java en Madoera ..... 7,5 %
In de Buitengewesten ..... 21,25 %
In Ned.-Indië totaal ..... 11,5 %,

terwijl de vorenbedoelde vermeerdering van het aantal fabrieken in 1931 resp. bedroeg: Voor Java en Madoera ..... 4 %
In de Buitengewesten ..... 18 %
In Ned.-Indië totaal ..... 8%.
De invloed der malaise op het bedrijfsleven is uit deze cijfers duidelijk kenbaar. Voor 1932 zijn de noodige gegevens nog niet bekend; de toename zal waarschijnlijk nog geringer worden. Een vermindering van het aantal fabrieken zal echter, ondanks het sluiten van vele suikerfabrieken en andere etablissementen der cultures, zeer waarschijnlijk niet plaats vinden, hetgeen later nog toegelicht zal worden.

Wat de verdeeling der fabrieken op de diverse bestuurseenheden van Ned.-Indië betreft moge het volgende worden aangeteekend. In de Provincie West-Java waren gevestigd:

1926 ..... 1153 } fabrieken
1931 ..... 1529 }

De procentueele vermeerdering over de laatste 5 jaar bedroeg dus hier: 33 %.

Provincie Midden-Java:

1926 ..... 436 } fabrieken
1931 ..... 629 }

De procentueele vermeerdering bedroeg hier dus: 44 %.

Provincie Oost-Java:

1926 ..... 913 } fabrieken
1931 ..... 1155 }

De procentueele vermeerdering bedroeg dus hier: 26,5 %.

Gouvernementen Solo en Djocja:

1926 ..... 135 } fabrieken
1931 ..... 200 }

De procentueele vermeerdering bedroeg dus hier: 60 %.

Aangeteekend zij hier nog, dat het grootste aantal fabrieken in de residentie Batavia [1]) aanwezig is, n.l. 335, terwijl in de afdeeling Ponorogo [1]) geen enkel machinaal bedrijf is gevestigd.

In de Buitengewesten heeft de industrialisatie de grootste vorderingen gemaakt in het gewest Sumatra's Westkust; het aantal fabrieken is aldaar van 67 in 1926 tot op 227 in 1931 vermeerderd,

1) Naar de administratieve en indeeling van vóór November 1931.

dus met 229 %! Het grootste aantal fabrieken is echter in het Gouv. Sumatra's Oostkust aanwezig, n.l. 647.

Om de ontwikkeling van de diverse soorten fabrieken door middel van cijfers aan te duiden, zijn in de ondervolgende tabel de ruim 250 verschillende soorten fabrieken, welke h.t.l. bestaan in 10 bedrijvengroepen samengevat, terwijl van iedere bedrijvengroep het aantal fabrieken in 1927 en in 1931 is vermeld, benevens de procentueele vermeerdering (resp. vermindering), welke in deze jaren heeft plaats gehad.

No.	Benaming van de bedrijvengroepen	Aantal fabrieken 1927	Aantal fabrieken 1931	Percentueele verandering
I	Cultuurondernemingen.	1985	2508	26 %
II	Fabrieken voor voedings- en genotmiddelen, niet vallende onder 1.	325	617	90 %
III	Fabrieken der Chemische Industrie, Cement, Aardewerk, Glas, Papier, Leder enz.	202	310	53 %
IV	Machinefabrieken, Reparatie-ateliers en andere inrichtingen voor metaalbewerking.	293	612	108 %
V	Houtzagerijen en andere inrichtingen voor houtbewerking.	135	173	28 %
VI	Fabrieken van Mijnbouwondernemingen en van de Petroleumindustrie.	53	51	÷ 4 %
VII	Electrische centrales en gasfabrieken, niet deel uitmakende van een andere fabriek.	203	351	73 %
VIII	Fabrieken der Typografische nijverheid.	132	200	51 %
IX	Permanente Bioscopen, Theaters, Schouwburgen enz.	136	297	118 %
X	Diverse fabrieken, niet vallende onder de groepen I t/m IX.	657	533	÷ 19 %

De vorenvermelde gegevens met betrekking tot den tegenwoordigen stand van de industrialisatie van Ned.-Indië zouden misleidend zijn, indien niet tevens wordt opgegeven het aantal personen, werkzaam in de Indische fabrieksnijverheid.

Geheel betrouwbare cijfers omtrent het aantal personen, die in de fabrieken h.t.l. werkzaam zijn, kunnen niet verstrekt worden. Aan de hand van de ter beschikking staande gegevens kan echter worden aangenomen, dat in de 5652 fabrieken, welke in 1931 in werking waren, ruim 200 000 personen werkten. Om elk misverstand te voorkomen zij hier uitdrukkelijk aangeteekend, dat in evengenoemd getal alleen die personen zijn begrepen, die geregeld in de fabrieken werken, dus de eigenlijke fabrieksarbeiders. Daarbij zijn dus niet medegerekend de personen, die bij het transport in de tuinen of anderszins buiten de fabrieken ten behoeve van de fabrieksnijverheid werkzaamheden verrichten.

Van het boven vermelde totale fabriekspersoneel is het grootste aantal personen in de fabrieken der cultuurondernemingen werkzaam, n.l. totaal ca. 122 500 personen. De overige 77 500 personen zijn in de 3 144 fabrieken, niet behoorende tot cultuurondernemingen werkzaam. Van de laatstbedoelde fabrieken zijn er ongeveer 20, waarin 1000 of meer personen werkzaam zijn (Fabrieken van de Petroleumindustrie, van Mijnbouwondernemingen, de groote werkplaatsen der S.S. en N.I.S. enz.). Op 3 124 fabrieken komen dus ongeveer 57 000 personen of te wel ca. 18 personen per fabriek. Uit deze gegevens kan geconcludeerd worden, dat het grootste deel van alle Indische fabrieken tot de kleinbedrijven moet worden gerekend.

Is het mogelijk, wenschelijk of in belang van Ned.-Indië noodzakelijk, de h.t.l. bestaande industrieën uit te breiden en nieuwe groote industrieën te vestigen? Deze drie vragen moeten m.i. bevestigend worden beantwoord.

De historie leert dat landbouw-staten, welke geen of weinig industrieën hebben ontwikkeld, arm zijn gebleven (b.v. Rusland, Spanje, Italië voor 1900, Roemenië, Bulgarije, de meeste Zuid-Amerikaansche landen enz.) terwijl andere landen rijk zijn geworden door ver doorgevoerde industrialisatie (b.v. Engeland, Duitschland en Amerika). Ook in Nederland is de hooge levensstandaard van den zeer grooten aanwas der bevolking in de laatste

50 jaren (een aanwas van bijna 100 %!) voor een groot deel te danken aan de zeer belangrijke ontwikkeling van de industrie.

Op grond van de voorhanden mogelijkheden kan er voor ieder land een optimale verhouding tusschen landbouw, mijnbouw en industrie worden bepaald, waarbij deze takken van de productie van een land elkaar wederkeerig de meest mogelijke voordeelen kunnen verzekeren, waardoor een gemiddelde economische welvaart bereikt kan worden, welke betrekkelijk onafhankelijk is van de wereldconjunctuur.

Alle landen in de nabijheid van Ned.-Indië hebben in de laatste jaren een betrekkelijk hoogstaande industrie ontwikkeld of doen krachtige pogingen in deze richting. Reeds thans kan de Japansche industrie niet meer op zij worden gedrongen door de Europeesche en Amerikaansche industrieën. In China werden in de laatste 10 jaren ondanks de permanente binnenlandsche en buitenlandsche troebelen ongeveer 25 000 nieuwe industrieele bedrijven gesticht. Volgens het „Report of the Royal Commission on Labour in India, 1931" zijn in Britsch-Indië 458 groot textielfabrieken met gemiddeld 1500 werkers per fabriek, 875 groote machinefabrieken en andere metaalbewerkingsinrichtingen met gemiddeld 360 personen per fabriek en 1120 andere fabrieken met gemiddeld 150 personen per fabriek in werking. Het aantal kleinbedrijven is geweldig.

Tegenover deze landen is Ned.-Indië met betrekking tot de industrialisatie sterk ten achter.

Volgens deskundigen is het wel uitgesloten, dat Ned.-Indië zijn hoog ontwikkeld productieapparaat voor landbouw-exportproducten zal kunnen handhaven. De geweldige bevolkingsaanwas eenerzijds en de mogelijkheid van misoogsten wat betreft den Inlandschen landbouw anderzijds maakt het dringend noodzakelijk, om de industrialisatie van Ned.-Indië krachtig aan te pakken.

Naar de meening van vele economen zal in deze eeuw de strijd om de industrieële productie tusschen de gematigde en de tropische zône worden uitgevochten. Deze strijd is thans aan de orde. In dezen strijd is de West-Europeesche en Amerikaansche industrie in en ongunstige positie gekomen door het feit, dat een te groot gedeelte van het industriekapitaal daar vastgelegd is in bedrijven, welke niet verbruiksgoederen, doch productiemiddelen voortbrengen. Teneinde dit kapitaal rendabel te maken, worden deze

productiemiddelen thans, omdat de eigen markt overvuld is, tegen slechte prijzen geëxporteerd naar de landen van de tropische en subtropische zône. In deze landen nu zullen deze productiemiddelen gebruikt worden voor het vervaardigen van verbruiksgoederen, waardoor de invoer van dergelijke artikelen vanuit Europa en Amerika geweerd wordt. Bovendien moet de industrie in de evengenoemde landen duur fabriceeren, aangezien het den Europeeschen en Amerikaanschen werklieden gelukt is, den levensstandaard hoog op te voeren. In de landen van de tropische zône e.a. is daarentegen de levensstandaard der werklieden zeer laag en zal ook in de volgende decenniën zoo blijven. De voor de productie van industrieële verbruiksgoederen benoodigde grondstoffen zijn voor het grootste gedeelte in de bedoelde landen aanwezig terwijl nog een zeer gering kapitaal vastgelegd is in de bedrijven voor de fabricage van productiemiddelen.

Deze faktoren zijn de oorzaak daarvan, dat de jonge industrie van Japan, China, Britsch-Indië enz. ondanks vele technische gebreken in een betere positie verkeert als de oude Europeesche en Noord-Amerikaansche. Wil Ned.-Indië niet een gedeelte van de markt vormen, waar de industrieën van de gematigde en de tropische zône den strijd uitvechten, dan moet het het voorbeeld van Japan en de andere tropische landen volgen en krachtige pogingen doen, om de industrie van consumptiegoederen te ontwikkelen. Wanneer men in het oog houdt, dat jaarlijks h.t.l. voor ca. 200 millioen gulden eetwaren en genotmiddelen worden ingevoerd, voor eenzelfde bedrag aan textielproducten, voor 67 millioen gulden aan chemische voortbrengselen, om slechts de voornaamste industrieële consumptiegoederen te noemen, dan behoeft het wel geen nader betoog, dat onder de tegenwoordige omstandigheden, waar de landbouw niet meer voldoende baten zal opbrengen, het wel de hoogste tijd is, om het vraagstuk van de industrialistie van Ned.-Indië krachtig aan te pakken. Hoe later de terzake noodige maatregelen h.t.l. worden getroffen, hoe grooter de voorsprong, welke de andere landen rondom Ned.-Indie dienaangaande zullen verkrijgen.

De souvereiniteit over de mandaatgebieden.

door

Mr. W. J. B. Versfelt.

Onder de vele vraagstukken, van juridischen zoowel als van politieken aard, die de instelling van het volkenrechtelijk mandaat aan de orde gesteld heeft, blijft dat van de souvereiniteit der mandaatgebieden tot de meest-bestredenen behooren. Wanneer wij dan ook hier deze vraag nogmaals onder oogen zien, is dat niet in de hoop, eene definitieve oplossing te brengen, doch veeleer om een bijdrage te leveren, welke eene definitieve oplossing zou kunnen bevorderen.

Alvorens tot onze eigen beschouwing omtrent de vraag naar de souvereiniteit over de mandaatgebieden te komen, zou eene bespreking der verschillende meeningen terzake door bekende volkenrechtsauteurs voorgedragen, nuttig kunnen zijn als algemeene orienteering.

In art. 22 van het Grondverdrag van den Volkenbond dan heet het: „De volgende beginselen zijn van toepassing op de koloniën en gebieden, die tengevolge van den oorlog opgehouden hebben te staan onder de souvereiniteit der staten, welke hen te voren regeerden en die bewoond worden door volken, die nog niet in staat zijn zichzelf te besturen in de bijzonder moeilijke omstandigheden van de moderne wereld. Het welzijn en de ontwikkeling van die volken vormen een heilige taak der beschaving..... (mission sacrée de civilisation)".

Dat de bedoelde gebieden, deels behoorende tot het vroegere Ottomaansche keizerrijk en voor het overige gevormd door de vroegere Duitsche koloniën, derhalve aan de souvereiniteit van het Turksche, resp. Duitsche rijk zijn onttrokken, staat hierdoor vast. De vraag is echter, aan wie die souvereiniteit dan wel toekomt.

„De beste methode om dit beginsel in de practijk te realiseeren", aldus zegt al. 2 van genoemd artikel, „is, de voogdij over die volken toe te vertrouwen aan ontwikkelde naties, die het best in staat zijn, de verantwoordelijkheid op zich te nemen en die die voogdij zouden kunnen uitoefenen in haar kwaliteit van mandataris en in naam van den Volkenbond".

Als mandataris en in naam van den Volkenbond: Is daarmede gezegd, dat de souvereiniteit aan den mandataris toekomt? Het is door verschillende gezaghebbende auteurs beweerd, zoo o.a. door ROLIN (HENRI ROLIN: Le système des mandats coloniaux, R.D.I., 3ième série, DI II). Deze beroept zich op art. 119 van het verdrag van Versailles van 28 Juli 1919, waarbij Duitschland ten behoeve van de voornaamste Geallieerde en Geassocieerde Mogendheden afstand doet van al zijn rechten en titels op zijn overzeesche gebieden. Het, niet geratificeerde, verdrag van Sèvres van 10 Augustus 1920 met Turkeije, bevatte analoge bepalingen in de artikelen 94 en 95 betreffende Syrie, Mesopotamië en Palestina, welke, hoewel minder precies, in het vredesverdrag van Lausanne van 24 Juli 1923 werden overgenomen. In art. 22 van het Grondverdrag van den Volkenbond ziet schrijver slechts het verschaffen van een rechtsgrond aan een feitelijk bestaanden toestand van verdeeling der Duitsche koloniën. De opdracht van dergelijke uitgebreide bevoegdheden van legislatieven, administratieven en judiciairen aard, welke immers gezamenlijk de souvereiniteit uitmaken, houdt de opdracht der souvereiniteit zelf in, welke ook de modaliteiten der mandaten mogen zijn.

Wanneer echter aan den Franschen staat de souvereiniteit over de Fransche, evenals aan den Engelschen de souvereiniteit over de Engelsche mandaatgebieden zou toekomen, dan vraagt men zich af, wat wel het verschil is in de verhouding tusschen mandaatgebied en mandataris eener- en die tusschen kolonie en moederland anderer zijds. Waar geen principieel verschil te vinden is, zou dus het accepteeren van een mandaat in feite gelijk staan aan een annexatie. In zijn memorie: Le régime domanial dans les territoires sous mandats B et C wijst de heer VAN REES, het Nederlandsche lid der Permanente Mandatencommissie, op de paradoxale consequentie, dat een staat, die een dergelijke kolonie zou hebben verkregen, de souvereiniteit bij

delegatie zou uitoefenen op grond van een mandaat en in naam van een andere zedelijke persoon over een gebied, dat zijn eigen is. Maar ook in den loop der vredesconferentie te Parijs kwam onomstootelijk vast te staan, dat men geen koloniale annexatie wenschte, en dat men, naar FAUCHILLE opmerkt, om haar te verhinderen veeleer dan om haar te bevestigen, het mandaatsinstituut in de vredesvoorwaarden gebracht heeft.

Dat ook de mandatencommissie de meening van ROLIN niet deelt, blijkt wel o.m. uit het volgende: In de tiende zitting van de mandatencommissie vestigde deze de aandacht van den Raad van den Volkenbond op de preambule van het verdrag van den 22sten Juni 1926 tusschen de Unie van Zuid-Afrika en Portugal betreffende de grens tusschen Zuid-West Afrika en Angola, luidende: „Overwegende, dat tengevolge van een mandaat, haar opgedragen door den Raad van den Volkenbond overeenkomstig art. 22 van het verdrag van Versailles, de regeering der Zuid-Afrikaansche Unie onder voorbehoud der betreffende mandaatbepaling „„„de souvereiniteit bezit over het gebied van Zuid-West Afrika"", vroeger staande onder Duitsche souvereiniteit...".

De mandatencommissie nu meende dan ook niet, dat een dergelijke uitdrukking „de souvereiniteit bezit", beschouwd kon worden als een juiste weergave volgens de bewoordingen van het Grondverdrag van den Volkenbond, van de betrekkingen, welke bestaan tusschen de mandataire mogendheid en het mandaatgebied.

Een nieuwe verklaring van den eersten minister voor het parlement van Zuid-Afrika afgelegd op 11 Maart 1927, waarbij deze de instemming der regeering betuigde met een arrest van de Supreme Court, inhoudend, dat de souvereiniteit over Zuid-West Afrika berust bij de regeering der Unie, vermeerderde nog de verwarring. De heer VAN REES, naar aanleiding hiervan het woord voerende, merkte op, dat de commissie in haar laatste rapport gemeend had, zich te moeten onthouden van het nemen eener beslissing betreffende de vraag, waar de souvereiniteit over het mandaatgebied ligt. Het ging er slechts om te weten, of de souvereiniteit al dan niet aan de mandataire mogendheid toekomt. Met het tegen de Unie van Zuid-Afrika stelling nemende

rapport-BEERLAERTS VAN BLOKLAND heeft de Raad van den Volkenbond zich kunnen vereenigen.

Het moge op het eerste oog een vrij negatief resultaat schijnen, door het betrekkelijk begrensde aantal mogelijkheden, waar de souvereiniteit over de mandaatgebieden zou kunnen liggen, heeft deze verklaring, dat zij *niet* ligt bij de mandataire mogendheid, zeker haar waarde.

Overigens maakt genoemde rapporteur de zeker niet negatieve opmerking, dat volgens zijne meening de betrekkingen tusschen den mandataris en de mandaatgebieden klaarblijkelijk nieuw zijn in het internationale recht en daarom past het bezigen der gebruikelijke terminologie met haar traditioneele beteekenis zich wellicht niet steeds aan de nieuwe omstandigheden aan. Dit is geheel conform de meening, die de heer HIJMANS verkondigde in zijn rapport van 5 Augustus 1920, hetwelk de instemming van den Raad van den Volkenbond kon verwerven. Ook Prof. FRANÇOIS verkondigt in zijn Handboek van het Volkenrecht (Dl. I, blz. 137): O.i. is het onjuist voor deze gebieden een drager van de souvereiniteit te willen opsporen; men heeft hier te doen met een nieuwe volkenrechtelijke gezagsverhouding, waar het begrip der souvereiniteit geen toepassing vindt". Schrijver onderscheidt in genoemd Handboek de statenverbindingen op voet van ongelijkheid in protectoraten, koloniën en verbindingen onder speciaal toezicht van den Volkenbond. Onder de laatste categorie vallen dan de mandaatgebieden, Dantzig ten aanzien van Polen en Memel ten aanzien van Lithauen. Terwijl wat betreft protectoraten als b.v. Monaco, evenals wat betreft Dantzig en Memel, gevraagd kan worden: ligt de souvereiniteit òf hier òf daar, zou dus uitsluitend wat betreft de mandaatgebieden die vraag niet gesteld kunnen worden. Waar ten aanzien van de koloniën zich de vraag naar de souvereiniteit niet voordoet, zouden dus slechts de mandaatgebieden aan elke classificeering volgens de souvereiniteit ontsnappen. Hiertegen geldt hetzelfde bezwaar als tegen de meening van LEE (The mandate for Mesopotamia and the principle of trusteeship in English law), dat de geallieerde machten bij de schepping van het mandaatssysteem de souvereiniteit van al de mandaatgebieden hebben opgeschort gedurende de functioneering der respectieve mandaten: er moet een souvereiniteit zijn overal

daar, waar de menschen een samenleving gesticht hebben, hoe eenvoudig die samenleving ook zij.

Weer anderen betoogen, dat bij den Volkenbond de souvereiniteit over de bedoelde gebieden zou berusten. Immers, al. 2 van art. 22 van het Grondverdrag van den Volkenbond zegt uitdrukkelijk, dat de mandataire machten hun voogdij uitoefenen in naam en als mandataris van den Volkenbond. Maar aan een organisatie, welke zich ten taak stelt, de samenwerking tusschen de naties te ontwikkelen en dezen vrede en veiligheid te verzekeren, zoals het in den considerans van het Grondverdrag heet, kan men alleen daarom niet een souvereiniteit toekennen, die met de souvereiniteit van den staat, de rechtsgemeenschap, geconstitueerd onder een bepaald gezag, op een bepaald gebied en over een bepaalde bevolking, te vergelijken is. Het komt ons bovendien voor, dat degenen, die deze theorie aanhangen, zich blind staren op genoemd artikel van het Volkenbondsverdrag en het reeds geciteerde art. 119 van het verdrag van Versailles en het analoge artikel 16 van het verdrag van Lausanne uit het oog verliezen; daarbij immers werden bedoelde gebieden niet aan den Volkenbond, doch aan de voornaamste Geallieerde en Geassocieerde Mogendheden toegewezen. Op haar beurt wezen deze mogendheden wederom de mandatarissen aan en de bevoegdheid van den Volkenbond bepaalt zich tot het vaststellen van voorschriften omtrent de uitoefening der administratie en der voogdij. Ligt de souvereiniteit dan bij deze Geallieerde en Geassocieerde Mogendheden, ten wier behoeve Duitschland en Turkije gebiedsdeelen afstonden? Geen tegengestelde overeenkomst heeft deze afstand van de souvereiniteit ongedaan gemaakt en dus blijft zij bij de gezegde mogendheden. „Maar", vraagt FAUCHILLE zich af, „hebben deze mogendheden niet met de benoeming van de mandatarissen, die belast zijn met het voeren van het bewind, hun bevoegdheid uitgeput?" Deze vraag wordt door FRANÇOIS bevestigend beantwoord. En dan: de mandataire mogendheden oefenen hun gezag uit in naam van den Volkenbond, niet in haar eigen naam. Kan er dan van souvereiniteit nog wel sprake zijn? Het wil ons voorkomen, dat dit niet mogelijk is.

Wil men niet, als MARY (MARY, La condintion juridique des territoires sous mandat) zijn toevlucht nemen tot een advies van

het Permanente Hof van Internationale Justitie, dan blijft als laatste mogelijkheid over, dat de souvereiniteit over de mandaatgebieden berust bij de gemeenschappen zelf, welke de mandaatgebieden bewonen.

Nogmaals, het gaat hier over de koloniën en gebieden, die tengevolge van den wereldoorlog hebben opgehouden te staan onder de souvereiniteit van de staten, die hen te voren bestuurden en die bewoond worden door volken, die nog niet in staat zijn op zichzelf te staan, zooals art. 22 van het Grondverdrag van den Volkenbond het uitdrukt. Nog niet; hetzij na langer, hetzij na korter tijd zal het oogenblik zijn aangebroken, dat de bedoelde volken in staat worden geacht, zelfstandig aan het internationale rechtsverkeer deel te nemen.

„Het welzijn en de ontwikkeling dier volken", aldus gaat het artikel voort, „vormen een heilige taak der beschaving en de beste methode om dit principe practisch te realiseeren, is, de voogdij over die volken toe te vertrouwen aan ontwikkelde naties, die het best in staat zijn, de verantwoordelijkheid op zich te nemen en die voogdij zouden kunnen uitoefenen in haar kwaliteit van mandataris en in naam van den Volkenbond".

De algemeene strekking van het mandaatsinstituut is derhalve, bepaald aangewezen onmondige volken tot mondigheid te brengen door hen te stellen onder de leiding van een voogd, en die mondigheid bestaat dan hierin, dat deze volken „in de bijzonder moeilijke omstandigheden van de moderne wereld" op zichzelf kunnen staan.

Is dat oogenblik derhalve aangebroken, wanneer dus de mandataris al het mogelijke zal hebben bijgedragen aan het welzijn en de ontwikkeling der volken, die het mandaatgebied bewonen, dan zal de heilige taak der beschaving volbracht zijn en een onafhankelijke staat aan de bestaande staten worden toegevoegd.

Deze algemeene strekking van het mandaatsinstituut zal men moeten aannemen, niettegenstaande lid 4 van genoemd artikel vrijwel het tegendeel zegt:

„Zekere gemeenschappen", heet het daar, „die vroeger aan het Ottomaansche Keizerrijk behoorden, hebben een dergelijken graad van ontwikkeling bereikt, dat hun bestaan als onafhankelijke naties voorloopig kan worden erkend, op voorwaarde, dat de raad

en de hulp van een mandataris haar administratie leiden tot het oogenblik, waarop zij in staat zijn zichzelf te leiden".

Letterlijk valt hieruit niet anders te lezen dan dat deze gemeenschappen, aan welke immers slechts voorloopig de onafhankelijkheid is toegekend, op het oogenblik, dat zij in staat zijn, zichzelf te leiden, tot den staat der afhankelijkheid zullen overgaan, een met zichzelf in tegenspraak zijnde conclusie, welke zoowel met het principe van het mandaatsinstituut als met de practijk in strijd is.

De bedoelde volken hebben zich de hulp en den raad van een mandataris te laten welgevallen, zoodat zij de aan een souvereinen staat toekomende rechten niet volledig kunnen uitoefenen. In verband met de algemeene strekking van het mandatenstelsel zal dus ongetwijfeld de bedoeling zijn, dat de in dit lid bedoelde gemeenschappen onafhankelijk zijn en de beperking der souvereine rechten door den bijstand en den raad van den mandataris een voorloopig karakter heeft. Ook MILLOT (MILLOT, Les mandats internationaux, pag. 96) neemt deze interpretatie van bovenbedoelde passage aan. „Wie onafhankelijk zegt", aldus deze schrijver, zegt souverein. De souvereiniteit wordt noodzakelijk door de onafhankelijkheid geïmpliceerd. Inderdaat, een staat, die niet souverein zou zijn, zou niet onafhankelijk zijn en als hij onafhankelijk is, dan is dit juist, omdat hij souverein is".

Voor MILLOT dekken de beide begrijppen onafhankelijkheid en souvereiniteit elkaar derhalve volkomen en wellicht is hier een der oorzaken aan te wijzen, welke de oplossing van de vraag, waar de souvereiniteit der mandaatgebieden gelegen is, bemoeilijken. Onafhankelijkheid immers is een negatief begrip, dat in zoover staat tegenover het positieve begrip der souvereiniteit, al kan men verschillen van meening ten aanzien van de draagwijdte der rechten, welke uit de souvereiniteit voortvloeien. Van een onafhankelijken staat spreekt men, wanneer de buitenlandsche betrekkingen van dien staat niet door een anderen staat worden gedicteerd. Alleen het feit reeds, dat men naast onafhankelijke staten ook afhankelijke kent, geeft aan, naar BRIERLY (BRIERLY, The law of nations, pag 64) terecht opmerkt, dat de onafhankelijkheid geen essentiale van den staat is.

Zeker kan men uit dit negatieve begrip geen positieve rechten

afleiden en in het bijzonder niet een recht op „uneingeschraenkte Herrschersgewalt", dat immers zoo dikwijls als het kenmerk der souvereiniteit werd aangeduid.

Geen enkele beoefenaar van het volkenrecht zal aan welken staat ook, in de tegenwoordige verhoudingen onbeperkte bevoegdheid toekennen ter bepaling van zijn gedrag: met een dergelijke toekenning zou ook het begrip volkenrecht opgeheven worden, want als alle recht regelt ook dit recht gedragingen binnen bestaande verhoudingen.

Zijn dus reeds beperkingen noodig om een internationale samenleving mogelijk te maken, beperkingen dus, die voor iederen staat gelden, bepaalde staten zijn in hun gedragingen aan speciale bepalingen gebonden.

Deze bepalingen zijn van zeer uiteenloopenden aard en van de mate van ingrijpen in de rechtssfeer van den anderen staat zal het afhangen, of men bij dezen laatste nog van een onafhankelijken staat zal kunnen spreken. Wanneer aan Polen, Tsjecho-Slowakije, Roemenië en andere staten verdragen zijn opgelegd ter bescherming van de minderheden der bevolking, — minderheden, hetzij van ras, van godsdienst of van taal —, dan zal men zeker van onafhankelijke staten kunnen blijven spreken.

Ook wanneer een staat zich onderwerpt aan de jurisdictie van het Permanente Hof van Internationale Justitie, kan niet gezegd worden, dat hij zijne onafhankelijkheid prijs geeft.

Wanneer daarentegen twee landen een tolunie sluiten, zal het van den inhoud der overeenkomst afhangen, of niet een van beide partijen haar onafhankelijkheid prijs geeft: men denke in dit verband aan de moeilijkheden waarvoor het Permanente Hof zich geplaatst zag in de kwestie der Duitsch-Oostenrijksche tolunie.

Van onafhankelijkheid is in het geheel geen sprake meer, wanneer, zooals gezegd, het buitenlandsche beleid in handen eener andere mogendheid komt, zooals dat b.v. bij de protectoraatsverhouding, of, nog afdoender, bij annexatie het geval is.

Van veel formeeler aard daarentegen is het souvereiniteitsbegrip. Zeker zal men in de gevallen Polen, Tsjecho-Slowakije en Roemenië van souvereine staten blijven spreken; ware de Duitsch-Oostenrijksche tolunie doorgegaan, dan zou Oostenrijk niettemin

een souvereine staat gebleven zijn; zelfs bij veel grooter beperkingen nog kan de souvereiniteit gehandhaafd blijven.

Het is voor alles zaak, scherp te onderscheiden tusschen de souvereiniteit en de daaruit voortvloeiende rechten. De uitoefening dezer rechten kan hetzij gedeeltelijk, hetzij geheel, overgaan aan een ander, de souvereiniteit zelve kan niettemin gehandhaafd blijven. Opvallende voorbeelden hiervan vormen b.v. het Saargebied, de Chineesche pachtgebieden, het Memelgebied en de Schelde.

Blijkens het Duitsche witboek van het Saargebied (blz. 105) verklaart de Duitsche regeering in een nota van 2 Februari 1921 aan de Portugeesche:

„Volgens art. 49 van het verdrag van Versailles heeft Duitschland wel van de regeering, maar niet van de souvereiniteit in het Saargebied afstand gedaan"; ook WEHBERG schrijft in zijn verhandeling over de staats- en volkenrechtelijke positie van het Saargebied, dat slechts de uitvoering der souvereiniteit (de uitoefening der souvereine rechten) is opgeschort. Maar ook de regeeringscommissie zelve, die als vertegenwoordigster van den Volkenbond het gebied bestuurt, blijkt dezelfde meening te zijn toegedaan; samengesteld uit een Franschman, een bewoner van het Saargebied, die niet Franschman is en drie leden van verschillende nationaliteit, mits niet van Fransche en Duitsche, kan men haar niet verwijten, zich à priori bij de Duitsche opvatting aan te sluiten. Zoo schreef haar voorzitter d.d. 4 Juli 1921 aan den secretaris-generaal van den Volkenbond: „Het is een gebied, dat volkomen aan de regeering van Duitschland is onttrokken. Deze mogendheid behoudt de souvereiniteit er over, maar heeft er de uitoefening van geen enkel der souvereine rechten. De uitoefening der souvereine rechten komt toe aan den Volkenbond, welke handelt door de regeeringscommissie".

Dezelfde uitholling van de souvereiniteit door onttrekking van de uitoefening der souvereine rechten vindt men in het Duitsch-Chineesche pachtverdrag betreffende Kiau-Tsjou van Maart 1898, waarbij in art. 3 bepaald werd: „Om een eventueel ontstaan van conflicten te voorkomen, zal de Keizerlijke Chineesche regeering gedurende de pacht (99 jaar) in het verpachte gebied geen souvereine rechten uitoefenen".

In dezelfde maand van hetzelfde jaar kwam het Russische-Chineesche pachtcontract tot stand, waarbij Port Arthur (Kwantoeng) voor 25 jaar in pacht werd afgestaan. Art. 1 van dit verdrag bepaalt ook weer: „Deze pachtovereenkomst echter tast in geen enkel opzicht de souvereine rechten aan van Z. M. den Keizer van China op bovengenoemd territoir." Maar ook hier was van de uitoefening dier rechten geen sprake meer.

Ook Groot-Brittannië en Frankrijk sloten overeenkomstige verdragen met China en lang heeft de opvatting geheerscht, dat hier slechts sprake was van een verkapte cessie en de pachtvorm slechts gekozen was om China de bittere pil van een permanenten afstand van gebied gemakkelijker te doen slikken. Toch is deze opvatting, naar Lauterpacht (Lauterpacht, Private Law Sources and Analogies of International Law, pag. 189—190) aantoonde, ontoelaatbaar; niet alleen behield China zich bij de verdragen meer voor dan de uitgeholde souvereiniteit, maar al heeft bij de andere mogendheden de bedoeling van een cessie voorgezeten, dan was dit toch zeker niet de bedoeling van China en de overeenkomst mag zeker niet worden geïnterpreteerd naar de verborgen bedoelingen van één der partijen.

China's standpunt bleek uit de weigering het Vredesverdrag te onderteekenen, aangezien de teruggave van Sjantoeng daarin niet uitdrukkelijk was opgenomen; tengevolge van het Japansch-Chineesche verdrag van 4 Februari 1922, een uitvloeisel der conferentie van Washington, is het gebied weder aan China overgegeven.

Nog typeerender wellicht is de verhouding, geschapen tusschen Memel en Lithauen tengevolge van art. 99 van het verdrag van Versailles, waarbij Duitschland ten behoeve der Geallieerden en Geassocieerde Mogendheden afstand deed van het Memelgebied, dat door dezelfde mogendheden bij verdrag van 8 Mei 1924 met Lithauen, onder de souvereiniteit van dezen laatsten staat geplaatst werd als „une unité jouissant de l'autonomie législative, judiciaire, administrative et financiére". Hier worden dus uitdrukkelijk aan het Memelgebied de bevoegdheden toegekend, die volgens ROLIN de souvereiniteit uitmaken, terwijl even uitdrukkelijk de souvereiniteit aan Lithauen wordt opgedragen.

Een dergelijk voorbeeld geeft in de vierde plaats onze eigen

geschiedenis van den jongsten tijd en wel met betrekking tot de Schelde. Volgens het verdrag van 3 April 1925 tusschen Nederland en België, waarmede de Eerste Kamer zich echter niet heeft kunnen vereenigen, werd aan Nederland de souvereiniteit over het Nederlandsche deel van de Schelde uitdrukkelijk voorbehouden; toch werd de vaart over de Schelde, die reeds aan een aantal beperkende bepalingen was onderworpen nog meer beperkt: zoo werd bepaald, dat beslag op voor België bestemde schepen uitgesloten zou zijn, terwijl de bepaling, dat van de zijde der Nederlandsche autoriteiten de schepen op de Schelde aan geen enkel oponthoud konden worden onderworpen, gehandhaafd bleef. Zoo ook bleef de vaart op de Schelde uitsluitend voor handelsschepen en niet voor oorlogschepen opengesteld. Voorts werden uitgebreide bevoegdheden voor de behartiging der belangen van de scheepvaart aan een gemeenschappelijke commissie van beheer toegekend, terwijl ingeval van geschil ieder der partijen de betreffende kwestie aan arbitrage kon onderwerpen. Ook hier treedt dus de splitsing tusschen de souvereiniteit en de uitoefening der souvereine rechten duidelijk naar voren.

Ontegenzeggelijk zijn de bevoegdheden op grond van art. 22 van het Grondverdrag van den Volkenbond en de individueele mandaten aan den mandataris toegekend, zeer groot, maar toch nog niet zoo groot als die van de pachters der Chineesche pachtgebieden, van de regeeringscommissie in het Saargebied of van Memel onder de Lithuaansche souvereiniteit. Zoo heeft de mandataris de integriteit van het grondgebied van het hem toevertrouwde mandaatsland te respecteeren; de inkomsten van het teritoir dienen ten bate daarvan te worden aangewend; het africhten van de inwoners tot soldaten is, in de B. en C.-mandaten tenminste, anders dan voor doeleinden van politioneelen of van defensieven aard verboden; de mandataris heeft jaarlijks rapport aan de mandatencommissie uit te brengen en zich aan haar contrôle te onderwerpen; ieder lid van den Volkenbond heeft het recht een beslissing uit te lokken van het Permanente Hof van Internationale Justitie in iedere aangelegenheid betreffende de toepassing van de mandaatsbepalingen, wanneer deze niet door onderhandeling kan worden opgelost: alle bepalingen, die zich

met eene onbeperkte uitoefening der souvereiniteit niet wel laten vereenigen.

De gebieden zijn onttrokken, naar het eerste lid van art. 22 van het Grondverdrag constateert, aan de souvereiniteit van de staten, die hen te voren bestuurden. Maar tevens is de bedoeling, deze gebieden op den duur te maken tot onafhankelijke staten, tot staten derhalve, die zelf hun souvereine rechten uitoefenen. De practijk kan niet anders zijn dan dat, wat betreft de mandaten der A-klasse, de mandataire staat zijn raad en hulp, gevorderd in al. 4, geleidelijk tot het minimum beperkt, evenals wat betreft de B. en C.-mandaten, de administratie door den mandatairen staat gevoerd, geleidelijk wordt vervangen door een autochthone administratie. Op welk moment zal men den souvereinen staat geboren moeten achten, wanneer men de souvereiniteit buiten het mandaatgebied doet zetelen? Juist door de geleidelijkheid, die het kenmerk van de opvoeding uitmaakt, zal het eene recht, behoorende tot den bundel rechten, welke dan gezamenlijk de souvereiniteit heeten uit te maken, eerder aan de autochthone administratie overgaan dan het andere; zijn de overige gevolgd, dan heeft een toekenning van de, zuiver formeele, souvereiniteit weinig zin meer. Maar ook op grond van het volkenrechtelijk — nieuwe voogdij — begrip zal men de souvereiniteit bij de gemeenschap van het mandaatgebied zelf dienen te zoeken.

In zijn belangrijke boven reeds aangehaalde werk merkt Lauterpacht ten aanzien van het mandaatsbegrip in het volkenrecht op (pag. 197): „Mandaat is een wettelijke terminus technicus. Aan te nemen, dat begrippen van burgerlijk recht, opgenomen in een verdrag, geen beteekenis hebben, of, om het duidelijker te zeggen, hun gangbare beteekenis verliezen, komt er op neer te zeggen, dat staten belet worden met eenig nuttig effect begrippen van burgerlijk of eenig ander recht over te nemen en dat zij in verdragen slechts zoodanige termen moeten bezigen, welke een goed gedefinieerde beteekenis in het internationale recht bezitten. Mijne meening is, dat het slechts een gewoonte is, ingeprent door de gangbare verwerping van het burgerlijk recht, dat een begrip uit het burgerlijk recht in een verdrag overgenomen niets of bijna niets beteekent, omdat het internationale recht nog een definitieve beteekenis van dat begrip ontwikkeld heeft.

Wanneer in een verdrag een bepaalde terminus technicus wordt genomen uit een bepaalde tak van wetenschap, — b.v. uit het terrein der economie of geografie — is het dan noodig aan den tijd en den loop der gebeurtenissen over te laten om vast te stellen, wat deze bepaalde term beteekent? Zeker niet. Er is geen reden, waarom een terminus technicus, welke in eerste instantie tot het burgerlijk recht behoort, anders zou moeten worden behandeld".

Wat Lauterpacht hier zegt ten aanzien van het mandaatsbegrip, is met evenveel recht toe te passen op het door art. 22 ingevoerde voogdij-begrip. Individueele systemen van burgerlijk recht mogen verschillen in bijzonderheden wat betreft de verhouding tusschen voogd en pupil, wat betreft hun wederzijdsche verplichtingen, e.d., in zoover komen allen overeen, dat de voogd op grond van de handelingsonbekwaamheid van den pupil diens belangen behartigt tot het moment der meerderjarigheid. Deelt men Lauterpachts meening, dat het goed recht van het volkenrecht is, bepaalde regels eener privaatrechtelijke instelling over te nemen, die te modifieeren en aan te passen aan zijn specifieke behoeften, maar dat bij het ontbreken eener dergelijke modificatie de algemeene beginselen van die rechtsbron, waaruit het bepaalde begrip is afgeleid, de overhand dienen te behouden, dan moet men bij het ontbreken eener dergelijke modificatie van het voogdij-begrip aan de in art. 22 genoemde voogdij, dezelfde essentieele kenmerken toekennen.

Inderdaad, de in het artikel genoemd volken zijn „nog niet" in staat op zichzelf te staan: zij zijn nog minderjarig, maar bovenal: de voogdij wordt toevertrouwd — aldus het tweede lid — aan ontwikkelde naties, die op grond van hun middelen, hun ervaring of hun geografische positie het best in staat zijn, deze verantwoordelijkheid op zich te nemen. Het essentieele, het uitoefenen der voogdij in het belang van den pupil, de onbaatzuchtigheid van den voogd, is wel niet duidelijker uit te drukken. Evenals de pupil een volwaardig individu is, wiens belangen voorloopig, omdat hij er zelf nog niet toe in staat is, door een ander in het belang van den pupil worden behartigd, evenzoo neemt de staat-voogd „de verantwoordelijkheid" op zich, de belangen van dat volk te behartigen. Zelfs de kwaliteiten, die een

bepaalde natie van het standpunt van het Grondverdrag uit, geschikt maken voor de functie van voogd, kunnen ook binnen het kader van het burgerlijk recht de keuze van een voogd bepalen. Klaarblijkelijk is ook het Grondverdrag uitgegaan van de gedachte van in principe volwaardige staten, wier belangen te hunnen bate door een andere natie voorloopig worden behartigd. Het voornaamste is niet, dat niet in het Grondverdrag, noch in de individueele mandaten is uitgedrukt, *wanneer* de meerderjarigheid zal intreden, maar *dat* zij zal intreden.

En hoe denkt men in de mandatencommissie zelve over de souvereiniteit over de mandaatgebieden? Wij zagen reeds, dat men daar geheel afwijzend staat ten aanzien van de meening, dat de souvereiniteit aan de mandataire mogendheid zou toekomen.

In een principieele uiteenzetting, door den Franschen vertegenwoordiger, den heer DE CAIX, gegeven in de zitting te Rome in de maanden Februari en Maart 1926 verklaarde deze o.m. (P. V. VIII. pag. 61 en 62), sprekende namens de Fransche regeering met betrekking tot het mandaat over Syrie: „De Fransche regeering heeft sedert lang haar ambtenaren ingeprent, dat de landen onder mandaat onafhankelijk en souverein zijn, maar op denzelfden voet als een minderjarige, die virtueel al zijn rechten heeft, is de vrije uitoefening van die rechten eenvoudig opgeschort. Het mandaat wordt bijgevolg beschouwd als een voorloopig interventie, waarbij spreker den nadruk wenscht te leggen op het woord „voorloopig", want dat woord geeft op juiste wijze de rol aan van den voogd, die den minderjarige heeft aan te vullen in de uitoefening van rechten, welke deze nog niet in staat is, alleen uit te oefenen".

Na er op gewezen te hebben, dat er geen souvereiniteit bestaat van den mandataris, maar dat er niet anders kan zijn dan de uitoefening door den mandataris van de souvereiniteit, die slechts toekomt aan den minderjarige, die tot zijn meerderjarigheid onbekwaam is, die zonder hulp eener voogdij uit te oefenen, ging spreker voort: „Indien men de evolutie bestudeert van de organisatie, die het land gegeven is, niet onder het daadwerkelijk regime van het mandaat, maar sinds de voorbereidende periode, welke op dit moment eindigt, dan zal men constateeren, dat die evolutie bijna altijd den nadruk legt op de gedachte, die de actie der

mandataire mogendheid geleid heeft, te weten, dat de toepassing van het mandaat veronderstelt een volledige inheemsche organisatie, welke, wanneer zij normaal functioneert, volkomen voldoende kan zijn om het land te regeeren en te besturen en naast deze organisatie, maar niet daarmede vermengd, een adviseerend, controleerend en corrigeerend orgaan, hetwelk het orgaan is van het mandaat".

De mandatencommissie ontving deze verklaring, naar VAN REES (Dl. II, blz. 113) opmerkt, met zeer levendige voldoening. „De dusdanig uiteengezette opvatting van het mandaat", zoo leest men in het achtste verslag aan den Raad van den Volkenbond, „schijnt wel strict conform aan de letter en aan den geest van art. 22 van het Grondverdrag en van het mandaat voor Syrie en den Libanon".

Men werpe niet tegen, dat deze verklaring, welke met zoo groote voldoening werd ontvangen, alleen geldt voor de mandaten der A-klasse: de redeneering immers steunt op de beide eerste alineas van het reeds meergenoemde art. 22, welke het volkenrechtelijk mandaat in het algemeen behandelen.

Resumeerende kunnen wij derhalve slechts tot de conclusie komen, dat de souvereiniteit over de mandaatgebieden, mits dit souvereiniteitsbegrip wordt opgevat in de moderne, meer formeele beteekenis des woords, gelegen is en slechts gelegen kan zijn bij de gemeenschappen zelf, welke de mandaatgebieden bewonen.

Reclasseering van Inheemschen. Hoe moet er gereclasseerd worden?

door

Mr. G. KAMPHUISEN.

Een kritiek in een dagbladartikel [1]) op het beleid van de Reclasseeringsvereeniging voor jeugdige veroordeelden „West-Java" (R.W.J.), is voor Mevrouw L. C. BAUDISCH VAN HARENCARSPEL aanleiding geweest in een vorig nummer van dit tijdschrift [2]) in breeder verband problemen, practische moeilijkheden en mogelijkheden van de reclasseering van inheemschen in het algemeen te onderzoeken.

De uitkomsten van dit onderzoek zijn weinig hoopgevend: de geachte schrijfster ziet wèl een verbijsterende hoeveelheid problemen, maar blijkbaar vrijwijl geen reëele mogelijkheden. Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat het werk van de R. W. J., door de schrijfster beoordeeld aan de hand van deze pessimistische uitkomsten, te licht wordt bevonden. En ik vrees, dat er wel geen enkele reclasseeringsvereeniging in Nederlandsch-Indië is aan te wijzen, welke, met schrijfsters maatstaf gemeten, er belangrijk beter zou afkomen.

In zooverre gaat dan ook de strekking van het artikel van Mevrouw BAUDISCH verre uit boven een tenslotte incidenteele kritiek op een bepaalde reclasseeringsvereeniging. Een nader onderzoek van de wijze waarop schrijfster het reclasseeringsvraagstuk beschouwt, komt mij daarom niet zonder belang voor.

Mevrouw BAUDISCH formuleert het probleem kort en bondig in de vraag, die ook als opschrift van haar artikel prijkt: Hoe moet

1) Soerabaiaasch Handelsblad van 3 December 1931.
2) December nummer 1932, blz. 617 e.v.

er gereclasseerd worden? De verwachtingen welke deze formuleering wekt, gaan echter niet in vervulling. De schrijfster keert zich wèl tegen onjuiste reclasseeringsmethoden, tegen klakkelooze toepassing van westersche beginselen op, met als gevolg ontwrichting van den oosterling, maar geeft geen antwoord op de aanvankelijk door haar gestelde vraag. Het zou daarom m.i. juister geweest zijn, indien deze vraag achterwege ware gelaten en vervangen door de woorden: Hoe er niet gereclasseerd moet worden.

Dit doet natuurlijk niets af aan het feit, dat het in het algemeen zeker buitengewoon belangrijk en verhelderend zal kunnen zijn, wanneer onjuiste reclasseeringsmethoden worden gesignaleerd en tegen de gevaren waaraan de reclasseering blootstaat, gewaarschuwd wordt. Die gevaren moeten vooral niet onderschat worden. De reclasseering stelt zware eischen aan haar beoefenaars en dreigt telkens — dit geldt evenzeer voor Europa — in discrediet te geraken juist door haar fanatiekste voorstanders, die er in een verwoed idealisme, vermengd met een flinke dosis sentimentaliteit en bekeeringswaan, blindelings op los reclasseeren. Zooveel te meer hier te lande, waar de reclasseering voor tallooze bijzondere moeilijkheden staat, kan een nadrukkelijke waarschuwing tegen overijling en dilettantistisch gesol met belangen van maatschappij en individu, zeker haar nut hebben.

Of het artikel van Mevrouw BAUDISCH echter eenigermate zal kunnen bijdragen tot verheldering van het reclasseeringsvraagstuk, meen ik te moeten betwijfelen. Haar beschouwing is zeer theoretisch en haar conclusies zijn weinig scherp geformuleerd, zoodat het — mij althans — niet geheel duidelijk is geworden, wat nu tenslotte precies wordt beoogd. Mevrouw BAUDISCH voert geen feiten aan, welke zouden uitwijzen, dat er in de practijk van reclasseering van inheemschen niets terecht komt, maar haar geheele kritiek drijft op speculatieve beschouwingen van psychosociologischen aard. En hiermede wordt het probleem onmiddellijk beperkt tot een zeer speciaal en moeilijk begaanbaar terrein.

Als men in het oog houdt, dat individuaal-psychologisch van de bewoners van dezen archipel nog vrijwel niet bekend is, en dat zelfs de eenvoudige zintuigelijke verrichtingen, om niet te spreken van gecompliceerde psychische verschijnselen, nog niet behoorlijk wetenschappelijk zijn onderzocht, dan behoeft het geen betoog, dat

elke algemeene typologie van begrippen als „oosterling" of „indonesiër„ met uiterst voorbehoud moet worden aanvaard, en dat gewaakt moet worden tegen voorbarige conclusies.

Op dit punt nu is Mevrouw BAUDISCH allerminst voorzichtig.

Zij stelt de vraag, wat moet worden verstaan onder de kategorieën „Westersch" en „Oostersch", wijst op de moeilijkheid, dat haar ten deze geen vaklitteratuur ten dienste staat, die de bestudeering van dit vraagstuk zou vergemakkelijken, maar.... wenscht alvast, „dat de Reclasseering zich volkomen realiseert, *dat de Oosterling naar zijn wezen, naar zijn ontwikkelingsgang en naar zijn maatschappelijke idealen geheel anders is dan de Westerling* [1])". Te allen overvloede moge hier worden opgemerkt, dat ook uit het verdere betoog van de geachte schrijfster duidelijk blijkt, dat met dit *„geheel anders"* een principieel-, in tegenstelling dus met een gradueelverschil wordt bedoeld. Deze opvatting nu, dat er een *wezensverschil* zou bestaan tusschen oosterling en westerling, dat er sprake zou zijn van „tweeërlei Menschheid", is niet alleen volslagen aprioristisch en in geen enkel opzicht te bewijzen, maar bovendien uiterst aanvechtbaar. Het is hier niet de plaats om diep op deze kwestie in te gaan. Een uitvoerig en ontzagwekkend rijk gedocumenteerd betoog tegen deze opvatting kan men vinden bij DE KAT ANGELINO, die het eerste deel van zijn bekend boek [2]) in hoofdzaak aan deze materie wijdt. Voorts dient in dit verband nog gewezen op het feit, dat de ethnologen en psychosociologen de laatste decenniën zelfs ten aanzien van de z.g. „primitieven" steeds meer teruggekomen zijn van de opvatting, dat deze *in wezen* zouden verschillen van den logisch denkenden mensch. Men kan veilig beweren, dat de meest gezaghebbende ethnologen thans *wezenseenheid met slechts gradueele verschillen* aannemen. Waagde DURKHEIM [2]) zich nog aan zeer absolutistische conclusies, LÉVY-BRUHL, die zich een wereldreputatie heeft verworven met zijn scherpzinnige studiën over de „mentalité prélogique", is reeds voorzichtiger, al gaat hij mijns inziens (althans in

1) Cursiveering van mij.

1) A. D. A. DE KAT ANGELINO," Staatkundig Beleid en Bestuurszorg in Nederlandsch-Indië (1929).

2) E. DURKHEIM o.a. „De la division du Travail social" (1893) en „Les Regles de la méthode sociologique" (1895).

zijn oudere geschriften [1]); den laatsten tijd schijnt ook hij te kenteren) nog wèl uit een natuurlijke andersgeaardheid [2]).

Maar ik behoef slechts eenige namen van den laatsten tijd te noemen — BONDEL, ALLIER, LEROY, DRAGHISCO, PROBST [3]) — om aan te duiden, hoeveel materiaal er tegen de gewraakte opvatting is aan te voeren.

Waar nu de meest bevoegde psycho-sociologen tot de conclusie komen, dat het onderscheid tusschen den primitieven en den logisch-denkenden mensch slechts *gradueel* is, en dat alle symptomen van paralogisch denken — de term is van ALLIER — ook in het Westen aan te wijzen zijn, a fortiori gaat het zeker niet aan zonder meer een *wezensonderscheid* tusschen „Oosterling" — wat is overigens de beteekenis van dit vage begrip? — en „Westerling" te praesumeeren.

Ongetwijfeld bestaan er vele en belangrijke verschillen tusschen Oost en West, en die behoeven ook geenszins verdoezeld te worden. Maar zooals de KAT ANGELINO het bloemrijk uitdrukt, „daar zijn er altijd die de mug van onderling verschil, tot nuances toe, uitziften, en den kemel, de loochening der manifeste wezensverwantschap, doorslikken, die aan den vorm der woordbeelden blijven hangen, zelfs aan de argelooze siermotieven, die daaraan werden meegegeven, die anderzijds de levende menschheidsgedachte veronachtzamen of in kleinheid van geest verstikken [4])".

En tegen elk streven in die richting dient ernstig gewaarschuwd.

Voor het axioma van het wezenonderscheid tusschen oosterling en westerling, vindt de schrijfster steun bij een theorie van WILLY HAAS. Deze heeft „in zijn boek [5])" „Die Seele des Orients" een

1) Prof. L. LEVY-BRUHL, „Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures" (derde druk van 1918), en „La mentalité primitive" (1925).

2) De KAT ANGELINO, op cit. I blz. 301, ontkent dit laatste. Men leze echter b.v. de „Introduction" van het bovengeciteerde werk" Les Fonctions mentales enz."

3) Ch. BLONDEL," La mentalité primitive", (1926) noemt het onderscheid slechts relatief.

RAOUL ALLIER, „Le non-civilisé et Nous. Différence irréductible ou Identité foncière? (1927).

OLIVIER LEROY, „La raison primitive" (1927).

D. DRAGHICESCO, „La réalité de l' Esprit" (1928).

Men leze ook de meesterlijke beschouwing van symbolisch denken in onze Middeleeuwen bij de KAT ANGELINO, op cit. blz. 311 v.v.

4) Op cit. blz. 313.

5) Schrijfster vermeldt titel en uigever van dit „boek" in een noot. Niet vermeld wordt het aantal bladzijden. (46).

poging gedaan....., de Grundzüge einer Psychologie des Orientalischen Menschen „aan te toonen". Waar Mevrouw BAUDISCH nu met voorbijgaan van alle overige litteratuur op het gebied van psycho-sociologie — er is werkelijk niet zoo heel weinig — het leeuwendeel van haar artikel besteedt aan een bespreking van dit geschriftje en dit belangrijk genoeg oordeelt, om er de reclasseeringsvraagstukken aan te toetsen, moge ik op mijn beurt nader onderzoeken, of dit boekje een dergelijke eer verdient.

HAAS stelt de typen oosterling en westerling tegenover elkaar. „Die Typen sind jedenfalls fundamental einander entgegengesetzt [1])". Het begrip oosterling definieert hij niet nader, maar — om licht te bevroeden redenen — maakt hij wèl de opmerking: „Die reinen Semiten gehören im allegemeinen jedenfalls nicht zum Typ des orientalischen Menschen" [2]).

Deze twee uitspraken, voorkomende in één zelfde alinea, beide even apodictisch met „jedenfalls" (dit woord komt overigens in dezelfde alinea nog eenmaal voor) en beide evenzeer ontbloot van *elke* argumentatie, leveren onmiddellijk al een ongezochte karakteristiek van 's heeren HAAS' betoogtrant. In enkele woorden samengevat — het uitgebreid excerpt van Mevrouw BAUDISCH ontheft mij van uitvoerige weergeving — komt de theorie hierop neer: Het onderscheid tusschen oosterschen en westerschen mensch ligt in de structuur van het Ik.

Bij den westerling vormen de verschillende componenten van den zielsinhoud een organische eenheid, zijn deze *ondergeschikt* aan het Ik, dat al deze bestanddeelen doordringt en beheerscht. Bij den oosterling daarentegen liggen deze componenten parallel naast elkaar, *nevengeschikt*. De oostersche ziel (sit venia) is a.h.w. verdeeld in een groot aantal verschillende, vrijwel geïsoleerde, kamertjes elk gevuld met afzonderlijke „Gedankzüge, Willensrichtungen und Affektströme", waarvan nu eens de een, dan weer de ander aan den dag treedt, het bewuste leven met uitsluiting van alle anderen in beslag nemend.

Anders gezegd: de oosterling is geen persoonlijkheid in wes-

---

1) Die Seele des Orients bl. 5 2) Idem blz. 5

terschen zin, de tendenz der verbinding ontbreekt hem ten eenen male. Tegenover den in harmonische eenheid geconstrueerden, superieuren westerling, staat de schismatische, inferieure oosterling. HAAS zelve geeft geen waarde-oordeel. Integendeel, in zijn „Vorwort", dat overigens geladen is van politiek [1]) merkt hij op: „Seine (Deutschlands) Pflicht und die jedes Deutschen ist es, die orientalische Menschheit als besonderen Menschheitstypus, als gleichwertig und gleichberechtigt zu erkennen und anzuerkennen. Das dies geschehen muss und auf welcher wissenschaftlichen Grundlage es geschehen kann, dafür mögen diese Seiten ein Hinweis sein". Maar deze woorden kunnen het feit niet uitwisschen, dat zijn theorie in wezen een inferieur-achting van den oosterling beteekent.

Hoe HAAS zich *in concreto* die nevenschikking voorstelt, maken zijn omschrijvingen niet duidelijk. Het behoeft m.i. geen uitvoerig betoog, dat het begrip „nevenschikking" of „parallellisme" in geen geval meer kan zijn dan *een beeldspraak*. De voorstelling van een in geïsoleerde lagen gesplitste ziel, kan hoogstens een hulpbruggetjes zijn om zich in materieelen vorm een psychisch verschijnsel te realiseeren. „Alle beeldspraak moet", aldus merkt STEINMETZ [2]) zeer terecht op, „voor zoover eenigszins mogelijk, uit de wetenschap gebannen worden. Voor onze piepjonge wetenschap is zulk een beeldspraak, wanneer ze ernstig genomen, als uitdrukking van een hooger waarheid beschouwd wordt, uiterst gevaarlijk. Zij behoort tot dat voor velen verleidelijke frazengebouw, dat zoo gemakkelijk het wetenschappelijk onderzoek voor hen vervangt en waaraan zij zoo luchtig voortbouwen".

HAAS nu beschouwt zijn nevenschikking zonder twijfel als „uitdrukking van hooger waarheid". Waarschijnlijk is hij door eenige algemeenheden (verhalen over plotseling oplaaienden haat bij den oosterling, het „mysterieuze" van diens wezen e.d.) op het idee gekomen, dat er met de zielsstructuur van den oosterling iets bijzonders aan de hand was, dat er iets haperde aan diens

1) Ik citeer: „da Deutschland im Begriff steht, den Blick nach Osten nicht nur zu richten, sondern auch entschlossen ist, ihn nach Osten gerichtet zu halten." Men schreef 1916 !

2) Prof. Mr. Dr. S. R. Steinmetz, Inleiding tot de sociologie (1931) blz. 153.

persoonlijkheid. Toen is hem het beeld van nevenschikking ingevallen. Hij wordt dan als het ware gemagnetiseerd door deze „uitvinding" en verliest — mèt de realiteit — totaal uit het oog, dat zijn denkbeeld maar een hypothese, en bovendien beeldspraak, was. Van links en rechts tracht hij voorbeelden aan te sleepen om zijn theorie te bevestigen of „hinein zu interpretieren". Tot concrete samenvattingen komt hij niet.

Dr. WILLY HAAS is een geboren dogmaticus. Woorden als „wellicht" zijn hem ten eenen male onbekend. Zijn uiteenzettingen zijn hyper-absolutistisch, en alle twijfel is hem vreemd. Slechts éénmaal schijnt hij een oogenblik tot bezinning te komen, wanneer hij n.l. in de allerlaatste alinea van zijn boekje de opmerking maakt, die na al het voorafgaande niet vrij is van ongewilden humor: „Dem reinen Typus entsprechen freilich Menschen und Erscheinungen *nicht überall*", „Aber" — draaft hij onmiddellijk getroost verder —" je mehr die Wirklichkeit Übergänge und Annäherungen zeigt, desto gröszer ist die Notwendigkeit, *den Typus, dessen Realität* von höherer Art ist, zu erkennen, um sich in der Welt der Wirklichkeit zurechtzufinden und sie zu begreifen" [1]). Is er heviger dogmatisme denkbaar?

De stelligheid, waarmede de heer HAAS zijn theorie te berde brengt, wordt slechts overtroffen door de pooverheid van het materiaal, waarop zij berust.

In het algemeen ontleent hij zijn gegevens aan bronnen die aangeduid worden met: „zahlreich sind die Erzählungen [2]), of: „wurde verschiedentlich bemerkt [3])", of „jeder aufmerksame und feinfühlige Beobachter des Orients" [4]) Litteratuur noemt hij niet.

Slechts terloops worden de namen — elk eenmaal — vermeld van GOBINAU [5]), van FARRÈRE [6]) en van NÖLDEKE [7]), zonder opgave van hun werken.

Voorts [8]) komt hij aan met een vertelseltje van DÜRING PASCHA,

---

1) Die Seele des Orients, blz. 46. Spatieering van mij.
2) Idem blz. 9; 3) Idem blz. 10; 4) Idem blz. 14; 5) Idem bl. 12. Bedoeld wordt waarschijnlijk J. A. GOBINEAU, Essai sur l'inégalité des races humaines 1853-1855.
6) Idem bl. 18; 7) Idem bl. 28; 8) Idem bl. 11.

hoe hooge Turksche ambtenaren, „deren persönliche Ehrenhaftigkeit und gewinnenden Charakter er (DÜRING PASCHA) nicht genügend betonen kann", zich desondanks, alsof het een doodgewone zaak was, lieten omkoopen en door hun ondergeschikten de bevolking lieten uitzuigen. Conclusies van HAAS: bij een westerling zou men een dergelijke „uns verwerflich scheinende Handlungsweise bestimmt motiviert ins Ich einreihen", maar bij een oosterling zou dat onjuist zijn: m.a.w. deze kan de schandelijkste daden bedrijven, zonder dat dit zijn persoonlijkheid als geheel aantast. Maar het komt niet in HAAS op, om — alvorens deze conclusie te trekken — de vraag te stellen, hoe (DÜRING PASCHA) die persoonlijke edelaardigheid heeft kunnen constateeren [1]).

Tenslotte [2]) vermeldt HAAS dan nog een uitspraak van HEARN, die, zelf slechts voor de helft Europeaan, na een jarenlange studie van Japan tot de conclusie kwam, „er fange jetzt erst an zu sehen, wie wenig er von Japan wisse," hetgeen alweer als argument voor de theorie moet dienst doen: de oorzaak immers van dat niet kunnen begrijpen, is geen andere, dan het verschil in de structuur van het Ik. Misschien zou de heer HAAS, als hij eens jarenlange studie ging wijden aan b.v. de achterbuurtbevolking van Berlijn, tot een dergelijke conclusie komen en .... wat voorzichtiger worden.

De laatste bladzijden van het boekje behelzen een verhandeling — zonder eenige bronopgave — over oostersche religie, waar uit het streven naar monotoniseering, concentratie e.d. weer een bevestiging van „de" theorie geput wordt. Dit onderwerp, evenals zijn voorbeelden op sociologisch terrein, moge ik verder laten rusten, al zou ook hier bestrijding een gemakkelijke taak zijn.

Uit dit — vrijwel volledig — overzicht van HAAS' materiaal kan blijken, dat de qualificatie „poover" nog lichtelijk euphemistisch was. Men zou onmiddellijk drie maal zooveel gegevens kunnen aanbrengen, om, met een dergelijke schijnargumentatie, aan te toonen, dat juist de structuur van het *westersch* Ik nevengeschikt is, en dat juist de westersche geschiedenis den indruk geeft" des Unvermittelten, Zusammenhanglosen, Sprunghaften [3])".

---

1) Bovendien schijnt HAAS niet te weten, dat ook bij den westerschen misdadiger de misdadigheid vaak beperkt blijft tot zijn „speciale branche".
2) Die Seele des Orients bl, 22;
3) Met behulp van de bovengeciteerde werken van ALLIER, DRAGHICESCO, PROBST e.a. zou zulks een kleine moeite zijn!

Tenslotte nog één opmerking. Men zou kunnen meenen, dat HAAS met zijn term „orientalischer Mensch" het oog heeft op de z.g. primitieve mentaliteit. In zijn beschouwingen zijn inderdaad eenige, zij het vaag geformuleerde, opmerkingen te vinden, die in de herinnering roepen wat wel over de „mentalité primitive" beweerd is.

Het is niet uitgesloten, dat HAAS heeft kennis genomen van de werken van DURKHEIM en LÉVY-BRUHL [1]). Hoe dit ook zij, hij zondert met nadruk de z.g. primitieven uit: „Die psychische Beschaffenheit einer groszen Zahl von Mensschen überhaupt ist so zu denken, dasz die Fundamental-Kategorien „occidental-orientalischer Mensch", als Typen des höheren Menschen, an ihr kaum zu erkennen sindt, dasz sie gewissermaszen noch nicht in sie hineinreichen. Sie Gehören im Grunde eher noch zu dem ursprünglichen Typ des primitiven Menschen mit einem überbau freilich, den ins besondere die westlich Zivilisation zu stande gebracht hat, der aber nicht die Tiefe berührt [2]).

Men ziet, het nevengeschikte Ik betreft den oosterling in hoogeren verschijningsvorm. Dat spreekt overigens vanzelf, omdat HAAS dit type stelt tegenover een zeer ideaal type westerling [3]). Er blijft toch al een incongruentie in de tegenstelling: immers zijn type van den westerschen mensch — in zijn volslagen organische, harmonische eenheid — zal wel door geen enkelen Eurpeaan volkomen verwerkelijkt worden, en kan hoogstens een doel beteekenen, waarnaar gestreefd wordt, terwijl in zijn typeering van het oostersch Ik stellig *geen* ideaal ligt. M.a.w., HAAS stelt tegenover den doorsnee oosterling, zooals hij dien ziet, een soort westersche übermensch. En dit is wel een zeer onredelijke basis voor een fundamenteele tegenstelling tusschen Oost en West!

Resumeerend kom ik tot de conclusie, dat het boekje van WILLY HAAS niet meer is dan een luchtig-speculatieve, op geen enkele

1) Wat HAAS b. v. op bl. 29/30 meedeelt over „die ganz besondere Beziehung zwischen dem orientalischen Ich und seinen Gegenständen" doet eenigszins denken aan de „loi de participation" (Vgl. LEVY-BRUHL, Les fonctions mentales dans les sociétés inferieures (eerste druk van ± 1910) Chapitre II bl. 68 v. v.

2) Die Seele des Orients bl. 5.

3) Het is merkwaardig, dat HAAS geen enkele poging doet dit hyperideale type westerling - wie heeft ooit den volslagen harmonischen Europeaan ontmoet? — ook maar eenigszins aannemelijk te maken.

wijze aannemelijk gemaakte causerie, dat zijn theorie reeds sinds langeren tijd in de kern is weerlegd door gezaghebbende ethnologen en psycho-sociologen, en dat bovendien zijn wijze van betoogen, met zijn mateloos generaliseeren en zijn verwringen van de werkelijkheid om deze in overeenstemming te brengen met het dogma der tegenstelling: onderschikking — nevenschikking, met reëele wetenschap niets heeft uit te staan.

Mevrouw BAUDISCH heeft dus wel een zeer ongelukkigen greep gedaan met juist in het licht van deze twijfelachtige theorie de reclasseeringsproblemen te gaan beschouwen. Erkend moet worden, dat de geachte schrijfster nergens *met zooveel woorden* de onomstootelijke juistheid dezer theorie pretendeert. Dit neemt echter niet weg, dat uit de wijze, waarop zij de theorie practisch toepast en er consequenties [1]) uit trekt, duidelijk blijkt, dat zij er een beslissende beteekenis aan toekent.

Het practisch toepassen van de theorie levert voor Mevrouw BAUDISCH niet veel moeilijkheden op. Een circulaire van het Hoofd van Gevangeniswezen stelt als vereischte voor een voorstel tot voorwaardelijke invrijheidstelling, dat de voorsteller de door stellige gegevens verkregen en gemotiveerde overtuiging moet hebben, dat de veroordeelde aan zijn reclasseering medewerkt en in de toekomst zal blijven medewerken.

Welnu, aldus de schrijfster, een bewust medewerken aan eigen reclasseering, veronderstelt een geestesgesteldheid, die zichzelve erkent. Op dit punt is — in verband met de nevenschikking — weinig van den oosterling te verwachten. Stellige gegevens zijn niet te verkrijgen, omdat „een levensgeschiedenis, d.w.z. een ordening van de feiten vanuit een bepaalden gezichtshoek, bij den Oosterling niet ontstaat (zie het bekende ahistorisme van den Oosterling)" (?) Voeg daar nog bij dat het, al mede door de nevenschikking niet juist is alle levensuitingen van den oosterling in causaal verband te brengen en . . . de conclusie ligt voor de hand.

En als men dàn bovendien nog, plus royaliste que le roi, inplaats van „nevenschikking" gaat spreken, zooals de schrijfster doet, van

1) M. i. zou de meest voor de hand liggende consequentie van de theorie zijn, onmiddellijk de psychopathenwetgeving te gaan invoeren, en elke gevangenis in een asyl om te bouwen.

het principe van „de waterdichte schotten, die den eenen zielsinhoud van den anderen scheiden", en aldus de theorie van HAAS, die in al haar overdrijving al tot een karikatuur, ten nadeele van West en Oost beiden is geworden, toe gaat spitsen tot een groteske, — inderdaad, dàn kan men zich afvragen, wat er nog van reclasseering valt te verwachten.

Stel dan tenslotte, mèt de schrijfster, nog de vraag „of de reclasseeringsgedachte — het hulp bieden aan en het opvoeden van het maatschappelijk niet ingepaste individu — als zoodanig niet eigenlijk ontstaan is uit ons westersch, christelijk ethos, zoodat zij niet slechts naar haar oorsprong en verschijningsvorm, maar krachtens haar aard en wezen, krachtens het haar ten grondslag liggende werkdadige ethische karakter, specifiek westersch is en nooit anders dan westersch zijn kan" en nogmaals: wat valt er dàn nog te reclasseeren?

Aldus blijkt de theorie van HAAS, pasklaar gemaakt voor de practijk, een argument te zijn voor de opvatting, dat reclasseering van inheemschen geen kans van slagen heeft. De deugdelijkheid van dit argument, dat berust op verwringing van de realiteit, op negatie van de zedelijke krachten die in de inheemsche maatschappij schuilen en op een reduceeren van den levenden oosterling tot een soort panopticum psychopaath, blijft echter hoogst twijfelachtig.

Bedoelt Mevrouw BAUDISCH werkelijk met de bovenweergegeven toepassingen van de theorie van HAAS een vernietigende kritiek op de reclasseering te geven? Het is mij niet duidelijk geworden. Op elke bladzijde van haar betoog wordt men naar de conclusie gedreven, dat reclasseering van inheemschen naar de meening van de schrijfster een volslagen hopelooze zaak is, en het is dan ook een verrassing, dat in de allerlaatste alinea plotseling nog een, zij het een bescheiden, mogelijkheid voor de reclasseering wordt aangewezen, in de raadgeving „zich voorloopig tevreden te stellen met het allereenvoudigste werk of althans werk op kleine schaal".

Dus toch, ondanks alles, reclasseeren, maar het onheil kundig beperken tot zoo klein mogelijken omvang?

Of wordt met „het allereenvoudigste werk" bedoeld hulp en steun verleenen in enkele uitzonderlijke gevallen, aan personen,

die door zeer bijzondere omstandigheden met den strafrechter in aanraking zijn gekomen, maar die geen eigenlijke reclasseering noodig hebben? Dus toch weer géén reclasseering?

Ik kan op deze vragen geen antwoord vinden in het artikel van Mevrouw BAUDISCH. Haar uiteindelijke bedoeling blijft mij een probleem.

Ik weet echter, dat haar artikel door velen is beschouwd als een vernietigende kritiek op de reclasseering. En daarom heb ik getracht aan te toonen, dat de reclasseering zich over de beschouwingen van Mevrouw BAUDISCH niet ongerust behoeft te maken.

Voorzoover de schrijfster met haar artikel bedoeld mocht hebben een vernietigend oordeel uit te spreken over de reclasseering van inheemschen, is dit doel zeker niet bereikt. Wil een kritiek inslaan, dan dient deze toch in de allereerste plaats zakelijk te zijn en niet te drijven op van alle realiteit gespeende apriorismen.

Er zou ongetwijfeld velerlei scherpe en doeltreffende kritiek op de reclasseering zijn te leveren, zooals er eveneens velerlei te zeggen zou zijn over de positieve mogelijkheden, welke de reclasseering biedt en over de wijze waarop in den laatsten tijd ook inheemsch particulier initiatief zich practisch gaat bemoeien met dezen vorm van sociaal werk. Het een zoowel als het ander valt echter buiten het bestek van dit artikel. Zooals reeds gezegd, ik heb slechts willen trachten aan te toonen, dat de reclasseering van het artikel van Mevrouw BAUDISCH niets te vreezen en niets te hopen heeft.

Dat in het vorenstaande meer psycho-sociologische problemen aan de orde zijn geweest, dan beschouwingen over reclasseering, moge een verklaring en een verontschuldiging vinden in deze doelstelling.

Tenslotte nog een zeer korte oratio pro domo over den aanval van Mevrouw BAUDISCH op het werk der R. W. J.

De hoofdbeschuldiging luidt, dat deze vereeniging zich bezig houdt met het ontwortelen, „het geestelijk ontwrichten dus van de jeugdige slachtoffers".

De beschuldiging is ernstig. Geruststellend is het feit, dat deze aanklacht *uitsulitend* berust op enkele citaten uit het jaarverslag van deze vereeniging van het jaar 1930 — 1931.

De R. W. J. heeft op Karet, eenige palen buiten Batavia, een landbouwkolonie, waar ieder belangstellende, die de methoden der R. W. J. in de praktijk wil leeren kennen, te allen tijde van harte welkom is. Deze kolonie vormt het centrale punt van het R. W. J.-werk.

Mevrouw BAUDISCH *heeft zich nimmer persoonlijk van dit werk op de hoogte gesteld.* Dat zij des ondanks — op grond van een paar zinnen uit een oud jaarverslag — een zoo zware en krenkende beschuldiging wenscht te lanceeren, is een feit, waarover ik slechts mijn verbazing kan uitspreken.

Wat de gewraakte uitspraken in het jaarverslag betreft, wil ik gaarne beginnen met te erkennen, dat deze aanleiding tot eenig misverstand hebben kùnnen geven. Uiteraard zou bij practische kennismaking met het R. W. J.-werk dit misverstand opgehelderd zijn.

Met voorbijgaan van de schampere opmerkingen aan het adres der R. W. J. gericht, moge ik mij beperken tot de vraag of de R. W. J. zich werkelijk aan „ontwrichting van de jeugdige slachtoffers" schuldig maakt.

Mevrouw BAUDISCH bedoelt met ontwrichting blijkbaar losmaken uit de statische oostersche maatschappij. Men moet hierbij echter in de eerste plaats bedenken, dat de jeugdige deliquenten in het algemen juist tot misdaad komen, omdat *aan het statisch-verbonden-zijn met hun omgeving iets ontbreekt.* Voort dient niet uit het oog verloren te worden, dat de groote meerderheid der pupillen op de landbouwkolonie groote-stadsjongens zijn. Ik kan niet diep op de vele problemen, die zich hier weer voordoen ingaan, maar wijs alleen op het feit dat de inheemsche maatschappij in een stad als Batavia wel zeer veel verschilt van die in de dessa. Of het in het algemeen mogelijk zal zijn een jongen, die eenmaal de genoegens van de groote stad gedurende langen tijd gesmaakt heeft, weer te doen aanpassen aan de meer statische verhoudingen in de dessa, deze vraag moge hier slechts gesteld worden, zonder haar te beantwoorden.

De reclasseering is nog te kort met haar arbeid bezig, om ten deze reeds vaste lijnen uit te stippelen. Voorloopig blijft het reclasseeringswerk nog een zoeken en tasten naar wegen en middelen. Uiterste voorzichtigheid is zeker noodzakelijk. Wie het werk

van R. W. J. van nabij heeft gadegeslagen en gezien heeft met hoevele totaal ontwortelden — jongens uit beruchte buurten, mislukte scholieren en dergelijke — deze vereeniging in aanraking komt, zal kunnen constateeren, dat aan vele dezer jongens weinig of niets meer te ontwortelen valt. Dat het een moeilijke opgave beteekent, in zulke gevallen een uitweg te zoeken, behoeft geen betoog. Anderzijds — dit spreekt evenzeer vanzelf — zijn er tallooze jongens, die zonder veel moeite weer teruggebracht kunnen worden in de regelmaat van de dessa. Elk geval stelt zijn bijzondere eischen en algemeene regels zijn moeilijk te geven.

Of de wegen, welke de R. W. J. bewandelt, de juiste zijn, zal slechts de toekomst kunnen uitwijzen. De voorloopige resultaten zijn niet ongunstig, maar een positief oordeel dient voorloopig te worden opgeschort.

De beschuldiging van Mevrouw BAUDISCH miskent de veelheid der problemen die zich in de practijk voordoen en is daarom naar mijn meening in haar algemeenheid niet juist, en, in ieder geval, voorbarig.

Een Saneering

door

Ir. E. P. WELLENSTEIN.

Bij de indiening van het Britsch-Indische budget voor 1933—1934 [1]) kon de Regeeringsgemachtigde voor Financiën Sir GEORGE SCHUSTER aan de Legislative Assembly mededeelen, dat niet alleen het begrootingsevenwicht voor het komende jaar was bereikt, doch hij kon tevens een verlaging van de korting op de tractementen van de ambtenaren en beambten van 10% op 5% in overweging geven. Dit resultaat, bereikt voor een land, dat in hoofdzaak nog steeds een landbouwend karakter draagt en waar industrie nog een betrekkelijk kleine rol speelt, terwijl het bovendien reeds vóór de crisis fiscaal zwaar belast was, is zoo opmerkelijk, dat het zeker in wijderen kring een meer gedetailleerde aandacht verdient.

Tot goed begrip van het Britsch-Indische financie-wezen, moet rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat in de staatkundige hervormingen Montagu-Chelmsford van 1920 een bijzondere beteekenis was toegekend aan de zg. Provinciën. Bepaalde, daarvoor in aanmerking komende onderdeelen van de staatstaak bleven gecentraliseerd, meer of minder onder toezicht van uit het moederland, doch met zeer groote bewegingsvrijheid voor den Onderkoning en diens uitvoerende organen, mits in overeenstemming met de zg. Legislative Assembly. Andere onderdeelen werden, al dan niet onder toezicht van het centrale gezag, gedecentraliseerd op de Provinciën, welke door omvang en bevolkingssterkte voldoende krachtig kunnen worden geacht om die taak op zich te nemen. Aan het centrale gezag, zoowel als aan de Provinciën waren bepaalde bronnen van inkomst toegewezen, terwijl er verder op gerekend werd, dat het centrale gezag over

1) Het begrootingsjaar loopt voor Britsch-Indië van 1 April — 31 Maart. De meeste statistische gegevens hebben eveneens op die periode betrekking.

voldoende inkomsten zou beschikken om de provinciale financiën waar noodig te steunen, een verwachting, welke zich tot nu toe nog niet in voldoende mate heeft bewaarheid.

Onder deze regeling bleef de defensie en het eigenlijke binnenlandsch bestuur een onderdeel van zorg voor het centrale gezag; evenzeer spoorwegen, irrigatie (ten deele) en de post. Aan de Provinciën werd de zorg opgedragen voor rechtspraak, politie en gevangeniswezen. Het voornaamste onderdeel van haar taak zouden deze ressorten echter hebben te zien in, wat men daar te lande noemt, de „nation-building services", d.z. de diensten, waarvan de bevordering van sociale en economische ontwikkeling moet worden verwacht, zooals onderwijs, volksgezondheid, landbouw, industrie en handel.

Een denkbeeld van den omvang van de beteekenis van de verschillende organen, krijgt men uit de begrootingscijfers. Terwijl voor 1929/'30 het centrale budget balanceerde op een bedrag van Rs. 88.22 crores [1]), gaven de gezamenlijke provinciale begrootingen een bedrag aan van Rs. 88.25 [2]) crores in inkomst. In financieel opzicht zijn dus de werkzaamheden van centrale en gezamenlijke provinciale organen ongeveer van dezelfde beteekenis. Wat nu de inkomsten van die organen betreft is er op te wijzen, dat de centrale regeering haar inkomsten voornamelijk trekt uit de in- en uitvoerrechten, de accijnzen, andere dan van alcoholhoudende dranken en uit de inkomstenbelasting; verder nog uit zout en opium. Tegenover een aanmerkelijke uitkeering uit het spoorwegbudget van nagenoeg Rs. 6.— crores stonden in 1929/'30 geringe uitkeeringen aan post en telegraaf, irrigatie en boschwezen. De inkom-

1) 1 crore = 100 lakhs = 10 000 000. Omrekening van de verschillende bedragen tot guldens moet in menig opzicht tot verkeerde conclusiën voeren omdat Britsch-Indië gezamenlijk met Engeland in September 1931 den gouden standaard verlaten heeft, daarbij vasthoudende aan de waardeverhouding van 1 Rs. = 1 sh 6 d.

Als vergelijkingsbasis kan worden aangehouden dat Rs. 1 crore = £ 750 000.— overeenkomende met f 9.— mm., met sterling op goud en van f 6.5 mm. met 1 £ = f 8.60.

2) Deze bedragen vergelijkende met de begrootingen van N. I. krijgt men een geheel verkeerd beeld, wanneer er geen rekening mede gehouden wordt, dat in het Britsch-Indische budget aanmerkelijke bedragen een netto-karakter dragen. De aangegeven bedragen zijn het best vergeleken met de zg. *zuivere* gewone landsuitgaven in de Nederlandsch-Indische begrootingen.

sten uit de regeling van het muntwezen [1]) komen eveneens aan de centrale regeering ten goede.

Aan de provinciale organen zijn toegewezen de landelijke inkomsten, de accijnzen op alcoholhoudende dranken en de zegelrechten; verder de inkomsten uit verschillende boschdomeinen en irrigatiewerken [2]). Voor deze twee laatste bronnen werd voor 1929/1930 nog een opbrengst van ± Rs. 5.— crores begroot.

Van de crisis nu, welke in 1929 algemeen is ingezet, hebben zoowel de centrale als de provinciale financiën in Britsch-Indië zeer sterk den terugslag ondervonden. Daarbij bleken de provinciale inkomsten over het algemeen het beste tegen de economische schokken bestand. Het meest belangwekkende in deze is daarom de wijze, waarop voor het centrale budget het evenwicht is verkregen.

De crisis, welke eind 1929 een meer algemeen karakter kreeg, was ook begin 1930 in Britsch-Indië duidelijk merkbaar. Ook daar werd — het is begrijpelijk — de ernst van de komende gebeurtenissen zeer aanmerkelijk onderschat. Tot dien had Britsch-Indië een serie van jaren gehad met een voor de voornaamste agrarische producten zeer gunstig moessonverloop; dit gunstige moessonverloop heeft het gedurende de crisis behouden; voor een algemeen voedselgebrek bleef het land gespaard. De ontwikkelingsgang gaf tot aan het jaar 1930 in menig opzicht reden tot tevredenheid. Wel vertoonden de prijzen van de voornaamste

---

1) Deze inkomsten bestaan behalve uit die, meer speciaal uit het muntregaal voortvloeiende, tevens uit eventueele inkomsten verkregen uit het handhaven van de aangenomen pariteit tusschen rupee en sterling. Geeft de oogenblikkelijke stand van de betalingsbalans daartoe aanleiding dan koopt of verkoopt de Britsch-Indische regeering in Britsch-Indië of in Londen wissels om aan de oogenblikkelijke behoefte aan remise materiaal te voldoen. Verder leent het Currency fund bedragen aan verschillende staatsdiensten op commercieelen grondslag, tegen vergoeding van renten waardoor ook die commercieele diensten buiten het eigenlijke budget blijven.

2) Het is in Britsch-Indië over het algemeen gewoonte, dat het water uit irrigatiewerken slechts tegen retributie wordt verschaft. Dit systeem heeft een snelle en krachtige uitbreiding van het irrigatiewezen mogelijk gemaakt, in menig opzicht los van den oogenblikkelijken stand van het budget. Het verzekert tevens een behoorlijk inzicht in de rendabiliteit van de irrigatiewerken.

uitvoerproducten van af 1925 een gestadige, hoewel langzame daling, doch deze daling werd in de meeste gevallen door vermeerdering van de uitvoerhoeveelheden gecompenseerd. Een overheerschende welstand kwam duidelijk tot uiting in de groote hoeveelheden edel metaal, welke gedurende de jaren vóór 1930 tot invoer kwamen. Slechts de toestanden in de textielindustrie in de omstreken van Bombay gaven reden tot klachten. Zoowel binnenlandsche als buitenlandsche concurrentie werkten tot die ongunstige verhoudingen mede.

Deze economische verhoudingen zijn met enkele cijfers toe te lichten. De export van Britsch-Indië bereikte in 1928/'29 een waarde van Rs. 330 crores; de uitvoer voor 1929/'30 blijft met Rs. 311 crores slechts ongeveer 6% daar beneden. Van dezen uitvoer worden de voornaamste onderdeelen gevormd door jute en juteproducten met 26% van de waarde, katoen en katoenen manufacturen met 23%; granen met 11% en thee met 8%. De prijzenindex van deze goederen heeft echter gedurende het beschouwde jaar 1929/'30 een zeer aanmerkelijke daling vertoond. Zoo loopt het cijfer voor jute terug van 106 in Maart 1929 op 72 in Maart 1930; voor katoen zijn de overeenkomstige cijfers 161 en 107; voor granen 129 en 103.

Ook de import (exclusief die van edele metalen) bereikt in 1928/'29 een hoogtepunt met een waarde van Rs. 251.— crores; zij daalt in 1929/'30 tot Rs. 239.— crores of met nagenoeg 5%. Van dezen invoer wordt het belangrijkste deel gevormd door katoenen manufacturen met 25%; vermelding verdienen nog ijzer en staal met 7 %, machinerieën met 8 % en suiker met 6 %

Onder deze verhoudingen werd gedurende 1929/'30 aan goud en zilver nog ingevoerd voor een bedrag van Rs. 53.— crores, tegenover een gemiddelden invoer gedurende de tien jaren daarvoor van Rs. 50.— crores. Van een uitgesproken verarming bleek dus nog allerminst; de toestand leek vrijwel stationair.

Tegenover deze betrekkelijk gunstigen economischen ondergrond moet echter voor die tijden op zeer onrustige politieke verhoudingen gewezen worden. Verder stond men voor de vraag of het nieuw opgetreden financieele lid van de Britsch-Indische regeering tegen de komende moeilijkheden opgewassen zou zijn, zoodat —

ook in verband met de nawerking van de Amerikaansche beurscrisis van October 1929 — het Britsch-Indische crediet op de Londensche geldmarkt in begin 1930 een weinig gunstig beeld vertoonde. Vooral werd gevreesd, dat ook al zou men tot een onvermijdelijke belastingverhooging besluiten, deze verhooging niet voldoende zou wezen om den komenden teruggang in de economische verhoudingen te compenseeren.

Bij een beschouwing van de Britsch-Indische begrooting moet verder nog met tweeërlei regelingen rekening worden gehouden. In de eerste plaats is er op te wijzen, dat men voor de landsmiddelen een niveleeringsfonds heeft. Dit fonds was echter door tegenvallers in het jaar 1928/'29 geheel uitgeput, terwijl het begrootingsevenwicht voor het jaar 1929/'30 slechts verkregen werd door de toevallige baten van oorlogsuitkeeringen. Had nu ook dit niveleeringsfonds — het „Revenue Reserve Fund" — zijn werking gemist, zeer groten steun heeft het Britsch-Indische budget ondervonden van de omstandigheid, dat de groote diensten autonoom zijn en de leiding op juiste financieele beginselen zijn gesteld, zonder dat een overwegend zeggenschap van de overheid uit de hand is gegeven [1]). Zoo beschikten dan ook de spoorwegen in Maart 1930, toen de crisis goed voelbaar werd, over een reservefonds van niet minder dan £ 13.— mm., overeenkomende met ongeveer Rs. 17.5 crores.

Bij het budget voor 1930/'31 worden nu reeds dadelijk bezuinigingen aangebracht; gerekend wordt de uitgaven voor militaire en civiele diensten met 80 en 62 lakhs te verminderen. Het budget wordt echter verhoogd ten behoeve van civiele vliegdiensten, terwijl verder voor Burma het uitvoerrecht op rijst wordt teruggebracht van 3 annas op 2 annas 3 pies per maund.

Het evenwicht in de begrooting wordt nu verder verwacht van de navolgende maatregelen.

De accijns op petroleum wordt verhoogd met 50%, waartegenover een vermindering staat van het invoerrecht.

---

1) Men zou kunnen zeggen, dat die diensten onder een Bedrijvenwet gerangschikt zijn.

Het invoerrecht op suiker wordt verhoogd met 1½ Rs. per hundredweight.

De inkomstenbelasting van inkomens hooger dan Rs. 15.000.— wordt verhoogd met 0.5%, behalve voor de inkomsten van juridische personen.

Het oude invoerrecht van 4 d. per ounce zilver wordt wederom in eere hersteld.

De invoerrechten op katoenen goederen worden wederom verhoogd (waarover nader).

Van deze verschillende heffingen wordt dan verwacht, dat zij inkomsten zullen opleveren van ongeveer Rs. 5.— crores, voldoende om het budget voor jaar 1930/'31 in evenwicht te houden.

Over de invoerrechten op katoenen goederen valt het navolgende te vermelden. Bekend mag worden verondersteld, dat de vrijhandelsbeginselen, welke aan Britsch-Indië werden opgedrongen, steeds door de Britsch-Indische nationalisten tegen de Engelsche overheersching zijn uitgebuit. Op het einde van den oorlog kwam in de bestaande verhoudingen van uit een Britsch-Indisch standpunt in zoo ver verbetering, dat in 1917 het toen bestaande recht op katoenen manufacturen van 3½ % ad valorem tot 7½% werd verhoogd. De eveneens bestaande accijns van 3½% werd daarentegen op die hoogte gehandhaafd. De eerste schrede op het gewenschte gebied der protectie was hiermede gedaan. Een van de voornaamste gevolgen van de staatkundige hervormingen Montagu-Chelmsford was het toekennen aan Britsch-Indië van fiscale autonomie. Zeer spoedig volgde hierop in 1921 een verhooging van het invoerrecht tot 11%, omdat het invoerrecht van 7½%, te verminderen met de accijns van 3½%, aan de opkomende Britsch-Indische textielindustrie nog geen voldoende bescherming verleende. Deze maatregel werd in 1925 gevolgd door afschaffing van den accijns. Onder deze beschermende rechten heeft de textielindustrie in Britsch-Indië zich over het algemeen krachtig kunnen ontwikkelen, al bleef het land voor zeer aanmerkelijke hoeveelheden nog op import aangewezen. In het budget 1930/'31 wordt nu het invoerrecht wederom verhoogd en wel tot 15%. Om echter Engelsche belangen, vooral

tegenover de Japansche, nog eenigszins te beschermen, werd nog een extra recht ingevoerd van 5% voor een periode van drie jaren, van ongebleekte katoenen goederen van niet-Britschen oorsprong.

Dat deze begrooting voor 1930/'31, waardoor de belangen van Lancashire nog verder werden geschaad, aanleiding gaf tot scherpe critiek is begrijpelijk. Anderzijds werd echter erkend, dat het financieele vraagstuk met kracht ter hand was genomen en een ontspanning van de houding tegenover het Britsch-Indische crediet op de Londensche geldmarkt, werd dan ook duidelijk merkbaar, niettegenstaande van uit Britsch-Indië zelf nog aanmerkelijken kapitaaluitvoer plaats vond. De vooruitzichten, waarvan men bij de samenstelling van die begrooting was uitgegaan, werden echter in geenerlei opzicht bewaarheid. Het prijsniveau vertoonde ook in Britsch-Indië gedurende 1930/'31 een aanhoudenden sterken teruggang. Van Maart 1930 tot Maart 1931 liep het groothandelsindexcijfer (Juli 1924 = 100) voor rijst terug van 104 op 81; voor tarwe van 106 op 72; voor jute van 89 op 80; voor ruwe katoen van 107 op 93, dit laatste nadat in December een laagste punt van 69 was bereikt. Onder die verhoudingen vertoonde de waarde van den buitenlandschen handel een sterken teruggang. De waarde van den export liep in 1930/'31 terug tot Rs. 220 crores, tegen een gemiddelde van Rs. 314.— crores voor de tien voorafgaande jaren; voor den import zijn de analoge cijfers Rs. 164.— en Rs. 251.— crores. De teruggang beliep dus 30 % voor den uitvoer, 20 % voor den invoer. Edele metalen werden echter nog tot een bedrag van ongeveer Rs. 24.— crores ingevoerd, dus nog steeds een aanzienlijk bedrag, zij het dan ook minder dan de helft van het gemiddelde van de voorafgaande tien jaren.

Een van de weinige lichtpunten wijst in deze de textielindustrie aan. Niettegenstaande den grooten teruggang van de koopkracht in alle lagen van de bevolking, weten de Britsch-Indische textielfabrieken haar productie tot uitbreiding te brengen. Ook is er in dit verband op te wijzen, dat men zou kunnen noemen de productie invoeren in beteekenis toenemen. Zoo stijgt de invoerwaarde van machinerieën tot 9 % van de totale invoerwaarde, terwijl het twee jaren tevoren niet meer dan 7 % bedroeg.

Deze ongunstige economische verhoudingen vonden uiteraard een weerslag in de uitkomsten van de staatsfinancieën en in stede van een overschot van Rs. 86 lakhs zooals de raming uitwees, viel rekening te houden met een deficit van Rs. 13.5 crores. Voor het volgende jaar 1931/'32 zou, zonder bijzondere maatregelen te rekenen wezen op een deficit van Rs. 14.5 crores, ook nadat door inkrimping van diensten, enz. een bezuiniging van Rs. 2.7 crores was verkregen. Men vermeende nl. te moeten rekenen met een teruggang van de inkomsten uit in- en uitvoerrechten met 1/7 en van de inkomstenbelasting met 25%. Tegenover deze moeilijkheden nam de Britsch-Indische regeering het standpunt in, dat een niet sluitende begrooting voor den gewonen dienst ontoelaatbaar was. Zij stelde daarom in Februari 1931 voor, wederom tot een krachtige verhooging van het tarief van invoerrechten te besluiten. Het laagste recht van het tarief werd van 10% op 12½% gebracht; het normale recht, waaronder de katoenen goederen vallen, van 15% op 20%, terwijl het recht op luxe artikelen van 30 op 40% werd verhoogd. Het invoerrecht op suiker werd wederom met Rs. 1.¼ per hundredweight vermeerderd. Invoerrechten op alcoholhoudende dranken werden, evenals de provinciale accijnzen hierop, zeer aanmerkelijk verhoogd. Evenwijdig aan deze verhooging van de indirecte lasten ging tevens het voorstel de inkomstenbelasting te verhoogen met 25%. Nieuwe belastingen werden niet in overweging gegeven omdat men nog een belastinggebied voor de Provinciën wenschte vrij te houden om daaruit de middelen te verkrijgen om de „nation building" diensten krachtig uit te breiden, een standpunt, dat ook in de moeilijkste tijden van de crisis steeds is gehandhaafd.

Tegenover deze moeilijkheden kan echter voor het Britsch-Indische budget op een bijzonder lichtpunt gewezen worden en wel op de betrekkelijk gunstige schuldverhoudingen. In het budget van 1929/'30, sluitende met een bedrag van Rs. 88.22 crores voor de centrale regeering, paraisseert toch de schuld met geen grootere kosten dan van Rs. 12.19 crores of nagenoeg 14% voor rente en aflossing. Van dit bedrag werd verder niet minder dan ongeveer Rs. 5.75 crores ontleend aan de spoorwegen. Weliswaar waren ook de spoorweg ontvangsten zeer sterk teruggeloopen, zoodat — echter na zware afschrijving — ook de spoorwegen verlies-

brengend hadden gewerkt, doch dit verlies, evenals de voorgeschreven bijdrage aan 's Lands middelen, konden aan het reservefonds worden ontleend [1]).

Bij deze belastingverzwaringen moet echter zich uit het oog worden verloren, dat toch nog voor constructieven arbeid gelden beschikbaar werden gesteld. Zoo werden nog Rs. 2.5 lakhs genoteerd voor verbetering van de economisch-statistische berichtgeving. Gelden werden beschikbaar gesteld voor proefneming en demonstratie op het gebied van de suikercultuur. Ook werd nog het uitvoerrecht op jute verlaagd.

De vorenaangegeven maatregelen in de oorspronkelijke begrooting 1931/'32, hoe drastisch zij ook mochten wezen, hadden nog niet de uitwerking, welke daarvan gehoopt werd; het economische leven liep toch steeds sterker terug en ook voor Britsch-Indië werden het tweede en derde kwartaal van 1931 tijden van zeer groote spanning op financieel gebied. Aan die spanning zou eerst een eind komen door de indiening en aanvaarding van een noodbudget in September 1931 en nadat de Engelsche Eerste Minister RAMSAY MC. DONALD in het Britsch Lagerhuis de bekende verklaring aflegde, dat hoe moeilijk ook de financieele omstandigheden in Engeland zelf mochten wezen en hoe onrustig ook de politieke verhoudingen in Britsch-Indië, Engeland toch financieel achter Britsch-Indië zou blijven staan. Men zou medio 1931, aannemende dat een evenwicht in de economische verhoudingen bereikt was, moeten rekenen op een deficit van nagenoeg Rs. 20.— crores voor het jaar 1931/'32, en ook voor het volgende jaar. Om dit deficit te neutraliseeren werd nu in het noodbudget gerekend op verdere diepgaande bezuinigingen, waarvan voor het loopende jaar nog Rs. 0.9 crores, daarentegen voor 1932/1933 Rs. 8.9 crores konden verwacht. Van deze bezuinigingen dient speciaal vermeld te worden een korting van 10 % op alle civiele en militaire salarissen, ingaan-

1) De regeling voorziet, dat van het netto revenu der spoorwegen in de eerste plaats een zeker bedrag van ongeveer Rs. 6.— crores aan de algemeene geldmiddelen wordt uitgekeerd voor kosten van spoorwegschuld. Het overblijvende wordt gestort in een reservefonds, met dien verstande dat hetgeen dit overschot meer bedraagt dan Rs. 3.— crores, voor één derde gedeelte wederom aan de algemeene geldmiddelen ten goede komt.

de 1 December 1931, hetgeen als een uiterste hulpmiddel werd beschouwd.

Behalve dat het budgetaire evenwicht door krachtige bezuinigingen werd nagestreefd, werden alle centrale belastingen verhoogd met een surtaxe van 25%, met uitzondering slechts van de uitvoerrechten. Voor de inkomstenbelasting voor 1931/'32 de surtaxe gesteld op 12½, in verband met de omstandigheid, dat het jaar reeds voor de helft verstreken was. De grondslag van het tarief van invoerrechten werd hierdoor gebracht van 20 op 25 %; de rechten op luxe artikelen van 40 op 50 %. Verder werd het tarief van invoerrechten uitgebreid met rechten van 10 % ad valorem op machinerieën en op verfstoffen en van ½ anna per Engelsche pond op ruwe katoen. Ook werden de binnenlandsche posttarieven met 50% verhoogd.

Van niet minder belang dan bovenstaande maatregelen was het besluit van de Britsch-Indische regeering om gelijktijdig met Engeland goud als standaardmunt te verlaten en de rupee op dezelfde verhouding als te voren aan sterling gekoppeld te houden. Nu dient men zich van de nawerking van laatstbedoelden maatregel geen onjuiste voorstelling te maken; de daarvan verwachte stijging van het prijsniveau, daarmede een verlevendiging van handel en industrie is ten eenen male uitgebleven; zelfs kan niet gesproken worden van het verder stationnair blijven van den toestand. Hetgeen echter wel geschiedde was het navolgende, een gevolg, dat waarschijnlijk meer nog aan Engeland zelf, dan aan Britsch-Indië, ten goede kwam. De bevolking steeds bekend om haar oppotten van goud en zilver, begon vooral goud in groote hoeveelheden af te stooten, toen met de daling van de waarde van de rupee, bij haar den indruk werd gewekt, van winst maken door goudverkoop, doordat voor een zekere goudhoeveelheid meer rupees verkregen konden worden dan daarvoor indertijd waren te goed gedaan. De door den goudverkoop verkregen bedragen veroorzaakten binnen Britsch-Indië zekeren geldovervloed, waarvan slechts een gedeelte tot consumptie kwam. De inlagen in spaarbanken, vermeerderden sterk; de Britsch-Indische regeering kon binnenslands de beschikking erlangen over groote bedragen tegen sterk gedaalden rentevoet. Deze deden weer dienst om goud te koopen, dat naar Engeland kon worden

verscheept. Sterling schulden werden in rupee schulden geconverteerd op een wijze, welke groote steun gaf aan het gedevalueerde pond sterling.

Verder kwam enkele maanden na het verlaten van den gouden standaard de bekende geldruimte op de Londensche markt, waarvan door den Engelschen schatkistkanselier op meesterlijke wijze werd partij getrokken om de Engelsche leeningen tot op een zeer laag rentepeil te converteeren. Van deze conversie werd ook door Britsch-Indië het noodige profijt getrokken; door voortijdige aflossing en openstelling van leeningen tegen lageren rentevoet werden de kosten van den schuld zeer aanmerkelijk verlaagd. Het Engelsche samenhoorigheidsgevoel, ook tegenover een rumoerige kolonie, was daarbij een grooten steun.

Onder deze verhoudingen werd voor 1932/1933 het begrootingsevenwicht werkelijk verkregen. Drastisch zijn de daarvoor noodige maatregelen zeker geweest. Terwijl b.v. van een belastbare importwaarde van Rs. 201.— crores in 1929/'30 Rs. 33.— crores of 16.5% werden geheven, is in 1931/'32 van Rs. 105.— crores, Rs. 29.— crores of nagenoeg 28 % geëischt. Doch deze drastische financieele maatregelen, op juiste economische grondslagen rustend, hebben het economische leven eerder versterkt dan verzwakt; de potentiëele productieënergie van het land is verder vergroot. Verder is ook veel met bezuinigingen verkregen. De uitgaven voor civiele diensten werden, nadat reeds zeer aanmerkelijk bezuinigd was, van Rs. 24.93 crores in 1930/'31 teruggebracht tot Rs. 20.65 crores in 1932/'33 of met 17%; voor het leger [1]) zijn de analoge cijfers Rs. 54.30 crores, Rs. 46.76 crores en 14%. Het waren echter maatregelen, welke effect konden sorteeren, omdat voor Britsch-Indië de kosten van schulden en pensioenen in het budget van relatief geringe beteekenis zijn. Verder werkte mede, dat de tekorten op het spoorwegbudget nog verder door het reservefonds werden opgevangen.

In het budget van 1933/1934 kan nu de eerste verlichting worden gebracht; de korting van de tractemten werd van 10% op 5% teruggebracht. De zware belastingen moesten echter nog

1) De kosten van de maritieme defensie komen geheel voor rekening van het moederland.

ongewijzigd worden gelaten; met trots kon echter worden verklaard, dat Britsch-Indië niet alleen tot 1 April 1933 de lasten van de crisis had weten te dragen, maar bovendien haar schuld met een bedrag van Rs. 4.25 crores had weten te verminderen [1]).

Het resultaat is des te opmerkelijker, wijl ook na het verlaten van den gouden standaard de buitenlandsche handel nog steeds verder terugliep. De waarde van den export in 1930/'31 nog Rs. 220.— crores bedragende, verminderde voor 1931/'32 tot Rs. 156.— crores, om voor 1932/'33 tot Rs. 132.— crores te vallen. Vergeleken met het jaar 1928/'29 was die waarde niet meer dan 40.— %. De import verminderde van Rs. 164.— crores in 1930/'31 op Rs. 126.— crores in 1931/'32 en steeg tot Rs. 133.— crores in 1932/'33, een vermindering tot op 41 % van den import in het jaar 1928/'29. Bij deze waardeverminderingen is dan nog geen rekening gehouden met de waardevermindering van de rupee. Neemt men in verband met de wisselkoersen op goudlanden aan, dat de rupee gemiddeld in 1932/'33 zeven negenden van de waarde had van de rupee in 1928/'29, dan is tegenover laatstgenoemd de waarde van den export en import verminderd tot op 31 %, die van den export en import van 1928/'29 [2]).

Tegenover deze verminderingen van de buitenlandsche handelsbeweging van Britsch-Indië kunnen echter ook op lichtpunten gewezen worden, lichtpunten te danken aan een steeds op economische grondslagen rustende financieele politiek en aan de doelbewuste protectionistische maatregelen, welke in 1920 ingeluid, thans vruchten beginnen te dragen, juist in een periode dat zulks het meest van noode is. Naast een grootere bedrijvigheid in de textielindustrie ziet men een aanmerkelijke uitbreiding van de suikerproductie. Terwijl in de importcijfers de waarde van den invoer van luxe artikelen terugloopt tot 58% van die van de

1) Deze schuldvermindering heeft uiteraard in hoofdzaak slechts psychologische beteekenis. Tegenover deze schuldvermindering staat toch het interen van de spoorwegreserve. Doordat in de goede jaren de afschrijvingen zeer sterk zijn opgevoerd heeft men voor die spoorwegen niettegenstaande de zware tegenvallers der laatste jaren, ook nu nog een krachtige reserve achter de hand.

2) Voor het rustig op den gouden standaard gebleven Nederlandsch-Indië zijn de analoge cijfers voor het kalenderjaar 1928 tegenover 1932 40% voor den invoer en 36% voor den uitvoer, dit laatste niettegenstaande de overmatige suikervoorraden.

periode 1921/'30, blijft de waarde van den invoer van machinerieën met een sterk productief karakter zich op 70% handhaven, hetgeen een vermeerdering van de invoerhoeveelheid doet veronderstellen. De voor een economische ontwikkeling gewenschte verschuiving in den aard van den invoer is dus ook gedurende de crisisjaren duidelijk te onderkennen. Met groote gerustheid kan Britsch-Indië dan ook een komende wereldconferentie in zake tariefbepalingen, enz., tegemoet zien, daar het door de reeds getroffen maatregelen in een sterke positie is komen te verkeeren.

Toch is in deze een evenwichtstoestand ook voor Britsch-Indië nog niet bereikt. Niettegenstaande van de Ottawa overeenkomsten een dankbaar gebruik werd gemaakt om de tarieven wederom in enkele opzichten te verhoogen, overheerscht thans de algemeene klacht, dat het industrieele leven in Britsch-Indië niet tegen de Japansche dumping is opgewassen. Weliswaar gaat het tarief daar te lande uit van een heffing *ad valorem van de waarde,* zoodat factuurprijzen buiten beschouwing blijven en niet toegelaten wordt, dat het dumpen invloed uitoefent op de fiscale inkomsten, doch op de concurrentie werkt het ongebreideld door. Volgens tot oordeelen bevoegden, zoowel in Japan als in Britsch-Indië zelf, zou dan ook Japan aan handelsomzet in Britsch-Indië hebben teruggewonnen wat het gedurende de laatste jaren in China verloor. Uit dezen hoofde staat Britsch-Indië nog voor groote moeilijkheden. Doch het in October 1933 afloopende handelstractaat met Japan is reeds opgezegd en voorshands mag verwacht worden, dat komende moeilijkheden met dezelfde kracht en voortvarendheid onder de oogen zullen worden gezien, [1]) als waarmede gedurende de jongst verloopen jaren het economische en financieele vraagstuk behandeling heeft gevonden.

---

1) Volgens de laatste berichten zouden rechtenverhoogingen tot 75% ad. valorem in overweging zijn.

Gebruiken bij de geboorte gegrond op godsdienst, adat en bijgeloof, in de residentie Lampongsche Districten,

door

RATOE BAGOES.

Inleiding.

Met het publiceeren van de volgende uit eigen waarneming opgeschreven feiten wil ik trachten eenig inzicht te geven in verschillende misstanden, die op medisch gebied nog in de Lampongsche Districten heerschen. Zooals ik dikwijls in de gelegenheid was op te merken, laat vooral *de kraamvrouwenbehandeling* zeer veel te wenschen over. Dit leek mij belangrijk genoeg om er het een en ander over ter kennis van het publiek te brengen [1]).

In de residentie Lampongsche Districten werkt slechts één vroedvrouw en dat pas sedert 1929, hetgeen in verband met het hooge zielenaantal zeker niet voldoende is. Het aantal sterfgevallen gedurende de bevalling is legio. Op Java is de toestand gunstiger. In een artikel in 't Koloniaal Tijdschrift van 1915, schrijft de Heer HARDEMAN o.a., dat volgens een door Dr. KOHLBRUGGE ingesteld onderzoek, het aantal vrouwen, dat in 't Tengergebergte in 't kraambed sterft slechts 1% bedraagt, hetgeen betrekkelijk laag te noemen is.

In het volgende zal ik trachten een inzicht te geven van de wijze, waarop in de Lampongsche Districten de behandeling door doekoens *vóór, gedurende* en *na* de bevalling is en tevens wat in deze perioden gebruikelijk is op grond van godsdienst, adat en bijgeloof.

1) Het stuk diende oorspronkelijk als scriptie tijdens schr.'s studie aan de Bestuursschool.

Een belangrijke factor, die zeker niet uit het oog mag worden verloren is het weinige vertrouwen, dat de meer primitieve bevolking stelt in Westersch geschoolde medici, terwijl zij daarentegen een onbegrensd vertrouwen heeft in de kundigheden van de doekoens. Een ander zeer belangrijk punt is dat de gewoonten in de landstreek niet toelaten, dat hulp wordt verleend door een mannelijken dokter, zoodat niet alleen de kraamvrouw zelve, doch ook haar familieleden en in het bijzonder haar man zich met hand en tand hiertegen verzetten. Onnoodig te zeggen, wat hiervan de gevolgen zijn.

De bedoeling van dit stuk is dan ook in de eerste plaats de bevolking zelve de vele nadeelen van de door haar tot nu toe gevolgde behandeling te doen inzien, in de tweede plaats te bereiken, dat het Gouvernement zijn medewerking zal willen verleenen door het aanstellen van meerdere goed geschoolde vroedvrouwen.

In het volgende zal ik achtereenvolgens bespreken:

A. de adatgebruiken en de medische behandeling *vóór* de bevalling;
B. *tijdens* de bevalling en
C. *na* de bevalling.

A. De adatgebruiken en de medische behandeling vóór de bevalling.

De afdeeling kunnen we onderverdeelen in verschillende perioden n.l.:

I. Van af de bevruchting tot drie maanden er na.
II. Van drie tot zeven maanden.
III. Van zeven maanden na de bevruchting tot de bevalling.

Eerste periode.

Merkt de vrouw, dat bevruchting heeft plaats gehad aan het wegblijven van de menstruatie en een hevig verlangen naar roedjak en zure vruchten, dan wordt de hulp van de doekoen ingeroepen. Dit sterke verlangen, dat de zwangere vrouw heeft naar vruchten, die heel dikwijls op dat oogenblik niet te krijgen

zijn, en dat ongeveer drie maanden aanhoudt heet in het Lampongsch *melawon* of *mengidam*.

De doekoen tracht door bevoeling en betasting te constateeren of inderdaad een vrucht aanwezig is. Heeft zij dit vastgesteld, dan is voorloopig haar taak afgeloopen. Een schadelijk gevolg van deze betasting is dat vruchtafdrijving plaats kan hebben, wat dan ook vrij dikwijls geschiedt.

Tweede periode.

Deze periode kenmerkt zich doordat het embryo zich begint te bewegen, welke beweging door de vrouw kan worden waargenomen. Nu wordt de doekoen weer geroepen om door massage een eventueel verkeerde ligging van de vrucht te corrigeeren.

Wanneer de vrouw geen pijn meer heeft, wordt aangenomen, dat de ligging goed is. Zoolang dit niet het geval is, gaat de doekoen door met masseeren, hetgeen soms weleens dagen lang duurt. Het is duidelijk dat deze onoordeelkundige behandeling vele schadelijke gevolgen met zich kan brengen. Het is dikwijls voorgekomen, dat de ligging door deze wrijvingen juist minder gunstig werd in plaats van beter.

Van nu af mag de zwangere vrouw niet overdag slapen, niet bij een deur en niet op een ladder zitten. Het verbod om overdag te slapen vloeit voort uit het geloof, dat de bevalling moeilijk zal wezen, wanneer hier niet de hand aan wordt gehouden. Zit de vrouw in de deuropening, dan gelooft men, dat de bevalling lastig zal zijn en het kind slechts gedeeltelijk geboren zal worden. Wat betreft het verbod van het zitten op een ladder; men zegt, dat hiervan een te vroege geboorte het gevolg is. Verder maakt men boven deuren, vensters en in alle hoeken van het huis een kruis met kapoer sirih ten einde de poentianak te beletten binnen te komen.

Volgens het bijgeloof is de poentianak een vrouw, die in het kraambed gestorven is en wier geest geen rust kan vinden. Van deze poentianak wordt beweerd, dat ze het bloed van den pas geborene en van de kraamvrouw neemt, hetgeen de dood van beiden ten gevolge heeft.

Derde periode.

Is naar de meening van de vrouw de vrucht zeven maanden oud, dan wordt voor meerdere zekerheid de hulp van de doekoen ingeroepen, die dit constateeren moet. Deze doekoen zal in den regel dezelfde zijn die reeds vroeger haar hulp verleend heeft. Zoo mogelijk is zij een familielid. In geval de doekoen gedurende de zwangerschap overlijdt, wordt natuurlijk een andere doekoen geroepen.

Stelt de doekoen vast, dat het embryo inderdaad zeven maanden oud is, dan wordt er een slamatan gehouden. We onderscheiden hierbij twee soorten slamatan:

a. Men slacht een geit, kippen en dergelijke, al naar het vermogen van den man en smeekt op deze slamatan Allah's zegen af. Deze slamatan wordt bijgewoond door een stuk of twintig genoodigden. De aanwezigheid van de doekoen is hierbij niet vereischt.

b. Er wordt een slamatan gehouden, waarbij slechts tegenwoordig zijn de doekoen, de echtgenooten en enkele genoodigden, meestal een stuk of vijf.

Voor de doekoen wordt een schaal geplaatst, gevuld met ketan koenjit van twee kati; hierop ligt een in zijn geheel geroosterde kip. Om deze schaal zijn zeven borden gerangschikt, die boeboer loeloes, dat is pap, die in pisangblad gewikkeld is, bevatten. Behalve deze zeven borden zijn er ook nog zeven andere borden, waarop zeven soorten gebakjes liggen.

De doekoen leest spreuken, terwijl zij wierook brandt. Voor haar staat een witte kom, gevuld met gewoon water, waarin een of ander zilveren geldstuk gegooid wordt. De waarde van dit geldstuk hangt af van de gegoedheid van den man. Naast die kom liggen ook voor haar een briket zout, een naald, twee of drie citroenen en twee en een halve el wit goed.

Wanneer de doekoen gereed is met het oplezen van spreuken perst zij de citroenen uit in de kom met water en besprenkelt daarmee de zwangere vrouw, die zich in het bovengenoemde stuk wit goed gewikkeld heeft. Dit geschiedt niet in tegenwoordigheid van de gasten. De genoodigden spreken nu zegenwenschen uit. Daarna gaat men eten.

Het aandeel, dat de doekoen krijgt, bestaat uit de restanten van het eten, het geld, dat in de kom lag, het witte goed, waarin de vrouw gewikkeld geweest is, het zout en de naald.

Volgens de doekoen is de bedoeling van het zout om aan de zegenwenschen meer kracht bij te zetten. De bedoeling van de naald is gunstige invloed uit te oefenen op de vervulling van de gebeden. Wat betreft het besprenkelen met het sap van de citroenen, hierdoor tracht men te bereiken, dat de zwangerschap ongestoord zal verloopen. Hiermee is de slamatan afgeloopen. Gedurende dezen tijd moet de vrouw de geldende voorschriften nauwkeurig in acht nemen. De regels, die ze heeft op te volgen, zijn in deze periode strenger dan in de tweede periode, omdat nu de zekerheid bestaat, dat de vrucht zich ontwikkeld heeft tot een kind, hetgeen eerst nog niet het geval was. Van deze voorschriften, welke alle op bijgeloof gegrond zijn, zal ik er enkele opnoemen, die mij persoonlijk bekend zijn.

Zooals reeds vermeld is, worden in de hoeken en boven de deuren kruisen gemaakt ter afschrikking van de poentianak. Nu komen hier nog bij het aanbrengen van een stuk banglei djerangau (een soort gemberplant), doerianbladeren en een van een kruis voorzien gedeelte van een, liefst op Donderdagavond afgevallen, pinangbladscheede in de hoeken van het huis, het ophangen van een scherf van een kwali (ijzeren braadpan), waaraan nog een oor zit, het steken van een golok (kapmes) ook van een kruis voorzien, tusschen de planken van den vloer van de slaapkamer van de zwangere vrouw, zoodanig, dat het lemmet zich onder, het heft boven den vloer bevindt. Verder worden onder de bultzak van de vrouw ook een stuk banglei, een lat van niboenghout en een stuk van de reeds genoemde pinangbladscheede gelegd.

De vrouw moet in deze periode een djimat (amulet) dragen, in den regel bestaande uit in zwarte doeken gewikkelde stukjes bamboe-gading en een papiertje, waarop teekeningen zijn gemaakt. Deze djimat wordt gedragen om het lichaam of om den hals en wanneer de vrouw 's avonds uitgaat, dan moet zij altijd als djimat een mesje, gestoken in een wortel van bovenbedoelde banglei, in de hand hebben.

De man moet zoo veel mogelijk in de nabijheid van zijn

vrouw blijven. Dit gebod geldt vooral voor de avonduren. Men zegt namelijk, dat de poentianak bang is voor den man en wanneer 's avonds de door de zwangere vrouw zeer gevreesde wilde kat, uil of kiekendief zich in de nabijheid van de woning bevinden en hun eigenaardig vreemd en weeklagend geluid laten hooren, dan moet de man hen onmiddellijk verdrijven. Een jankende wilde kat en de twee genoemde roofvogels zijn erg gevreesd, daar volgens het bijgeloof de poentianak deze gedaanten kan aannemen.

Naast deze geboden treffen we nog verschillende verboden aan. De vrouw moet bijv. oppassen niet nat te worden door de z.g. *hoedjan panas*, omdat zij hierdoor koorts zal krijgen. Het reeds in de tweede periode geldende verbod, dat de vrouw niet overdag mag slapen, moet nu met de uiterste gestrengheid nagekomen worden, daar anders een moeilijke bevalling en opzetten van ledematen en gezicht het gevolg zullen zijn.

Wat betreft haar eten moet zij vermijden in dezen tijd kreeft, schildpadeieren, djantoeng-pisang of reboeng te nuttigen, aangezien hierdoor achtereenvolgens zou worden veroorzaakt, dat het kind een overmaat van speeksel heeft, dat bij de geboorte het reeds gedeeltelijk geboren kind weer in den moederschoot terugkeert, dat het de kleur aanneemt van de djantoeng-pisang, of dat (ten gevolge van het eten van reboeng) het kind sterk behaard ter wereld komt. We zien in al deze gebruiken nog overblijfselen van een animistische levensopvatting.

Om de ligging van het kind in het moederlichaam gunstig te beïnvloeden moet de vrouw bij het aanmaken van vuur in de keuken er voor zorgen, dat ze van het brandhout, dat in den regel bestaat uit takjes, eerst de toppen aansteekt. Het in voorraad zijnde brandhout moet zoodanig opgestapeld worden, dat het top bij top ligt.

Ligt er een stukje hout dwars op den weg der vrouw, dan moet zij dit zoodanig leggen, dat het in de lengte op den weg komt te liggen.

De vrouw moet er voor zorgen steeds in dezelfde richting in bed te liggen.

Onder de bultzak van de vrouw worden nog scherven van witte borden, geldstukken b.v. een rijksdaalder, een tjindi, d.i. een Lampongsche slendang, en een spiegeltje gelegd. De bedoelingen

van deze handelingen is voornamelijk om te bereiken, dat het kind er goed zal uitzien en algemeen bemind zal worden.

Behalve de genoemde voorwerpen worden ook een paar roedjih (bekkens) onder de bultzak gelegd, opdat het kind een goed spreker zal zijn. In het bed zelf, dus op de bultzak, legt men een serdak-vrucht, een soort van pompoen, ten einde te bereiken, dat het kind stil en gehoorzaam wordt.

Wanneer er toevallig een zons- of maansverduistering plaats heeft gedurende dezen tijd, moet de vrouw op een rijstblok zitten, terwijl ze wordt overgoten met water, opdat het kind geen zwarte gelaatskleur zal hebben. In verschillende streken komt hier nog bij, dat men de vrouw een vischnet over het hoofd werpt, opdat de geboorte gemakkelijk zal plaats hebben.

Ook zullen gedurende deze periode zoowel de man als de vrouw zich er van onthouden een gebrekkige te bespotten, omdat anders het kind met hetzelfde gebrek gestraft zal worden.

De vrouw moet zich niet in de nabijheid van een stervende begeven, omdat de nog ongeboren vrucht dan ook zal sterven.

Voor den man gelden ook nog bijzondere verboden. Zoo mag hij niet trouwen voor het kind geboren is, omdat het anders sterven zal. Verder moet hij zich er voor wachten om gedurende dezen tijd op jacht te gaan, dieren te slachten, kortom te dooden. Ook mag de man niet tijdens een begrafenis in het graf afdalen.

Een bijzonderheid is nog, dat wanneer het kind na verloop van negen maanden en tien dagen nog niet geboren is, de moeder met den mond bladeren van plantjes op het erf moet afplukken. Dit verklaart men aldus, dat men in een langeren draagtijd een overeenkomst ziet met karbouwen, die langer dan negen maanden dragen. Men hoopt dan dat een spoedige bevalling hiervan het gevolg zal zijn.

De geneeskundige behandeling, die wordt toegepast bestaat o.a. hierin, dat wanneer de ledematen en aderen gezwollen zijn, er hard op gestompt wordt en ze ingewreven worden met een mengsel van gestampte witte peper en klapperolie, afgewisseld met vochtige djamoe. De bedoeling hiervan is volgens de doekoen het lichaam warm te houden, waardoor de opzwelling zal verdwijnen.

Wat echter de meest schadelijke gevolgen kan hebben, is, dat

de doekoen de vrouw aanraadt om gedurende dezen tijd hard te werken b.v. dagen lang rijst te stampen, een bezigheid, die veel krachtsinspanning vereischt. Ook veel loopen is volgens de doekoen goed, terwijl de Europeesche dokter in het geval, dat ledematen en aderen gezwollen zijn juist rust en veel liggen voorschrijft, liefst met de voeten hooger dan het lichaam. Van pijnstillende dranken is bij de doekoen geen sprake.

B. Tijdens de bevalling.

Wanneer de weeën beginnen wordt onmiddellijk de doekoen er bij geroepen. Is de avond reeds ingevallen, dan mag degene, die de doekoen haalt, haar geen oogenblik uit het oog verliezen, omdat anders de vrees bestaat, dat onderweg de poentianak haar plaats zal innemen.

Onderwijl worden in het huis der vrouw ook de noodige maatregelen getroffen. Men plaatst o.a. onder het huis een van een kruis voorzien blad van een bijl, en gedurende de avonduren een lamp, die zoodanig wordt gezet, dat bloed, dat eventueel door de reten van den vloer zal loopen, deze lamp niet raken kan.

Naast de lamp wordt vuur aangemaakt. Daarop wordt telkens zout geworpen, waardoor geluid ontstaat. Bij het vuur moeten zoo mogelijk twee pratende menschen zitten. Verder worden vlak onder den vloer (men bedenke, dat we hier te doen hebben met op palen gebouwde huizen) een paar bloeiende roode terong-boeloe-plantjes en andere stekelige gewassen aangebracht.

Op den vloer van de kamer, waarin de bevalling plaats zal hebben, worden matten uitgespreid, die zoodanig gevlochten zijn, dat schering en inslag vierkantjes vormen. Ook deze matten zijn aan den onderkant voorzien van een kruis, terwijl in een van de hoeken ervan een naald en draad gestoken is.

De vrouw draagt om één der polsen een djimat, welke bestaat uit een van te voren door de doekoen gevlochten driekleurige draad. Deze drie kleuren zijn rood, wit en blauw-achtig zwart. Om den hals draagt zij een andere djimat met een omhulsel van lood. In dezen tijd draagt de vrouw meestal een zwarte sarong en dito doek op het hoofd. De bedoeling van deze maatregelen is de poentianak af te schrikken.

In de hoop, dat de bevalling gemakkelijk zal plaats hebben, worden alle deuren, ramen, kasten en kisten, kortom alles wat gesloten kan worden, opengehouden. Heeft de vrouw naaiwerk verricht, dan moet de draad uit de kain getrokken worden. Voor hetzelfde doel moeten ook alle knoopen ontknoopt worden.

De hulp, die de doekoen tijdens de bevalling verleent, bestaat in de eerste plaats, zoo er nog tijd voor is, uit het kammen van het haar der kraanvrouw met klapperolie, waarna zij er reukwater overheen sprenkelt. Dit wordt gedaan opdat de vrouw met een rein lichaam zal bevallen. Onder de voetzolen en in de handpalmen wordt een kruis gemaakt. De vrouw moet sirih kauwen.

De bevalling zelve heeft op de volgende wijze plaats. De vrouw zit op de matten, terwijl zij zich met beide handen vasthoudt aan een meestal witte doek, waarin kemiris gewikkeld zijn. Aan dezen doek zijn een even langen zwarten doek, een net en een wan bevestigd. Deze wan is voorzien van dezelfde teekeningen als op de in de derde periode gedragen djimat voorkomen. De vrouw hangt dus in half zittende half liggende houding, terwijl zij in den rug wordt gesteund door een helpster van de doekoen of door haar man. Deze persoon legt beide handen om het lichaam van de vrouw met de bedoeling om tijdens de bevalling druk te kunnen uitoefenen.

De doekoen zegt ondertusschen een spreuk op en blaast tegen het voorhoofd en uiteinde der haren van de vrouw, met het oogmerk de bevalling gemakkelijk te doen plaats hebben. Vervolgens legt zij in een witte kom met water een bloem, genaamd *Kembang Pertimah*. Ontluikt deze bloem, dan is het voor haar een teeken, dat een gemakkelijke bevalling te verwachten is. (Als regel zal een bloem, in water gelegd steeds ontluiken). Daarna zet zij zich recht tegenover de vrouw neer en helpt bij de verlossing.

Dit geschiedt met vuile, althans ongewasschen handen; lysol ontbreekt geheel evenals andere ontsmettende vloeistoffen; van hygiënische behandeling is dus geen sprake, materiaal als watten, warm water enz. zijn niet aanwezig. Steeds weer heeft besmetting der vrouw plaats door het gebruik van uitgeperste jonge kapokbladeren, die in, uiteraard niet gekookt, water zijn gedompeld.

Verloopt de bevalling normaal en treden er geen verdere

complicaties op, dan valt er natuurlijk niet veel te vermelden. Treden er wel moeilijkheden op, dan begint de doekoen opnieuw met spreuken in plaats van reëele hulp te verleenen. De vrouw krijgt nu een kopje water te drinken, waarin verschillende wortels liggen, die ook niet al te schoon zijn en meestal reeds jaren oud zijn. Deze wortels, waaraan een zekere kracht wordt toegeschreven, worden steeds weer bij nieuwe bevallingen gebruikt. De bewaring er van heeft niet met de noodige voorzorgsmaatregelen plaats. Deze vloeistof heet *seloesoeh*.

Helpt deze *seloesoeh* nog niet, dan worden koerän-verzen boven het hoofd der vrouw gereciteerd. Is de man zelf hiertoe niet in staat dan wordt de hulp ingeroepen van een der naaste familieleden, die dit wel kan. Het behoeft geen betoog, dat de aanwezigheid van zooveel personen in de kraamkamer nu niet direct een gunstigen invloed op de kraamvrouw uitoefent.

Geeft dit ook nog niets, dan worden de voeten van den man gewasschen en het waschwater aan de vrouw te drinken gegeven, ja men gaat zelfs zoo ver om de voeten van de familieleden, waarmee de vrouw onaangenaamheden heeft gehad, te wasschen, waarna de vrouw ook dit water moet drinken. Men schrijft n.l. de moeilijkheden tijdens de bevalling toe aan het feit, dat geschillen nog niet opgelost zijn, en beschouwt het drinken van het voetenwaschwater als een soort van boete.

Ondertusschen wordt voortdurend door de helpster een drukking uitgeoefend boven den navel. Wanneer het te lang duurt, snoert men een doek om het lichaam der vrouw.

Bij een heel moeilijke bevalling gaat de doekoen er ten slotte toe over haar handen in het lichaam der vrouw te brengen. Aangezien deze handen nu niet op een hoogen graad van zuiverheid kunnen bogen is infectie met als gevolg kraam-vrouwenkoorts meestal het eenige, wat men bereikt. Dan beschikt de doekoen nog over een andere methode n.l. het met den rechtervoet, hetzij van haar zelve, hetzij van den man zachtjes op den buik der vrouw trappen.

Zooals duidelijk blijkt is deze behandeling geheel in strijd met onze begrippen van hygiëne. Leidt ze niet tot gevolgen als kraamvrouwenkoorts of zelfs het overlijden der vrouw of de dood van de pas geborene dan moeten we dit aan louter toeval

toeschrijven. Het lijden der vrouw, ter verzachting waarvan de doekoen niets doet, duurt ook langer en is heftiger dan eigenlijk wel noodig is. Een goed geschoolde vroedvrouw daarentegen zou heel wat betere resultaten kunnen bereiken.

Is de doekoen ten einde raad, dan laat ze heel dikwijls de kraamvrouw eenvoudig aan haar lot over, in welk geval men er eindelijk toe overgaat om de hulp van een Europeesch geschoold medicus in te roepen. Deze hulp komt natuurlijk in de meeste gevallen te laat.

Is het kind geboren, dan wordt niet zooals door den dokter geschiedt de navelstreng afgebonden en doorgeknipt, maar de doekoen probeert om aan de navelstreng de placenta uit het lichaam te trekken, terwijl de helpster voortgaat met het drukken boven den navel van de vrouw.

Dan komt er nog bij, althans in sommige streken, dat een andere persoon verscheidene keeren en zoo hard of luidruchtig mogelijk met een houten stamper op een rijstblok gaat stampen en de kraamvrouw zelf moet blazen tegen de opening van een bij haar gebrachte flesch.

Gaat de nageboorte ondanks dit alles nog niet spoedig uit het lichaam, dan raakt de doekoen de huig van de reeds uitgeputte kraamvrouw met haar vingertop aan of ze doet een stukje trasi in den mond van de vrouw met het oogmerk om de nageboorte door het braken uit het lichaam te krijgen.

In het volgende zal ik bespreken wat er geschiedt wanneer de bevalling normaal verloopt. Heeft de doekoen een assistente dan geschiedt de behandeling van moeder en kind tegelijkertijd n.l. de moeder wordt door de doekoen zelf en het kind door de helpster behandeld. Is er geen helpster dan behandelt de doekoen het kind het eerst. Indien het kind niet schreeuwt wordt het omgekeerd en krijgt het een klap op het achterste. De navelstreng wordt, nadat de placenta geboren is, doorgesneden met een z.g. sembiloe, dat is een dun stukje bamboe. Men snijdt den navel af op ongeveer een halve palm afstand van den buik. Aangezien de sembiloe niet van te voren steriel is gemaakt, blijft infectie in de meeste gevallen niet uit. Ook vindt men dikwijls als gevolg van deze onoordeelkundige behandeling de z.g. ronde, bolle navel (boedoek)

en ook wel een navel, die steeds vochtig blijft en er rood ontstoken uitziet.

Ontstaat op het lichaam korstvorming dan wordt deze afgekrabd met een dun plat stukje bamboe, dat gebruikt is bij de goela-djawa-fabricatie. Na het wasschen van het kind besmeert de doekoen het naveluiteinde met warme keukenasch of met een papje van fijn gestampte djamboe-bidji-bladeren. Het duurt zeer lang voordat de navelwond geheel genezen is, terwijl het b.v. met dermatol ongeveer een week duurt.

Daarna wordt het kind in van te voren klaargelegde kains gewikkeld en vervolgens op een kleine bultzak gelegd, die bedekt is met verschillende mooie sarongs. Als deken krijgt het kind een dure Lampongsche slendang, *kandoek djoeng sarat* genaamd of eenige andere bedekking. Naast het hoofd legt men een tjindi. Deze tjindi is dezelfde als reeds in de derde periode werd vermeld. Ook de andere voorwerpen, behalve de scherven en de lat van niboenghout, die in de derde periode onder de bultzak der vrouw waren gelegd, worden hierbij gevoegd.

Verder komen hierbij nog een kam, een bedakdoos, een sirihstel, een in een stuk banglei gestoken mes, een van een kruis voorziene vrucht van de *apaikoe*, een cocculussoort. Deze laatste voorwerpen dienen ter afschrikking van de poentianak.

Wat betreft de behandeling van de moeders deze bestaat in een stevige wrijving van den buik, waardoor de doekoen tracht te bereiken, dat de ingewanden weer in de oude positie zullen terugkeeren. De vrouw wordt daarna op den buik neergelegd, terwijl de doekoen haar op het achterste trapt. Als steun gebruikt zij hierbij een bezem; de symboliek hiervan is, dat de bezem alle onreinheden wegveegt.

Verder moet de vrouw, geheel in strijd met onze medische voorschriften, veel loopen. Zoo moet zij zich loopende naar de plaats begeven, waar ze zich baadt. Volgens de doekoen worden door het veel loopen ongewenschte onreinheden o.a. bloed afgescheiden, wat voor de vrouw zelve gunstig zou zijn.

In sommige streken vindt men bovendien nog de gewoonte, dat de kraamvrouw alvorens zij zich zelf baadt eerst de handen van de doekoen met tamarindewater en zeep reinigt, waarna zij ze afdroogt met heur haar.

De vrouwelijke organen worden gedurende een dag of meer bedekt met een laagje konjit met kapoer-sirih. Na het baden begeeft zij zich naar een intusschen voor haar in orde gebrachte ligplaats met hooge kussens, zoodat de vrouw een half zittende houding heeft. Het lichaam zelf wordt tot de heupen toe omwonden met een minstens zeven el langen doek. Dit verband moet minstens zeven dagen blijven zitten. Velen houden het zelfs veertig dagen lang aan.

Als medicijn krijgt de moeder na het baden een glas koenjit-water gemengd met een beetje kapoer-sirih of temoe-lawak-water, met de bedoeling om een goede gelaatskleur te behouden. Uit eigen beweging drinkt de kraamvrouw dikwijls zwart bier, bier tjap koetjing genoemd, ter bevordering van de bloeding. In den mond van het kind wordt een weinig honig gesmeerd ten einde het te vrijwaren tegen spruw. Ook geeft men het kind een beetje pisang ambon te eten ten einde den stoelgang te bevorderen.

Als het kind een dag oud is, krijgt het reeds zeer dunne boeboer te eten, terwijl het heele gezin goela kelapa, ook wel santan tenggoeli genoemd, eet, met de bedoeling, dat het kind bemind zal worden.

Verder verbiedt de doekoen de vrouw om gedurende de eerste zeven dagen na de bevalling overdag te slapen, terwijl onze artsen juist veel rust voorschrijven.

Nadat de behandeling door de doekoen van moeder en kind is afgeloopen, krijgt de vader een rol te vervullen. Hij spreekt terwijl hij het kind in zijn armen houdt, zachtjes de azan [1]) uit in de kiblat-richting [2]), eerst in het rechter- en vervolgens in het linkeroor van het kind. Dit is een zuiver Mohammedaansche gewoonte, die in den heelen archipel aangetroffen wordt. Men hoopt, dat het kind, wanneer het moekallaf, d.i. volwassen is, den Mohammedaanschen godsdienst zal belijden.

In de Lampongsche Districten geldt nog een speciaal gebruik. Wanneer de vader bij de bevalling afwezig was, moet hij het z.g. *meneboes anak* verrichten. Dit geschiedt door zijn kris of een ander wapen aan het kind af te staan. Dat wapen wordt dan gelegd

1) De formule die wordt uit gesproken bij de oproeping voor de godsdienstoefening.

2) De richting waarin de heilige moskee in Mekka ligt.

naast het hoofd van het kind. Deze gift wordt beschouwd als een soort boete. Men denkt n.l. dat het kind teleurgesteld en boos was, doordat de vader niet bij zijn geboorte tegenwoordig was.

Ook in verband met de verwijdering van de nageboorte vinden we in de Lampongsche Districten nog verschillende gebruiken. Eerst wordt de nageboorte gereinigd. Dit kan op twee manieren geschieden.

De eenvoudige menschen maken de nageboorte, hetzij in huis, hetzij in de kali schoon. De hooger geplaatsten laten de nageboorte in de kali wasschen. Het naar de kali brengen gechiedt in optocht met gamelanmuziek, terwijl feestelijk gekleede jongens en meisjes den stoet vergezellen. Vooruit worden in saboet kelapa brandende houtskoolvuren gedragen, met de bedoeling de poentianak van de nageboorte af te houden.

De wassching geschiedt door de doekoen, die bij de bevalling geholpen heeft. De reiniging moet dan zorgvuldig gebeuren, anders gelooft men, dat de nageboorte van tijd tot tijd bij het kind terugkomt, om het op verschillende manieren bang te maken.

De doekoen, die de wassching verricht, is eveneens op feestelijke wijze gekleed. Na de reiniging wordt de nageboorte weer met gamelanmuziek naar huis gebracht. Deze methode echter wordt thans vrij zelden toegepast.

De verdere behandeling van de nageboorte na de reiniging is van hieraf hetzelfde voor de beide manieren.

Men besmeert de nageboorte zoowel van binnen als van buiten met een mengsel van tamarinde en zout. In de nageboorte worden daarna zeven soorten bloemen gewikkeld en er wordt een weinig reukwater op gegoten, het geheel wordt vervolgens in een witten doek gepakt en in een aarden pot gedaan, te zamen met een naald en draad, wat blanco papier en vaak een potlood. De bedoeling van deze bijvoegsels is, dat als het kind een meisje is, zij later goed zal kunnen handwerken en schrijven. De pot wordt gesloten met een deksel, ook van aarde. Ontbreekt dit deksel, dan kan men volstaan met een afsluiting van wit goed.

Na bewierooking begraaft men dezen pot met den inhoud. Het liefst kiest men hiervoor een viersprong uit, of een plekje onder een trap. Doordat vele menschen over deze plaatsen gaan,

meent men, dat het kind, zoo het een meisje is, later vele aanbidders zal hebben.

Er is ook nog een andere wijze van verwijdering der nageboorte, n.l., dat men deze met pot en al in de kali deponeert, zoodat ze met den stroom mee naar zee gevoerd wordt.

C. Na de bevalling.

We zullen in deze periode vier onderwerpen afzonderlijk bespreken n.l.:

a. behandeling van de moeder,
b. behandeling van het kind,
c. maatregelen na de bevalling,
d. gewoonten, gebaseerd op godsdienst en adat.

a. Behandeling van de moeder.

Zooals reeds vermeld is, wordt het lichaam der vrouw omwonden met een doek. Deze doek laat men vaak tot aan den veertigsten dag zitten. De vrouw moet zich geregeld in de kali baden, waarheen ze loopen met, terwijl ze in iedere hand een taboe met water draagt of andere zware voorwerpen. Volgens de doekoen komen door de inspanning, die het dragen veroorzaakt, eventueele onreinheden naar buiten. Overdag slapen is nog steeds niet toegestaan, evenals plat liggen. Minstens tot aan den zevenden dag moet de vrouw in bed hooge kussens hebben om de geregelde bloeding te bevorderen. Wat betreft de medicamenten in deze periode, deze zijn nog steeds temoe-lawak met kapoer-sirih en een papje van koenjit met kapoer-sirih, waarmee de vrouwelijke organen worden bedekt. Tot zeven dagen nadat de bevalling heeft plaats gehad, moet de vrouw geregeld na het baden bedak, bestaande uit fijngemalen kentjoer met gestampte rijst, over het heele lichaam wrijven. Over het voorhoofd maakt men een streep met een roodachtig vocht, verkregen door het op een dakpan slijpen van een stuk spanghout. Volgens de doekoen stijgt het vuile bloed dan niet [1]) naar de oogen.

1) Sepang is een Lampongsche benaming van een houtsoort, die rood van kleur is. Laat men dat hout in water liggen dan krijgt het water binnen korten tijd een roode kleur.

De moeder moet *sesagoen* eten. In gewone omstandigheden is dit niet te krijgen, het is een speciaal voedsel, gegeten bij bevallingen. Deze sesagoen bestaat uit geraspte klapper met goela djawa en meel, dat gebakken is. Het ziet er poederachtig uit en wordt in den vorm van kleine koeken gegeten.

In geval de moeder nog geen melk heeft, wordt de moederborst met eventjes gebrande kèlor-takjes geslagen met de bedoeling, dat spoedig melk aanwezig zal zijn. Helpt dit niet, dan moet de vrouw groenten, van kèlor gemaakt, eten. Deze kèlor wordt afgewisseld met memata-bladeren.

Na zeven dagen is voor het laatst de doekoenhulp noodig, althans in normale gevallen. Deze hulp bestaat in een stevig masseeren van lichaam, buik en ledematen.

b. Behandeling van het kind.

Wanneer moedermelk ontbreekt wordt het kindgedurende den eersten tijd met een dun papje gevoegd. Tegenwoordig krijgt het blikkenmelk. Of deze melk goed aangelengd wordt, is iets, waarop niet gelet wordt.

Het baden geschiedt gedurende de eerste zeven dagen door de doekoen. Ten einde te bereiken, dat het kind later moedig, sterk en goed ter been zal zijn en rijk zal worden, legt men in een aarden kom met water verschillende bladeren, een tijgerklauw of een slagtand van een wild dier, een stuk geld (meestal een rijksdaalder), een slak, een kemirinoot, eenige reeds lang bewaarde wortelsoorten en een papiertje met Arabische formules. De bedoeling van deze formules is het kind knap, verstandig en goed thuis in de korän te laten worden. De aarden kom met water en al de genoemde voorwerpen te zaman noemt men in het Lampongsch *lelogan*.

Door het gebruik maken van dit door het inwerpen van bovenbedoelde voorwerpen sterk verontreinigde water als badwater, is het kind blootgesteld aan infectie van de huid, oogjes enz.

De navelstreng wordt voortdurend behandeld met fijngemalen djamboe-bidjibladeren totdat ze afvalt. Daarna wordt de plek eventjes aangeraakt met een peperkorrel. De afgevallen navel wordt zorgvuldig bewaard te zamen met de navels der andere kinderen. Wanneer door ouderdom of andere oorzaken verwacht

kan worden, dat de vrouw geen kind meer zal krijgen, wordt van al deze navelstrengen een papje gemaakt, hetwelk door broers en zusters wordt opgegeten. Men zegt dat ze dan steeds eendrachtig zullen zijn.

Is het kind rusteloos, dan verbrandt men pauweveeren en een op Donderdagavond (d.i. dus volgens de Mohammedanen Vrijdagavond) afgevallen pinangbladscheede, ten einde met den rook hiervan booze geesten, die het kind komen plagen, te verdrijven.

Is het kind huilerig, dan wordt het met djeroek-nipiswater, waarover van te voren eenige formules zijn uitgesproken, besprenkeld. De hiervoor gebruikte djeroek-nipis zijn van te voren van een kruis voorzien.

Een andere methode om het kind zoet te krijgen, is, dat men het kind naar een rijstbak (meestal een aarden ton) brengt en het voor een oogenblik met het gezicht naar de opening van dien bak gekeerd, houdt.

Geeft het kind veel over, dan geeft men het water te drinken, waarin van te voren een tand van een krokodil is gedompeld.

Elken avond na Magrib (d.i. dus gedurende de schemering) maakt de moeder zoowel bij het kind als bij de aanwezige broers en zusters en zich zelve een roode streep over het voorhoofd met een mengsel van sirih en verschillende fijn gekauwde houtbasten, waaraan bovennatuurlijke kracht wordt toegeschreven.

Na zeven dagen krijgt het kind een naam en worden, indien het een meisje is, de oorlellen doorboord. Deze naam haalt men of uit een kitab of men kiest er een uit een zevental op papiertjes geschreven namen. Dit naamgeven geschiedt dus door een soort van loting.

Graag zal men alle kinderen een naam geven beginnende met dezelfde letter. Men hoopt, dat hierdoor steeds eendracht onder hen zal heerschen. Nadat men het kind zeven keeren wat water over het voorhoofd heeft gestreken, is de plechtigheid van de naamgeving afgeloopen.

De laatste handeling, die de doekoen ten opzichte van het kind verricht, is het bad op den zevenden dag na de geboorte.

c. Maatregelen na de bevalling.

De reeds in het voorgaande vermelde voorwerpen als blad van de bijl, terong boeloe, stekelige gewassen, doerianbladeren enz. enz.

blijven vaak tot den veertigsten dag op hun plaats. De onder het huis brandende lamp echter wordt na zeven dagen reeds weggehaald. Gedurende deze zeven dagen mag de vader niet op jacht gaan; dat is te zeggen, wanneer de doekoen streng is. De vrouw moet wanneer ze naar buiten gaat, steeds een mes, gestoken in een stuk banglei bij zich hebben, om de poentianak bang te maken.

Wanneer het kind niet afgaat, lost men in sommige streken schoten in de lucht.

Op den zevenden dag krijgt het kind armbanden, enkelbanden, halsketting, buikband enz. van gevlochten zwart garen. Men zegt, dat de kans, dat het kind sterven zal hierdoor geringer is, doordat deze versierselen a.h.w. een band vormen tusschen moeder en kind. Vaak legt men op de fontanel van het kind inggoe, een soort van kleefstof, om het kind tegen allerlei ziekten te vrijwaren.

Een bijzonderheid valt nog te vermelden n.l. dat de oogjes van het kind, indien men vermoedt, dat dit een „herboren" kind is (in het Lampongsch *Sanak oelohan* genoemd) worden ingedruppeld met een vloeistof verkregen door het uitpersen van kembangtelongbladeren, aangelengd met water. De bedoeling van deze handeling is het kind in het leven te houden.

d. Gewoonten, gebaseerd op godsdienst en adat.

In Menggala heerscht de gewoonte, dat gedurende zeven dagen na de bevalling den heelen nacht door jonge meisjes en jonge mannen in 't kraamhuisje aanwezig zijn. Men noemt deze gewoonte *mijah damar*. Soms zijn er nog oude vrouwen in 't huis, die sjairs (verzen) lezen.

Als het kind zeven dagen oud is wordt er een slamatan gehouden, waarbij een geit of kippen, naar gelang van den welstand van den man, worden geslacht. Deze slamatan wordt bijgewoond door een stuk of vijftien, twintig menschen, die berzandji (Arabische verzen) reciteeren. Daarna wordt een z.g. *marhaba* gehouden, d.i. een luidruchtig en gezamenlijk zingen in het Arabisch. Dit zingen geschiedt staande.

Het kind is voor deze gelegenheid keurig gekleed en ligt op een bultzak, terwijl het is toegedekt met een mooie deken, *djoeng sarat* genoemd. Als het kind wordt binnengebracht, wordt het voorafge-

gaan door iemand, die een klapperdop draagt met aan den bovenkant een opening, waaromheen gouden versierselen zijn bevestigd, welke klapperdop zich op een koperen bord bevindt. In dit bord ligt bovendien nog een schaar. Ieder van de gasten knipt nu met de schaar een paar haartjes van het kind af en doet deze in den klapperdop. Voor het knippen spreekt iedere gast een spreuk uit tegen het voorhoofd van het kind. De gasten krijgen hiervoor een sadekah (een gift) in den vorm van een zakdoek, een stuk zeep, een klein zilveren geldstuk en bovendien nog een hard gekookt ei, liggende op in pisangblad gepakte ketan koening, waar doorheen een bamboestokje is gestoken, aan welks uitstekende uiteinde een vlaggetje van papier is bevestigd. Deze eieren zijn meestal blauw en rood gekleurd. Is de plechtigheid afgeloopen, dan wordt het kind weer weggebracht en vangt de maaltijd aan. Deze slamatan, die meestal overdag wordt gehouden draagt den naam van *menggoenting anak*.

Een eenvoudiger manier van slamatan houden is, dat men gewoon een maaltijd houdt en daarbij Arabische zegenwenschen uitspreekt, terwijl het kind in het geheel niet ten tooneele verschijnt. Deze soort van slamatan wordt *ngakkatkon sanak andjak koebang* genoemd en kan, daar de aanwezigheid van het kind niet vereischt wordt, zoowel overdag als 's avonds gehouden worden.

Na de slamatan is de taak van de doekoen afgeloopen. Als belooning voor hare diensten krijgt ze wat geld, meestal ƒ 7.50, en een stel kleeren. Ook krijgt ze de restanten van de slamatan. Velen geven bovendien nog een levende kip, zout, goela djawa en klapper, zijde en goed. De bedoeling van deze giften is, dat het kind het steeds ruim zal hebben en ze worden beschouwd als een soort van afkoopsom, daar men zegt, dat het kind op zoo'n wijze van de doekoen overgenomen wordt.

Gasten, die naar het kind komen kijken, komen nooit met leege handen; ze geven b.v. een slendang of tegenwoordig meestal een stel kleeren voor het kind. Deze slendang is zelden een dure Lampongsche slendang, maar een eenvoudige op de passer gekochte slendang, daar de Lampongsche eigenlijk meer luxe-, dan gebruiksvoorwerp is. Den gasten wordt steeds sesagoen aangeboden.

Gaat de moeder met haar kind ergens op bezoek voordat het

den leeftijd van vijf of zes maanden heeft bereikt, dan is het de gewoonte, dat de gastheer of de gastvrouw het kind minstens één kippenei geeft.

Nog een gewoonte bij de naamgeving is, dat het kind tegenover familie of kennissen een anderen naam (in het Lampongsch *djedjoeloek)* draagt dan tegenover de ouders.

Aanteekening houden van den datum, het uur van geboorte enz. wordt in den regel door den kleinen man niet gedaan.

Tans ben ik gekomen aan het einde van mijn betoog, ik hoop de lezers een inzicht gegeven te hebben in de gebruiken die heden ten dage nog onder de primitieve bevolking in de Lampongsche Districten bestaan.

Ik hoop, dat dit stuk moge bijdragen tot een meerdere belangstelling in de daar heerschende nog zeer achterlijke toestanden op medisch gebied. Zeer terecht zegt de Heer HARDEMAN in het reeds genoemde Koloniaal tijdschrift „Elke verbetering in de voorziening in verloskundige hulp is toe te juichen, omdat daardoor veel leed verzacht, veel ziekte voorkomen kan worden".

Kroniek.

Rapport van de Enquête Commissie van den Volkenbond over den vrouwen- en kinderhandel in het Oosten.

Hoewel de verschijning van een lijvig rapport niet noodzakelijk een aanwijzing behoeft te zijn van de belangrijkheid en de degelijkheid van den inhoud ervan, kan dit van het op 10 December 1932 aan den Volkenbondsraad aangeboden, 558 bladzijden tellend rapport over den handel in vrouwen en kinderen in het Oosten zonder restrictie worden gezegd. Het rapport is kort en zakelijk gesteld, bevat geen speculatieve bespiegelingen, waar noodig wordt een korte uiteenzetting van binnenlandsche toestanden gegeven, en men mag daarom wel aannemen, dat alles wat over genoemden handel in het Oosten bekend is, in het rapport is vermeld.

Het onderzoek moest zich, evenals de van 1924 tot 1926 in een deel van Europa en in het Amerikaansche continent gehouden enquête, uitstrekken over den *internationalen* handel, doch aangezien het dikwijls niet mogelijk is den internationalen handel te scheiden van den nationalen, had men de enquêteurs vrijgelaten om zich zoo noodig ook met den nationalen kant van het vraagstuk bezig te houden. Deden zij dit, dan moesten zij zich echter vooraf van de toestemming en medewerking van de betrokken landsautoriteiten verzekeren.

De commissie, die het onderzoek verrichtte — de eigenlijke studiecommissie, die de verzamelde gegevens moest beoordeelen bleef in Genève [1]) — bezocht tusschen 6 November 1930 (datum van aankomst in Bangkok) en 16 Maart 1932 (vertrek uit Palestina) vrijwel alle belangrijke centra in het Verre Oosten (Japan, China, Hongkong, Macao, Philippijnen, Indo-China, Nederlandsch-Indië, Straits Settlements, Maleische Staten en Siam), Midden Oosten (Engelsch Indië, Ceylon en Perzië) en Nabye Oosten (Irak, Fransche mandaatgebieden en Palestina).

Bij de opstelling van haar rapport heeft de commissie zich door de gelukkige gedachte laten leiden, dat alleen een landsgewijze uiteenzetting van de opgedane ervaringen niet bevorderlijk zou zijn voor het gestelde doel. Een onderzoek van den internationalen vrouwenhandel laat zich immers niet inperken binnen landsgrenzen, het overzicht en het verband zouden teloor gaan. Beter achtte de commissie het om het vraagstuk te bezien aan de hand van ethnische groepen, waartoe de slachtoffers behooren. Daarnaast is aan het rapport toegevoegd een beknopte studie van den toestand in elk land.

[1]) Zie de Kroniek in Kol. Studiën van Juni 1930.

Achtereenvolgens worden dan behandeld: de vrouwen uit het Westen (met uitzondering van de Russinnen uit het Verre Oosten), die slachtoffer zijn van den handel naar het Oosten, de Russische vrouwen, de Chineesche, Japansche, Philippynsche, Annamitische, Siameesche, Maleische, Engelsch-Indische, Perzische, Arabische en Afrikaansche vrouwen.

Van deze ethnische groepen treft vooral het lot van de Russische vrouwen, die deels zijn vluchtelingen uit Russisch Siberië, deels bewoonsters van Mantsjoerye, die na de Russische revolutie hun bron van bestaan hebben verloren of bannelingen zijn geworden. Voor Indië heeft deze groep echter geen belang: het meerendeel van haar verblijft in China, slechts enkelen worden aangetroffen in Bangkok, Singapore en de Philippynen. Ten einde in den toestand verbetering te brengen suggereert de commissie of het niet mogelijk zou zijn deze vrouwen op te leiden voor kindermeisje, aangezien juist in het Verre Oosten Europeesche gezinnen vaak behoefte hebben aan Westersche kindermeisjes.

Naar getalsterkte en verspreiding is natuurlijk de belangrijkste groep de Chineesche. Aangezien de Chineesche slachtoffers van den vrouwenhandel — en over 't algemeen geldt dit van elke ethnische groep — worden gevoerd naar plaatsen, waar zich groepen van hun mannelijke rasgenooten bevinden, treft men de Chineesche vrouwen in heel het Verre Oosten en in een gedeelte van het Midden Oosten. De in China bestaande gebruiken van adoptie en verkoop van kinderen, alsmede het z.g. muitsai-systeem maken het den handelaren wel zeer gemakkelijk zich van het noodig „materiaal" te verzekeren, terwijl het ontbreken tot 1929 van een burgerlijken stand in China de contrôle zeer bemoeilijkte en nog bemoeilijkt, doordat men de ware familieverhouding tusschen handelaar en slachtoffer vaak niet kent. Het is tenslotte dezelfde moeilijkheid, welke bij het toezicht op de immigratie h.t.l. zulk een rol speelt.

Internationale handel in vrouwen van het Maleische ras vindt alleen plaats van Nederlandsch-Indië naar Malakka. Deze handel is een gevolg van het feit, dat de Javaan die op ondernemingen in Malakka gaan werken, dikwijls hun vrouw niet meenemen; vandaar een vraag naar Javaansche prostituees. Het Mohammedaansche huwelijksrecht maakt het voorts den handelaren gemakkelijk: zij huwen met hun slachtoffer vlak voor hun vertrek uit Indië en verstooten haar na aankomst in Malakka.

**
*

De aanbevelingen die de Commissie naar aanleiding van de enquête doet zijn drieërlei:

1) verbetering van de samenwerking tusschen de betrokken landen,
2) bordeelverbod in de landen waar dit nog niet bestaat en
3) samenwerking tusschen autoriteiten, zending en particuliere organisaties als preventieve maatregel.

Ad 1). Reeds de internationale overeenkomst van 1904 beval de oprichting van nationale bureaux ter bestrijding van den vrouwenhandel aan; deze zouden de in elk land verzamelde gegevens onderling uitwisselen. Ten tijde

van de enquête bestond er in elk land een dergelijk bureau, uitgezonderd in China en Perzië. Vooral het ontbreken van een bureau in China is een ernstig beletsel voor de internationale samenwerking, doch na de terugkeer van de Commissie in Genève heeft de vertegenwoordiger van China te kennen gegeven dat ook zijn regeering van plan was een bureau op te richten.

Wel bestaat er een zekere samenwerking tusschen de verschillende nationale bureaux, doch er zijn ook nog veel lacunes, en deze hebben tot gevolg dat vele nuttige maatregelen die in een land worden getroffen niet 't gewenschte resultaat hebben. Zoo worden bijv. in Swatow en Amoy de vrouwen en de door kinderen vergezelde personen over het doel van hun reis ondervraagd voor ze naar de Zuidzeelanden vertrekken. Bestaat er twijfel over het reisdoel dan wordt een onderzoek ingesteld alvorens zij vergunning krijgen om aan boord te gaan; zelfs moet iemand zich geldelijk borg stellen voor de juistheid van de verklaringen van de betrokken reizigers(sters). De Commissie heeft echter geconstateerd, dat nog nooit een borg is aangesproken wegens een feit dat zich in het land van bestemming heeft voorgedaan. Dit illustreert niet zoo zeer de onjuistheid van de vermoedens die nopens het doel van de reis waren gerezen, als wel 't gebrek aan samenwerking tusschen de autoriteiten van het land van „invoer" en van die van het land van „uitvoer".

In dit verband zij nog melding gemaakt van een passage uit het rapport waaruit blijkt, hoe ook door nationale maatregelen de aanwezigheid van prostituees van een land in het buitenland kan worden beperkt. Vóór 1920 waren er in het ressort van den consul-generaal van Japan te Singapore 1100 Japansche prostituees, die ook in verbinding traden met niet-Japanners. De Japansche Regeering was van oordeel, dat deze toestand afbreuk deed aan het prestige van Japan en schadelijk was voor de normale ontwikkeling van de Japansche belangen in den vreemde. Zij noodigde daarom haar consulaire ambtenaren uit deze vrouwen te *overreden* te repatrieeren. Gesteund door de andere Japansche ingezetenen slaagden de consuls erin binnen 2 à 3 jaar negen tienden dezer vrouwen te doen terugkeeren naar Japan.

Ad 2). Het rapport wijst er op dat over 't algemeen de oostersche vrouwenhandelaars een dergelijke macht uitoefenen op hun slachtoffers, dat deze hen dikwijls geheel te goeder trouw beschouwen als hun voogden, die de vaderlijke macht over haar uitoefenen. De strijd tegen het kwaad door middel van invloed uitoefening op de mentaliteit van de slachtoffers kan echter slechts een langzaam werkend procédé zijn. Sneller kan men het gewenschte doel bereiken door de organisatie van de handelaars zelf aan te vatten, door hun afzetmarkten te beperken, en hun veiligste afzetmarkt is het bordeel. Hoewel het al dan niet geoorloofd zijn van bordelen een kwestie van intern sociaal recht is, meent de Commissie bij het vraagstuk stil te moeten staan wegens den sterken samenhang van dit vraagstuk met den internationalen handel. De Commissie spreekt zich onomwonden uit vóór het bordeelverbod en geeft ook tal van bewijzen, waaruit blijkt dat een bordeelverbod den vrouwenhandel sterk beperkt. Zoo leert een vergelijking

tusschen Siam, waar geen verbod bestaat, en Nederlandsch-Indië, waar er wel een is, dat in Siam op een bevolking van bijna 1 millioen Chineezen, 600 Chineesche prostituees zijn ingeschreven, terwijl in Ned.-Indië met zijn bijna 1½ millioen Chineezen zich slechts enkele Chineesche vrouwen aan prostitutie overgeven; dit groote verschil is echter niet alleen een gevolg van het al of niet bestaan van een bordeelverbod, ook van de strengere immigratiebepalingen h.t.l. Doch het bestaan van een bordeelverbod bemoeilijkt het werk van de handelaars zeer, eerstens geeft het bestaan van bordeelen den handelaars de *zekerheid* dat zij hun „koopwaar" kwijt zullen raken en tweedens geeft het hun in landen waar zij op hun reis door moeten trekken een pleisterplaats, waar zij hun slachtoffers aan het oog der politie kunnen onttrekken en tijdelijk onderdak verschaffen.

Een ander voorbeeld door de Commissie vermeld is het feit, dat de handel van Javaansche vrouwen naar Malakka eerst is begonnen te verminderen na 1930, toen in de Straits een bordeelverbod was uitgevaardigd.

Ad 3). De preventieve samenwerking van autoriteiten, zending en particuliere organisaties ware vooral te richten op het onderwijs. De Commissie verwacht hiervan op den duur drieërlei resultaat: eerstens zullen ouders, voogden en slachtoffers beter bestand zijn tegen de pogingen van de handelaars om hen om den tuin te leiden, tweedens zal beter onderwijs voor de meisjes de mogelijkheid vergrooten om een eerzaam beroep uit te oefenen en in de derde plaats zal het onderwijs een eind maken aan allerlei bijgeloof, als bijv. het in het Oosten nog zeer verbreid geloof dat een man genezing kan vinden van venerische ziekten door vleeschelijken omgang met een maagd.

**
*

Voor Nederlandsch-Indië is het rapport zeer gunstig. Alvorens te worden gepubliceerd werd het rapport toegezonden aan de betrokken landsautoriteiten. Ook door Nederlandsch-Indië waren eenige wijzigingen in den oorspronkelijken tekst voorgesteld, welke, na een bespreking met den Nederlandschen vertegenwoordiger in de Commissie, Dr. E. MORESCO, meerendeels zijn overgenomen.

De Commissie is vol lof over het in Indië bij de immigratie toegepast systeem, o.a. hierin bestaande dat minderjarigen, omtrent wier geleiders wantrouwen bestaat, niet bij de landing worden teruggewezen, waardoor zij in handen zouden blijven van hun exploitanten, doch onder toezicht worden gesteld van het Regeeringsbureau.

Eigenlijk is er maar een opmerking in het rapport, welke Nederlandsch-Indië rechtstreeks aangaat. Bij de bespreking van de lacunes, die nog bestaan in de samenwerking van de centrale bureaux der verschillende landen wijst de Commissie op den toestand van den Riouw archipel, welke gelegen is buiten de zône, onderworpen aan het immigratie toezicht.

Aangezien reizigers uit Ned.-Indië in Singapore niet, wat betreft vrouwenhandel, aan een zoo nauwkeurig onderzoek worden onderworpen als de uit China aankomende personen, komt het voor, dat handelaars die uit China

in Singapore aankomen, verklaren op weg te zijn naar Ned.-Indië; zij vervolgen hun reis tot Riouw en keeren dan ijlings terug naar Singapore en ontsnappen aldus zoowel aan het onderzoek in Singapore als aan dat in Indië. Het rapport verklaart daarom, dat het nuttig zou zijn, indien een overeenkomst werd gesloten tusschen de Straits autoriteiten en de Ned.-Indische om gezamenlijk aan dit systeem een eind te maken.

***

Het rapport is behandeld in de zitting van den Volkenbondsraad van 1 Februari 1933. Besloten werd om aan het rapport een zoo groot mogelijke verspreiding te geven en om aan de Raadgevende Commissie voor de kinderbescherming op te dragen het rapport te bestudeeren en na te gaan welke practische gevolgen er aan behooren te worden gegeven. Men kan derhalve verwachten dat te zijner tijd het vraagstuk weer bij de betrekken regeeringen aanhangig zal worden gemaakt.

E. O. VAN BOETZELAER.

Boekbespreking.

Koloniale Problemen, Relectio de Indis van P. Mag. Francisco de Vitoria. Vertaling en Tekst in opdracht van de studenten-missiebeweging. Uitgevers N. V. Dekker en Van de Vegt en J. W. van Leeuwen, Utrecht 1932, prijs f 1.90.

Terwijl de strijd over toelating van missie en zending op Bali gestreden wordt met de wapenen, die de speciale studie van cultuur en volk van nu op dat eiland leveren, komt hier een studentengroep een wapen aandragen, dat in 1539 werd gesmeed en dienen moest om de penetratie van de Spanjaarden in Amerika te rechtvaardigen.

Het voorwoord verklaart deze daad aldus: „Een groep Utrechtsche stu„denten, die zich als Indologen of leden der Missieclub interesseerden voor „koloniale vraagstukken, zag zich bij de behandeling van de eerste Holland„sche nederzettingen in Indië geplaatst voor de vraag, of een staat wel „om het recht kon hebben een vreemd land te veroveren en de autochthone „bevolking te besturen in den trant die men gewoonlijk niet geheel juist „koloniseeren neemt ..... Die vraag nu, of er een recht tot kolonisatie be„staat, werd omstreeks vier eeuwen geleden behandeld aan de universiteit „te Salamanca. Vragen wij ons af, of de daden van Coen recht dan wel „onrecht waren ..... De Vitoria behandelde met zijn auditorium de vraag, „welke rechtsgronden de Spanjaarden konden aanvoeren voor hun ver„overing der nieuw-ontdekte wereld. En de Utrechtsche studieclub, die zich „bij andere vraagpunten had overgegeven aan de leiding van een historicus „en een philosoof, koos zich als gids voor deze bewuste vraag de in 1539 „uitgesproken Relectio de Indis".

Merkwaardig is deze verhandeling zeker. Voor een niet-Katholiek waarschijnlijk nog meer dan voor een Katholiek. Het voorwoord haalt een Fransche beoordeeling aan, die verklaart „la méthode est absolument scientifique". Dit is een modern oordeel, dat dus inhoudt, dat het betoog aan moderne eischen van wetenschappelijkheid voldoet. En toch is het een en al autoriteitsgeloof, kritieklooze aanvaarding van de uitspraken van bijbel en heiligen! Maar met dat al wat een volstrekte aanvaarding van de conclusies van een nauwsluitend betoog, wat een diepe eerbied voor een principieele levensbeschouwing! Indien men maar eenmaal kan en wil onderscheiden tusschen wat als absolute waarheid vaststaat, wat dus als uitgangspunt kritiekloos moet worden aanvaard en wat in nauwgezette overwegingen en scherpzinnige bewijsvoering daaruit valt af te leiden, wanneer

men de wetenschappelijkheid der methode enkel als eisch stelt voor dien dialectischen bovenbouw, dan kan men de bovengeciteerde uitspraak aanvaarden. Maar mist men dat geloof in vaste waarheden (en welk een overstelpende eisch wordt hier aan dat geloof gesteld!) dan doen de redeneeringen aan als sofismen, als vernuftspel, hoe ernstig, hoe eerlijk, hoe los van belang en wensch ook het betoog moge zijn gevoerd.

Gelezen als christelijk, als katholiek document van vroegere opvattingen is het betoog leerzaam maar zij, die de beschouwingen als leidraad voor eigen inzicht in de verhoudingen van het huidige Indië zouden willen aanvaarden, mogen voorzichtig zijn. De tijden zijn voorbij, dat men ongestraft westersche cultuur en wereldcultuur, Indonesiër en Indiaan als eenvoudig verwisselbare begrippen kan aanmerken. En het tractaat van Vitoria gaat met die naieve gelijkstellingen nog heel wat verder!

B.

De Indische Vennootschapsbelasting.

Onder den bovenstaanden titel verscheen in het begin van 1933 een boek van de hand van Mr. Dr. B. J. F. STEINMETZ, uitgegeven door de N. V. H. D. TJEENK WILLINK & Zoon te Haarlem (456 bladzijden, Nederlandsche prijs *f* 12.50)

Er bestond nog geen publicatie waarin getracht is te voorzien in de reeds lang bestaande behoefte aan een bewerking van de ordonnantie op de vennootschapsbelasting (Stbl. 1925, no. 319). In verband hiermede kan men de vraag stellen hoe aan die behoefte het eerste moet worden tegemoetgekomen: door een theoretisch-wetenschappelijke behandeling, dan wel door een zorgvuldig gerangschikte verzameling van casuïstiek, waarbij het verband door enkele deskundige tusschenvoegsels zou kunnen worden gelegd.

Het komt mij voor, dat de laatstgenoemde wijze van bewerking het eerste noodig is, omdat degene die zich zet aan een wetenschappelijke behandeling van de onderhavige ordonnantie slechts dan een juist inzicht in hare beteekenis en strekking kan verkrijgen, wanneer het grondwerk: de ordening van de casuïstiek is verricht. Slechts na bestudeering van een groote hoeveelheid voorbeelden en opvattingen ziet de beoefenaar binnen het schutblad van de wettelijke bepalingen het rijke en wisselende leven.

Een tweede voordeel van het beginnen met de praktijk is dat men een bewerking kan leveren die met de praktijk verband houdt. Dit voordeel moet voor een boek dat niet een algemeen vraagstuk van het fiscale recht, doch een bepaalde ordonnantie behandelt, niet worden onderschat. De lezer

toch zal meer malen vragen: hoe denkt de administratie over deze kwestie, m.a.w. wat is voor vele gevallen het geldende recht?

Het boek van den heer STEINMETZ geeft niet een rangschikking van casuïstiek, hetgeen niet onbegrijpelijk is wanneer men weet hoe voorzichtig en hoe weinig hier te lande gepubliceerd wordt van de fiscale jurisprudentie en dat de schrijver is „iemand, die de praktijk van de Indische belastingen slechts zijdelings kent" [1] [2].

Het boek is ook niet gebouwd op een uitgebreide kennis van beslissingen en opvattingen, waardoor het die merkwaardige omissies vertoont, die aan een solitaire behandeling van een in en door de praktijk gegroeid recht inhaerent zijn.

De schrijver zelf acht dit geen *vitium originis* van het boek, omdat hij „de keuze hebbende tusschen een systematische — en een artikelsgewijze behandeling, aan de eerste de voorkeur gaf, en een zoodanige behandeling vanzelf niet al te zeer in casuïstiek kan afdalen" [1].

Deze voorkeur kunnen wij niet anders dan toejuichen, omdat een ieder volgaarne zal aanvaarden de hulp die geboden wordt bij de ontworsteling aan de casuïstische behandeling van het fiscale recht en bij het zoeken naar eenheid, lijnen en beginselen. Het schijnt mij echter toe dat een systematische behandeling niet uitsluit de mogelijkheid, ik zou liever zeggen de noodzakelijkheid, om met de casuïstiek rekening te houden. Men behoeft daarom nog niet een groot aantal beslissingen te vermelden, doch men moet ze wel kennen. Immers eerst dan kan men de wettelijke voorschriften hun diepte en hun plasticiteit geven. Dit klemt te meer, omdat de ordonnantie op de V. B. een onzer meest beknopt geredigeerde belastingvoorschriften is, zoodat het inblazen van leven aan dergelijke bepalingen, dan ook bijna uitsluitend geschieden kan door de praktijk.

Maar laten wij voorop stellen dat de schrijver autonoom is in de keuze van de methode, volgens welke hij de ordonnantie wil bewerken. Bewust heeft de heer STEINMETZ een niet direkt op de praktijk gebaseerde wetenschappelijke behandeling willen geven en wij zullen ons dan ook onthouden van de gemakkelijke critiek, die aangeeft wat *niet* in het boek behandeld is.

Alvorens wij ons echter een oordeel over de door den schrijver geleverde behandeling kunnen vormen, moet eerst nog vastgesteld worden bij het schijnsel van welke wetenschap de auteur gearbeid heeft.

Is het de bedoeling geweest een *juridisch* licht over de vennootschapsbelasting te laten schijnen?

Een algemeen-juridische belichting?

---

1) Voorbericht.

2) De officieele toelichting op de ordonnantie is gewijzigd bij Bijblad no. 12874.

Dat is blijkbaar de opzet niet. Aan de autonomie van het belastingrecht, de verhouding van het fiscale recht tot de overige rechtsgebieden, in het bijzonder het civiele recht, worden slechts enkele regels gewijd.

Wilde de auteur een *administratief*-juridische behandeling van zijn stof? Waarschijnlijk ook niet. Aan de fiscale overeenkomst en verbintenis, die ook bij de vennootschapsbelasting een voorname rol spelen, wordt geen aandacht geschonken. De administratiefrechtelijke beginselen die in verband staan met de bevoegdheid van den Hoofdinspecteur om onjuiste aanslagen te verminderen of te vernietigen (art. 45) worden niet nagespoord. De billijkheids-ordonnantie (Stbl. 1928, no. 187) wordt wel eenigszins van buiten af bekeken. De positie van den Hoofdinspecteur als doleantie-„rechter" en van den Raad van Beroep als administratief-rechter wordt niet speciaal juridisch beschouwd.

Er bestaat nog een derde mogelijkheid: een *fiscaal*-juridische behandeling; het ontstaan van de belastingschuld en de verjaring bijv. worden uitvoeriger besproken.

Toch kan ook een fiscaal-juridische behandeling niet gewild zijn. Over de interpretatie van de fiscale wet (een actueel en omvangrijk vraagstuk) vinden wij eenige verspreide zinnen [1]). De belastingontduiking en de wettelijke maatregelen tegen de ontduiking worden niet bekeken met het oog van den ziener, die diepte zoekt. Wetscritiek wordt wel geoefend, doch incidenteel. Geen „insider" zal het met den heer STEINMETZ eens zijn dat de ordonnantie is een „in weerwil van alle (gemakkelijke!) critiek voortreffelijk geredigeerde regeling" (bl. 327).

Een opzettelijk juridische behandeling, in welken vorm dan ook, heeft de schrijver dus niet bedoeld, waardoor hij het zich niet gemakkelijker gemaakt heeft, omdat een bevredigende juridische behandeling mogelijk is bij een zijdelingsche kennis van de praktijk.

Heeft de auteur zijn onderwerp geplaatst onder het schijnsel van de *economische* wetenschap?

Er zijn vele plaatsen in het boek waar men dien indruk zou krijgen. Doch voor het belangrijke vraagstuk van de winstsplitsing, welk vraagstuk — naast dat van het begrip winst — *het* groote probleem is waarin de juridische en de economische richting wel eens botsen, verklaart de schrijver dat economische en bedrijfseconomische overwegingen en onderzoekingen wel van nut kunnen zijn, doch eerst in de tweede plaats komen (bl. 218). Wij mogen hieruit wel concludeeren, dat hij niet in de eerste plaats econoom wilde zijn, welke conclusie gesteund wordt door enkele opmerkingen aan het adres van de belasting-bedrijfseconomen, aan welke opmerkingen men in ieder geval élégance niet kan ontzeggen.

Wat heeft de heer STEINMETZ, die zich dus niet wilde begeven in de „stratosfeer" van het fiscale recht en de economie, dan wèl gewild?

1) O.m. op bl. 201, 256, 270 en 387. Welk standpunt neemt de auteur t.a.v. de interpretatie eigenlijk in?

Ik meen dit niet beter te kunnen weergeven dan als volgt: een ordening en een schets van invallen, die hun ontstaan danken aan het aandachtig lezen van de bepalingen der ordonnatie, van litteratuur en van de toegankelijke jurisprudentie. De ordening is echter niet geschied van uit een à priori ingenomen standpunt (juridische, economische of casuïstische methode), zoodat wij niet krijgen een „harmonie préétabli". De schrijver geeft van de ordonnantie een caleidoscopisch beeld, dat wel veel van de kleurige zijde der ordonnantie bevat, doch hetwelk, als gevolg van de zijdelingsche kennis van de praktijk, niet stereoscopisch is, zoodat het perspectief in de ordonnantie dikwijls niet tot zijn recht komt.

Deze opzet maakt het den lezer en ook den criticus niet gemakkelijk, omdat een fragmentarische beschouwing gestimuleerd wordt. In zal echter trachten de bespreking meer „einheitlich" te doen zijn, doch dit brengt mede:

1e dat zelfs van de in het boek behandelde kwesties een enkelen keer meer op den voorgrond komt wat niet, dan wat wèl behandeld is. Men beschouwe ook dit evenwel niet als een *vitium originis* van het boek, doch van deze bespreking;

2e dat vele vraagstukken, die meer fragmentarisch bewerkt zijn, buiten bespreking moeten blijven.

DE INHOUD.

De hoofdindeeling van het boek is als volgt:

1. Tekst der ordonnantie en toelichting (1 — 71).
2. Algemeene geschiedkundige en critische inleiding (71 — 179).
3. De belastingplicht (179 — 207).
4. Nationale en internationale zijde van de Indische V. B. (207 — 252).
5. Het begrip winst (252 — 315).
6. Boekhouding, aangifte, geheimhouding (315 — 336).
7. Aanslag, voorloopige aanslag en navordering (336 — 370).
8. Bezwaren tegen den aanslag en beroep bij den Raad van Beroep (370 — 392).
9. Invordering (392 — 417).
10. Het strafrecht der vennootschapsbelasting (417 — 435).

Uit dezen inhoud zal ik alleen de twee volgende onderwerpen — die tevens de hoofdzaak van de ordonnantie uitmaken — nader bezien:

I. Het begrip winst;
II. Het begrip Indische winst.

ad I. *Het begrip winst.*

„De vennootschapsbelasting is een winstbelasting. Mitsdien moet worden onderzocht, wat onder winst valt te verstaan (bl. 252).

De juridische grenzen van het winstbegrip.

De ordonnantie constitueert het juridische winstbegrip [1] langs den weg van uitsluiting. Wij beginnen met de som van de voordeelen die bruto worden verkregen uit bedrijf of uit buiten bedrijf gebezigd kapitaal. Volgens artikel 4 mogen hiervan worden afgetrokken (al of niet juridisch omlijnde) exploitatie-lasten. Artikel 5, lid 1 stipuleert dat kapitaalsuitgaven niet in mindering gebracht mogen worden, ook niet de reserves (lid 2, 1e), de interest van eigen kapitaal (lid 2, 2e en 3e), sommige belastingen (lid 2, 4e) en bepaalde uitkeeringen (lid 2, 3e en 5e).

Belastbare winst is dan hetgeen overblijft van de som van voordeelen, die bruto worden verkregen uit bedrijf of uit buiten bedrijf gebezigd kapitaal, verminderd met de door artikel 4 toegelaten lasten.

Artikel 3 drukt dit aldus uit: „Onder winst wordt verstaan de som van de voordeelen die, onder welken naam en in welken vorm ook, zuiver worden verkregen uit bedrijf en uit buiten bedrijf gebezigd kapitaal" [2].

De eerste vraag die wij kunnen stellen is deze: worden *alle* voordeelen verkregen of uit bedrijf, of uit buiten bedrijf gebezigd kapitaal? M.a.w. zijn deze twee „bronnen" elkanders supplement of blijft er voor andere „bronnen" nog een plaats open?

De toelichting beantwoordt deze vraag ontkennend (bl. 1, 2e alinea), doch de praktijk heeft een ander standpunt ingenomen. Niet iedere schenking of kwijtschelding is bedrijfswinst, niet iedere diefstal bedrijfsverlies. Hoe staat het met de belastbaarheid van verjaard dividend? Is de contributie aan Proefstations of de Regeeringssubsidie aan lichamen een voordeel uit bedrijf?

De heer STEINMETZ behandelt de gestelde vraag niet; wij zullen er dan ook niet verder op in gaan.

Een tweede vraag is: waar ligt de grens tusschen bedrijf en buiten bedrijf gebezigd kapitaal? Dit onderscheid is van veel belang, omdat bijv. de in het buitenland gevestigde lichamen geen belasting verschuldigd zijn over de voordeelen uit h.t.l. buiten bedrijf gebezigd kapitaal (behalve onroerend goed).

Hoe denkt de heer STEINMETZ over de belastbaarheid van de opbrengsten van deelnamen (niet voor verkoop bestemde investaties), in h.t.l. gevestigde of h.t.l. hun bedrijf uitoefenende lichamen, door lichamen die in het buitenland gevestigd zijn? Men denke bijv. aan het aandeelenbezit van een cultuurbank in hare consignatie-ondernemingen.

Wanneer zijn deze opbrengsten bedrijfsmatig [3] en wanneer vruchten van buiten bedrijf gebezigd kapitaal?

„Voor de vraag of in een bepaald geval zekere voordeelen als bedrijfswinst dan wel als vrucht van buiten bedrijf gebezigd kapitaal zijn te be-

1) Hetwelk geenszins congruent is met het bedrijfseconomische.

2) In het tweede en derde lid van artikel 3 wordt aan dit begrip een uitbreiding gegeven (liquidatie-winst). Deze uitbreiding zullen wij onbesproken laten.

3) Indien zij vruchten uit bedrijf zijn blijft nog de vraag: Nederlandsch of Indisch bedrijf.

schouwen, geeft het ontwerp mede niet een oplossing aan de hand" (toelichting bl. 10). Uit de praktijk zijn echter langzamerhand eenige regels gegroeid, die gelijken tred houden met het inzicht in de economische concentratie (horizontale en verticale) in het bedrijfsleven. Wil men deze praktijk verwaarloozen dan zou men een anderen weg moeten inslaan door bijv. het begrip bedrijf nauwkeurig te omschrijven. Doch dan kan de vraag: „Wat moet onder bedrijf worden verstaan" (bl. 192) niet voldoende worden beantwoord in 10 regels.

Een derde kwestie is: wat verstaat de ordonnantie onder kapitaal? Het eigen kapitaal of ook de vreemde middelen? Is de opbrengst van de in deelnamen geïnvesteerde vreemde middelen van een h.t.l. gevestigde spaarbank, opbrengst uit buiten bedrijf gebezigd *kapitaal?*

Een vierde vraag: wanneer is een voordeel *verkregen?*

Een onderneming wordt „verkocht" tegen uitreiking van aandeelen in de verkrijgende N. V. Is hier een *verkregen* voordeel en welk?

Ik noemde bij iedere vraag slechts een enkel voorbeeld, doch men leide hieruit niet af dat de gestelde vragen slechts casuïstisch beantwoord kunnen worden.

Ook bij de omlijning van het netto winstbegrip gaat de ordonnantie haar eigen gang.

Exploitatielasten (kosten tot verwerving, inning en behoud) mogen slechts drukken op de winst, waarmede zij in direkte betrekking staan. Daarom zouden verlofskosten en uitbetaalde pensioenen eigenlijk nooit in mindering kunnen komen, omdat zij of reserves zijn waarvoor geen aftrek is toegestaan, of betrekking hebben op het verleden. De fiscus laat deze lasten echter voor aftrek toe in het jaar van betaling. Door dit standpunt wordt — om praktische redenen — aansluiting gezocht bij de praktijk, doch iedere gevolgtrekking die men hieruit zou kunnen maken, wordt dan ook afgewezen (bijv. t.a.v. de eerste storting in een pensioenfonds).

Ook artikel 5, tweede lid, werkt mede aan de creatie van een specifiek juridisch winst begrip (o.m. geen aftrek van rente eigen kapitaal of van bepaalde belastingen).

Ten slotte kan artikel 4, lid 3, vermeld worden (afschrijving wegens vermindering van de gebruikswaarde van zaken, die voor de uitoefening van het bedrijf worden gebezigd en afschrijving op vorderingen, die tot het bedrijf betrekking hebben).

Het belang van deze begrenzing zal aanstonds blijken.

De „materialiteit" van het winstbegrip.

De toelichting zegt op bladzijde 8 dat het hierboven omlijnde begrip winst is een materieel begrip. „Het wordt niet beheerscht door het inzicht van belanghebbenden en evenmin door de gevoerde boekhouding".

Nu staat in de toelichting echter ook dat sommige bestanddeelen van de winst worden vastgesteld volgens het handelsgebruik (bl. 9) en volgens de regelen van degelijk en eerlijk koopmansgebruik (bl. 10 en 13).

De heer STEINMETZ ziet hierin een tegenstrijdigheid met de „materialiteit" (bl. 254 en 269).

Deze zienswijze wil mij niet juist voorkomen. De ordonnantie trekt hare grenzen, die hierboven ter sprake kwamen. Nergens staat dat het goede koopmansgebruik over deze grenzen eenige zeggingschap heeft en bijv. uitmaakt of een uitgave een exploitatielast van een *bepaald jaar* is. Ook de vraag óf een activum in gebruikswaarde vermindert, wordt niet beantwoord door het goede koopmansgebruik; dit bepaalt alleen het percentage (den levensduur). Aldus is de kwestie meermalen door een fiscus uiteen gezet t.a.v. de afschrijving op overgenomen aanplant-vergunningen en aarden-baanlichamen, bestemd voor railbanen.

Als de toelichting zegt dat overeenstemming tusschen handelsgebruik en belastinggrondslag niet kan worden bereikt (bl. 9), dan wordt daarmede ook niet een strijd aangekondigd tusschen de „materialiteit" en het handelsgebruik, doch wordt een mogelijke strijd tusschen beiden, ten nadeele van het handelsgebruik, beslist.

De kwestie wordt niet anders wanneer het goede koopmansgebruik wèl medespreekt bij de bepaling van de winst. Goed koopmansgebruik beslist bijv. of een uitgave een exploitatielast is. Maar ook hier zie ik geen strijd met de „materialiteit"; integendeel, het goede koopmansgebruik *is* hier de „materialiteit". De bepaling van de winst wordt niet afhankelijk gesteld van het inzicht van betrokkene (subjectief), doch van het goede koopmansgebruik (objectief).

Juist daarom komen wij voor een tweede controverse te staan [1]): goed koopman — niet goed koopman.

Deze tegenstelling geeft in de praktijk tot vele moeilijkheden aanleiding, omdat de meeste belastingplichtigen overtuigd zijn dat zij als goede kooplieden handelen en dus ongaarne zien dat hun inzichten door den fiscus (goed koopman) gecorrigeerd worden (bijv. het afschrijvingspercentage of de waardeering van voorraden).

Doch nu stooten wij op een nieuwe moeilijkheid. Wie belist of een bepaalde waardeering of afschrijving volgens goed koopmansgebruik is? Ook dze beslissing moet zoo veel mogelijk objectief zijn.

N.m.m. behooren dergelijke beslissingen in principe tot het terrein van de bedrijfseconomie. Nòch de ordonnantie, nòch de toelichting echter roepen deze wetenschap te hulp. Doch de, ook door den heer STEINMETZ ter sprake gebrachte, kwesties, die in verband staan met de waardeering en afschrijving, zijn van bedrijfseconomischen aard. Vermoedelijk zal de bedrijfseconomie het goede koopmansgebruik wel tot grondslag en voorwerp harer

---

1) De eerste was: juridisch begrip winst en winst volgens goed koopmansgebruik.

beschouwingen nemen, zoodat wij — waar het goede koopmansgebruik een rol speelt — de bedrijfseconomie daarvoor kunnen substitueeren. De introductie van den bedrijfseconoom geschiedt met te meer reden, omdat hij — naar wij straks zullen zien — een belangrijke rol speelt bij de bepaling van het begrip Indische winst.

De hierboven genoemde controverse wordt dus: bedrijfseconoom-belastingplichtige (die een van de bedrijfseconomie afwijkende winstberekening voorstaat).

Wij zullen ons niet verdiepen in de hoeveelheid van punten, waaromtrent verschil van meening tusschen beiden kan bestaan. Juridisch bezien is veel belangrijker de — in de praktijk steeds rijzende — vraag: waar ligt de grens voor het praevaleerende fiscale (bedrijfseconomische) inzicht, dus waar ligt de grens van de „materialiteit" van het winstbegrip?

Men vindt deze grens in:

1e. het koopmans*beleid;*

2e. de juridische constructie [1]).

ad 1e. Over het koopmans*beleid* heeft de fiscus geen zeggingschap, hij mag niet gaan zitten op den stoel van den bedrijfsleider, die in zijn bedrijfsgesties autonoom is. „Miszbrauch wirtschaftlicher Möglichkeiten" o.a. staat — fiscaal — iedereen vrij.

De grens die hierdoor aan de „materialiteit" van het winstbegrip gesteld wordt, brengt de heer STEINMETZ niet ter sprake, waarschijnlijk omdat deze slechts getrokken kan worden over vele op zich zelf staande — niet gepubliceerde — gevallen. Een enkel geval is echter wel gepubliceerd, o.a. de kwestie in hoeverre de fiscus mag oordeelen over de gemotiveerdheid van consignatie-contracten in de suikerindustrie.

ad 2e. Een tweede grens voor de „materialiteit" van het winstbegrip vindt men in de juridische constructie waarin belanghebbende het bedrijf of de handeling gegoten heeft. Als die juridische vorm geen schijn is (toel. bl. 8), kan de fiscus hem niet zoo maar negeeren.

Dat omtrent deze kwestie het inzicht van belanghebbenden en de bedrijfseconomische opvattingen wel eens onverzoenlijk lijken, is begrijpelijk, doch begrijpelijk is ook dat de lezer van de „Indische Vennootschapsbelasting" belangstellend zal zoeken naar de bladzijden die over dit twistpunt nadere beschouwingen bevatten.

De moeilijkheid wordt echter slechts éénmaal in het kort aangeroerd, op bl. 197, bij artikel 5, lid 2, 3e.

---

1) Het artikel van Mr. K. H. DRONKERS: De wettelijke grenzen van het materieel begrip winst volgens de ordonnantie op de V. B. (Maandblad, September 1931) is blijkbaar aan de aandacht van den heer STEINMETZ ontsnapt.

In de onderhavige bespreking tracht ik niet alleen de *wettelijke* grens aan te geven.

Het begrip winst heeft dus twee juridische grenzen: 1e. intern: de juridische omlijning; 2e. extern: de juridische constructie als grens voor de „materialiteit."

Zie ik het goed, dan is het materieele winstbegrip van den heer STEINMETZ nog al omnipotent. „Indien ..... een aandeelhouder aan de vennootschap gelden heeft verstrekt, kan zonder dat artikel 5, tweede lid, 3e, van toepassing behoeft te zijn, een deel van de rente-vergoeding, indien deze overmatig is, als uitkeering op aandeelen en dus niet voor aftrek vatbaar worden beschouwd" (bl. 197).

Ik kan niet inzien hoe deze correctie steunt op een materieel begrip winst. De bedrijfseconoom kan zeggen: die rente is wel wat hoog; maar dat geeft den fiscus nog niet het recht om de gevolgen van een handeling (geen schijnhandeling) te negeeren. Het betreft hier immers niet een uitsluitend boekhoudkundige correctie (bijv. een verschuiving van exploitatie naar kapitaalsuitgave), waarbij de juridische constructie geen rol speelt.

Dezelfde almacht van het materieele winstbegrip blijkt ook uit deze zinsnede: „Voor wat in wezen rente van eigen kapitaal *is* bestaat aan toepasselijkheid van het voorschrift van artikel 5, tweede lid, 3e geen behoefte" (bl. 197).

Deze opvatting gaat mij eveneens te ver. Wat rente van eigen kapitaal *is*, komt niet in aftrek ingevolge artikel 5, tweede lid, 2e. Maar aftrek van bedongen rente, die niet naar den vorm, doch *in wezen* over eigen kapitaal betaald wordt, kan niet op grond van het materieele winst begrip geweigerd worden. De fiscus mag het wezen stellen boven den schijn, doch een obligatieleening is zelden *schijn* voor aandeelen-kapitaal, immers belanghebbenden willen den gekozen vorm ernstig. En het recht om reëele handelingen — zij het ook dat fiscale bedoelingen daaraan niet vreemd zijn — ter zijde te stellen, kan men niet ontleenen aan de „materialiteit" van het winstbegrip.

Ik moet bekennen dat de opvatting van den Indischen fiscus meer naar den kant van den heer STEINMETZ gaat, dan naar den mijne. Men houde hier echter theorie en praktijk uit elkaar. Deze discordantie wordt veroorzaakt door de *te* beperkte regeling van artikel 5, tweede lid, 3e. Als er een „bijzondere verhouding" bestaat tusschen twee vennootschappen of tusschen een physiek persoon (grootst aandeelhouder) en een vennootschap, dan zijn de merkwaardigste rechtshandelingen mogelijk. Tegen de gevolgen hiervan moet de wet den fiscus wapenen door hem de bevoegdheid te geven bij een bijzondere verhouding alles tot het normale te redresseeren.

Zoo ver is de wetgever echter niet gegaan. Artikel 5, tweede lid, 3e, staat alleen correctie toe van opgenomen gelden en vergoedingen voor het genot van in welken vorm ook ten gebruik of verbruik afgestane zaken [1]).

Een abnormaal hoog salaris door een directeur-grootst-aandeelhouder met een vennootschap *gecontracteerd*, valt noch onder de genoemde renten, noch

---

1) Het voortijdig geschrapte artikel 56, lid 7 der herz. I. B. 1920 was in dit opzicht ruimer. Indien — bij een bijzondere verhouding — de ontvangsten lager, of de uitgaven hooger waren dan normaal, mocht de fiscus corrigeeren.

onder de genoemde vergoedingen [1]). Toch moet hier gecorrigeerd kunnen worden. De fiscus doet dit op grond van de „materialiteit" van het winstbegrip en redeneert (alsof het slechts een boekhoudkundige correctie betrof) als volgt: een gedeelte van dat salaris is in wezen een winstuitkeering, waarvan geen aftrek is toegestaan ingevolg artikel 5, tweede lid, 5e.

Wanneer de prijsberekening tusschen twee N. V.'s, die in een bijzondere verhouding tot elkaar staan, niet normaal is, gaat de fiscus corrigeeren, bijv. in het geval waarin een inkoop maatschappij h.t.l. aan de vervoer-maatschappij (van hetzelfde concern) te hooge vrachten betaalt.

Waarop steunt deze correctie? Niet op artikel 5, tweede lid, 3e, want de vergoeding (vracht) wordt niet betaald voor het ten gebruik of verbruik afstaan van een zaak.

In dergelijke gevallen heeft er in het standpunt van den fiscus een contaminatie plaats van het materieele winstbegrip en artikel 5, tweede lid, 3e. Voorzooverre dit laatste artikel te kort schiet, vult men het aan met het materieele begrip winst [2]).

Naar mijn gevoelen is deze wijze van doen praktisch gemotiveerd, doch theoretisch heel zwak, omdat er n.m.m. een speciale wetsgrond noodig is om de hoogte van *gecontracteerd* salaris te mogen beoordeelen.

Indien mijne opvatting niet juist zou zijn, dan had artikel 5, tweede lid, 3e, niet in de ordonnantie moeten staan, want dan zouden ook de bedongen renten en vergoedingen kunnen worden gecorrigeerd op grond van het materieele winstbegrip. Welk verschil is er tusschen de correctie op renten en de correctie op een salaris beide verschuldigd ten gevolge van een overeenkomst die door een bijzondere verhouding is beïnvloed?

Uit het bestaan van artikel 5, tweede lid, 3e, zou ik dan ook willen afleiden dat de ordonnantie op de vennootschapsbelasting, evenals de herziene ordonnantie op de inkomstenbelasting 1920 (art. 56/7), ervan uitgaat dat de rechtshandeling (de autonomie van belastingplichtigen) grens is voor de „materialiteit" van het winstbegrip en dat juist daarom de *ordonnantie* die grens voor enkele gevallen overschrijdt [3]).

In verband met artikel 5, tweede lid, 3e, moge nog vermeld worden dat de heer STEINMETZ spreekt van „quasi-winst". „Het is dan ook onjuist, zooals in de toelichting is geschied, meergenoemd voorschrift te beschouwen als een „nadere aanduiding" van het winstbegrip. Dit begrip wordt niet

1) Arbeid is niet een ten gebruik of verbruik afgestane *zaak*.

2) Deze aanvulling heeft ook plaats wanneer *bedongen ontvangsten* gecorrigeerd worden; bijv. een N. V. leent gelden aan haar eenig-aandeelhouder tegen 1%. Art. 5 (2) 3° spreekt bij een bijzondere verhouding alleen van uitgaven.

3) Artikel 56/7 gaf alleen de bevoegdheid om te beoordeelen of de rente bijv. normaal was. Artikel 5, 2, 3e V. B. gaat verder; de fiscus mag nu de *geheele* rechtshandeling beoordeelen (dit impliceert de beoordeeling van het rente-percentage, ook wanneer de rechtshandeling zelf overigens normaal is).

nader *aangeduid, maar* kennelijk *uitgebreid*, of liever aan het begrip winst wordt, gelijk is opgemerkt een begrip „quasi-winst" toegevoegd" (bl. 197).

Hiertegen zou aangevoerd kunnen worden dat het bedoelde artikellid slechts een *aftrekpost* weigert, dus het fiscale winstbegrip (en daar gaat het hier om) aanduidt, doch niet uitbreidt.

Maar, ook in den gedachtengang van den schrijver zou men kunnen vragen: waarom is de interest van eigen kapitaal (artikel 5, tweede lid, 2e) dan geen „quasi-winst? Wanneer de dummy (N. V.) h.t.l. van een buitenlandsch bankbedrijf rente over het eigen kapitaal vergoedt aan het hoofdkantoor, belast de fiscus dan „quasi-winst" wanneer die rente niet voor aftrek wordt toegestaan? En waar ligt het verschil met het geval dat die vestiging (N. V.) geen rente mag betalen over hetgeen — naar fiscaal inzicht — eigen kapitaal *had moeten zijn?* Voor belanghebbende moge dit vreemd zijn, doch het fiscale winstbegrip is in beide gevallen hetzelfde.

ad II. *Het begrip Indische winst.*

Het begrip Indische winst verplaatst ons midden in het vraagstuk van de *winstsplitsing*, ofschoon de Indische winst dikwijls ook zonder splitsing kan worden bepaald (correctie op de jaarstukken van een juridisch zelfstandig bedrijf, zonder dat van het generaliteits-principe wordt uitgegaan).

De moeilijkheid ontstaat door het volgende. Een in het buitenland gevestigd lichaam is alleen belastingplichtig voor de winst uit bedrijven, *die en voorzooverre* zij binnen Nederlandsch-Indië worden uitgeoefend (art. 1, 1, 3e).

Het gaat dus niet alleen om de vaststelling van winst uit bedrijf, doch speciaal om de bepaling van winst uit bedrijf, *dat en voorzooverre het h.t.l. wordt uitgeoefend.*

De vaststelling van wat winst uit bedrijf is, is niet steeds eenvoudig (men zie hierboven: schenkingen, contributies, subsidies); maar het bepalen van de winst van een onderdeel van een bedrijf, levert zeer bijzondere moeilijkheden op.

Voor een goed begrip van de winstsplitsing moeten wij onderscheiden of de bedrijven behooren tot één N. V., of ieder zijn ondergebracht in afzonderlijke N. V.'s. De correcties ter zake van winstsplitsing berusten nl. op de „materialiteit" van het winstbegrip en de fiscus zal dus rekening moeten houden met de grenzen die hierboven getrokken zijn. Bij de winstsplitsing is vrijwel alleen van belang de derde grens: de juridische constructie (verschillende N. V.'s). Dit belang is zelfs zoo groot dat degenen die deze grens ten rechte getrokken achten zeggen dat de winstsplitsing een fiscaal-juridisch vraagstuk is [1]).

De bedrijfseconomische richting gaat meer naar den kant van het generaliteits-principe (winstsplitsing); de fiscaal-juridische richting meer naar

---

1) Waarmede tevens uitgedrukt wordt dat het de *ordonnantie* is die tot winstsplitsing noopt.

het specialiteits-principe (correctie). Doch soms kan een correctie alleen aangebracht worden door geheel of voor een gedeelte uit te gaan van het generale bedrijfsresultaat.

Ook de heer STEINMETZ noemt de winstsplitsing een fiscaal-juridisch vraagstuk (bl. 218), maar naar wij straks zullen zien, in een geheel andere beteekenis.

De schrijver onderscheidt twee groepen:

„Eerste groep: alleen de leiding is in een ander land gevestigd" [1]).

„Tweede groep: de bedrijfsuitoefening strekt zich uit over meerdere landen" (bl. 227) [1]).

Onder deze indeeling begrijpt de schrijver alleen de gevallen, waarin één lichaam meerdere bedrijven uitoefent. Dit is de eenvoudigste vorm van het épineuze vraagstuk, doch de praktijk ondervindt — gelijk gezegd — de meeste moeilijkheden in die gevallen, waarin de bedrijven ieder in een N. V. gegoten zijn. Het gaat er dan om, om door erkenning van den juridischen vorm, de economische eenheid van het concern niet te miskennen.

Onder de eerste groep worden ook gerangschikt de „ondernemingen met een aantal bedrijven, die onderling in „wisselwerkende betrekking" staan". Deze wisselwerking moet volgens den schrijver verwaarloosd worden.

Ja, dan wordt het winstsplitsingsprobleem wéér veel eenvoudiger, maar het is de vraag of het uitgangspunt juist is.

De schrijver noemt het volgende voorbeeld om aan te toonen dat de wisselwerking verwaarloosd moet worden.

Een buitenlandsch bedrijf verkoopt zijn artikelen op de Indische markt om te „dumpen". Het verkoopbedrijf h.t.l. maakt dus vrij zeker verlies. Kan er nu „in redelijkheid sprake zijn van belasting te heffen, als geen winst is gemaakt, of verlies is geleden?" (bl. 228). Volgens den heer STEINMETZ niet, omdat de fiscus niet meer afgaat op „concreet waarneembare grootheden", doch op „z.g. bedrijfseconomische analyse".

Maar waar staat dat de fiscus op concreet waarneembare grootheden moet afgaan? Zou de fiscus dus gehouden zijn aan die grootheden die belastingplichtigen hem concreet waarneembaar gelieven te maken? Dan zou ik den heer STEINMETZ wel eens willen laten zien hoeveel verkooporganisaties (N. V.) h.t.l. voor hun inkoop een dergelijk hoogen prijs betalen aan hun moeder-maatschappij, dat h.t.l. steeds verlies geleden wordt.

Het behoeft geen verder betoog dat de fiscus zich daar nooit bij neer kan leggen. Vast staat dat het bedrijf h.t.l. winst maakt; deze moet — hoe dan ook — berekend en belast worden.

Bovendien zou ik tegen den heer STEINMETZ willen aanvoeren dat de *inhoud* van het winstbegrip bedrijfseconomisch bepaald moet worden; waarom dan niet de inhoud van het begrip Indische winst?

Omdat de bedrijfseconoom het nu niet meer kan, zegt de schrijver. De

---

1) Aangenomen wordt dat de leiding geen bedrijfsuitoefening (in engeren zin) is (bl. 227).

winst van een onderneming vormt een geheel „en zuiver causaal economische toerekening is niet mogelijk [1]).

Dus gaan wij een juridisch criterium zoeken.

„Dit wordt derhalve bewust voorop gesteld, de winstsplitsing is een fiscaal-juridische vraag en moet fiscaal-juridisch worden opgelost" (bl. 218).

In navolging van internationale beginselen is door den Indischen fiscus aangenomen dat er slechts dan sprake kan zijn van belastbaarheid van de winst uit bedrijf, wanneer er h.t.l. een „établissement stable" is. Terecht wijst de heer STEINMETZ er op dat ook zonder „établissement stable" wel een bedrijf kan worden uitgeoefend (bl. 219), doch dat er dan geen belastingplicht bestaat.

Nu acht hij echter zoo'n „établissement stable" een juridisch criterium.

Dat is mij niet duidelijk. Een kantoorgebouw bijv. is een „établissement stable", maar is dat juridisch? Zeker, het lichaam is eigenaar van dat gebouw of heeft het gehuurd, maar dit juridische staat buiten onze kwestie.

Een vaste vertegenwoordiger h.t.l. is een „établissement stable personel", maar wat is er aan hem juridisch?

N.m.m. staan kantoorgebouw en vertegenwoordiger in de eerste plaats in een economische betrekking tot het lichaam; de juridische betrekking is slechts van belang voor een eventueele afzonderlijke belastingplicht.

Op dit „juridische criterium" gaat de schrijver door, „reeds de aanwezigheid op zich zelf van „Indische winst" wordt dus door een juridisch criterium bepaald; is het zoo vreemd, dat ook de *hoegrootheid* dier winst van een juridisch criterium afhankelijk is of zou zijn?"

„Ligt het niet voor de hand om het „établissement stable", dat nu eenmaal rechtsgrond van belastingheffing is, ..., tevens op eenige wijze te benutten als maatstaf voor de splitsing van die winst?" (bl. 220).

Maar hoe wil de heer STEINMETZ dat „établissement stable" gebruiken ter bepaling van de *hoegrootheid* van de winst?

Ik heb daar geen duidelijk beeld van kunnen krijgen. Een splitsing naar de arbeidsloonen, grond en kapitaal van ieder „établissement stable" voldoet den schrijver niet (bl. 225), ook niet wanneer zij gecorrigeerd is door de ondernemersfunctie in te schakelen (naar welken maatstaf wordt deze gewaardeerd?).

Zie ik het goed dan is zijn standpunt dit: laat de ordonnantie eenige, voor symmetrische toepassing vatbare, normen opstellen, die een objectief karakter dragen (bl. 225 en 237).

Hoe de wetgever aan die normen moet komen, wordt echter niet aangegeven.

Dit zou dan ook allerminst eenvoudig zijn. Hoe denkt men zich „symmetrische toepassing" voor: algemeene import, import van technische artikelen, van merkartikelen, van eigen fabrikaten; technische export, export van suiker, tabak, landbouwproducten in het algemeen; filmmaatschappijen, banken, scheepvaart, mijnbouw? Dit alles gecompliceerd door een even-

1) Dit zal intusschen ook geen enkele bedrijfseconoom beweren.

tueele monopolie-positie, door inkoop of verkoop te doen geschieden door de directie, soms door makelaars, soms van Indië uit.

En wanneer men voor groepen van gevallen een „norm" gevonden heeft, dan kan de fiscus weer opnieuw beginnen, omdat de cijfers voor den „norm" soms niet bekend zijn. De eene maatschappij legt alleen een balans, de ander alleen een verlies- en winstrekening over; een derde alleen kasstaten, een vierde voegt hierbij de jaarstukken van het geheele concern, de vijfde laat de daartusschen liggende houding (en dus de aansluiting van de geproduceerde bescheiden) weg. Soms kan het generale bedrijf gecontroleerd worden, soms wordt dit geweigerd en moet de fiscus maar werken met wat geproduceerd is.

Ik verzeker dat hierboven alleen een gedeelte van de moeilijkheden aangegeven is. Het doet dan ook wel eenigszins laconiek aan, om na den jarenlangen arbeid die verricht is om tot althans eenig houvast te komen, te lezen: „De beteekenis van de algemeene leiding der onderneming worde zoo mogelijk in een algemeene formule tot uitdrukking gebracht, de Indische winst worde, tenzij hiertegen overwegende bezwaren bestaan [1]), zelfstandig benaderd, splitsing van het geheel of een deel der ondernemingswinst geschiede naar objectieve, voor symmetrische toepassing vatbare normen, die een objectief karakter dragen, maar voor verschillende bedrijven verschillend kunnen zijn, mede omdat met productiviteitsverschillen tusschen de verschillende landen rekening moet worden gehouden" (bl. 225).

Dit program is zóó ruim en vaag dat het geheel dekt hetgeen de Indische fiscus tot nog toe deed. Alleen zal er verschil van meening kunnen zijn over de objectiviteit van de normen. Daarom voelt de schrijver er het meeste voor om die normen maar in de wet vast te leggen.

Het mag echter betwijfeld worden of de wetgever nog verder het terrein van wetsduiding zal willen betreden dan artikel 6, t.a.v. de winstsplitsing van verzekerings-maatschappijen (hetgeen reeds een misgreep gebleken is).

Ik geloof dat men de objectiviteit van de door den heer STEINMETZ bedoelde normen ook meer negatief moet zien. Geschiedt de winstsplitsing door wetsduiding, dan zouden belastingplichtigen gevrijwaard zijn voor wat genoemd wordt „een prijsuitdeeling door den belasting-accountants-dienst" (bl. 229).

Vermoedelijk zal van de zijde van dien dienst wel gereageerd worden op het onderhavige boek en zal het fiscaal-bedrijfseconomische standpunt, dat de beteekenis van het „établissement stable" niet tot uiting kan komen in de productie-factoren, noch in de bedrijfshandelingen, wel nader geadstrueerd worden. In deze materie zal ik mij dan ook — begrijpelijk — niet begeven.

---

1) Wanneer bestaan die overwegende bezwaren?
De heer STEINMETZ denkt hierbij blijkbaar aan het specialiteitsprincipe, doch noode heb ik een verklaring gemist waarom dit principe niet strijdt met de ook door den schrijver aangehangen meening dat de bedrijven van één N. V. een geheel vormen. Wil men voor die bedrijven het generaliteitsprincipe op den achtergrond plaatsen, dan moet men dat toch zeer goed beargumenteeren.

Doch n.a.v. het fiscale standpunt, dat gelet moet worden op de *winstbron*, zou ik willen zeggen dat nooit met *absolute* zekerheid bepaald kan worden welk gedeelte van de winst uit de in het Indische bedrijf gelegen bron en welk gedeelte uit een elders gelegen bron gevloeid is. Dit behoeft echter geen bezwaar te zijn, mits dit maar met *redelijke* zekerheid bepaald kan worden. Evenmin als de fiscus met absolute zekerheid aan een bepaald bedrijf een winst kan toerekenen, kan belastingplichtige dit. En waarom zou het inzicht van belanghebbenden zoo maar gevolgd moeten worden? Het begrip winst is niet aan hun inzicht overgelaten; het begrip Indische winst evenmin.

Uiteraard zal verschil van inzicht tusschen fiscus en belastingplichtigen dikwijls onvermijdelijk zijn, doch dan zal n.m.m. een beslissing van den Raad van Beroep de voorkeur verdienen boven wettelijke normen, zoolang hiervoor niet is aangegeven naar welk criterium deze moeten worden opgesteld. En *als* dit criterium aangegeven is, dan kan de Raad het ook buiten-wettelijk toepassen.

Het is jammer dat de „conduite" die den bouwers van het Indische winstsplitsings-vraagstuk gegeven is door het „Comité Fiscal" van den Volkenbond, niet is gepubliceerd.

Bij de bespreking van de beide winstproblemen moge ik het laten. Niettegenstaande er n.m.b.m. eenige kritiek geoefend kan worden op de „Indische Vennootschapsbelasting", kan men niet anders dan respect hebben voor de uit het boek blijkende belangstelling en kennis van den schrijver.

Ook al maakt het boek soms den indruk van „l'art pour l'art," het is niettemin voor den Indischen fiscus beschamend, dat het eerste boek over de Indische Vennootschapsbelasting van een schrijver is, die de Indische praktijk „slechts zijdelings kent." Het moge echter een troost zijn dat in het over eenige maanden verschijnende boek over de V. B. [1]) (en de I. B.), van de hand van Mr. K. H. DRONKERS (en Mr. L. LANCEE), het grondwerk is verricht, nl. de verzameling en rangschikking van een uitgebreide casuïstiek. Hierdoor is een uitgestrekt terrein plantklaar, voor verdere bewerking geschikt gemaakt.

Dr. H. A. L. ten Holder.

1) En de Raad van Beroep.

Vereeniging voor Studie van Koloniaal-Maatschappelijke Vraagstukken.

Afleveringen van vorige jaargangen van het tijdschrift „Koloniale Studiën" en de volgende publicaties der vereeniging:

No. 1. De schepenverordeningswet en het belang van de scheepvaart voor den economischen toestand van N.I.
No. 2. Uitverkocht.
No. 3. Uitverkocht.
No. 4. Verslag v/d eerste alg. vergadering in 1917.
No. 5. Nyverheid in Britsch Indië door W. Freundlich.
No. 6. C. Lulofs De voedselvoorziening van N. Indië.
No. 7. M. B. Smits Idem
No. 8. W. Muurling. Hervormingsplannen voor Br.-Indië.
No. 9. Verslag van het congres.
No. 10. Mr. R. Fruin. Het arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling van de Buitengewesten.
No. 11. M. Vierhout. Arbeidsvraagstuk in verband met de noodzakelijke ontwikkeling der Buitengewesten.
No. 12. Verslag van het congres.
No. 13. Beschouwingen naar aanleiding van eene medische studiereis in Oost-Azië, door A. de Waart.
No. 14. Deelneming van de overheid aan het bedrijfsleven, door Prof. Mr. M. W. F. Treub.
No. 15. 's Lands mijnbedrijven, door P. Hövig.
No. 16. Het verloop van 's Lands financiën in de laatste jaren en de verwachtingen daaromtrent voor de naaste toekomst, door C. van den Bussche.
No. 17. De verkeersbedrijven van den staat, door S. A. Reitsma.
No. 18. Uitverkocht.

worden voor zoover nog aanwezig aan belanghebbende leden afgestaan.

a. tegen vergoeding van kosten voor porto en verzending aan personen, die in het jaar, waarover uitgaven aangevraagd worden, als lid waren ingeschreven en als zoodanig hun contributie hebben voldaan;

b. tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar aan leden, die in het jaar, waarover afleveringen worden gevraagd, niet als lid der Vereeniging waren ingeschreven;

De abonnementsprijs voor het tijdschrift der vereeniging is *f* 18.— per jaar.

Niet leden der vereeniging kunnen bovengenoemde publicaties en afleveringen van de jaargangen I—XIII (1916—1929), voor zoover nog voorradig ontvangen tegen den prijs van *f* 1.— per exemplaar.

Afzonderlijke afleveringen van latere jaargangen worden voor niet leden verkrijgbaar gesteld tegen den prijs van *f* 3.50 per exemplaar en de publicaties tegen den prijs als bij het verschijnen telkemale zal worden bekendgemaakt.

Verkrijgbaar tegen de daarachter gestelde gereduceerde prijzen:

I. Publicatie No. 19
1. Nederlandsch-Indië in de wereldcrisis door Ir. E. P. Wellenstein
2. De nawerking van de crisis op 's Lands geldmiddelen door C. van den Bussche tegen den prijs van ..... *f* 1.50

II. Mr. A. G. VREEDE
De Indische regeling van de arbeidsovereenkomst tegen den prijs van..... *f* 4.—

Tarief van Advertentiën.

6	plaatsingen	1/1	bladzijde	..... *f*	100.—	2	plaatsingen	½ bladzijde	..... *f* 25.—
	,,	,,	,,	..... ,,	60.—	1	,,	,, ,,	..... ,, 15.—
2	,,	,,	,,	..... ,,	45.—	6	,,	¼ ,,	..... ,, 35.—
1	,,	,,	,,	..... ,,	25.—	3	,,	,, ,,	..... ,, 20.—
6	,,	½	,,	..... ,,	60.—	2	,,	,, ,,	..... ,, 12.50
3	,,	,,	,,	..... ,,	35.—	1	,,	,, ,,	..... ,, 7.50

Aanvragen, bijdragen, berichten omtrent toe- en uittreding, abonnementen, adres-veranderingen, advertenties e.d.m., verzoeken om toezending van losse nummers en geldzendingen, te richten aan den administrateur der vereeniging, den heer R. C. d'Ablaing van Giessenburg Sr., Petodjo Oedik 16, Batavia-Centrum.

VEREENIGING VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

UIT DE STATUTEN:

Artikel 1. De Vereeniging voor Studie van Koloniaal-Maatschappelijke Vraagstukken stelt zich ten doel de bevordering van kennis van en inzicht omtrent maatschappelijke vraagstukken, in het bijzonder die betreffende Nederlandsch-Indië.

Artikel 2. Zij tracht dit doel te bereiken:

a. door het bevorderen of doen instellen van wetenschappelijke onderzoekingen op maatschappelijk gebied;

b. door het uitgeven van geschriften;

c. door alle verdere daarvoor in aanmerking komende wettige middelen.

UIT HET HUISHOUDELIJK REGLEMENT:

Artikel 2. De leden betalen een bijdrage van *f* 1,25 per maand.

Zij ontvangen de periodieke uitgaven der Vereeniging kosteloos en andere door de Vereeniging uitgegeven geschriften, hetzij kosteloos, hetzij tegen verminderden prijs.

Artikel 5. De bijdrage van begunstigers bedraagt ten minste *f* 3.— per maand.

Zij ontvangen de publicaties der Vereeniging op gelijken voet als de leden.

Door of namens hen kan in de algemeene vergaderingen een adviseerende stem worden uitgebracht.

Het Bestuur der Vereeniging is samengesteld als volgt:

Dr. J. W. MEIJER RANNEFT, Voorzitter.
Ir. E. P. WELLENSTEIN, Secretaris.
C. VAN DEN BUSSCHE, Penningmeester.
Dr. J. H. BOEKE—Gedelegeerd lid in Nederland (adres: Witte Singel, Leiden).

BIJDRAGEN, BERICHTEN OMTRENT TOE- EN UITTREDING, ABONNEMENTEN, ADRES-VERANDERINGEN, ADVERTENTIES E. D. M., VERZOEKEN OM TOEZENDING VAN LOSSE NUMMERS EN GELDZENDINGEN TE RICHTEN AAN DEN ADMINISTRATEUR DER VEREENIGING, DEN HEER R. C. D'ABLAING VAN GIESSENBURG, Sr., PETODJO OEDIK 16, BATAVIA-CENTRUM.

Internationaal Koloniaal Instituut

(Institut Colonial International)

Internationale Koloniale Bibliotheek

De publicaties van het Instituut — in het bijzonder het „Annuaire de Documentation comparée" (Jaarboek van vergelijkende koloniale documentatie, in het Fransch en Engelsch) — bevatten het meest belangrijke aan studie's over koloniale onderwerpen en officiëele gegevens over de koloniën.

Onontbeerlijk voor allen, die zich met koloniale vraagstukken bezig houden.

Vraagt Catalogus aan het Algemeen Secretariaat van het Instituut, 72a Boulevard Waterloo, Brussel.